Ariadna Ştefănescu

CONECTORI   PRAGMATICI

Introducere

Lucrarea de faţă reprezintă o mare parte din teza de doctorat susţinută, în anul 1998, sub conducerea profesorului Emanuel Vasiliu. Ea are propriul său traseu de urmărire a problemei conectorilor limbii naturale, care nu se inspiră nici din structurarea problematicii de tip anglo-saxon şi nord-american, şi nici din cea de tip francez şi elveţian. Este un parcurs care s-a format, am putea spune, spontan, ca urmare a nevoilor avute pentru înţelegerea fenomenului. Jonctivii limbilor naturale nu pot fi despărţiţi de problema sensurilor care apar în comunicare. De aceea, am vrut să ne lămurim, de exemplu, în privinţa tipurilor de semnificaţii care se produc atunci când comunicăm şi a felului cum se pot controla ele. Ne-am pus problema tipului de adevăr care este la nivelul majorităţii propoziţiilor curente pe care le folosim în comunicare, a rolului inferenţelor logice în formarea sensului, a importanţei semnificaţiilor necodificate lingvistic.

Uneori am folosit mai multe perspective teoretice asupra unui singur concept: de exemplu, inferenţele logice sunt, de regulă, interpretate ca *derivabile ulterior de către interlocutor,* ca extrase din sensul propoziţiei asertate. Pe lângă perspectiva interlocutorului asupra presupoziţiei, am folosit şi perspectiva locutorului. Pentru vorbitor, presupoziţiile reprezintă nişte judecăţi pe care acesta îşi întemeiază propriul act de a aserta un conţinut nou, deci semnificaţia presupoziţională *precedă asertarea*. Aceste perspective sunt nişte idealizări teoretice care însă, dacă corespund în mare cu ceea ce se întâmplă în realitatea comunicării, pot ajuta la o mai eficientă explicare a unor fenomene lingvistice ca *tematizările, emfatizările, strategiile discursive* şi *argumentative de aranjare a informaţiei* şi, nu în ultimul rând, a *selecţiei* conectorilor şi marcatorilor discursivi.

Unele dintre titlurile capitolelor sugerează câteva probleme cu care ne-am confruntat în înţelegerea conectorilor naturali. Una a fost aceea de a stabili legăturile dintre perspectiva logico-semantică şi cea pragmatică asupra conectorilor. În momentul în care am înţeles că semantica logică opera numai cu un anumit tip de sensuri şi că pragmatica îmbogăţea acest repertoriu, am luat ca reper lista de semnificaţii dată de St. Levinson şi am încercat, pe cât ne-a stat în putinţă, să nu confundăm valorile între ele şi nici nivelurile unde survin, cât şi să înţelegem cauzele apariţiei unor semnificaţii.

În capitolul, "Conectori sintactici, semantici, pragmatici şi marcatori discursivi" accentul cade pe ideea imposibilităţii despărţirii în clase separate a celor trei tipuri de conectori. În realitate, orice jonctiv al limbii naturale are active, în proporţii variate, o componentă sintactică, una semantică şi alta pragmatică cu care operează la niveluri multiple ale enunţului. Conectorii sunt elemente care dau indicaţii despre cum trebuie şi la ce nivel trebuie interrelaţionate informaţiile relevante, cele explicit comunicate prin codificare lingvistică, cele implicite, precum şi cele relevante şi evidente din context. Cu alte cuvinte, sensul conectorilor este predominant procedural. Dintre cele trei componente pe care le postulăm a exista la

nivelul conectorilor naturali şi care se ocupă de orchestrarea tuturor semnifiacţiilor enunţului cea mai modificată, alterată sau banalizată este componenta logico-semantică. Acesta este motivul pentru care am preferat să numim conectorii sintactici ai limbii naturale conectori sintactico-pragmatici.

Marcatorii discursivi au componenta pragmatică foarte activă. Treceri din clasa conectorilor pragmatici în cea a marcatorilor discursivi, apariţia unor noi exponenţi şi dispariţa altora sunt frecvente aici.

În capitolul "Falsul polisemantism al conectorilor naturali" am arătat că este mai corect a se vorbi despre "sensurile" conectorilor în termeni de polifuncţionalism pragmatic. Altfel spus, jonctivii sintactico-pragmatici au un nucleu semantic din care se dezvoltă diferite valori pragmatice sau conversaţionale care s-au standardizat atât de tare, încât par a fi sensuri propriu-zise. În realitate, natura semnificaţiei lor nu este semantică. În "Consideraţii despre sensul conceptual şi sensul procedural al conectorilor" ducem această idee a polifuncţionalităţii puţin mai departe. Aici arătăm că valoarea conversaţională achiziţionată prin uz de conector este rodul unor indicaţii procedurale de interpretare a semnificaţiilor. Ceea ce susţinem noi este că, dacă la nivel semantic, unii conectori pot impune condiţii de adevăr sau alţii se pot raporta într-un mod implicit la condiţiile de adevăr primare, la nivel pragmatic toţi conectorii naturali, atunci când joncţionează informaţii din universul de discurs referenţial, impun nişte *constrângeri* de *interdependenţă referenţială*.

În "Sensuri din spatele adevărului: implicaţiile logice şi presupoziile" am pus în evidenţă diferenţele dintre cele două concepte şi rolul ultimului în discurs. De asemenea, am arătat că putem vorbi de o serie amplă de marcatori discursivi care sunt declanşatori de presupoziţii şi în acelaşi timp elemente de explicitare a componentei psiholingvistice a enunţului.

În capitolul despre analiza conectorilor copulativi şi adversativi, am încercat să "despărţim apele" şi să arătăm cât din semnificaţia acestor conectori este de natură semantică şi cât de natură conversaţională. Această parte împreună cu următoarea arată implicit de ce avem nevoie de clasificarea lui H. R. Grice, reluată de St. Levinson (1983) în celebra lui listă a celor şapte tipuri de sensuri comunicate.

În această lucrare, ne înscriem în viziunea postgriceeană asupra comunicării prin limbaj natural, promovată de D. Sperber şi D. Wilson în celebra, de-acum, *Relevance. Communication and Cognition*, dar folosim clasificările tipurilor de semnificaţii de la H. P. Grice. Este ca şi cum am lumina "din faţă", dintr-o perspectivă mai complexă, mai flexibilă şi mai fertilă pentru lingvist, nişte concepte mai vechi, însă nicidecum perimate. Lucrarea este o variantă mai redusă a tezei, în sensul că în schiţarea evoluţiei istorice a conceptelor fundamentale pentru abordarea fenomenului conectării, este vorba de inferenţele de tip pragmatic, ne-am oprit la momentul "Grice".

*

Nu mă pot împiedica să nu spun câteva cuvinte despre relaţia pe care am avut-o pe parcursul elaborării tezei cu profesorul meu. Obiceiul era să merg din când în când acasă la dânsul ca să-i prezint ce am lucrat. Aceste vizite erau un fel de "examene", deşi pe moment încercam să alung din minte această idee pentru a-mi face curaj. Emoţia mea se ciocnea cu politeţea şi cu discernământul judecăţilor sale. La vorbăria mea de la acea dată, care se dorea expozitivă, explicativă şi - evident - cât mai convigătoare, profesorul îmi răspundea scurt, la obiect, sau îmi punea câte o întrebare în urma căreia îngheţam. Realizam brusc cât de departe îmi ducea dânsul propriul meu gând aflat într-o fază incipientă. Şi atunci, la ideea că poate am explicat prea mult, că am "bătut apa în piuă", că l-am plictisit, că... amuţeam. Norocul răsărea de fiecare dată din partea doamnei Laura Vasiliu, soţia dânsului, care armoniza totul. Le mulţumesc amândoura!

Nu pot să nu mulţumesc aici tuturor profesorilor mei, dar mai ales doamnei Gabriela Pană Dindelegan pentru încrederea pe care a avut-o în mine. Sper să nu o fi dezamăgit! Le mulţumesc doamnei Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, care în ultimii ani, cu un spirit sportiv, n-a pierdut nici o ocazie ca să mă încurajeze, profesorilor mei referenţi din 1998, care cu răbdare s-au aplecat asupra tezei, doamnei Carmen Vlad, Ilenei Vântu şi lui Emil Ionescu. Mulţumesc, de asemenea, pentru înţelegerea pe care au avut-o pentru mine, precum şi pentru încurajările şi "xeroxurile" preţioase, doamnelor profesoare Alexandra Cornilescu şi Ioana Ştefănescu. Îi mulţumesc Rodicăi Zafiu, cu care deseori începeam discuţia - foarte fertilă pentru mine - de la acest subiect, ca după o vreme să ajungem la constatări - fertile în alte planuri - în legătură cu ce ne apropie şi cu ce ne deosebeşte. Mulţumesc doamnei profesor Domniţa Tomescu şi Cameliei Dragomir că s-au aplecat asupra rândurilor de faţă, înainte chiar ca ele să vadă lumina tiparului. Nu în ultimul rând trebuie să arăt recunoştinţa mea studenţilor cu care am discutat această temă. Alătur aici aceleaşi gânduri familiei mele, de la cei mai mari şi până la cel mai mic sau, mai bine zis acum, cel mai tânăr.

CUPRINS

- Conectarea prin relaţii de dependenţă şi nondependneţă gramaticală: complementizatorii

- Complementizatorii *că* şi *să*

- Complementizatorul *dacă*

- Complementizatorul *cum că*

Falsul polisemantism al conectorilor naturali

- Ilustrare la monismul sensului

Rolul conceptului de adevăr în explicarea sensului

- Adevăr analitic, adevăr logic, adevăr factual

Sensuri din spatele adevărului: implicaţiile logice şi presupoziţiile

- Probleme generale

- Definiţia implicaţiei logice şi a presupoziţiei

- Insuficienţa teoriei implicţiilor logice pentru interpretarea sensului

- Probleme legate de abordarea presupoziţiei în logica bivalentă

- Declanşatorii de presupoziţii

- Adverbele de atitudine propoziţională ca declanşatori de presupoziţii

- Continuitatea conceptelor: postulatele de sens

- Condiţiile de filtrare a presupoziţiilor

Conectori naturali, conectori logici: generalităţi

Aspecte ale analizei semantice a conectorilor naturali cu referire la diferenţele dintre '$\wedge$' şi conectorii copulativi şi adversativi ai limbii naturale

Consideraţii despre sensul conceptual şi sensul procedural al conectorilor

- Despre natura intensională a conectorilor

- Sens conceptual *versus* sens procedural

- Cele trei căi de acces la sensul enunţului

- Teste de stabilire a naturii conceptuale sau procedurale a sensului

- Relaţia dintre sensul procedural şi vericondiţionalitate

- Clasificarea lui Wilson şi Sperber

- Reinterpretarea noţiunii de *condiţie de interdependenţă referenţială*

Teoria lui H. P. Grice şi componentele sensului natural

- Maximele conversaţionale

- Descrierea implicaturilor

- Implicaturile convenţionale

- Implicaturile convenţionale standard şi implicaturile conversaţionale particularizate

- Calcularea implicaturilor conversaţionale şi natura argumentului griceean

- Caracterul anulabil al implicaturilor conversaţionale

- Nondetaşarea, accentuarea şi caracterul nonconvenţional al implicaturilor

Bibliografie

Hăţişul terminologic

Denumirea de *conectori pragmatici* vehiculată mult în anumite zone de cercetare lingvistică poate să fie uneori înşelătoare, să lase impresia că există conective care concatenează propoziţii şi fraze, rezultatul fiind o unitate superioară frazei, care se numeşte discurs sau text. Vasiliu (1990) arată totuşi că, din păcate, limba naturală nu are elemente specializate pentru conectarea propoziţiilor şi frazelor în unităţi complexe, de tipul textului sau al discursului.

Conectorii sunt analizaţi din perspective variate. Din punctul de vedere al sintaxei frazei şi propoziţiei, al analizei logico-semantice a sensului, al pragmaticii, din punctul de vedere al analizei conversaţiei şi al gramaticii discursului, din cel al argumentării. Pe scurt, conectorii limbii sunt analizaţi în mod prioritar de sintaxă, semantică şi pragmatică, ei aflându-se la intersecţia acestor direcţii de cercetare.

Sunt autori care fac diferenţierea între conectori gramaticali şi conectori semantici (Gruiţă, 1980). Alţi autori vorbesc de conectori logici şi conectori naturali (Grice 1975; van Djik; Vasiliu, 1978; Levinson 1983), alţii de conectori sintactici şi de conectori textuali sau conectori transfrastici (Vasiliu 1990; Vlad, 1994; GALR). De asemenea, un termen frecvent folosit este acela de conectori pragmatici, acesta diferenţiindu-se, în unele abordări, de conectorii textuali prin faptul că nu marchează neapărat o legătură de sens transfrastică (între două secvenţe frastice prezente în text), ci o "legătură între planul verbal şi cel contextual" (Vlad 1994, pp. 69-75; Brown, Yule 1983). Se discută mult de faptul că jonctivii pragmatici reduc inferenţele posibile ale unei propoziţii, pentru că introduc în interpretare nişte "indicaţii", "orientări" sau "instrucţiuni" de interpretare (Ducrot 1983; Blakemore 1987; Vlad 1994). Alte denumiri generale vehiculate în literatura de specialitate sunt: jonctivi, conectori, marcatori, operatori discursivi, expresii-cheie, particule discursive, particule pragmatice, expresii pragmatice, formative pragmatice, conectori propoziţionali[1], la care se adaugă un număr mult mai mare de denumiri referitoare la diferite alte subclase ale conectorilor. Astfel, se vorbeşte frecvent de concetori argumentativi, de particule de enunţare, de indici de contextualizare, de marcatori discursivi şi anafore textuale, de marcatori metalingvistici sau marcatori de comentariu, de conectori sau mărci fatice, de mărci de iniţiere, dezvoltare şi încheiere a conversaţiei, cât şi de mărci-stimul de adeziune, uimire, receptare, de mărci inferenţiale şi evidenţiale ş.a.[2] Diversitatea mare de denumiri şi faptul că fiecare vine dacă nu tocmai cu o definiţie nouă cel puţin cu o accepţiune distinctă, indică importanţa şi complexitatea domeniului, cât şi maleabilitatea lui articulată în teorii variate.

[1] O listă mare de denumiri, din care am selectat aici câteva, se găseşte la Fraser (2006).
[2] Un număr mare de denumiri ale *mărcilor* se găseşte în GALR (II, pp. 828-863).

Prin urmare, dacă selectăm numai câţiva dintre termenii pe care îi considerăm cei mai proeminenţi din această listă de denumiri, altminteri incompletă, şi anume dacă selectăm numai termenii de *conectori semantici, pragmatici, sintactici* şi de *marcatori discursivi* - cu care de altfel vom opera cel mai mult în lucrarea de faţă - putem spune, în urma examinării exponenţilor fiecărei clase, că aceşti termeni nu reprezintă clase total diferite, ci mai curând că se află într-un raport de parţială suprapunere. Denumirile treminologice multiple sunt rezultatul unor abordări diferite ale fenomenului de conectare. Se poate însă considera că toţi aceşti termeni se referă la aceeaşi realitate lingvistică complexă, şi anume la conectorii limbii naturale. Diferenţa dintre denumiri este de multe ori de natură metodologică. Din pricina terminologiei însă şi a varietăţii abordărilor, se uită uneori că sub umbrela acestor termeni se adăpostesc exponenţi nonunici, pe care îi reîntâlnim şi sub alte nume. De asemenea, pornim aici de la premisa că, în limbajul natural, orice conector sintactic nu îşi limitează rolul exclusiv la acela de a lega două propoziţii într-un anumit raport, ci pe lângă aceasta, el poate avea o importanţă semantică şi/sau pragmatică pentru ansamblul enunţului în care apare. Conectorii au tendinţa să achiziţioneze funcţii pragmatice (discursive, contextuale, epistemice, fatice, de politeţe, argumentative, ca să specificăm numai câteva), datorită cărora pot să genereze interpretări specifice, dincolo de ceea ce este lingvistic codificat într-un enunţ. Pot, de exemplu, să vină cu informaţii foarte fine, cum ar fi cea de insistenţă asupra unui element din enunţ (*chiar x*), cea de concesie (*totuşi x*), de irelevanţă (*păi de unde x?*) ş.a. În concluzie, clasificările sunt multiple, hăţişul terminologic este mare, iar efectele conectorilor sunt extrem de variate.

Clasa cuvintelor cu rol de conectare pragmatică nu se limitează la conjuncţii şi locuţiunile lor, ci include adverbe corelative obligatorii (de tipul lui *mai şi* pentru conectorul subordonator cumulativ *pe lângă că*), adverbe şi locuţiuni adverbiale, majoritatea construite cu deictice (de tipul lui *de aceea, drept aceea, astfel, pe lângă asta, altminteri, în privinţa asta* ş. a., numite conective semantice în unele abordări (Gruiţă, 1980)), mai include construcţii livreşti (numite şi conectori nobili, de tipul *în concluzie, adevărat grăind, pe de o parte, pe de altă parte* etc.), formate în limbajul monologic sau în varianta scrisă a limbii (Zafiu, 1989 a,b), modalizatori, interjecţii, particule ale afirmaţiei şi negaţiei (*mda, aş, îhî* ş.a.), formule conversaţionale (*stai aşa!; ne-auzim!, ce mai faci?, ar mai fi ceva* ş.a.), formule tautologice, construcţii idiomatice, în măsura în care structurează comunicarea sau interpretarea ei. Ce se poate spune, la o primă vedere, este că elementele şi construcţiile susceptibile de a avea rol de conectare pragmatică este mai numeros comparativ cu acela al conectorilor sintactici propriu-zişi.

Conectorii îndeplinesc pe lângă un rol *coeziv* (coordonare, subordonare, supraordonare sintactică (Diaconescu, 1992)) şi rolul de *structurare discursivă*, cât şi pe acela de *reconfigurare a sensului enunţului prin declanşarea uneia sau mai multor inferenţe* sau prin *formarea unei înlănţuiri argumentative, recte* îndeplinesc funcţionalităţi importante în ceea ce priveşte *coerenţa globală* a frazei, a enunţului şi chiar a ansamblului discursiv. Adesea însă sensul inferenţial declanşat în cadrul enunţului este confundat cu sensul lexical al conectorului, în măsura în care acesta are un sens lexical.

O altă problemă este aceea că indicarea valorilor pe care conectorii le au este relativă. Nu există "exclusivitate" asupra unor sensuri. Există adverbe polisemantice ale căror sensuri se reîntâlnesc la unele

conjuncţii sau interjecţii. Există interjecţii cu sensuri dificil de sistematizat deoarece sunt contextuale, există conjuncţii cu valori multiple, dintre care unele greu de glosat. S-a considerat, de asemenea, că diferenţa dintre o conjuncţie cu roluri sintactice multiple, cum este conjuncţia *că*, şi o conjuncţie specializată pentru exprimarea unui singur raport sintactico-pragmatic, precum *fiindcă,* este o diferenţă de natură stilistică, conjuncţia polifuncţională având capacităţi inferenţiale, putând să "sugereze" mai curând decât să "exprime" anumite raporturi ale stării de fapt pe care o descrie (Barbu 1951). Nu se poate afirma că valorile semantice specificate de Stati (1990) sau de Lundquist (1983, *ap.* Vlad 1994, p. 73), ca să dăm doar două exemple din multe altele posibile, - de "enumerare", "tranzitivitate", "justificare", "comparare", "concesie", "contrastivitate", "cauzalitate", "consecutivitate", "rezumare", valoarea "metatextuală" şi "rectificativă" - s-ar întâlni numai la anumiţi conectori şi ar fi absente la alţii. Nu dispunem încă de un tabel al valorilor conectorilor dispuse pe jonctivi. În plus, valorile unora dintre conectori, cum este cazul celor ale lui *şi* sau ale lui *dar*, sunt aşa de multe încât lasă impresia că oricând poate fi adăugată o valoare nouă, neînregistrată până atunci de analiză. Există şi situaţia inversă, când este greu de glosat conotaţia conectorului, când se simte că există un sens sau o valoare, dar aceasta scapă analizei.

Funcţiile aşa-numiţilor *marcatori discursivi* - clasă înrudită cu cea a conectorilor pragmatici - sunt *funcţii discursive*, de structurare a discursului[3]. Varietatea lor este iarăşi foarte mare, precum: de a reprezenta instanţa enunţiativă a locutorului, de deschidere, de închidere, de continuare a unei conversaţii, de legarea a unei structuri a conversaţiei de alta, de reliefare, de întrerupere, de ruptură tematică sau de schimbare a topiului discursiv, de conectare a replicilor, de creare a unui spaţiu discursiv prin care să se poată oferi cuvântul alocutorului sau în care să i se blocheze dreptul la replică ş.a.

Noţiunile de stil, limbaj funcţional, variantă scrisă şi orală a limbii nu ajută prea mult în încercarea de a explica conectarea şi coerenţa. Totodată nu există vreo formă de comunicare consfinţită de practicile lingvistice care să se dispenseze total de conectori[4]. Se poate doar spune că limba vorbită, în comparaţie cu cea scrisă, apelează mai mult la marcatori discursivi, în vreme ce anumite texte preferă, de exemplu, conectorii mai livreşti, iar altele - marcatorii discursivi cu valori de familiaritate (Rudolph) sau că stilul jurnalistic e mai bogat în conectori decât stilul academic, ori că un anumit gen de structură dialogică literară are mai mulţi jonctivi decât altul (Ionescu Ruxăndoiu, 1988), fără a se putea însă face delimitări absolute.

În concluzie, nici exponenţii clasei conectorilor, nici valorile lor semantice şi nici stilurile, tipurile standardizate de texte şi tipurile de discursuri funcţionale nu pot fi criterii tari de diferenţiere între conectorii sintactici, logico-semantici, pragmatici şi cei discursivi. Aceasta a determinat faptul ca în

---

[3] În lucrarea de faţă termenii de *discurs* şi de *conversaţie* sunt consideraţi sinonimici.
[4] Poate doar lista sau telegrama, în măsura în care cea de-a doua formă de comunicare lingvistică nu este astăzi pe cale de dispariţie din cauza progreselor din tehnologia comunicării (e-mailul şi Internetul). Diaconescu (1992, p. 37) interpretează coeziunea sintactică realizată în absenţa jonctivilor şi a unor morfeme de recţiune care exită în telegrame sau în anunţurile de mică publicitate, eventual în unele reclame scrise într-un stil telegrafic ca o *relaţie de aderenţă*. A se observa însă că nu doar aderenţa ordonează, ci şi topica.

lucrarea de faţă să se acorde prioritate *direcţiilor teoretice de cercetare* a conectorilor, mai mult decât jonctivilor în sine. Astfel, în final se va ajunge nu la ceea ce diferenţiază conectorii, ci la ceea ce uneşte sau apropie exponenţii acestei clase neomogene. Mergând pe acest drum, se va putea vedea că jonctivii naturali sunt semnele vizibile sau urmele lăsate în structura de suprafaţă a enunţului de mai multe procese semantice şi pragmatice complexe.

Conectori sintactici, semantici, pragmatici şi marcatori discursivi

Aspecte generale

Nevoia de individualizare a termenilor enunţaţi în acest titlu o resimţim pe de o parte din pricina hăţişului terminologic despre care am vorbit mai înainte, pe de altă parte deoarece:

a. aceştia reprezintă clasele mari de jonctivi ai limbii naturale, rezultaţi din aplicarea consecventă a unor criterii metodologice de analiză. Ei se individualizează mai mult în raport cu ceilalţi termeni particulari despre care am pomenit în secţiunea anterioară, astfel încât permit o diferenţiere mai pronunţată;

b. indică o viziune generală, unitară şi ierarhizată asupra elementelor conectate, care începe cu părţile de propoziţie şi cu propoziţiile, trece apoi la unităţile frastice şi ajunge la unităţile transfrastice şi discursive;

c. sunt termenii cei mai mult utilizaţi în această lucrare.

Încă de la început, se impune o delimitare sumară a conectorilor sintactici, semantici, pragmatici şi a marcatorilor discursivi, lăsând ca mai apoi, prin referirile succesive care vor fi făcute la nivelul unor conectori, diferenţele să se acumuleze. Perspectiva de la baza acestei lucrări este una globalistă, în care se consideră că jonctivii limbii naturale sunt pluricomponenţiali.[5] Ei sunt văzuţi ca elemente complexe care conectează discursul la toate nivelurile lui, care pot să angreneze mai multe niveluri ale enunţurilor prin faptul că le "leagă" informaţiile: nivelul sintactic, cel semantic şi cel pragmatic. Cu alte cuvinte, presupunem că la nivelul conectorilor există active anumite mecanisme care ne dau indicaţii despre modul în care se poate interpreta informaţia sintactică a enunţului, altele răspunzătoare de structurarea informaţiei semantice şi altele de integrarea datelor pragmatice relevante. Nu este obligatoriu ca la nivelul oricărui jonctiv să coexiste activ toate cele trei componente. Există conective care transmit doar indicaţii sintactice (cazul complementizatorilor, la o primă privire), alţii care au activă doar componenta pragmatică (cazul marcatorilor discursivi). Cu cât însă jonctivul este mai puţin periferic în sistemul limbii, cum sunt

[5] Această perspectivă ne-a fost inspirată de mai multe studii asupra conectorilor pragmatici, printre care cele ale lui Moeschler (2002) şi Jayez, Rossari, unde se vorbea despre componentele procedurală, semantică şi ilocuţionară pe care le puteau activa anumiţi conectori.

conjuncţiile coordonatoare şi subordonatoare prototipice pentru un raport sintactic anume, cu atât natura jonctivului este mai complexă.

Viziunea teoretică care ne-am aştepta să fie confirmată atunci când pătrundem în acest domeniu este aceea a unei diviziuni clare între conectorii semantico-sintactici, pragmatici şi marcatorii discursivi. Vom încerca să arătăm că lucrurile nu stau aşa. Adesea, căutând să lămurim şi să stabilim nişte diferenţe ferme între două clase constatam că se ştergeau diferenţele dintre altele, de exemplu dintre conectorii pragamtici şi marcatorii discursivi. Caracterul foarte instabil şi în acelaşi timp foarte dinamic al domeniului conectorilor în general ne face, vrând-nevrând, să ne gândim la metafora "nisipurilor mişcătoare". Avem însă speranţa că o perspectivă funcţionalistă asupra acestor componente va înlocui impersia "nisipurilor mişcătoare" cu aceea a unor funcţiuni care intră într-o armonie a comunicării ca formă de cunoaştere.

Conectorii sintactici sunt reprezentaţi de conjuncţiile, prepoziţiile, pronumele, adjectivele şi adverbele relative, precum şi de locuţiunile lor, deci de toate "cuvintele de legătură" care leagă sintactic unităţi la nivel de propoziţie şi de frază. În afara componentei sintactice, ei au activă şi componenta semantică, în sensul că jonctivii sintactici participă în grade şi moduri diferite la condiţiile de adevăr ale enunţului, fie prin *stabilirea* lor, fie prin *implicarea* lor. Ne gândim aici la rolul pe care îl au conectorii disjuncţiei şi implicaţiei (*şi, sau, dacă... atunci*) în stabilirea condiţiilor de adevăr, aşa cum sunt acestea indicate prin tabelele de adevăr, dar avem în vedere şi calitatea de predicate semantice a prepoziţiilor libere, a jonctivilor relativi, calitate care îi face să participe compoziţional la sensul şi adevărul propoziţiei. Cu alte cuvinte, componenta semantică a conectorilor sintactici ai limbii naturale acţionează variat, fie stabilind condiţiile de adevăr, fie raportându-se indirect la acestea, fie participând compoziţional la acumularea adevărului propoziţiei.

De asemenea, componenta pragmatică a conectorilor sintactici este activă. Semne ale activităţii ei le regăsim din belşug în valorile circumstanţiale atipice de la nivelul, de exemplu, al conjuncţiilor coordonatoare (*şi contrastiv; dar concesiv* etc.), dar şi în valorile circumstanţiale explicit transmise prin conjuncţiile subordonatoare, şi asta în ciuda convenţionalizării lor, care la o primă vedere ne-ar face să ne gândim la componenta semantică, nu la cea pragmatică. Punctul nostru de vedere este că valorile circumstanţiale au o natură preponderent pragmatică, şi susţinem ideea de faţă nu în virtutea faptului că ele denotă circumstanţe legate de universul referenţial descris prin fraza respectivă, ci în virtutea faptului că indică circumstanţe din contextul de enunţare al frazei, mai ales din contextul ei epistemic de enunţare. De exemplu, la nivelul lui *deşi* valoarea pragmatică cea mai puternică este aceea a unei expectaţii neîmplinite în ceea ce priveşte standardele fireşti de aşteptare ale locutorului (*Vine, deşi este supărat şi* ***nu m-aş fi aşteptat la asta niciodată***.). La prima vedere, circumstanţialul instrumental pare a nu avea nicio informaţie sau a nu opera nicio procedură de tip pragmatic, dat fiind că el reprezintă, în enunţ, actualizarea rolului semantic de instrument (GALR, II, p. 509) (cf. *A făcut mâncare cu ce avea prin cămară*.). Grupul

prepoziţional care introduce circumstanţialul *cu ce x*, unde *x* reprezintă aici o aserţiune, are mai multe funcţionalităţi pragmatice, şi anume:

(i) îngustează gama contextelor relevante de interpretare ale întregii fraze;

(ii) delcanşează inferenţe pragmatice particularizate, de tipul 'Nu cu altceva a făcut de mâncare.' sau chiar unele inferenţe pragmatice mai puţin banale, dependente de cunoştinţele enciclopedice ale interlocutorului, ca de exemplu: 'S-a descurcat cum a putut.'; 'E strâns la pungă.', 'N-a avut timp să facă un meniu mai bogat.', 'Nu a avut timp să meargă ieri la cumpărături.' ş.a.

Conectorii logico-semantici sunt reprezentaţi în limbă de un număr dezamăgitor de mic de jonctivi sintactici ai limbii naturale, dacă ne raportăm la teoria semantică a calculului propoziţiilor. Aceştia sunt echivalenţii lingvistici ai functorilor de adevări din calculul propoziţiilor, respectiv *şi, sau, dacă... atunci* şi echivalentele lor din limbaj. Ele exprimă ideea de conjuncţie logică, de disjuncţie şi de implicaţie (v. *infra* ***Conectori naturali, conectori logici: generalităţi***). Aceste noţiuni reprezintă universalii ale gândirii umane şi, din această cauză, conjuncţiile primare, cum au mai fost numite, sunt totodată universalii lingvistice.

Conectorii pragmatici sunt jonctivii sintactici care au capacitatea de a transmite o informaţie nonvericondiţională, *recte* pragmatică, care declanşează un mecanism pragmatic ce contribuie la constituirea semnificaţiei enunţului în care apar. În acest moment, putem introduce deja unele echivalări, şi anume, în concepţia noastră, toţi conectorii sintactici sunt şi pragmatici. De aceea, în lucrarea de aici se va şi folosi termenul tehnic compus de conectori sintactico-pragmatici.

Informaţia semantică are o natură conceptuală, descriptivă şi denotativă. Ea poate fi analizată cu ajutorul noţiunii de adevăr stabilit prin corespondenţa între concept/sens/intensiune şi obiectul sau starea de fapt din lumea reală. Ea este o informaţie stabilă, decompozabilă în unităţi de sens mai mici.

Informaţia pragmatică cuprinde semnificaţii de tip *circumstanţial, conversaţional* şi *procedural* (v. *infra* ***Consideraţii despre sensul conceptual şi sensul procedural al conectorilor***). Ea aduce date despre circumstanţele de enunţare, despre parametrii constitutivi ai comunicării - precum locutorii, enciclopedia lor comună în funcţie de care se structurează mesajul -, date relevante, referitoare la situaţia de comunicare, la mentalităţile şi atitudinea participanţilor la comunicare faţă de conţinutul comunicat, date referitoare la relaţiile interpersonale dintre locutori, la distanţele sociale dintre aceştia, la forţa ilocuţionară în care îşi înscriu comunicările, la valoarea argumentativă a intervenţiei lor verbale etc. De

asemenea, în cadrul informaţiei pragmatice se înscrie şi informaţia de tip *procedural*, care conţine indicaţii despre contextul mental al locutorilor, despre schemele de organizare a tuturor informaţiilor dintr-o frază sau dintr-un enunţ. În concluzie, informaţia pragmatică poate să aibă o natură conceptuală, numai că informaţia conceptuală *nu este dată de enunţ*, ci de contextul enunţului, nu se află explicit codificată în forma lingvistică a comunicării, ci este cel mult *semnalizată* de enunţ prin indici, mărci pragmatice, morfeme, operatori discursivi, deictice şi conectori. Informaţia pragmatică de tip conceptual - cum ar fi datele concrete despre timpul şi locul enunţării este extralingvistică şi prin relevanţa ei influenţează interpretarea informaţiei codificate lingvistic de enunţ, îi impune constrângeri de interpretare. Informaţia pragmatică poate să fie şi de tip procedural. Informaţia procedurală, după cum sugerează şi denumirea ei, conţine indicaţii de structurare în argumente sau scheme mentale a conţinutului propoziţional şi al altor date relevante din contextul de enunţare.

Premisele teoretice

Una dintre premisele de la care pornim este aceea că, în utilizarea firească şi spontană a limbii, nu există nici un conector sintactic care să nu conţină atât informaţie semantică, cât şi informaţie pragmatică de tip circumstanţial, conversaţional şi procedural. Astfel, în principiu, toate conjuncţiile limbii naturale pot fi considerate şi conectori pragmatici.

De ce se exclud din analizele conectorilor pragmatici conectorii prepoziţionali? Excluderea se datorează poate unei inerţii a tradiţiei de cerecetare a conectorilor pragmatici, tradiţie de cercetare care îi ocoleşte pe cei prepoziţionali, probabil, pe considerentul că prepoziţiile libere sau lexical pline sunt predicate semantice care atribuie roluri tematice argumentului lor fiind cap de grup sintactic (G. R. Wuppertal, *ap*. Pană Dindelegan, 2003, p. 168). Se consideră astfel că informaţia pe care ele o introduc în enunţ este de tip semantic sau conceptual. În calitate de predicate semantice, ele au un aport direct la sensul compoziţional al enunţului şi rolul lor semantic este local, la nivel de constituire a conţinutului propoziţional. Un alt motiv, în afara caracterului semantic al presupoziţiilor care este mult mai puternic decât al conjuncţiilor, ar fi acela că ele structurează ierarhic propoziţia în care apar prin flexiunea pe care o impun nominalelor cu care se combină. Nu intrăm în aceste detalii aici. Lucrarea de faţă nu va avea în vedere jonctivii prepoziţionai decât tangenţial.

Spre deosebire de prepoziţii şi de unele utilizări ale conjuncţiilor coordonatoare ca elemente de formare a cuvintelor compuse sau a unor expresii frazeologice (cf. *zi şi noapte, masă şi casă*), majoritatea conjuncţiilor nu participă la constituirea sensului propoziţional, ci la a celui frastic.

Nu toate conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale se comportă la fel din punct de vedere semantic şi pragmatic. Gramaticile pornesc de la ideea că lexemele relaţionale "sunt lipsite de autonomie semantică" şi de aceea nici nu pot avea funcţii sintactice (Diaconescu, 1989, p. 114), exceptând pronumele, adjectivele

şi adverbele relative; problema este însă mai complicată decât atât şi decât ar părea la prima vedere. Conjuncţiile coordonatoare pot participa la formarea condiţiilor de adevăr ale frazei, care reprezintă, prin conectarea mai multor aserţiuni, o expresie semantică complexă. Prin aceasta vrem să spunem că ele au o componentă semantică care este răspunzătoare de activitatea lor la nivelul sensului logico-semantic al enunţului. Conjuncţiile *şi, sau, dacă... atunci* (şi sinonimele lor, acolo unde este cazul) se comportă ca nişte *functori de adevăr*, cu alte cuvinte pot impune condiţiile de adevăr ale expresiei complexe în care apar dacă se conformează regulilor logice (v. *infra* ***Aspecte ale analizei semantice a conectorilor naturali***), iar restul conjuncţiilor limbii naturale, atât coordonatoare cât şi subordonatoare, deşi nu impun condiţii de adevăr, prezervează adevărul propoziţiilor pe care le conectează. Vedem astfel că jonctivii limbii naturale nu au toţi acelaşi tip de contribuţie la adevărul enunţului şi, deşi mulţi dintre ei nu participă direct la valoarea de adevăr a acestuia, au capacitatea să intre într-o relaţie indirectă şi mai puţin evidentă cu sensul vericondiţional al frazei. Astfel, contribuţia pe care o au relativii la adevărul enunţului este diferită de contribuţia pe care o au conjuncţiile primare sau conjuncţiile circumstanţiale. Jonctivii relativi - pronume, adverbe, adjective - sunt variabile semantice care participă la formarea unui lanţ de coreferenţialitate cu antecedentul şi cu baza de referenţialitate din propoziţia subordoantă pe care o introduc (cf. ***Omul***$_1$ ***pe care***$_1$ ***l***$_1$*-am ajutat mi-a mulţumit.*). Cu alte cuvinte, ei au capacitatea de a transmite adevărul predicatului semantic *omul* din constituent în constituent, sudând astfel enunţul. Lanţul de coreferenţialitate este totodată şi un lanţ de transmitere a unei valori de adevăr punctuale. Putem astfel face afirmaţia că, în această calitate, relativii participă compoziţional la formarea sensului propoziţional.

Conjuncţiile circumstanţiale au capacitatea să păstreze valoarea de adevăr a propoziţiilor pe care le conectează, în sensul că ele includ, în sensul lor complex, sensul conjuncţiilor primare, care stau la baza formării semnificaţiei lor specifice. Astfel, un enunţ de tipul *Vin, deşi sunt supărat.* presupune adevărul conjuncţiei logice dintre prima aserţiune, *Vin.*, şi a doua, *Sunt supărat.* (p *deşi* q → p *şi* q). Pe baza adevărului conjuncţiei logice dintre cele două propoziţii se "clădeşte" sensul concesiv din enunţul de mai sus. E. Vasiliu, în *Preliminarii logice la semantica frazei*, a dat definiţii logice mult mai complexe sensului concesiv, în care intră şi alţi functori de adevăr, cum este *dacă... atunci*, negaţia, precum şi operatori modali, definiţii care sunt mult mai apropiate de intuiţia noastră asupra valorii concesive de semnificaţie. În fraza, *A venit cu o echipă nouă* ***în loc să*** *angajeze tot echipa veche.*, sensul circumstanţial opozitiv presupune prezervarea adevărului aserţiunilor componente, mai precis al adevărului faptului că *A venit cu o echipă nouă.* (p) ***şi*** *Nu a angajat echipa veche.* (~q) (p şi ~q). Sensurile opozitiv şi de expectaţie neîmplinită care se simt la nivelul acetui tip de joncţiune sintactică au la bază tot o conjuncţie logică. Faptul că aceste enunţuri includ în semnificaţia lor conjuncţia logică a propoziţiilor componente arată că jonctivii circumstanţiali participă indirect la adevărul expresiei complexe pe care o formează prin păstrarea adevărului propoziţiilor componente şi prin stocarea la nivelul presupoziţiilor şi al implicaţiilor logice ale frazei a acelor date care au o contribuţie la formarea sensului opozitiv. Semnificaţia lor globală, mult mai complexă decât a conjuncţiilor primare, se întemeiază şi pe sensul conţinut de inferenţele logice ale frazei. Restul semnificaţiei - spunem aceasta simplificând poate puţin lucrurile, ca şi cum ar fi uşor de despărţit sensul logic de celălat sens nonlogic şi conversaţional al conectorilor - este o informaţie care nu se poate

analiza cu instrumentele semanticii logice, *recte* cu noţiunile de *adevăr, denotaţie* sau *extensiune, concept* sau *intensiune,* este o informaţie care are o natură predominant procedurală, şi care "parazitează" informaţia conceptuală. De aceea, susţinem că valoarea de sens circumstanţială (de tip concesiv, consecutiv, cauzal, modal etc.) are o dublă natură: conceptuală şi procedurală, ceea ce înseamnă că, la nivelul conectorilor cu semnificaţie circumstanţială, există active componentele semantică, pragmatică şi, bineînţeles, sintactică.

Jonctivii coordonatori şi subordonatori nu au o contribuţie identică la adevărul unei fraze. Unii impun condiţii de adevăr, este cazul uneori al conjuncţiilor primare, alţii ajută la păstrarea sau depozitarea valorilor de adevăr ale aserţiunilor sub forma implicaţiilor logice sau a presupoziţiilor întregii fraze, este frecvent cazul conjuncţiilor circumstanţiale, iar alţii, jonctivii relativi, transmit adevărul "cu paşi mici", dintr-un constituent al lanţului de coreferenţialitate în altul.

Pe de altă parte, conjuncţiile primare au capacitatea să achiziţioneze, prin uz, *informaţie circumstanţială,* cât şi *informaţie conversaţională* (v. *infra* ***Aspecte ale analizei semantice a conectorilor naturali***) suplimentară faţă de sensul lor logico-semantic. Această ultimă distincţie între informaţie pragmatică circumstanţială şi informaţie pragmatică conversaţională se referă, pe de o parte, la valorile de sens achiziţionate de conjuncţiile primare care sunt identice cu cele ale conjuncţiilor circumstanţiale (valoarea semantică de timp, de mod, de concesie, de consecuţie, de excepţie etc. de la nivelul conjuncţiilor) şi, pe de altă parte, se referă la acele valori pragmatice care nu s-au convenţionalizat încă, nu au un jonctiv specializat pentru a le exprima. Exemple de informaţii conversaţionale neconvenţionalizate sunt: *raportul alternativ, raportul intensiv, raportul enumerativ, raportul corectiv* sau *rectificativ, raportul argumentativ,* cel *rejectiv* etc. Toate aceste valori de sens se găsesc inventariate în gramatici, la nivelul conjuncţiilor coordonatoare, fac parte din "tipologia" coordonărilor copulativă, disjunctivă, adversativă şi conluzivă (cf. cazul lui *şi* cu valoare temporală (parafrazabil prin "când" sau acceptând combinaţia cu *atunci* "şi atunci"), *şi* cu valoare consecutivă (*şi ca urmare a acestui fapt*), *şi* cu valoare cauzală (*şi dacă...*), cu valoare cumulativă (*Ion şi cu Vasile au mutat dulapul.*); cazul lui *sau* cu valoare exclusivă (*A fi sau a nu fi.*), *sau rectificativ* (*Ion sau Vasile a trădat.*), *sau* cu valoare de *aproximare* (*Noaptea trecută au dormit în refugiu patru sau cinci turişti.*) etc.).

Informaţia conversaţională transmisibilă prin conjuncţiile primare este o informaţie care nu are un caracter logico-semantic pur, este instabilă, supusă negocierilor dintre interlocutori. Vedem astfel că şi conjuncţiile primare pot achiziţiona sensuri pragmatice. Acest aspect indică prezenţa activă şi în proporţii diferite, de la un tip de conjuncţie la altul, a componentelor sintactică, semantică şi pragmatică care declanşează un algoritm de calculare a sensului global al enunţului, în urma căruia se produc structurile mentale de încadrare şi de interpretare a conţinutului propoziţional (a informaţiei semantice) şi a informaţiei pragmatice relevante, dar necodificate, a enunţului. Aceste structuri mentale de interpretare a semnificaţiei frastice globale au la bază indicaţiile procedurale, acel algoritm de interpretare. Semnificaţiile pragmatice de tip circumstanţial şi de tip conversaţional indicate prin conectorii coordonatori şi subordonatori sunt semnificaţii, obţinute prin proceduri de interpretare. De exemplu, semnificaţia

concesivă, ca să reluăm un exemplu dat anterior (cf. *Vin, deşi sunt supărat.*) se constituie din contribuţia conţinutului propoziţional al frazei care intră într-un algoritm de interpretare, astfel încât informaţia subordonatei concesive ('Sunt supărat.') nu este suficient de puternică pentru a determina negaţia informaţiei purtate de regentă ('Vin.') (cf. Itten, ****). Simulând, am putea spune că în creierul nostru, atunci când avem experienţa unui astfel de enunţ, se primesc indicaţii sau comenzi de genul următor: 'Ia informaţia *Sunt supărat.* şi atenuează-i forţa asertivităţii şi importanţa argumentativă. Ia informaţia *Vin.* şi sporeşte-i forţa şi importanţa argumentativă, aşa încât informaţia *Sunt supărat.* să nu aibă suficientă "putere" ca să schimbe valoarea de adevăr a informaţiei *Vin.*'. Sensul procedural a fost descris de teoreticieni ai pragmaticii cognitive ca fiind o serie de indicaţii de interpretare a conţinutului propoziţional în conjuncţie cu toţi factorii nelingvistici relevanţi. Ea nu poate exita în absenţa unui conţinut conceptual pe care îl organizează, îl completează cu date din context şi îl structurează în scheme de interpretare. De aceea am afirmat mai sus că, într-un fel, ea "parazitează" conţinutul propoziţional al frazei, comunicat explicit sau implicit.

Capacitatea jonctivilor primari de a achiziţiona valori circumstanţiale a fost de multă vreme observată şi pusă în evidenţă de studiile de garmatică, unde se discută despre faptul că distincţia dintre coordonare şi subordonare nu este atât de fermă pe cât lasă impresia clasificările tradiţionale ale conectorilor. Cu alte cuvinte, nu se poate susţine că în limba naturală există unii conectori care sunt purtători doar de informaţie logico-semantică, în timp ce alţii ar avea numai informaţie pragmatică.

Alexandru Graur, într-un studiu intitulat "Pentru o sintaxă a propoziţiilor principale", arată că nu se poate vorbi de o limită tranşantă între subordonare şi coordonare, ci mai curând ar exista o trecere gradată de la un tip de joncţiune la altul, de fapt, de la o valoare de conectare la alta. Cele spuse de Graur (1956), dacă ar fi să le traducem în termenii discuţiei de aici, ar putea indica ponderea pe care componenta logico-semantică şi cea pragmatică o au la nivelul conectorilor naturali. Mai precis, în acest fel ar putea sta lucrurile dacă acceptăm ideea că, prin număr de jonctivi, frecvenţă, grad mai mare de independenţă sintactică şi de structurare discursivă, coordonarea ar avea o semnificţie logico-semantică mai puternică decât subordonarea circumstanţială în cadrul limbii şi că subordonarea ar fi mai aproape de semnificaţia pragmatică, aceasta neînsemnând că principalii conectori ai limbii naturale ar fi lipsiţi, unii dintre ei, total de un sens logic sau total de un sens pragmatic. Criteriul pe care îl are Al. Graur când discută acestă problemă a nonseparaţiei absolute a semnificaţiilor îl reprezintă gradul de independenţă sintactică al propoziţiilor, cu alte cuvinte calitatea lor de a forma singure un enunţ complet, în termenii noştri mult mai restrictivi, calitatea unei propoziţii a limbii naturale de a fi o aserţiune independentă. Aserţiunile independente au mult mai multe şanse de a nu acumula sensuri, valori, semnificaţii suplimentare de la vecinii lor sintactici, de a fi nişte enunţuri care se conectează strict prin mecanismul semantic al conjuncţiei logice (cf. *În Bucureşti, vremea se va menţine frumoasă, cu cerul mai mult senin. Vântul va sufla, în general, slab.*).

Argumentele cu care îşi susţine autorul citat ideea gradelor de coordonare şi de subordonare, grade pe care noi le asociem cu ideea unei ponderi mai mari a componentei semantice, în cazul coordonării, şi cu

o pondere mai mare a componentei pragmatice în cazul subordonării, sunt: a) "oarecarea subordonare" de la nivelul lui *dar* şi de la nivelul conjuncţiilor coordonatoare concluzive (cf. *dar* cu valoare concesivă: *Era obosit, dar (totuşi) a venit.*; *aşa că* cu valoare consecutivă: *I-am făcut toate poftele, aşa că nu mai are ce să zică.*); b) propoziţiile principale cu semnificaţie de subordonate (cf. *temporala inversă*: ***Tocmai dădea să iasă pe uşă afară,*** *când a sosit maşina poliţiei.*; ***N-apucă să zică de două ori*** *şi îi şi aduse plăcintele.*, ***N-a sfârşit bine discursul*** *şi aplauzele au izbucnit.*; cf. propoziţiile principale cu sens concesiv: ***Piperul e negru*** *ş-l pun deasupra pilafului// Şi zăpada albă o udă câinii*. (Anton Pann *ap.* Graur, 1956); cf. propoziţiile principale cu valoare de cauzală: *La urmă s-au sărutat, doar erau prieteni vechi*. (*ap.* Graur, 1956), iar după autori mai recenţi, proproziţie cu valoare justificativă (Merlan, 2001), ca şi enunţurile cu jonctivul *că justificativ*, de tipul: *Stai locului că mă enervezi!*, încadrat de A. Merlan la o relaţie sintactică intermediară între coordonare şi subordonare, numită relaţia *explicativ-justificativă* (Merlan, 2001, pp. 238-248)). În opinia lui Graur (1957) există trei trepte de relativă independenţă a propoziţiilor coordonate: i) propoziţiile copulative şi disjunctive sunt foarte aproape de propoziţiile independente; ii) propoziţiile adversative au un grad mai mare de subordonare; iii) propoziţiile concluzive sunt foarte aproape de subordonare[6]. În termenii discuţiei de aici, aceasta înseamnă că ponderea componentei semantice e mai mare la nivel de coordonare copulativă şi disjunctivă şi mai mică la coordonarea adversativă şi concluzivă.

Faptul că între coordonare şi subordonare nu există o separaţie, ci un continuum, că jonctivii naturali pot să se "încarce" de semnificaţii care nu sunt neapărat vecine în "eşichierul" conţinut de acest continuum de valori poate fi susţinut şi cu date de la nivelul joncţionărilor paratactice. Rizescu (1961) arată că propoziţiile paratactice pot exprima aproximativ toate raporturile sintactice. Capacitatea mesajului comunicat de a transmite multitudinea valorilor circumstanţiale, a nuanţelor conversaţionale şi a sensurile tari, logico-semantice, în absenţa unei codificări explicite a acestora, prin conectori specifici, este un indiciu al maximei maleabilităţi a acestui domeniu de semnificaţii relaţionale care îşi dispune unităţile de înţeles, spunem noi, într-un continuum multiplu interrelaţionat. Continuumul de semnificaţie relaţională de la nivleul jonctivilor limbii naturale cuprinde la un pol semnificaţia logico-semantică reprezentată prototipic de conjuncţiile primare, continuă apoi cu diverse semnificaţii circumstanţiale, convenţionalizate sau nu în limbă, şi prototipic reprezentate prin conjuncţiile circumstanţiale şi se termină cu semnificaţiile conversaţionale neconvenţionalizate, posibil a fi indicate şi prin conectorii sintactici, dar mai ales prin marcatori discursivi, de tipul lui *păi* care semnalizează gradul de relevanţă, al lui *da, da, da*, care indică acordul, al lui *da, dar...* care indică dezacordul parţial etc.

Multitudinea semnificaţiilor, fluctuaţiile lor mari, capacitatea de a fi emergente la nivelul sensului frastic global şi în abesnţa jonctivilor nu ar fi un semn că limba s-ar putea dispensa de conectori, deoarece ambiguitatea de la nivelul parataxei nu convine comunicării în general, care adesea are sarcini comunicative precise, şi în special uzului limbii în variantă scrisă (v. ambiguitatea din: *Bujorul bruma-l*

[6] Propozţiile cauzale sunt subordonate, nu există cauzale "principale", cum credeau unii autori de gramatici, ca de exemplu H. Tiktin, J. Byck, Al Rosetti (Graur, 1957).

loveşte. Nimănui nu trebuieşte. (ALRT, *ap.* Rizescu), unde sensul transfrastic poate fi interpretat ca având o semnificaţie condiţională (*Dacă bruma loveşte...*) sau temporală (*Când bruma loveşte...*))[7]. În general, gramaticile şi studiile de antropologie a limbajului susţin că subordonarea se dezvoltă din coordonare şi că parataxa este specifică oralităţii şi gândirii orale, în timp ce hipotaxa este specifică uzului scris al limbii şi unei gândiri scriptice, mult mai analitice şi mai explicite decât cea orală (Ong, ***, Ionescu-Ruxăndoiu, 2003).

O altă perspectivă teoretică de abordare a conjuncţiilor circumstanţiale este aceea de a le considera predicate semantice, în domeniul cărora se înscrie conţinutul propoziţional al subordonatei pe care o introduc. Conform acestei perspective teoretice ar însemna că natura semnifiaţiei conectorilor subordonatori este conceptuală. Cele două abordări se situează pe poziţii antagonice. A considera conjuncţiile circumstanţiale predicate semantice înseamnă a le limita funcţionalitatea strict la un rol local, acela de a introduce un conţinut propoziţional şi de a-l înscrie în domeniul lor semantic. Prin aceasta nu se reuşeşte, credem, a se explica interrelaţionarea complexă care se realizează între propoziţiile unei fraze şi contextul ei. Conectorii nu numai că introduc conţinuturi propoziţionale, dar le şi manevrează în funcţie de informaţiile pragmatice relevante din context. Pe de altă parte, este greu să se abordeze conectorii asemenea unor cuvinte lexical "pline" şi să se discearnă cât din semnificaţia unui conector circumstanţial este informaţie semantică şi cât este informaţie pragmatică achiziţionată, din ce seme se compune informaţia semantică ş.a.m.d., deşi trebuie să recunoaştem că există unii conectori şi marcatori discursivi cu un semantism evident şi de factură abstractă (cf. *în scopul, în concluzie, în cele din urmă, din cauză că* ş.a.). Tocmai de aceea, un model teoretic care să considere că la nivelul acestor particule sintactice există trei componente de interpretare a semnificaţiei frastice, componenta sintactică, cea semantică şi cea pragmatică, are avantajul de a nu mai avea nevoie de delimitări între tipurile de valori indicate de conector, delimitări care pot fi în ultimă instanţă sterile. Important este să se găsească algoritmul sau algoritmurile de funcţionare a jonctivului, indicaţiile pe care le dă pentru formarea sensului frastic global.

Alte aspecte care nu pot fi explicate decât printr-o abordare semantico-pragmatică a semnificaţiei sunt, de exemplu, *ironia* din enunţul *PSD are membri marcanţi, **încât ştie o ţară întreagă pe cine să nu aleagă***. (Internet) sau ideea de expectaţie neîmplinită şi de concesie de la nivelul lui *deşi,* ideea de finalitate a unei acţiuni, idee explicită la marcatorul discursiv *cu scopul să* şi implicită la nivelul conjuncţiei compuse *ca să* etc. Atestarea acestor valori pragmatice semnalizează existenţa şi activitatea componenetei pragmatice de la nivelul conjuncţiilor subordonatoare. Existenţa unei componente pragmatice inerente la conectorii sintactici conjuncţionali determină capacitatea jonctivului de a putea lega două propoziţii cu modalităţi enunţiative diferite şi cu forţe ilocuţionare posibil divergente, de tipul: P1 (interogaţie) - conector - P2 (ameninţare) (*Ce tot faci acolo că nu mai am mult şi mă reped la tine.*); P1 (rugăminte) - conector - P2 (interogaţie) (*Dă-mi şi mie pixul tău că unde oare o fi al meu?*); P1 (invitaţie) - conector - P2 (ofertă) (*Vino şi ia o prăjitură!*) etc.

[7] În acest caz ambiguitatea este o calitate a întregului enunţ, care este poetic şi gnomic. În enunţurile concrete, informative însă, ambiguitatea poate deranja.

Complementizatorii, care sunt conjuncţii şi prepoziţii impuse de structura actanţială a verbului, (cf. *ştie **că**, vrea **să**, depinde **de*** ş.a.) sunt cuvinte instrumentalizate, fără un semantism propriu-zis, la care componenta sintactică are o pondere foarte mare iar componenta pragmatică este, de asemenea, evidentă. Complementizatorii-conjuncţii au capacitatea de a indica adevărul subordonatei lor (cf. *Îşi aminteşte **că a văzut filmul.***, presupune "A văzut filmul.") sau capacitatea de a arăta că vorbitorul intenţionează ceva (cf. *Vreau **să mă distrez.***) etc.

Dificultatea de a sesiza şi discerne cele trei componente - sintactică, semantică şi pragmatică -, cât şi de a stabili dacă sunt sau nu active variază de la un jonctiv la altul - de exemplu, pentru conjuncţiile coordonatoare şi subordonatoare componenta sintactică e activă, dar pentru un marcator pragmatic cum ar fi *cică* sau *deci* de la iniţială de enunţ, componenta sintactică pare a fi pasivă; de asemenea, pentru jonctivul *că* componenta sintactică este evidentă, cea pragmatică este de asemenea activă, deoarece are calitatea de a fi un indicator al gradului de adevăr şi de certitudine pe care îl are subordonata, în schimb componenta semantică este aproape inactivă, conectorul neimpunând condiţii de adevăr şi participând doar indirect la adevărul enunţului prin presupoziţia factivă pe care o declanşează (v. *infra* ***Complementizatorii ‹că› şi ‹să›***). Spre deosebire de conjuncţia *că*, adverbul relativ *când* este echilibrat sub aspectul ponderii pe care îl au cele trei componente care îi predetermină uzul.

Marcatorii discursivi

Marcatorii discursivi sunt o subclasă a marcatorilor pragmatici, de tipul: *ei bine, astfel, de asemenea, oricum, aşa că, de asemenea, şi, dar, cu toate acestea, deci, prin urmare, ştii, păi, haide, mda, mă rog, aşa, aşa-aşa, în esenţă, pe scurt, în acelaşi timp, pe lângă aceasta, înainte de toate, din partea mea, sincer* ş.a. Nu dispunem de inventare complete şi necontroversabile ale marcatorilor discursivi. Adesea, ei sunt numiţi şi conectori pragmatici, ceea ce poate deruta. Din cele câteva exemple de mai sus se poate deduce că unii conectori sintactico-pragmatici migrează în zona ocupată de marcatorii discursivi, fără ca acesta să fie singurul caz de omonimie din cadrul acestei clase pragmatice. Mulţi dintre marcatorii discursivi sunt operatori care, în general, nu sunt conectaţi sintactic de restul enunţului, care nici nu joncţionează propoziţii, ci secvenţe de discurs, sau care participă foarte slab la concatenarea sintactică a elementelor constitutive. De asemenea, marcatorii discursivi nu contribuie la sensul propoziţional şi nici nu au rol în stabilirea valorilor de adevăr ale propoziţiei, în măsura în care enunţul respectiv are vericondiţionalitate, adică este asertiv. Cu alte cuvine, marcatorii discursivi au tendinţa să nu fie integraţi sintactic şi semantic, în schimb sunt integraţi discursiv, având capacitatea de a participa la adecvarea globală a enunţului.

O clasificare pe care Bruce Fraser o face marcatorilor pragmatici în *Towards a Theory of Discourse Markers* este următoarea: *marcatori ai forţei ilocuţionare, marcatori de comentariu, marcatori*

ai politeţii, marcatori de structurare conversaţională şi *marcatori discursivi*. În lucrarea de faţă extindem accepţiunea de marcator discursiv, astfel încât ea include şi marcatorii de comentariu şi de structurare conversaţională din clasificarea lui B. Fraser. Această extindere o facem pe baza faptului că observaţiile anterioare despre marcatorii discursivi sunt valabile şi pentru marcatorii de comentariu şi de structurare conversaţională, extinderea neangrenând modificarea accepţiunii date aestor elemente.

Autori precum Fischer (1998), Schiffrin (1990), Levinson (1983), Blakemore (1992), Pop (1993; 1996), Rouchota (1996) ş.a., introduc în rândul exponenţilor marcatorilor discursivi şi expresii idiomatice, unele dintre ele de întindere propoziţională, caracterizate nu neapărat prin sensul lor tropologic, cât prin funcţionalitatea pragmatică pe care o au, cum ar fi: *mă rog, ce mai!, ce chestie!, dacă vreţi, vai de mine şi de mine!, şi cu asta basta, ura şi la gară!, gura!, na-ţi-o bună că ţi-am frânt-o, las-o jos că măcăne, stai puţin!* etc. Acestea au fost numite şi *pragmateme*, prin analogie cu frazemele cu sens figurat. În clasa marcatorilor discursivi au fost înscrise şi profraze, precum *c-a fost, că n-a fost; c-o fi, c-o păţi; că hâr, că mâr; că una, că alta*, expresii tautologice care circulă frecvent, vorbe de duh, citate sau frânturi de citate celebre, sloganuri publicitare, spirite de glumă sau de ceartă. Toate acestea nu sunt în mod explicit şi direct nici marcatori ai politeţii şi nici marcatori ai forţei ilocuţionare a enunţului, de aceea există tendinţa să fie asimilate ca marcatori discursivi.

Marcatorii discursivi pot acţiona la mai multe niveluri: pot indica relaţii între părţi ale enunţului, între părţi ale textului, între vorbitor şi propriul său mesaj, între locutor şi interlocutor, pentru a enumera numai câteva dintre ele. De fapt, aşa cum nu există un inventar exhaustiv şi unanim acceptat de cercetători al marcatorilor discursivi, tot aşa nu există nici o listă completă a relaţiilor pragmatice şi a valorilor conversaţionale semnalizate de opertorii pragmatici.

Funcţia atât de des invocată a jonctivilor sintactici de "a lega", este transferată şi asupra marcatorilor discursivi. Însă ea aici capătă alte înţelesuri. Fraser (2006), care porneşte de la ideea că marcatorii de discurs leagă două segmente, vorbeşte destul de fugitiv despre modul de conectare discursiv-pragmatică. El enumeră trei modalităţi: modalitatea sintactică, cea anforică şi cea lexicală (în care sensul lexical al jonctivului pragmatic este cel care uneşte segmentele S1 şi S2 (cf. *mai mult, prin urmare, analog cu, contrar aşteptărilor* ş.a.).

Schiffrin (1990) propune un model tripartit al discursului, marcatorii pragmatici acţionând (simultan) pe unul sau mai multe dintre palierele stabilite, relaţionându-le şi dând întregului discursivitate sau textură, cum ar spune Halliday (1994): structura ideatică sau a conţinutului propoziţional este primul palier, structura de acţiune şi structura schimbului conversaţional sunt celelalte. În concepţia lui D. Schiffrin, funcţia de a "lega" este înţeleasă ca o interrelaţionare între aceste paliere discursive la care participă atât conectorii cât şi marcatorii discursivi.

Sweester (*ap.* Fraser, 2006) arată că marcatorii discursivi se aplică la trei domenii: i) la domeniul propoziţional (cf. *Nu a putut să doarmă deloc astă noapte, aşa că acum este obosit.*; unde, în concepţia noastră, concluzivul *aşa că* funcţionează în calitate de conector sintactico-pragmatic, având cele trei

componente - sintactică, semantică şi pragmatică - bine echilibrate); ii) la domeniul epistemic (cf. *Nu a putut să doarmă deloc astă nopate, aşa că îi va da în judecată.*; din punctul nostru de vedere, jonctivul *aşa că* funcţionează tot ca un conector sintactico-pragmatic, la care însă componenta argumentativă, *recte* pragmatică, şi cea sintactică sunt mai puternice decât componenta semantică); iii) la domeniul actelor de vorbire (cf. *Nu am putut să dorm deloc astă noapte, aşa că dă şi tu muzica mai încet, te rog!*; conform viziunii noastre, în acest caz, componenta sintactică şi semantică a lui *aşa că* sunt mult mai slabe comparativ cu cea ilocuţionară, *i.e.* pragmatică, astfel încât îl putem considera marcator discursiv).

Pop (1993) descrie rolul de marcatori discursivi ai unor conectori sintactico-pragmatici - este vorba de *şi, dar, sau, ori, fie... fie* - în funcţie de mult mai multe niveluri decât cele de la autorii anterior menţionaţi: nivelul referinţei, al determinărilor subiective, al operaţiilor metadiscursive, al operaţiilor interdiscursive, al celor interpersonale, intersemiotice, paradiscursive şi presupoziţionale.

Se poate observa că nivelurile discursive sau domeniile de înscriere a comunicării variază, împreună cu circumscrierea lor, de la o abordare la alta. Tendinţa este de a le multiplica, în speranţa de a obţine o discernere mai fină şi mai fermă a valorilor pragmatice deţinute de aceste elemente. De exemplu, marcatorul pragmatic *păi* este un indice de familiaritate cu interlocutorul, de atenuare, de semnalizare a începerii unei replici, deci de dialog, este totodată şi un semnal epistemic, în sensul că are calitatea de a indica gradul de relevanţă al intervenţiei anterioare, fie că aceasta are o relevanţă mai mică, fie că are o relevanţă mare, adecvându-se perfect la scopul comunicării (Ştefănescu, A., 2007, pp. 161-186). Prin spectrul lui de funcţionalităţi, el este atât un macator discursiv, cât şi un marcator al gradului de familiaritate, indirect deci al politeţii, şi unul de structurare conversaţională, dacă ar fi să ne raportăm la clasificarea marcatorilor făcută de Fraser (2006). Nivelurile la care funcţionează *păi* ar fi, conform funcţionalităţilor lui pragmatice, nivelul epistemic inferenţial şi nivelul interpersonal. Capacitatea de a cumula funcţionalităţi pragmatice, nonintervenţia în conţinutul semantic şi în condiţiile de adevăr ale propoziţiei reprezintă motivul concret pentru care am extins clasa marcatorilor discursivi astfel încât să includă şi o parte a mărcilor pragmatice.

K. Fischer (1998), care pentru marcator discursiv foloseşte termenul de *particulă discursivă*, arată că aceste elemente au un *spectru de funcţionalităţi*[8], formează un gen de polisemie funcţională, altfel spus, o polisemie de tip pragmatic. Această caracteristică s-a impus în urma observării procedurilor de relaţionare a diferitelor niveluri ale discursului pe care le indică marcatorii, în urma constatării că uzul şi interpretarea acestor particule sunt învăţabile, că ele acumulează mai multe funcţii pragmatice într-un mod organizat, nu la întâmplare. De asemenea, s-a văzut că ceea ce le diferenţiază sunt funcţionalităţile pragmatice, iar nu caracteristicile morfologice şi sintactice. Deşi ţin de clase morfologice diferite, mulţi marcatori discursivi acumulează funcţionalităţi pragmatice comune. Alte date care au condus la ideea spectrului funcţional al marcatorilor discursivi privesc distribuţia în discurs şi metodologia care poate fi utilizată de cercetător pentru investigarea comportamentului acestor particule. Distribuţia în discurs a

[8] Anderson (***) foloseşte termenul de *funcţionalism discursiv*; Aijmer (***) - de *multifuncţionalitate*.

marcatorilor este determinată de *sarcinile comunicative* pe care le realizează. *Domeniile comunicative* la care se raportează vorbitorul în momentul comunicării nu sunt infinite. Vorbitorii, de asemenea, se încadrează într-un număr, tot finit, de *categorii de emitenţi* (emitentul mai volubil, cel taciturn, cel pentru care standardul expresivităţii este mai important decât al economiei de limbaj şi al explicitului, iar intenţiile de comunicare ale locutorului pot contura foarte ferm portretul lui robot). Domeniile comunicative către care se orientează vorbitorul, tipul de conversaţionalist în care se încadrează locutorul în momentul comunicării şi flexibilitatea funcţiilor limbajului predetermină nivelurile discursive pe care el le va crea în propria sa comunicare şi, în consecinţă, predetermină sarcinile comunicative ale discursului. Datorită acestor constrângeri pragmatice care ţin de domeniu, de sarcină comunicativă, de tip de locutor şi de orientare a locutorului către satisfacerea anumitor intenţii de comunicare, numărul de funcţionalităţi şi spectrele funcţionale ale marcatorilor discursivi nu sunt atât de mari şi nici nu sunt incontrolabile încât să formeze realmente un hăţiş în care să te pierzi. Spectrul de funcţionalităţi al unui marator discursiv este prin urmare motivat de repertoriul finit de sarcini comunicative pe care enunţiatorul caută să le satisfacă.

S-a mai observat, de asemenea, că marcatorii discursivi nu sunt distribuiţi la întâmplare şi sunt, selectiv, interşanjabili. Ei apar în anumite zone structurale care trebuie detectate de analist.

Metodologia folosită în abordarea marcatorilor discursivi se bazează pe lexicalizarea sau glosarea lecţiunilor pe care le pot avea cu ajutorul *metalimbajului semantic natural*, descris şi utilizat mai întâi în studiile de pragamtică comparată de Wierzbicka (1991). Metalimbajul semantic natural are proprietatea de a trata trăsăturile semantice şi pragmatice ale acestor elemente cu acleaşi metode descriptive, care sunt cele ale limbii naturale folosită ca metalimbaj, chiar dacă uneori parafrazările par, la prima vedere, cam forţate.

Modurile de a-i prezenta şi de a-i defini sunt variate, în funcţie de parametrii pragmatici luaţi în calcul, cu specificarea că în interpretarea marcatorilor pragmatici există, în general, multe zone "gri".

Fraser (2006) defineşte marcatorii discursivi ca fiind elementele care leagă două segmente discursive - S1 şi S2 -, în care fiecare segment codifică un mesaj complet, iar marcatorul semnalizează o relaţie care se susţine între ele. Pe de altă parte, B. Fraser precizează că nu este obligatoriu ca cele două secvenţe să aparţină unui singur enunţ şi că există alte posibile aranjări sintagmatice, în care marcatorul discursiv (md) nu are poziţie mediană, cum ar fi: S1, md + S2; S1. md + S2; md + S1, S2.

Referitor la relaţia indicată de marcatorul discursiv, se precizează că ea nu contribuie la sensul propoziţional al lui S2 şi că nu are rol în stabilirea condiţiilor de adevăr ale acestui segment. Mai precis, marcatorul discursiv semnalizează, iar nu creează, o semnificaţie între cele două secvenţe de enunţ. "Relaţia se stabileşte prin *interpretarea* lingvistică a segmentelor luate împreună cu contextul." (Fraser, 2006, subl. n.)[9]. Autorul citat face şi o clasificare a posibilelor relaţii care există între cele două părţi

[9] Studiile de pragmatică cognitivă, cum este teoria lui Sperber, Wilson (1986), arată cât de complexă este interpretarea unui enunţ comunicat, că interpretarea lingvistică se identifică de fapt cu modul cel mai răspândit şi mai eficace al fiinţei umane de cunoaştere.

conectate pragmatic, şi anume: o *relaţie de elaborare* (pentru care conectorul pragmatic prototipic este *şi*), o *relaţie de contrast* (cu *dar* marcator prototipic), o *relaţie de inferenţă* (semnalizată, de pildă, de *totuşi, deşi, deci, în acest caz, mai exact, prin urmare* ş.a.), şi o *relaţie de temporalitate* (lexicalizată prin marcatori ca *în cele din urmă, în sfârşit, în acest timp, întâi, iniţial, atunci, apoi, îndată ce* ş.a.)[10].

Din punct de vedere gramatical, marcatorii discursivi se încadrează, spune autorul citat, într-una dintre cele cinci clase: conjuncţii coordonatoare, conjuncţii subordonatoare, prepoziţii, locuţiuni prepoziţionale şi adverbe. Acesta înseamnă că, potrivit clasificării lui B. Fraser, prepoziţiile şi locuţiunile prepoziţionale joacă un dublu rol, de conector sintactic şi de marcator discursiv. Pentru cititorul grămătic ajunge să nu mai fie clară distincţia dintre conectorii sintactico-pragmatici şi marcatorii discursivi. Cu alte cuvinte, apare următoarea întrebare: sunt prepoziţiile marcatori discursivi? Ţinem să menţionăm că, de fapt, autorul are în vedere noţiunea de grup sintactic atunci când face descrierea marcatorilor discursivi după clasele morfologice la care aparţin. El descrie unul din tipurile de locuţiuni prepoziţionale ca fiind "PREP + that" *i.e.* ca "PREP + un jonctiv relativ" în cazul românei (de exemplu: *la care, prin care, cu cine, spre ce* etc.), ceea ce înseamnă că descrie o serie de marcatori discursivi ca parte dintr-un grup sintactic prepoziţional.

De asemenea, am observat, din exemplele date de autor, că nu orice exponent al categoriilor sintactice specificate figurează ca marcator discursiv, ci acele construcţii prepoziţionale, conjuncţionale, adverbiale sau propoziţionale care au în sensul lor general o componentă anaforică (*astfel, conform celor spuse mai înainte, acolo, pe lângă asta, în afară de asta, înainte de toate, în acest caz* ş.a.) sau o componentă lexicală care exprimă relaţia dintre segmentele discursive (*în ciuda faptului că, în pofida faptului că, în mod alternativ, analog cu* ş.a.). Extinzând clasa marcatorilor discursivi, alte componente specifice ar mai fi cea *epistemică* şi *argumentativă* (*în concluzie, având în vedere, care va să zică, prin urmare, în mod cert*) şi o componentă de modalitate (*cu bucurie, după toate probabilităţile, pesemne, cică, musai* ş.a.) , ori o variabilă nedefinită (***aşa, astfel, oricum****, în* ***orice*** *caz, dacă pot spune* ***aşa, după cum*** *am mai spus, ca să zic* ***aşa*** ş.a.). În virtutea acestor componente interne de tip pragmatic, marcatorii discursivi capătă, ceea ce am numit mai sus, un sens procedural[11].

[10] În Fraser (1998) se dă următoarea clasificare a marcatorilor discursivi: marcatori cauzali, marcatori contrastivi, marcatori elaborativi şi marcatori ai topicului.
[11] Exemple de expresii prepoziţionale considerate de Fraser a fi marcatori discursivi sunt: *as a consequence of that (ca o consecinţă a (acestui fapt)), as a result of that (ca rezultat al acestui...), because of that (din acest motiv), besides that (pe lângă aceasta / în afară de aceasta), contrary to that (contar acestui fapt)* etc.

Paralelisme funcţionale care antrenează marcatorii discursivi

Între o parte a marcatorilor discursivi şi clasele prepoziţiei şi conjuncţiei apar o serie de paralelisme funcţionale. Jonctivul sintactico-pragmatic avansează la nivel discursiv, devenind marcator. În cazul prepoziţiilor, trecerea lor în clasa pragmatică a marcatorilor se face sub forma unui grup prepoziţional cu aspect idiomatic. De asemenea, între unele adverbe, unele interjecţii pe de o parte şi marcatorii discursivi pe de altă parte există frecvente suprapuneri omonimice sau corespondenţe, dar conform punctului nostru de vedere le interpretăm ca fiind continuităţi funcţionale, ceea ce face neprofitabilă adoptarea unei perspective inflexibile. Dacă se aderă la o perspectiva funcţională, în care un element poate fi interpretat ca susceptibil de a avea în limbă mai multe funcţionalităţi în virtutea unei activări mai puternice a unora dintre componentele lui intrinseci, atunci lucrurile se simplifică şi tot ceea ce ţine de comportamentul discursiv al unui jonctiv sintactic devine justificabil prin calitatea de marcator discursiv dobândită de acesta prin uz. Dublul comportament al unor conectori ai limbii de jonctivi şi de marctori discursivi sau al unor adverbe de cuvinte cu rol sintactico-semantic şi cu rol discursiv dovedeşte complexitatea conectării raportată la limba naturală. Un număr mare de jonctivi sintactici pot funcţiona ca marcatori discursivi (cf. *şi, da',* variantă a lui *dar,* precum şi *dar* însuşi, *sau, deci, că justificativ, aşa că, prin urmare, pentru că, dacă* ş.a.). În momentul în care conectorii sintactico-pragmatici au o integrare sintactică şi logico-semantică slabe ei încep să aibă un comportament şi de marcatori discursivi. Noua calitate de marcator se poate recunoaşte după valorile pe care le declanşează la nivel de discurs. Prin slabă integrare sau nonintegrare logico-semantică avem în vedere mai ales cazurile de conectare realizate între două enunţuri cu forţe ilocuţionare şi intenţii argumentative diferite (cf. *Du-te imediat la şcoală,* ***că*** *altfel o încurci!; Du-te imediat la şcoală* ***să*** *nu rămâi repetent!*).

Integrarea semantică a jonctivilor sintactici circumstanţiali am arătat că este de un tip special, diferit de integrarea semantică de tip compoziţional pe care o au cuvintele "pline" şi decât integrarea logico-semantică a conjuncţiilor primare. Aportul lor la semnificaţie nu este nici strict compoziţional şi nici de aşa natură încât să ajute la formarea condiţiilor de adevăr ale frazei, dar indirect au tangenţă cu adevărul propoziţiei prin implicaţiile logice şi presupoziţiile pe care le generează.

Marcatorii discursivi diferiţi, cât şi cei "omonimi" cu jonctivii sintactici sunt slab, mai slab sau deloc integraţi sintactic şi asertiv (*recte* logico-semantic). Ei sunt purtători ai unor semnificaţii conversaţionale ca urmare a faptului că fac specificări în legătură cu modul de manipulare a interpretărilor sensului propoziţional, *recte* sunt elemente cu sens procedural. De exemplu, conectorul concluziv *aşa că*, "golit de sens", nu mai acţionează la nivel sintactic şi logico-semantic în momentul în care are funcţia

intratextuală de a face legătura între porţiuni mai mari de text, între un nivel narativ şi unul argumentativ, ca în:

Şi ştiţi de ce am dat-o? [...] Acuma pe astalaltă o mărităm în casă pe-asta mai mică, iară să nu fie la soacră, să fie cu noi. Uite, acuma tot cu noi îi că ea-i dusă cu bărbatu-n servici, şi noi bătrânii am rămas,... aci, no! *Aşa că ei i-o plăcut şi de băiat, şi la băiat de ea*.

(M.V., p. 71)

Deosebirea dintre conectorii sintactico-pragmatici şi marcatorii discursivi este că primii pot participa la organizarea sintactică şi semantică a enunţului, în timp ce marcatorii discursivi contribuie foarte anemic sau de loc la conectarea sintactică, ei putând fi chiar omisibili din enunţ fără pierdere de informaţie propriu-zisă şi fără dezorganizarea sau ambiguizarea organizării sintactice a întregului enunţ (cf. *A:* ***Şi*** *vreau să vă spun bine, tiroxina asta este ieftină, e vreo zece mii de lei flaconu'. // B:* ***Aaa, atunci*** *e slabă. // B:* ***Aaaa, apăi*** *tiroxina e două sute mii de lei flaconu'. // A:* ***Eu ce vă spun?!*** *// A:* ***Aaa, nici vorbă, păi*** *e apă de ploaie. // A:* ***Eu ce vă spun.*** (IVLRA, p. 84).

În clasa marcatorilor discursivi se întâlnesc şi alte omonimii, "stânjenitoare" pentru cercetător, în afară de cele cu jonctivii sintactico-pragmatici. Mulţi dintre marcatori apar ca urmare a extinderii uzului unor adverbe. Acestea cunosc o slăbire a capacităţii lor de a avea o semnificaţie semantică locală, se desemantizează (cf. *L-a sunat de ziua lui.* ***Astfel,*** *s-au împăcat.*). Într-un enunţ, de tipul: *Vino* ***oricum*** *poţi tu, pe jos, cu bicicleta sau cu rata.*, comparativ cu unul ca: ***Oricum****, noi aici suntem şi te aşteptăm*.[12], cele două ocurenţe ale lui *oricum* îl arată pe primul în calitate de adverb nehotărât cu funcţia de relator sintactic şi pe al doilea în calitate de marcator discursiv cu valoare concesivă (v. *infra* ***Eterogenitatea conectorilor sintactici***).

Subclasa adverbelor modalizatoare (*din fericire, cert, bineînţeles, paremise, probabil* etc.) este foarte productivă sub aspect pragmatic. Exponenţii ei intră în totalitate în clasa pragmatică a marcatorilor. Conversia pragmatică a acestor adverbe şi locuţiuni adverbiale are la origine izolarea sintactică, detaşarea lor de restul enunţului marcată intonaţional sau slaba integrare semantică. În pragmatică, ele sunt văzute ca determinând conţinutul propoziţional al enunţului sau o parte din conţinut (***Din fericire****, a urmat sfatul meu.*; *lucrare,* ***din fericire****, terminată la timp*). Rodica Zafiu şi Andreea Dinică arată în GALR (II, pp. 498-507; pp. 698-699; I, pp. 599-600) că adverbele de modalitate modifică o predicaţie a enunţării. Ele ocupă funcţii sintactice, cum ar fi poziţia de predicat regent al unei propoziţii subiective sau de *circumstanţial de modalitate,* de *circumstanţial al enunţării* (cf. *cu alte cuvinte, mai exact, mai bine zis, în paranteză fie zis*) sau de *pseudocircumstanţial conector* (cf. *de altfel, în plus, de altminteri, la fel, tot aşa, tot astfel, în*

[12] Exemplu inspirat de la Fraser (1998), unde se discuta omonimia la nivelul unor membri ai clasei jonctivilor sintactici şi marcatorilor discursivi (cf. *however*).

esenţă, pe scurt, din contra, în schimb, mai cu seamă, îndeosebi, în special, pe de o parte, pe de altă parte, în acelaşi timp ş.a.). Încadrarea sintactică în unul dintre cele trei circumstanţiale se face în funcţie de semnificaţia porcedurală pe care o au exponenţii subclaselor. Aceste circumstanţiale se caracterizează printr-o slabă integrare semantico-sintactică în enunţ. Omisiunea lor din enunţ nu îl dezorganizează sintactic şi nu îl fac cu mult mai sărac din punct de vedere semantic. Aceste circumstanţiale de modalitate se autoinclud, la rândul lor, în clasa circumstanţialelor metadiscursive, despre care vorbeşte, în aceeaşi lucrare, Dana Manea (GALR, II, pp. 468-469). Funcţiile sintactice care le sunt atribuite sunt de un tip special, sunt funcţii-satelit ale circumstanţialului de mod şi ale circumstanţialelor în general, sunt funcţii periferice din punct de vedere al importanţei lor sub aspect semantic.

Caracterul pragmatic al adverbelor de modalizare se justifică nu numai prin poziţia lor parentetică sau incidentă, cât mai ales prin faptul că ele indică felul în care vorbitorul se raportează la conţinutul propoziţional al enunţului. Subclasificări interne ale sensurilor adverbului de modalizare sunt făcute în funcţie de semnificaţia lor procedurală. Preluăm aici clasificările din GALR. Adverbele de modalitate exprimă trei mari tipuri de atitudine modală: *epistemică, deontică* şi *apreciativă.* Atitudinea epistemică poate fi de *certitudine* (*evident, desigur, de bună seamă, fără îndoială* ş.a.) sau de *incertitudine* (*poate, probabil, parcă, pesemne, cică, oare*). Adverbele şi locuţiunile adverbiale care exprimă diferite tipuri de evidenţialitate, *evidenţialitatea inferenţială* (*pesemne, poate, probabil*), *evidenţialitatea citaţională* (*cică, pasămite, chipurile*) şi *evidenţialitatea perceptuală* (*parcă, pesemne*) sunt alte subclasificări ale atitudinii epistemice. Modalitatea deontică cuprinde valori din domeniul posibilului şi al obligatoriului (*obligatoriu, interzis, recomandabil, necesar, permis*), iar modalitatea apreciativă presupune valori psihologice de evaluare (afectivă) (*bine că..., important că..., vital să..., semnificativ că...; regretabil, uimitor, trist, din fericire* ş.a.). Cu ajutorul adverbelor de modalitate care ocupă funcţia de circumstanţial al enunţării locutorul transmite indicaţia că asupra conţinutului propoziţional se realizează o corecţie sau formulează aprecieri referitoare la exactitatea formulării, la relevanţa ei etc., ceea ce presupune în ultimă instanţă indicarea gradului în care el îşi asumă conţinutul propoziţional (cf. *cu alte cuvine, mai bine zis, altfel spus, mai exact* etc.) (GALR, II, p. 499). Rodica Zafiu, în GALR (II, p. 499), înregistrează două valori procedurale mai proeminente ale pseudocircumstanţialului conector: de indicarea a unor operaţii de organizare şi de semnalizare a unei lungi şi variate serii de raporturi argumentative (cf. raporturi privitoare la ierarhizarea informaţiilor: *în primul rând, în al doilea rând, apoi, mai înainte;* raporturi specifice echivalării informaţiilor: *la fel, tot aşa;* raporturi referitoare la contrazicere: *din contra, în schimb, dimpotrivă* etc.).

Adverbele modalizatoare au primit în pragmatică mai multe denumiri, printre care şi aceea de *adverbe de atitudine propoziţională.* Funcţionalitatea lor este foarte clară: ele indică felul în care emitentul se raportează la conţinutul propoziţional al enunţului şi instituie sau face manifestă prezenţa acestor două niveluri discursive, nivelul atitudinii propoziţionale şi al conţinutului propoziţional. Atitudinea propoziţională care însoţeşte sensul unui enunţ pare o componentă care se anexează la semnificaţia referenţială. În realitate însă, nu există nici un conţinut propoziţional comunicat care să nu se înscrie în

domeniul unei atitudini propoziţionale, astfel încât a vedea atitudinea propoziţională ca pe o adăugire pragmatică poate duce la formarea unei imagini teoretice distorsionate. În consecinţă, domeniul atitudinii propoziţionale poate fi marcat explicit cu ajutorul acestor mărci discursive, sau se realizează implicit. Realizarea zero a domeniului atitudinii propoziţionale este frecventă. Într-o propoziţie ca: *Mă duc la expoziţie.,* atitudinea propoziţională nu poate fi circumscrisă printr-un adverb de modalitate specific, dar aceasta nu înseamnă că ea nu există. Aserţiunea respectivă se face în funcţie de nişte standarde tacite de comunicare, standarde care vizează sinceritatea, raţionalitatea, vorbitorului şi relevanţa informaţiei pentru interlocutor, iar în mod special cazurile cele mai banale de enunţare nu trebuie marcate lexical din raţiuni de economie lingvistică (v. *infra* ***Teoria lui H. P. Grice şi componentele sensului natural***). În concluzie, atitudinea propoziţională însoţeşte permanent nu numai orice aserţiune, ci de fapt orice enunţ, fie asertiv, fie nonasertiv, la fel ca şi forţa ilocuţionară. Atitudinea propoziţională se poate exprima prin adverbe de modalizare, dar şi prin verbe factive, nonfcative sau contrafactive (cf. ***Eu îmi imaginez*** *că mă duc la expoziţie.*, unde verbul *a-şi imagina* la persoana întâi indică o anumită stare mentală a locutorului).

Prezenţa marcatorilor discursivi de atitudine propoziţională poate să antreneze anumite fenomene presupoziţionale şi conversaţionale (v. *infra* ***Adverbele de atitudine propoziţională ca declanşatori de presupoziţii***) cum ar fi plurivocitatea. Ele pot indica un mic "istoric" al circulaţiei unei informaţii. Avem în vedere comportamente conversaţionale de genul următor: enunţul cu atitudinea propoziţională marcată ***Bine*** *că Ion s-a dus la expoziţie.* presupune un context de comunicare în care informaţia "Ion s-a dus la expoziţie." este cunoscută vorbitorilor (este o presupoziţie). Mai mult, s-ar putea ca această informaţie să fie folosită în ecou. În concluzie, putem spune că indicaţiile procedurale ale acestor marcatori pot fi mai complexe decât am fi bănuit la prima vedere.

Treceri permanente au loc dinspre palierul semantic al limbii înspre cel sintactic de conectare şi înspre cel discursiv de marcare. Paralelismul dintre adverbe şi prepoziţii a fost remarcat de mult în studiile de sintaxă. Acest paralelism uşurează elementului lexical deplasearea spre celelalte niveluluri (cf. adv. *înainte* şi, prin articulare, prep. *înaintea*; adv. *înapoi* - prep. *înapoia*; adv. *împotrivă* - prep. *împotriva* etc.). Fenomenul este foarte vechi şi productiv, atestat în indoeuropeană, în latină, în toate limbile romanice, generând prepoziţii noi şi locuţiuni prepoziţionale[13]. Acest paralelism poate fi extins şi nivel discursiv. Grupări neîncadrabile încă morfologic, cvasiclişeizate şi cu acelaşi "aer de familie", dar care au valori discursive şi metadiscursive, se dezvoltă din adverbe, prepoziţii şi locuţiunile lor. Astfel, circulă în limbă o serie de variante, analoge în privinţa semnificaţiei lor procedurale sau relaţionale, fără însă ca toţi membrii seriei respective să ajungă la statutul de marcatori discursivi. Frecvent, de la o locuţiune prepoziţională sau adverbială se dezvoltă o grupare cvasiliberă, construită cu un anaforic globalizant, cu unele substantive abstracte, al căror sens poate fi foarte vag, ca *problemă, fel, fapt, chestiune* etc., sau cu un verb *dicendi* sau epistemic la gerunziu, construcţii care au rol de *marcator discursiv de structurare*, de *elaborare* sau *inferenţial*. Astfel, avem: *în faţă* (l. adv.), *în faţa* (l. prep.) şi *în faţa acestor (probleme)...* (îmbinare cvasiliberă, posibil marcator metadiscursiv dacă apare parentetic şi cu rol anaforic, într-o construcţie ca: *În*

[13] Cf. Ciobanu (1957), Pană Dindelegan (2003, pp. 163-182).

faţa acestor probleme, a trebuit să cedăm.); *pe scurt* (l. adv. şi posibil marcator discursiv atunci când este în poziţie parentetică în enunţ: *Pe scurt, a minţit.*) şi *vorbind pe scurt* (colocaţie şi marcator discursiv de tematizare în aceeaşi poziţie de început de enunţ: *Vorbind pe scurt, nu mai doresc să colaborez.*); *mai precis* (adv. la gradul compartiv, cu rol de marcator discursiv în poziţie parentetică) şi *vorbind mai precis* (colocaţie, marcator discursiv de tematizare, rezumativ sau cu alte valori conversaţionale); *mai exact* şi *mai exact vorbind* sau *vorbind mai exact*, toţi posibili marcatori discursivi de organizare a comunicării, *pe baza* sau *pe bază de* (locuţiuni prepoziţionale, deci conectori sintactici, dar şi marcatori discursivi, în concepţia lui B. Fraser, dacă apar într-o construcţie cu anaforic, de tipul: *Pe baza acestor dovezi, rezolvi cazul.*), *pe bază că* (l. conj., conector sintactic) şi *pe baza faptului că* (îmbinare cvasiliberă şi marcator discursiv); *în contrast cu* (l. prep.) şi *în contrast cu faptul că* (îmbinare liberă, posibil marcator discursiv); *în orice caz* (l. adv.), *în caz(ul) că* (l. conj.), *în cazul* (l. prep.) şi *în cazul în care* (îmbinare analizabilă), unde unii membri ai acestei serii pot accede la funcţia de marcator discursiv dacă au rol tematizant, ca în construcţiile: *În cazul în care am greşit, te rog să mă ierţi.*, *În cazul acesta, nu mai avem ce discuta.* ş.a.); *în afară* (l. adv. fără rol discursiv şi integrată în sensul compoziţional al enunţului: *Peretele ăsta dă în afară.*), *în afara* (l. prep.) şi *în afara celor arătate/ zise/ spuse/ relatate* etc. (îmbinare cvasiliberă cu un oarecare grad de variaţie şi cu rol de marcator discursiv, făcând parte din clasa celor metadiscursivi); *dincolo* (adv.), *dincolo de* (l. prep) şi *dincolo de toate acestea* (grup cvasiliber, cu rol de marcator metadiscursiv), şi lista poate continua.

Mulţi maractori discursivi au un caracter livresc, cum ar fi: *cu această ocazie, în ciuda faptului că, în afară de aceasta, cu excepţia celor spuse anterior, în afara faptului că, ca o consecinţă a faptului că, în privinţa faptului că, contrar aşteptărilor, spre marea mea uimire / bucurie / întristare* (seria substantivelor posibile aici fiind limitată), *din acest unghi de vedere, de la acest nivel, în aceeaşi / altă ordine de idei, în general, în particular, în cele din urmă, în linii mari* ş.a. Aceste realizări sunt considerate de gramaticile româneşti ca *îmbinări libere*, construcţii la *limita dintre îmbinare liberă şi îmbinare locuţionară*, ca *îmbinări cvasilocuţionale* sau chiar ca fiind *clişee sintactice*.

Încercarea de a clasifica morfologic marcatorii discursivi are ca model clasificarea conectorilor sintactici. Dacă ultimii se lasă circumscrişi morfologic ca prepoziţii, conjuncţii şi relatori, precum şi locuţiunile lor, nu acelaşi este cazul pentru mulţi dintre marcatorii discursivi. Adeseori, aceştia depăşesc graniţele locuţionale admise de clasificările morfologice, deşi se recunosc şi după faptul că au o puternică tendinţă spre idiomatizare. Pe de altă parte, observăm că marcatorii discursivi, mai ales cei livreşti, care depăşesc graniţele locuţionale, se lasă circumscrişi gramatical prin categoria sintactică de grup. Exemplele de mai sus sunt grupuri prepoziţionale sau partea cea mai importantă a unui grup prepoziţional mai amplu, care cuprinde capul grupului respectiv. În realizarea grupului în discurs, specifică de la text la text necesităţilor comunicării, tot grupul este subanalizabil sintactic, aceasta însă neanulându-i valoarea pragmatică de marcator discursiv. Alţi marcatori discursivi specifici variantei scrise a limbii pot fi grupuri adverbiale sau parte dintr-un grup adverbial (cf. ***analog*** *cu faptul că,* ***privitor*** *la aceasta,* ***apropo*** *de aceasta, cât* ***priveşte*** *acest fapt, chiar şi aşa, chiar aşa,* ***dincolo de*** *acestea,* ***departe de*** *aşa ceva,* ***departe de***

mine *gândul de, mai precis, contrar* ***aşteptărilor*** ş.a.), pot aparţine unui grup verbal construit cu gerunziul (cf. ***având în vedere*** *acestea,* ***ţinând seama*** *de toate acestea,* ***ţinând cont*** *de faptele expuse mai înainte,* ***dată fiind*** *situaţia* ***de faţă****, chiar aşa* ***fiind****,* ***vorbind*** *în particular,* ***vorbind*** *la modul general* ş.a.). Varietatea lexicală destul de scăzută a acestor marcatori discursivi este dată de prezenţa anaforicelor, a unei serii nu foarte ample a nominalelor abstracte, de unele verbe epistemice la gerunziu, cât şi de o organizare semantică internă, la o parte dintre ei, centrată în jurul metaforei cognitive a comunicării sau a textului conceptualizat ca *spaţiu.*

În concluzie, remarcăm: a) numărul mare de mijloace ale limbii puse în acţiune pentru exprimarea unor sensuri procedurale similare - locuţiune adverbială - locuţiune prepoziţională - locuţiune conjuncţională - îmbinare cvasilocuţionară, cu specificarea că ultima este, de regulă, marcator discursiv; b) trecerea unor membri de la o clasă morfologică la alta şi de la nivel sintactic, la nivel discursiv, cu o oarecare modificare a formei, dar cu păstrarea semnificaţiei pragmatice; c) apartenenţa marcatorilor discursivi la clasa conjuncţiilor, adverbelor, interjecţiilor, grupurilor prepoziţionale, adverbiale, verbale sau a unor construcţii propoziţionale idiomatice cu rol conversaţional; d) poziţia mai puţin integrată sintactic; e) prezenţa în structura marcatorilor discursivi care sunt construcţii plurilexicale a uneia sau a mai multor componente procedurale: anaforică (*atunci, astfel*) / cataforică (*în cele ce urmează*), metadiscursivă (*pe scurt, în esenţă*), tematizantă (*problema este că; ceea ce e interesant este că...*), argumentativă (*în concluzie*), structurantă discursiv (*ca o paranteză la...*), interpersonală (*după cum bine ştiţi, iată, uite că...*), de atitudine propoziţională epistemică sau subiectivă (*clar* că, *din fericire*), metaforică de tipul conceptualizării comunicării ca spaţiu (*privitor la...*), chiar polifonică (*că una că alta, c-o fi c-o păţi*) ; f) caracterul idiomatic sau tendinţa de idiomatizare.

Exponenţii marcatorilor discursivi sunt, din punctul nostru de vedere, mai numeroşi decât cei indicaţi de B. Fraser, având în vedere că noi am inclus marcatorii de comentariu şi de structurare conversaţională în rândul celor discursivi, pe considerentul că ambele clase vehiculează sensuri procedurale sau declanşează mecanisme pragmatice de coerentizare a enunţului, la fel ca şi marcatorii discursivi. Totodată, o altă diferenţă care ar mai fi între concepţia fraseriană şi cea de aici este aceea că se păstrează distincţia dintre conector sintactico-pragmatic şi cea de marcator discursiv, distincţie care la B. Fraser nu este luată în discuţie. Pentru noi, de exemplu, *dar, deşi, prin urmare, aşa că, deci* şi toţi conectori sintactico-pragmatici nu pot fi marcatori discursivi decât dacă apar într-o construcţie slab integrată sintactic, parentetică, incidentă sau cu o altă forţă ilocuţionară decât a regentei, deci doar dacă au componenta sintactică foarte slăbită sau inactivă şi dacă au un rol procedural aparte de rolul procedural deţinut în calitate de jonctivi sintactico-pragmatici (cf. *Te-am văzut, aşa că să nu-mi spui tu mie c-o fi c-o păţi.; B: Înseamnă că cineva este nebun aicea, ori că este nebună doamna grefieră. // A: Domnu' avocat! //B: Cine este nebun în cazu' acesta? // A:* ***Deci****, domnu' avocat, haideţi să lămurim o chestie.* (IVLRA, p. 103)).

Revenim, din punct de vedere gramatical şi mai apoi sintactic şi lexical, la problema potenţialilor membri ai clasei marcatorilor discursivi. Morfologic, aceştia aparţin conjuncţiilor şi

locuţiunilor conjuncţionale (cf. *dar*, cu varianta tocită *da'* de la iniţială de enunţ, *şi, deşi, cu toate că, sau, iar, aşa că, deci, prin urmare, cum că* ş.a.), aparţin adverbelor şi locuţiunilor adverbiale (*aşa, astfel, acum, totuşi, oricum, de fapt, în realitate, apoi, cât şi , în fine, mai cu seamă* etc.), semiadverbelor (*chiar, măcar, totuşi, nici măcar, numai, taman, încă, tocmai, tot, exact, doar* etc.) şi unor interjecţii. În clasa adverbelor, după cum am văzut, grupul celor de modalizare este foarte productiv pragmatic. Marcatorii discursivi care sunt construcţii cvasilibere şi polilexematice se pot încadra morfologic ca parte a unor grupuri, prepoziţionale, adverbiale sau verbale (de regulă, cu verbul centru la gerunziu). Caracterizarea morfologică nu poate să cuprindă decât o parte din elementele clasei. Rămân în afară pragmatemele, tautologiile conversaţionale, profrazele, sintagmele propoziţionale clişeizate.

Din punct de vedere sintactic, mulţi marcatori discursivi ocupă poziţii specifice, una dintre cele mai bine reprezentate fiind cea de circumstanţial de modalitate. Faptul că mulţi dintre ei au o funcţie sintactică împarte clasa în două. Pe de-o parte, există marcatori discursivi cu capacitate de a avea o poziţie sintactică periferică şi, pe de altă parte conectori conjuncţionali cu comportament discursiv pronunţat, care s-au deplasat de la nivel sintactic la nivel discursiv. Contextele în care jonctivii sintactico-pragmatici se apropie foarte mult de marcatorii discursivi deoarece îşi activează componenta pragmatică, în timp ce componenta lor sintactică acţionează "mai slab" se caracterizează prin *metadiscursivitate*, prin *manifestarea orientării emitentului*, şi prin *valori acţionale puternice* (asertivitatea fiind cazul nemarcat): *Să nu vă mai prind că rupeţi crengile din copaci! [...] Să nu vă mai prind* ***că*** *vă tai mâinile!* (Baştovoi, p. 163); *Dă-mi şi mie un pahar cu apă,* ***dacă*** *eşti aşa de bun!*; *Domle, dacă aveţi nevoie de plată pentru acordarea unui ajutor cât de banal şi de micuţ ar fi, vă plătesc io! Ştiţi, fac io chestia asta, cât costă plătesc io.* ***Da'*** *nu se poate!* (IVLRA, p. 32).

Marcatorii discursivi de dimensiunea unor sintagme propoziţionale (*după cum v-am zis*) pot să apară ca propoziţii circumstanţiale metadiscursive de diferite tipuri sau pot să aibă autonomie sintactică formând enunţuri independente (*uitaţi(-vă) şi dumneavoastră; staţi numai puţin* ş.a.). Dana Manea (GALR, II, pp. 468-469) face distincţia între circumstanţialele propriu-zise, care aparţin universului discursiv, şi circumstanţialele metadiscursive, care se raportează la actul enunţării (cf. *mai întâi, în primul rând, din partea mea, cu toată modestia* ş.a.). Autoarea arată că nu toate circumstanţialele pot cunoaşte realizări metadiscursive. Circumstanţialul sociativ, opoziţional, de excepţie şi cumulativ nu pot fi metadiscursive. Celelalte pot avea, într-o măsură mai mică sau mai mare, astfel de realizări. Din punctul nostru de vedere, orice tip de circumstanţial, deci şi cele opoziţionale sau cumulative dacă au o poziţie parentetică, dacă se raportează la opinia vorbitorului sau la un alt nivel discursiv, dacă nu contribuie la nivelul referenţial, dar îl pot determina pragmatic, dacă din punctul de vedere al structurii lor interne au o

componentă anaforică, tematizantă, argumentativă, interpersonală, epistemică, polifonică sau structurantă, pot funcţiona ca marcatori discursivi (a se compara: ***În afară de asta,*** *îmi place mult să fotografiez.* (Internet), faţă de circumstanţial opoziţional integrat în conţinutul propoziţional al enunţului - *Alege orice culoare **în afară de maroniu**.*).

Circumstanţialul de relaţie în realizare de grup prepoziţional sau adverbial este foarte productiv pragmatic (cf. circumstanţialele de relaţie cvasiclişeizate, slab integrate sintactic, abstracte, specializate procedural pentru a indica perspectiva de abordare a topicului discursiv, altfel spus, tematizante (Pop, 2005, pp. 33-54): *în ce (mă)* ***priveşte;*** *din punct de* ***vedere; sub aspect*** *general / particular; după părerea mea; în* ***privinţa;*** *în* ***legătură*** *cu...; cât* ***priveşte; privind; privitor*** *la; conform* ***orizontului*** *de aşteptări* ş.a.). Multe dintre aceste circumstanţiale de relaţie marcatori pragmatici sunt construite în jurul metaforei conceptuale a comunicării ca spaţiu. Rolul lor pragmatic este de a fi declanşatori de presupoziţie. Prin aceasta, ei devin elemente structurante ale informaţiei discursului (v. *infra* ***Declanşatorii de presupoziţii***).

Circumstanţialul de modalizare, cel de enunţare şi pseudocircumstanţialul conector, funcţii noi introduse de GALR, care îmbogăţesc inventarul sintactic şi care absorb mare parte din exponenţii pragmatici ai clasei marcatorilor discursivi, se realizează prin elemente din clasa adverbelor de modalizare. Adverbele de modalizare pot să ocupe şi poziţia sintactică de regent al unei subordonate subiective. În această situaţie, gradul de independenţă al subiectivei faţă de regentă este foarte mic, adverbul predicativ prin care se realizează regenta cerând prezenţa subordonatei sau având nevoie ca, în cazul în care este eliptică, să poată fi recuperabilă în cadrul unei sintaxe a dialogului. Subordonata subiectivă vine în enunţ cu acel conţinut care este modalizat la nivelul pragmatic al atitudinii propoziţionale (cf. ***Uluitor*** *că acceptat.*; ***Extraordinar*** *cum a ştiut el să îndrepte situaţia!; A: Da' nu se şifonează, nu? // D: Nu o speli, nu o calci.// A: Extraordinar!* [că nu o speli şi nu o calci] (IVLRA, p. 125)).

Cauzalele, condiţionalele, finalele metadiscursive[14] şi circumstanţialul enunţării (subclasă a circumstanţialului de mod) (pre)idiomatice, unele marcate ilocuţionar, în general, ca acte de vorbire din clasa directivelor şi devenite rutine conversaţionale sunt încadrabile ca mărci pragmatice sau ca marcatori discursivi de format propoziţional. (*E un prost,* ***că altfel (nici) nu pot să-i spun****.; E un naiv,* ***dacă-i pot spune aşa (asta / astfel) / dacă pot să mă exprim aşa****.; Stai locului,* ***că-ţi arăt eu ţie!****; Munciţi,* ***că altfel vă ia mama dracului!*** (Internet); *Citeşte atent,* ***că altfel eşti terminat!*** (Internet); *Poate că asta e vreo poantă,* ***că altfel nu-mi explic!*** (Internet); *Învaţă,* ***că altfel e (mare) jale! / că altfel e de rău****!* (Internet); *Se poate interpreta şi altfel,* ***dacă***

[14] Merlan (2001), C. Dimitriu (1982, *ap.* Merlan, 2001, p. 238), consideră porpoziţiile introduse prin *că, întrucât, căci, deoarece, pentru că*, în situaţia în care au valoare metadiscursivă, ca având un statut intermediar între coordonare şi subordonare, motiv pentru care sunt numite *propoziţii explicativ justificative.* A se vedea istoricul problemei şi tipurile lor de denominaţii la Graur (1956) şi la Merlan (2001).

vreţi / vrei. / după cum am cinstea a vă spune / după cum spun alţii.; alte exemple: *cum am mai spus; cum vom vedea în continuare; ca să zic aşa; ca să ne exprimăm astfel / altfel; căci veni vorba; că aşa zice legenda / povestea; după câte văd; după cum observi; după cum am amintit; dacă vrei să ştii; cum zic; cum vezi* ş. a.). Sintagma conectivă *că altfel* a devenit un marcator discursiv specializat pentru introducerea unor propoziţii metadiscursive legate de ideea enunţării şi a înţelegerii.

În calitate de marcatori discursivi pot funcţiona şi diverse incidente care, cele mai multe, s-au frazeologizat în jurul unui verb *dicendi* sau epistemic, ori în jurul unui element anaforic (*nu mai încape* ***discuţie****; stai* ***să vezi****;* ***închipuieşte****-ţi; îmi* ***închipui****;* ***află*** *că;* **pricepi**, *nu?;* ***ştii****, nu?; vă* ***daţi seama****; să* **zicem***; mă rog;* ***ştiu*** *şi eu?!; nu* **ştiu** *ce;* **uitaţi aşa**, **uitaţi aşa***; ce mai!;* ***auzi aici****; i-****auzi*** **(colo)***!; ascultă* **aici***;* ***ascultă*** *la mine; ce-ai* **spus***?; nu mai* **spune***; măi să fie;* **asta***-i* **acum***?; mai încape* **vorba***?; mai încape* ***îndoială****?;* ***scuză****-mă nene; nici* ***nu-ţi dai seama****; nici nu-ţi* ***imaginezi****;* ***ascultă*** *măi;* **vezi** *tu; nu-i* ***aşa****?; nu-i adevărat;* **asta** *este* etc.). Pragmatemele, formulele de conversaţie polifuncţionale, nondescriptive, cu sens acţional, epistemic procedural, interpersonal, argumentativ, textual structurant etc. îmbogăţesc permanent clasa mărcilor pragmatice şi a marcatorilor discursivi, formând un strat lexical substanţial, atât pentru varianta colocvială a limbii, cât şi pentru varianta livrescă.

În concluzie, clasa marcatorilor discursivi este foarte amplă. Rândurile ei sunt sporite de jonctivii sintactici propriu-zişi în situaţia în care îşi slăbesc foarte mult rolul sintactic şi devin marcatori discursivi, de circumstanţialele metadiscursive în realizare nepropoziţională sau idiomatic propoziţională, şi chiar de interjecţii, de obicei cele neimitative, fatice sau de exprimare a unei atitudini a vorbitorului (cf. *ah!; aha!; (m)da!; îhî; vai!; ei!* etc.).

Se poate reproşa caracterul prea permisiv al acestei clasificări. Studii mai aprofundate, care să urmărească în amănunt funcţionalitatea unui marcator discursiv sau a unei grupări pragmatice idiomatizate, cât şi studii care să pornească invers, de la o semnificaţie procedurală şi apoi să vadă felul cum se actualizează în limbă vor fi foarte utile acestui domeniu. Neconcordanţele care se pot ivi din cercetările efectuate în această zonă foarte vie ne-au condus către perspectiva funcţionalistă în detrimentul celei divizioniste şi clasificante[15]. Este mai profitabil să se facă calsificarea mărcilor şi marcatorilor pragmatici după funcţionalităţile lor, nu după criterii morfologice şi sintactice, deoarece marcatorii pragmatici sunt foarte eterogeni din perspectivă gramaticală.

[15] Dăm câteva exemple de neconcordanţe, din care se poate deduce că perspectiva divizionistă, clasificantă, pierde teren în faţa celei polifuncţionaliste, globalizante: Fraser (2006) exclude din clasa marcatorilor discursivi pe *o.k.*, pe motiv că poate constitui singur un enunţ, deci "nu leagă". Schiffrin (1990) are un capitol mare în care îl analizează pe *o.k.* Krestin Fischer nu face distincţia între marcatori pragmatici (mărci pragmatice) şi marcatori discursivi, şi analizează interjecţii de tipul lui *oh!, uhm!, oops!, ah!*, iar Blakemore (1987; 1992; 2002), deşi afirmă că marcatorii discursivi nu sunt o clasă coerentă, este unul dintre autorii care îi analizează cel mai mult.

D. Blakemore (*ap.* Fraser, 2006) considera că marcatorii discursivi nu sunt o clasă coerentă, deoarece unii exponenţi au sens procedural, iar alţii sunt deţinători de sens conceptual (cf. *în concluzie, din punct de vedere, contrar aşteptărilor* etc.). Or acest amalgam apărea derutant. În urma dezvoltării abordărilor cognitiviste, s-a văzut că există posibilitatea de a avea în limbă unităţi a căror natură este mixtă, semantică şi procedurală în acelaşi timp. J. Moeschler, a cărui concepţie a stat la bază punctului de vedere de aici, consideră că toţi conectorii naturali au o componentă semantică, procedurală şi ilocuţionară. Noi am pornit de la o premisă teoretică similară, spunând că jonctivii naturali generează un set de instrucţiuni de trei tipuri: instrucţiuni sintactice, semantice şi pragmatice, aici incluzând-le şi pe cele ilocuţionare.

Marcatorii discursivi pot actualiza simultan mai multe funcţii ale limbajului: funcţia conativă şi fatică, inferenţială, argumentativă, de ancorare în contextul comunicării, funcţii care acţionează în sistemul schimbului de replici, structurând discursul, funcţii prin care se regularizează relaţiile interpersonale şi politeţea, care marchează atitudinile psihologice cu care sunt enunţate informaţiile, care indică unele aspecte din contextul mental al vorbitorilor, ca de exemplu ce informaţii sunt împărtăşite de aceştia, care sunt sigure, care sunt vagi ş.a. Aportul lor la semnificaţia globală a enunţului este forate subtil şi pare evanescent. Este adesea neconştientizat de vorbitori sau aparent neluat în seamă, poate fi foarte abstract şi totodată banal, deoarece ţine de esenţa oricărui proces de comunicare.

Circumscrierea clasei marcatorilor discursivi şi a mărcilor pragmatice trebuie să ţină cont de mai mulţi parametri pragmatici, şi anume: sarcinile şi intenţiile comunicative ale vorbitorului, tipul de emitent, modul de raportare la standardele tacite ale comunicării, ce funcţii ale limajului sunt activate de prezenţa marcatorilor discursivi, nivelurile discursive pe care le angrenează. Scopul ultim, considerăm noi, al analizei marcatorilor discursivi trebuie să vizeze o descriere a tipurilor de instrucţiuni cu care aceştia manevrează informaţiile conceptuale ale enunţului şi ale contextului interrelaţionând diversele niveluri ale comunicării cu cât mai multă acurateţe.

Denumirile marcatorilor discursivi şi ale mărcilor pragmatice de multe ori sugerează nivelul la care se raportează instrucţiunile procedurale ale acestora. Încercăm să facem mai jos o corelare, fără pretenţia de exhaustivitate, asociind diversele denumiri date mărcilor pragmatice şi marcatorilor discursivi de nivelul unde se înscriu în discurs. Marcatorii discursivi pot acţiona asupra nivelului conţinutului propoziţional al enunţului. Iată câteva denumiri de subclase care este posibil să se raporteze la această zonă: *marcatori de dezvoltare a comunicării, de echivalare, de rezumare, de tematizare, de generalizare, de reluare, de specificare, de parafrazare, de reformulare, marcatori presupoziţionali*. Semnificaţia lor procedurală se configurează sub forma unor instrucţiuni inferenţiale de ierarhizare a informaţiei enunţului în informaţie veche şi informaţie nouă, în informaţie dată şi în informaţie comunicată aluziv sau, cum se spune mai tehnic, în informaţie implicaturală, precum şi sub forma unor instrucţiuni de tip metadiscursiv (informaţie despre informaţie).

Nivelul forţei ilocuţionare a enunţului este domeniul asupra căruia pot acţiona marcatori ca cei de *atenţionare, fatici, de politeţe, de impunere a tăcerii* ş.a. Semnificaţia lor procedurală constă, în mare, din instrucţiuni de tip fatic, din instrucţiuni de amplificare sau de atenuare a forţei ilocuţionare, din indicaţii care vizează condiţiile de realizare a actului ilocuţionar (cf. *taci!; stai!; uitaţi; hai; poftim* ş.a.).

Nivelul epistemic (ideatic) este vizat de *marcatorii de contrast, de cei presupoziţionali, evidenţiali, de cei ai cauzalităţii, ai concesiei, de marcatori care indică relevanţa.* Sensul lor procedural se configurează prin instrucţiuni de derivare a implicaturilor epistemice sau de formare a explicaturilor de nivel înalt. Nivelului interpersonal sau de schimb conversaţional îi corespund semnificaţii procedurale fatice, de organizare a plurivocităţii, de politeţe şi de dozare a gradului de politeţe, instrucţiuni care vizează un specific cultural. Indici pragmatici de *familiaritate,* de *formalism,* de *politeţe, mărci ale apelării, adresării, citării, ale dării şi luării cuvântului, ale implicării interlocutorului* ş.a. sunt declanşatoarele acestor valori pragmatice.

Nivelul argumentativ este vizat de o serie de indicaţii procedurale de tip anticipativ sau retrospectiv, de tip inferenţial, care se realizează lingvistic prin *marcatori de justificare, concluzivi, de introducere a premiselor, de contrast şi de concesie, de iniţiere şi de dezvoltare a intervenţiilor, de intensificare, de respingere, acceptare, adeziune* sau, dimpotrivă, de *confruntare, contrazicere, dezacord,* pentru a enumera numai o parte dintre cei responsabili cu asemenea valori. Nivelul atitudinii propoziţionale este ţinta unui câmp de semnificaţii procedurale care se realizează lingvistic prin *marcatorii de atitudine propoziţională.*

Un alt motiv pentru care am făcut aceste relaţionări între nivelul de comunicare, tipul de instrucţiune şi o serie de denumiri ale marcatorilor a fost acela de a arăta că semnificaţia procedurală, deşi este mult mai greu de clasificat decât cea conceptuală, are totuşi tendinţa să formeze câmpuri sau zone de semnificaţie instrucţională.

Eclectismul metodelor de cercetare a conectorilor şi marcatorilor contribuie la impresia că domeniul este unul dintre cele mai "mişcătoare" din cadrul analizei pragmatice, în genere. Cercetătorul are nevoie să utilizeze date din mai multe teorii şi domenii, cum ar fi din teoria inferenţelor pragmatice, a politeţii, a actelor de vorbire, a modelelor de analiză a conversaţiei, din calculul propoziţiilor şi informaţii gramaticale pentru studierea sensului procedural al marcatorilor discursului.

Eterogenitatea conectorilor sintactici

Conectorii sintactici, a căror funcţie este de a conecta părţile unui enunţ, se realizează prin clasa morfologică a conjuncţiei şi a prepoziţiei[16]. Clasa conjuncţiei cuprinde, alături de conjuncţii, locuţiuni conjuncţionale şi pronume, adjective şi adverbe relative. Varietatea membrilor săi a determinat considerarea eterogenă a clasei din punct de vedere lexico-morfologic şi sintactic (GALR, II, p. 728). Eterogenitatea este unul dintre aspectele specifice clasei conectorilor limbii naturale în general, nu numai a conectorilor sintactici. Cu cât se avansează însă de la conectori sintactici la marcatori discursivi, cu atât aspectul de eterogenitate este mai izbitor. În ceea ce priveşte diferenţele şi variaţiile, inexistenţa unor paradigme flexionare (cu excepţia jonctivilor relativi), dar capacitatea unor conectori de a determina felxiunea vecinilor (prepoziţiile), dificultăţile de încadrare în paradigme, omonimiile gramaticale, ambiguităţile, nivelurile multiple la care pot fi prezenţi jonctivii - de la sintagmă şi până la nivel de propoziţie, de frază şi de discurs -, toate le putem interpreta ca manifestări ale unui comportament eterogen.

O serie de diferenţe înregistrate la nivelul membrilor clasei sunt proprietăţi definiţionale, altele sunt particularităţi nondefiniţionale. Neomogenitatea conectorilor este dată atât de proprietăţile definiţionale, cât şi de particularităţi concrete mai puţin importante.

Eterogenitatea morfologică a jonctivilor şi omonimiile sintactice care apar în interiorul clasei duc la diferenţe de număr de membri în inventarele lor clasificate. Astfel, numărul jonctivilor sintactici este mai mare decât al conectorilor conjuncţionali, cele două însă fiind într-un raport de interferenţă (GALR, I, p. 59). Clasa conjuncţiilor subordonatoare include conjuncţiile necircumstanţiale (complementizatorii conjuncţii) şi conjuncţiile circumstanţiale, care la rândul lor sunt specializate pentru exprimarea unui singur raport sintactic subordonator sau nespecializate, putând realiza mai multe tipuri de legături subordonatoare (GALR, II, pp. 728-737). Clasa conjuncţiilor subordonatoare este mai mare decât a conjuncţiilor coordonatoare şi cea a conjuncţiilor circumstanţiale este mai mare decât a complementizatorilor şi decât a jonctivilor relativi (pronume, adjective, adverbe relative). Complementizatorii au un inventar format din conjuncţii necircumstanţiale, cum am mai spus, (*că, să, ca... să, dacă, precum că, cum că,* conj. *de*), din prepoziţiile impuse de regimul verbului centru (*pe* în *îl vede pe x; de* în *depinde de x, la* în *apelează la* etc.) şi din jonctivii relativi când introduc realizări propoziţionale ale complementelor şi ale subiectului (*i.e.* subiectiva, completiva directă, completiva indirectă, compementul secundar, completiva prepoziţională, predicativa suplimentară (complementul predicativ al obiectului, în GALR)).

Capacitatea diferită a membrilor clasei în ocuparea unei funcţii sintactice este un alt semn al eterogenităţii. Rolul sintactic este un criteriu de clasificare. Astfel, există conectori care au un singur rol sintactic, acela de a "lega" două componente ale enunţului. Faptul că toate conjuncţiile propriu-zise nu au

[16] Intonaţia, pauza şi accentul pot să aibă şi o funcţie sintactică de conectare, la fel ca şi semnele ortografice prin care aceste mijloace fonetice sunt redate (cf. *Bei mori, nu bei, tot mori* (*ap.* Diaconescu, 1992, p. 18). Recţiunea şi acordul, sunt mijloace morfologice de conectare. Topica conectează sintactic şi mecanismele anaforei gramaticale realizează o coeziune sintactico-semantică a informaţiei. Aceste fenomene nu vor fi discutate aici. De reţinut însă varietatea mare a mijloacelor de relaţionare a elementelor unei fraze. Halliday, Hasan (1976) consideră că mijloacele coezive, pe lângă conectarea cu jonctivi sintactici, mai cuprinde repetiţia, substituţia - care este tot un fel de repetiţie - elipsa, aici atrăgând atenţia asupra faptului că nu există elipsă fără repetiţie, şi referenţialitatea.

funcţie, dar că participă la organizarea sintactică a întregului frastic a fost întotdeauna resimţit tacit în gramatici ca o proprietate specifică, definiţională, însă paradoxală. Există, de asemenea, conectori care îndeplinesc două roluri sintactice, de a "lega" şi de a avea o funcţie proprie în propoziţia pe care o introduc (cazul jonctivilor relativi). Mai mult, putem vorbi de o flexibilitate sintactică şi mai mare în cazul fenomenului de împletire a subordonatei cu regenta, când relatorii ajung să fie, prin reorganizarea sintactică a enunţului, concomitent dependenţi de două centre sintactice şi să aibă simultan două funcţii, pe lângă rolul de element de joncţiune.

Diferenţa de nivel secvenţial - propoziţie sau frază - la care acţionează conectorii sintactici poate fi interpretată tot ca o manifestare a caracterului eterogen al calsei jonctivilor. În gramaticile tradiţionale se au în vedere două niveluri - cel propoziţional şi cel frastic. Ambele se constituie prin coeziunea membrilor lor. Coeziunea este un fenomen complex, format din mai multe tipuri de relaţii. Coeziunea se realizează prin *relaţii de dependenţă structurală*, mai precis prin relaţii cazuale, prin recţiune, prin topică. Din clasa conectorilor sintactici numai prepoziţiile participă la recţiune. De asemenea, coeziunea se obţine ca urmare a "atracţiei" verbului asupra subiectului şi complementelor sale, adică prin *relaţiile actanţiale*. Complementizatorii participă la realizarea propoziţională a acestor relaţii. Prin coordonare şi prin subordonarea circumstanţială, *înrudiri semantice şi compatibilităţi tematice* sunt scoase în evidenţă. Un alt mijloc de realizare a coeziunii este acela al stabilirii unor *lanţuri de coreferenţialitate*. Jonctivii relativi întreţin *relaţii anaforice* cu regentul lor; tot aşa, dar la nivel discursiv, mulţi marcatori discursivi, la origine colocaţii libere care s-au frazeologizat şi care au o componentă anaforică în structura lor internă (cf. *prin urmare, în cele din urmă, aşa că, în legătură cu, în relaţie cu, conform cu cele spuse mai înainte* ş.a.; v. *supra* ***Marcatorii discursivi***) întreţin acelşi tip de relaţii, numai că la alt nivel. Clasificarea informaţiilor prin *tematizare, emfatizare, focalizare* reprezintă un alt fenomen coeziv, la care participă uneori şi conectorii sintactici, dar mai ales marcatorii discursivi, respectiv subclasa celor care în literatura de specialitate au mai fost numiţi şi marcatori de comentariu (cf. *ca să punem punctul pe "i"; aici, acesta, acum* raportate la o secvenţă de text; *după cum am mai spus, după cum am demonstrat, quod erat demnostrandum (q.e.d.)* etc.). *Repetiţia* şi *elipsa* sunt alte două fenomene complementare care au ca finalitate coeziunea şi care angrenează de multe ori jonctivii sintactici în structuri mai mult sau mai puţin marcate stilistic. *Dezorganizările* prin construcţii anacolutice, prin suprimări nerecuperabile de secvenţe, ca fenomen opus coeziunii, angrenează de multe ori jonctivii. Manifestările foarte variate ale conectorilor limbii, care la o primă privire îndeamnă spre etichetarea lor ca divergente, ca entropice, capătă unitate în măsura în care sunt interpretate ca fiind impuse de fenomenul conexiunii textuale care include şi concatenările sintactice şi cele discursive, iar comportamentele lor aparent eterogene se pot înţelege ca polifuncţionalitatea individuală a unora dintre membrii clasei jonctivilor naturali.

Un alt criteriu de clasificare a jonctivilor sintactici este după *tipul de organizare* pe care îl introduc în enunţ. Prepoziţiile se apropie de conjuncţiile subordonatoare prin faptul că realizează o ierarhizare sintactică. Mai mult, prepoziţiile creează o *ierarhizare sintactică* structurată felxionar, prin caz şi articol. Ele impun restricţii de caz nominalului cu care se combină şi restricţii de articulare substantivelor pe care

le precedă având posibilitatea de a forma grupuri prepoziţionale. Conjuncţiile nu cunosc aceste fenomene. Ele introduc ierarhizări care au un grad mai mare sau mai mic de "intimitate" cu centrul sintactic fără să transmită informaţia cazuală sau de recţiune. Pronumele relative retransmit informaţia de caz a centrului lor şi sunt sensibile la recţiunea prin prepoziţia impusă de verbul din regentă sau de verbul din subordonată, în timp ce conjuncţiile sunt "opace" la aceste instrucţiuni.

Jonctivii coordonatori copulativi, adversativi, disjunctivi, concluzivi şi mărcile apoziţiei introduc o organizare liniară a enunţului. Ei pot coordona şi la nivel de propoziţie, prin repetarea unei poziţii sintactice, mai puţin poziţia de predicat, (cf. (subiect multiplu, a se vedea acordul în plural cu predicatul) *Ion şi Maria merg...;* (a se vedea anafora pronominală la plural care indică un complement antecedent multiplu) *Cumpăr gutui, prune* ***sau*** *pere, pe care* ***le*** *fac gem.*). O deosebire faţă de ceilalţi jonctivi coordonatori se înregistrează însă la conectorii concluzivi, care apar numai la nivel interpropoziţional.

Din punct de vedere structural, subordonarea este asociată cu organizarea ierarhică a enunţului, iar coordonarea - cu organizarea liniară sau adordonarea (Diaconescu, 1992, pp. 41-121). Indiferent de nivel, contribuţia jonctivului este de a amplifica enunţul. În ansamblu, Halliday, Hasan (1976) consideră conectarea sintactică ca un fenomen de expansiune a discursului. La acestea putem adăuga contribuţia marcatorilor discursivi, care pot structura discursul sau pot structura interpretarea noastră asupra discursului.

Clasificarea conectorilor sintactico-pragmatici în funcţie de gradul de dependenţă structurală

Conectorii sintactici marchează o relaţie de dependenţă, care variază în privinţa gradului de intimitate dintre cele două secvenţe conectate. Gradul de intimitate este determinat de natura gramaticală a jonctivului, de tipul de mecanisme coezive care angrenează conectorul (mecanisme sintactice şi semantice: de regim prepoziţional, de actualizare a unei poziţii actanţiale sau, dimpotrivă, a unei poziţii sintactice libere, de adecvare semantică între cele două propoziţii conectate). Gradul de intimitate depinde totodată şi de dimensiunea textuală pe care o are conectarea, cât şi de modalitatea enunţiativă în care se înscrie aceasta. Avem în vedere aici realizarea nominală sau propoziţională a unei poziţii sintactice, introducerea unei realizări metadiscursive a unui circumstanţial, forţele ilocuţionare ale propoziţiilor conectate, valorile lor argumentative majore, certe. Toate formele de coeziune pot fi privite nu numai ca manifestare a complexităţii fenomenului în sine, dar şi ca un reflex al eterogenităţii lexico-morfologice intrinseci a clasei conectorilor. Pe de altă parte, am pomenit puţin mai sus, eterogenitatea şi capacitatea conectorilor de a fi utilizaţi pe mai multe niveluri discursive sunt indispensabile pentru a asigura polifuncţionalitatea lor.

Clasificarea conectorilor sintactico-pragmatici şi a propoziţiilor se condiţionează reciproc. Astfel, se face distincţia între propoziţii coorodnatoare şi propoziţii subordonatoare, acestea din urmă subclasificându-se în propoziţii relative (cele conectate cu jonctivi relativi) şi propoziţii conjuncţionale

(cele conectate cu ajutorul conjuncţiilor subordonatoare), această ultimă subclasificare ţinând cont şi de tipul de conectori nu numai de dependenţele sintactice. Distincţiile se pot ramifica mai mult de atât în privinţa clasificării jonctivilor, cât şi în cea a clasificării propoziţiilor. Astfel, la nivelul pronumelor şi adverbelor relative se face deosebirea între relatori şi relativizatori (v. *infra* ***c)*** şi ***d)***), fiecare specializându-se sintactic pentru introducerea unui anumit tip de subordonată. Relativizatorii introduc propoziţii atributive, iar relatorii adesea introduc propoziţii circumstanţiale metadiscursive sau propoziţii complement. La nivelul conjuncţiilor subordonatoare se face diferenţa între complementizatori, care introduc propoziţii complement (propoziţii nominale) şi conjuncţii circumstanţiale libere care introduc propoziţii circumstanţiale (propoziţiile conjuncţionale).

Gradul de intimitate între două propoziţii conectate sintactic este o noţiune destul de neclară. El trebuie privit în opoziţie cu gradul de independenţă al propoziţiilor. De regulă, termenul de grad de intimitate se foloseşte în legătură cu joncţionarea sintactică dintre o regentă şi o subordonată a ei. Cum problema conectării sintactice implică şi legături semantice, gradul de intimitate vizează şi aspecte de sens. Astfel, el se poate extinde şi în planul coordonării, unde unităţile propoziţionale nu se domină sintactic una pe alta, apropiindu-se astfel de celălalt pol, marcat prin gradul de independenţă maximă. Considerăm că noţiunii de grad de intimitate i se poate da şi o a treia interpretare şi, totodată, extensie. Ne referim la diversele raporturi inferenţiale constante dintre regentă şi subordonate care, şi ele, indică o anumită "intimitate", de data acesta de natură inferenţial-pragmatică, deoarece vin cu informaţii despre contextul mental al locutorului, cu informaţii despre cuantumul de informaţii împărtăşite de, despre cum ierarhizează locutorii informaţiile de care dispun în funcţie de importanţa sau de noutatea lor etc. (v. *infra* ***Conectarea prin relaţii de dependenţă şi nondependenţă gramaticală: complementizatorii***). În concluzie, prin "grad de intimitate" se pot înţelege mai multe aspecte:

(i) legătura sintactico-semantică dintre regentă şi subordonatele ei;

(ii) tipul de joncţiune între două propoziţii, unde avem în vedere, în primul rând, aspectul canonic al coordonării şi subordonării, dar şi anumite legături hibride între propoziţii, admisibile semantic şi posibile sintactic, având de multe ori o anumită raportare faţă de norma literară a limbii, cum ar fi coordonarea în subordonare, coordonarea în coordonare, coordonarea între o parte de propoziţie şi o subordonată, subordonarea unei propoziţii la două regente, scindarea unei propoziţii, supraordonarea, imbricarea, incidentele, cât şi fenomene de dejoncţionare prin izolări, prin tăieturi anacolutice, lăsări în suspensie, elidări, reluări incomplete etc. Alături de toate acestea, mai pot sta şi acele joncţionări între propoziţii care sunt predeterminate de diverse simetrii şi paralelisme, devenite figuri retorice de construcţie (cf. anafora, epifora, anadiploza, epanadiploza chiasmul ş.a. (Dragoş, 1995; DSL)).

(iii) Raporturile inferenţiale constante dintre regentă şi subordonate.

În această parte se vor face referiri la punctele (i) şi (iii). Despre tipul de joncţiune se va vorbi într-un subcapitol aparte (v. *infra* ***Joncţionarea propoziţiilor***).

În privinţa relaţiilor de dependenţă sau de intimitate sintactico-semantică dintre regentă şi subordonatele ei se remarcă existenţa unor grade diferite. La unul dintre cei doi poli ai scalei se află legăturile sintactice cele mai puternice, unde depenenţa este obligatorie, iar la celălalt pol sunt joncţionările sintactico-semantice cele mai slabe, la care aproape că s-a pierdut legătura dintre subordonată şi regentă (avem în vedere aici cazul circumstanţialelor metadiscursive).

Astfel se poate vorbi de:

a) un grad foarte strâns de dependenţă, mai mult sintactică decât semantică, între regentă şi subordonată, unde poziţia subordonată este *nonfacultativă*, în sensul că nu poate fi omisă fără dezorganizarea gramaticală a enunţului. Caracterul nonfacultativ se datorează faptului că poziţia sintactică respectivă este impusă de structura actanţială a centrului. Subordonatele completive (denumirea lor din ediţiile anterioare ale gramaticii Academiei), altfel spus propoziţiile nominale (denumirea lor din GALR, dată prin analogie cu grupul nominal), sunt introduse de jonctivi conjuncţionali numiţi *complementizatori* sau *mărci actanţiale,* care sunt impuşi de verbul matricial. În cadrul acestui raport de dependenţă, conectorul este obligatoriu exprimat sau reiterat de formaţiile deverbale care moştenesc regimul verbului (cf. *că* şi *să* - *doreşte să plece, afirmă că pleacă* - reapar când centrul sintactic este un substantiv postverbal - *dorinţa să plece; afirmaţia că pleacă*; când este un adjectiv - *capabil să plece*). Dacă centrul sintactic este un adverb sau o interjecţie, acestea se comportă ca un verb în privinţa capacităţii de combinare obligatorie cu una sau mai multe conjuncţii specifice (*înainte **să** plec; na **că** a căzut!; hai **că** pleacă,* dar şi *hai **să** plecăm*)[17].

Acest grad de dependenţă cunoaşte şi realizări nepropoziţionale, prin complemente, care sunt introduse de prepoziţii specializate (cf. *pe* care introduce în anumite condiţii semantice complementul direct, *de* care s-a specializat pentru complementul de agent etc.). Prepoziţia impusă de regimul verbelor prepoziţionale, precum *apelează la, contribuie la, ţine de, depinde de* ş.a. este neomisibilă. Restricţia de caz impusă de prepoziţiile de regim nominalului subsecvent, care nu poate apărea decât în acuzativ, atestă caracterul structural al dependenţei.

[17] În descriereile gramaticilor (GALR, II, pp. 821-822) se face referire şi la situaţia inversă, şi anume verbe care, deşi aparţin aceleiaşi clase semantice, manifestă disponibilităţi diferite de a se combina cu mărcile actanţiale. Unele se pot combina liber cu ambii complementizatori *că* şi *să*, altele nu admit aceşti jonctivi. Este vorba de clasa verbelor *dicendi*. O serie de verbe de declaraţie, cele mai frecvente, de altfel, ca *zice, spune, afirmă,* ş.a., pot coloca cu ambii jonctivi pentru a introduce o secvenţă de discurs raportat (*zice că / să; spune că / să; afirmă că / să*). Există însă verbe *dicendi* care nu pot constitui "cadrul" pentru un discurs indirect, cum ar fi verbele *declarandi* care circumscriu mai specific actul locuţionar sau care sunt figurate: *enumera, evoca, expune, prezenta, reproduce, zugrăvi, delibera, cicăli* (cf. **enumeră că / să; *expune că / să* etc.), verbe *declarandi* ale citării autonimice, precum *boteza, numi, porecli*, verbe *declarandi* a căror semnificaţie implică un act de vorbire anterior, ca *imita, maimuţări, parodia*. GALR nu propune o explicaţie, ci constată şi descrie fenomenul, care poate fi interpretat ca o altă eterogenitate. Aceste proprietăţi la care am făcut aici referire sunt nondefiniţionale. Ce putem adăuga noi este doar caracterul mai descriptiv al acestor din urmă verbe *dicendi* în raport cu primele care colochează cu jonctivii complementizatori. Nu toate verbele comunicării pot constitui cadrul pentru introducerea vorbirii indirecte, care se vede că preferă verbe *dicendi* mai puţin descriptive, cu un semantism mai neutru ca *zice, spune*, de altfel devenite marci discursive ale transpunerii vorbirii directe în vorbire indirectă.

În noua gramatică a Academiei, Gabriela Pană Dindelegan arată cât de fine pot fi gradele de dependenţă sintactică şi structurală. În propoziţii în care supinul ocupă: (a) poziţia de subiect sau de complement direct, ca în: *Este important de învăţat o limbă străină., Rămâne de văzut., Termină de strâns lucrurile.*, (învechit şi popular) *Mântuie de lucrat grădina.*, ***de***, este marcă morfologică a supinului, nefiind legată de regimul verbului (GALR, II, p. 55). Dependenţa este aici structurală, dublată de o adecvare semantică. (b) În enunţuri ca: *Mă apuc de curăţat grădina., Vreau să mă las de fumat., Nu mă mai satur de privit creasta muntelui.*, autoarea vorbeşte de *ambiguitatea* gramaticală a lui *de*, interpretabilă simultan ca marcă morfologică a supinului şi ca marcă sintactică impusă de regimul verbului matricial, independentă de calitatea de supin a complementului, ca dovadă că este selectată şi de complemente realizate nominal (cf. *S-a lăsat de chefuri., Am terminat Sadoveanu şi mă apuc de Rebreanu., Nu se mai satură de căpşuni.*) (*ibidem*). Ambiguitatea lui *de* este rezultatul unei duble dependenţe: sintactice şi structurale. De ambiguitate se vorbeşte şi în cazul conectorului *să*, care poate fi simultan marcă actanţială ce introduce un complement şi morfem al modului conjunctiv (cf. *Doreşte să dea o telegramă.*, unde *să* nu se poate înlocui cu alt jonctiv, cumulând ambele roluri, de complementizator şi de marcă morfologică). Aceste ambiguităţi sunt însă coorientate în direcţia realizării coeziunii. Comportamentul lui *de*, chiar dacă gramatical lasă impresia de eterogenitate, la nivel funcţional devine spectrul de polifuncţionalitate al acestei particule.

O altă caracteristică a poziţiilor sintactice introduse de complementizatori este capacitatea de a fi tematizate şi dublate prin clitic. Ea se activează în anumite condiţii de enunţare, mai precis atunci când se subliniază o anumită informaţie a enunţului, când se recunoaşte ceva etc. (cf. *Bănuiesc că are experienţă.* poate deveni: ***Că are experienţă, o*** *bănuiesc.*).

La caracterieticile de a fi nonomisibile şi comandate de structura actanţială a centrului lor sintactic, se adaugă şi un anumit comportament inferenţial specific, şi anume acela de declanşa *inferenţe constante* privitoare la contextul mental al vorbitorului, mai precis inferenţe care indică gradul locutorului de implicare în adevărul propoziţiei subordonate (v. *infra* ***Complementizatorii ‹că› şi ‹să›***). Dacă se ţine cont şi de comportamentul inferenţial convenţionalizat de-acum de la nivelul acestor particule instrumentalizate, se poate spune că jonctivii complementizatori au, pe lângă o specializare sintactică, şi o specializare pragmatică.

Vorbeam mai înainte de faptul că la nivelul conectorilor se pot identifica trei coponente - o componentă sintactică, una semantică şi una pragmatică - a căror pondere nu este constantă. Putem spune că în privinţa complementizatorilor componenta sintactică are o pondere foarte mare, componenta pragmatică - la fel, iar cea semantică nu este activă, complementizatorii fiind "unelte gramaticale". Din perspectiva specializării lor pragmatice, ei pot fi interpretaţi ca mărci pragmatice care indică anumite procese inferenţiale de interpretare a enunţului (v. *infra* ***Complementizatorii ‹că› şi ‹să›; Complementizatorul ‹cum că›***).

b) Un grad mai mic de dependenţă semantico-sintactică, de data aceasta nonstructurală, îl întâlnim în cadrul relaţiei de subordonare prin conjuncţii circumstanţiale şi prepoziţii libere. Realizarea propoziţională a acestor poziţii sintactice sunt aşa-numitele propoziţii conjuncţionale. Propoziţiile conjuncţionale pot fi circumstanţiale şi apozitive. Ele au un caracter facultativ, în sensul că pot fi suprimate fără să dezorganizeze gramatical enunţul, deoarece nu reprezintă realizări sintactice ale unei structuri inerente, matriciale, a regentului lor. Complementele se deosebesc de circumstanţiale prin tipul lor de complinire, care în acest caz este nematricial, tematic. În GALR se face astfel diferenţa între *tipul matricial* de complinire, în care prezenţa complementului e cerută de semantica şi sintaxa internă a verbului regent, şi *tipul nematricial* al complinirii, *tematic*, în care prezenţa circumstanţialului este determinată contextual, de necesităţile de comunicare (GALR, II, p. 293).

De asemenea, Draşoveanu (1977) arată că niciunul dintre termenii unei relaţii de subordonare propoziţională nu poartă vreo marcă a subordonării şi cu toate acestea o relaţie particulară se instituie prin jonctiv în momentul conectării regentului cu termenul subordonat, datorită unor compatibilităţi semantice de combinare, care predetermină joncţiunea.

Cazurile de subordonare paratactică, când conjuncţia este implicită şi deductibilă din sensul general al frazei (cf. (subordonare cauzală paratactică) *Vorbeşte încet. Îl ustură gâtul tare.*), alături de cazurile de coordonare paratactică (cf. (coordonare adversativă prin juxtapunere) *Am zis părerea mea, nu am dat cu parul.*) indică un oarecare grad de libertate în privinţa actualizării lingvistice a conectorului. Posibilitatea de a fi eliptic se datorează compatibilităţii tematice predeterminante ale propoziţiilor aflate în proximitate. Prepoziţiile libere nu se bucură de această libertate, în mod normal ele nu pot fi eliptice şi nu pot institui o relaţie de subordonare paratactică prepoziţională, deoarece subordonarea prin jonctivi prepoziţii antrenează şi relaţii structurale. Cu alte cuvinte, prepoziţiile nu au libertate de actualizare lingvistică, aşa cum au conjuncţiile circumstanţiale de multe ori. Subordonarea prin conjuncţii circumstanţiale, ca de altfel şi coordonarea, nu sunt relaţii structurale, pe când subordonarea prin prepoziţii libere şi cea prin relative sunt structurale şi de aceea nu pot genera joncţionări paratactice. Mai mult, la nivelul conjuncţiilor se poate observa că, prin corelative, prin anumite combinaţii cu adverbe şi locuţiuni adverbiale care le subliniază semnificaţia, ele îşi accentuează gradul de "prezenţă" lingvistică la nivel de enunţ (cf. *şi acolo, şi prin urmare, când deodată, cum altfel, în evidentă opoziţie cu, fiindcă astfel*, *deoarece iată, acolo unde, aşa cum, pe lângă că... mai şi, pentru că... de aceea* etc.).

În virtutea compatibilităţilor de tip tematic dintre propoziţiile conectate, conjuncţiile circumstanţiale sunt considerate predicate semantice cu două argumente, unde primul argument este propoziţia regentă, iar al doilea argument este propoziţia subordonată (cf. Pană Dindelegan, 2003). Conjuncţia circumstanţială este implicată în semantica propoziţiei subordonate, îi configurează sensul şi îi determină rolul tematic. Conectorii subordonatori construiesc o relaţie între "întreaga propoziţie subordonată şi un element regent: verb, adjectiv, adverb, interjecţie, substantiv, pronume, numeral". (GALR, II, p. 647). Pe de altă parte, noi am arătat că modelul teoretic de prezentare a conjuncţiilor circumstanţiale ca predicate semantice nu poate da seama decât de faptul că jonctivii circumstanţiali sunt

purtători de informaţie, dar nu explică şi capacitatea lor de a fi generatori de informaţie nouă, necodificată în enunţ, sau capacitatea lor de a aduce informaţie nouă din context, informaţie care va fi prezentă în interpretarea enunţului, îmbogăţindu-l. De exemplu, într-un enunţ de tipul, *Ce-ai zice să mergem la film, deşi am zis că nu mai vorbesc niciodată cu tine.,* semnificaţia concesivă este îmbogăţită cu sensuri acţionale. Invitaţia din prima parte a enunţului, urmată de o popoziţie concesivă, primeşte o valoare ilocuţionară suplimentară a unui act de vorbire noncomunicat direct, şi anume forţa ilocuţionară a iertării. Conectarea concesivă din *Asta trebuie să fie maşina lui, deşi nu am văzut-o niciodată.* este elementul care impune aducerea în interpretarea enunţului a unor sensuri contextuale noi referitoare la locutor, la capacităţile lui mentale, la enciclopedia lui care instituie un contrast inegal între cele două părţi ale enunţului. Capcitatea conectorilor, nu numai de a fi purtători ai unei semnificaţii, în general abstracte, relaţionale, dar şi de a da indicaţii procedurale de obţinere a unor informaţii noi, deci de a genera informaţii, a fost motivul pentru care am preferat un model teoretic plurifuncţional, al celor trei componente ale conectorilor, ce acţionează prin indicarea şi interrelaţionarea conţinutului propoziţional al enunţului cu alte informaţii atât codificate de enunţ, cât şi necodificate, însă relevante şi constitutive în formarea sensului global complex. Faptul că jonctivii circumstanţiali sunt nu numai purtători de informaţie, ci şi totodată generatori de informaţie care depăşeşte în amploare rolul tematic nu se poate explica suficient prin calitatea de a fi predicat semantic.

Foarte mulţi jonctivi sintactici ajung să se specializeze lexical pentru a exprima o singură relaţie, un singur tip de sens procedural sau cu precădere un anumit sens procedural (cf. pentru diverse raporturi temporale: *îndată ce, imediat ce, în timp ce* ş. a.; pentru raportul sociativ: *împreună cu, laolaltă cu* ş.a.; pentru raportul cauzal: *din cauză că, deoarece, fiindcă* ş.a.; pentru raportul de finalitate: *ca să, cu scopul să* ş.a.). Aceasta înseamnă că la nivelul conjuncţiilor circumstanţiale semnificaţiile procedurale s-au convenţionalizat.

Vorbeam mai sus de faptul că jonctivii sintactici sunt consideraţi a fi totodată şi conectori pragmatici, în virtutea ponderii pe care o are componenta lor pragmatică. În privinţa informaţiei pragmatice declanşată de conector, discuţia se complică, deoarece aceasta se află amalgamată cu inforamţia de natură semantică, astfel încât nu este întotdeauna lesne a le disocia. Sensul subordonator circumstanţial este în parte procedural, pragmatic, în parte conceptual, semantic (cf. *infra* ***Consideraţii despre sensul conceptual şi sensul procedural al conectorilor***). De exemplu, sensul temporal al jonctivului *în timp ce* nu e analizabil "fără rest" cu ajutorul unui număr fix de alte subconcepte în care se poate descompune. Semnificaţia conectorului devine completă în momentul când o serie de *îmbogăţiri* ale sensului acestuia se pot face în cursul intepretării întregului enunţ. Într-un fel, sensul conectorului depinde de întregul sens al subordonatei pe care o introduce. Jonctivii sintactici nu au capacitatea să denote un referent singular, ci denotă starea de fapte complexă de la nivelul relaţiei pe care o semnalizează. Cu alte cuvinte, în "domeniul" lor semantic nu se află numai conţinutul propoziţional al propoziţiei introduse. Conectorul furnizează o serie de instrucţiuni despre cum să fie relaţionate sensurile conceptuale codificate şi necodificate, dar relevante. Semnalăm următorul context: emitentul spune despre referentul a cărui percepţie vizuală există în context: *Iar X*

mănâncă [p] *în timp ce citeşte ziarul* [q]. În acelaşi context, petele de pe cămaşa lui X şi de pe faţa de masă sunt vizibile, ceea ce reprezintă o informaţie necodificată, dar importantă [z]. Instrucţiunile procedurale ale conectorului sunt următoarele: interpretează în cvasisimultaneitate evenimentele p, q şi z. Din conjuncţia lor poţi să tragi concluzia w, de genul 'Trebuie să pun în funcţiune maşina de spălat rufele.' sau 'X are obiceiuri urâte.', ori 'X este dezgustător.'.

O altă legătură extrem de evidentă între aspectele pragmatice ale limbajului şi conjuncţiile subordonatore libere se poate constata la nivelul circumstanţialelor metadiscursive (v. *infra*, punctul ***e***), care, în realizări propoziţionale, au tendinţa să se idiomatizeze, devenind marcatori discursivi şi rutine de conversaţie.

c) Un alt grad de intimitate este reprezentat de relaţia dintre o regentă şi o propoziţie relativă conectată printr-un *relativizator*. În noua gramatică a Academiei, Mihaela Gheorghe stabileşte distincţia dintre *relatori* şi *relativizatori* (GALR, II, pp. 206-215). Gradul de dependenţă de la nivelul relativizatorilor se caracterizează prin următoarele trăsături: este instituit printr-o clasă specială de jonctivi, formată din pronumele, adjectivele şi adverbele relative, dar şi din pronumele şi adjectivele nehotărâte cu valoare de relative[18], are un caracter facultativ în condiţiile păstrării gramaticalităţii enunţului dacă relativa e eliminată[19], are un caracter de coreferenţialitate care se stabileşte între relativizator, antecedentul lui din regentă (lexicalizat sau implicit) şi categoria relativizată din subordonată (GALR, II, p. 206).

Sub aspect inferenţial, putem spune că acest tip de joncţiune declanşează constant presupoziţia advărului subordonatei (v. *infra* ***Declanşatorii de presupoziţii***). Există şi alte diferenţe inferenţiale mai subtile care ar merita studii aprofundate. Ne gândim la faptul că între propoziţiile relative cu antecedent în regentă şi cele fără antecedent există această diferenţă structurală ce antrenează pe lângă diferenţa de grad de intimitate, chiar dacă relativele fără antecedent păstrează implicit legăturile anaforice cu regenta, şi alte diferenţe pragmatice. Astfel, între *Am citit* ***cartea*** *despre care mi-ai vorbit.* şi *Am citit* ***Ø*** *despre ce mi-ai vorbit.* apar deosebiri în privinţa gradului de coeziune sintactică, a gradului de concreteţe a informaţiei, dar şi diferenţe pragmatice, enunţul fără antecedent pentru relativă presupunând un cuantum mai mare de cunoştinţe împărtăşite de participanţii la schimbul verbal şi valorizat de aceştia în alt fel decât în primul caz, o anumită raportare a locutorului la principiile tacite ale comunicării, în sensul că vorbitorul poate sau caută să fie mai "enigmatic" din pricina unui context în care numirea referentului l-ar defavoriza, probabil.

Cele trei componente, sintactică, semantică şi pragmatică, pot fi identificate la nivelul relativizatorilor, cu următorele menţiuni: componenta semantică se achiziţionează prin mecanismul pragmatic al preluării referenţialităţii de la antecedentul regent, astfel încât componenta pragmatică şi semantică sunt indisociabile, dar nu pentru că ar fi într-o stare de amalgamare ca la conjuncţiile circumstanţiale, ci pentru că se află într-o cooperare simbiotică.

[18] Ele nu pot să apară atunci când relativa este o interogativă indirectă.
[19] Observaţia este valabilă numai pentru propoziţiile relative care sunt subordoante circumstanţiale.

Relativizatorii, prin exponenţii lor pronominali şi adjectivali, nu sunt opaci la informaţia cazuală şi colochează cu prepoziţiile care sunt impuse fie de verbul din regentă, fie de cel din subordonată. Se poate spune că la nivelul lor se înregistrează relaţii structurale. Spre deosebire de relativizatori, conectorii conjuncţionali sunt opaci la informaţia cazuală şi, în parte, opaci la combinarea cu prepoziţii. Consecinţe ale opacităţii la prepoziţii a conectorilor conjuncţionali semanlate de GALR apar în planul realizărilor propoziţionale a câtorva poziţii sintactice, şi anume: complementul de agent, circumstanţialul sociativ, instrumental şi cel de relaţie pot să apară numai ca propoziţii relative atunci când se actualizează propoziţional, altminteri ei preferând realizările nepropoziţionale (GALR, II, p. 231) .

d) Un grad şi mai scăzut de dependenţă semantico-sintactică este reprezentat de poziţiile ocupate de circumstanţialele metadiscursive şi de propoziţiile relative introduse prin *relatori*, (GALR, II, pp. 213-215; 468-469).

Circumstanţialele metadiscursive se opun celor propriu-zise. Ultimele vin cu indicaţii despre universul de discurs propriu-zis, iar primele se raportează la actul enunţării, de aceea legătura lor semantică cu regenta se slăbeşte foarte tare. Astfel, ele pot fi suprimabile nu numai fără să dezorganizeze gramatical enunţul, dar şi fără pierdere semantică. Ceea ce se pierde este informaţia metadiscursivă. Circumstanţialele metadiscursive îndeplinesc o serie întreagă de funcţii pragmatice. Având şi tendinţa de a se idiomatiza (sau cel puţin de a fi simţite ca nişte clişee conversaţionale), ele interesează discuţia de faţă în calitatea lor de mărci pragmatice şi de marcatori discursivi, cu menţiunea că sunt doar o parte dintre aceştia[20].

Inventarul circumstanţialelor metadiscursive clişeizate, care în cea mai mare parte este format din circumstanţiale metadiscursive în realizare nepropoziţională, este bogat şi, în general, clasificat după funcţiile lor pragmatice, cum ar fi de semnalare a atitudinii psihologice a vorbitorului - ceea ce în literatura pragmatică de specialitate se numeşte, cu un termen tehnic, *atitudine propoziţională* - (cf. *cu toată modestia, de curiozitate, sincer, cu toată bucuria, cu toată stima, cu tristeţe* etc.), funcţia de indicare a atitudinii epistemice a unuia dintre locutori, de obicei a vorbitorului (cf. *din punctul meu de vedere, după opinia mea, după părerea lui..., în înţelesul lui..., după cum avea să spună..., pe cât e ştiu* ş.a.), funcţia de justificare (cf. *că de-asta întreb, că de-aia am zis, cum am mai spus, cum s-a arătat mai sus, după cum vom vedea mai jos* ş.a.), funcţia de structurare a discursului (*în primul rând, în paranteză*) etc.

Nu toate circumstanţialele metadiscursive, mai ales cele de dimensiuni propoziţionale, se frazeologizează. Indiferent de caracterul lor idiomatic sau nu, prezenţa lor în text nu trece neobservată.

Propoziţiile relative introduse prin relatori (care sunt omonimi cu relativizatorii) cunosc şi ele un grad mult mai scăzut de intimitate cu regenta decât propoziţiile relative introduse prin relativizatori. O

[20] Singurele circumstanţiale care nu pot funcţiona metadiscursiv, deci care sunt întotdeauna integrate în structura tematică a verbului, sunt circumstanţialele sociative, opoziţionale, cumulative şi de excepţie. Celelalte circumstanţiale cunosc ambele tipuri de utilizări: semantică şi pragmatică (GALR, II, p. 469).

dovadă că distincţia operată între relativizatori şi relatori este reală o reprezintă modificările de sens care apar la nivelul acestor jonctivi şi schimbarea structurii interne a frazei, despre care vom vorbi pe scurt.

Propoziţiile introduse de relatori pot fi omisibile în aceleaşi condiţii în care circumstanţialele propriu-zise sunt, adică fără dezorganizarea sintactică a enunţului, dar cu pierdere de informaţie pragmatică, în primul rând.

Relatorii sunt variante contextuale ale relativizatorilor (GALR, II, p. 214), care au funcţia relativizatoare foarte slăbită. Prin funcţie relativizatoare se înţelege acea legătură anaforică care se stabileşte între conector, antecedentul lui din regentă şi categoria relativizată din subordonată pe care relativul o presupune. Inventarul relatorilor este următorul: *ceea ce* cu valoare neutră, *după care* cu sensul de "apoi", *la care* cu sensul de "atunci", *drept (pentru) care* cu un sens apropiat de cel concluziv, *unde* care apare în contexte în care capătă sens anaforic globalizant, asemănător lui *ceea ce*, *pe când* cu sens adversativ. În clasa relatorilor intră şi o serie de îmbinări cvasilibere, considerate clişee sintactice, care conţin un substantiv abstract de tipul lui *măsură, caz, ipoteză, situaţie* etc. şi un relativ: *în măsura în care, în cazul în care, în situaţia în care* etc. Despre toţi relatorii se spune că au tendinţa de a-şi schimba statutul din pronume sau adverbe relative în conjuncţii, din îmbinare liberă în locuţiuni conjuncţionale. Pragmatic, relatorii sunt marcatori discursivi.

Relatorii leagă propoziţiile relative periferice, neintegrate sintactic în structura regentei. Altfel spus, relatorii nu mai stabilesc un lanţ anaforic între ei, antecedentul din regentă şi categoria relativizată din subordonată, ci cel mult stabilesc o relaţie anaforică de tip cumulativ între sensul global al regentei lor şi sensul propoziţiei pe care o introduc (cf. *I-am spus părerea mea, ceea ce a fost rău.*).

Subordonatele introduse prin relatori pot să funcţioneze atât la *nivelul universului de discurs* (cf. *Steaua joacă diseră la Dublin,* ***după care se întoarce la Constanţa***. (*ap.* Internet)), caz care pentru discuţia de faţă ne interesează prin tendinţa relativului de a căpăta un comportament sintactic de conjuncţie, un sens adverbial ("apoi"), şi o valoare de conector sintactico-pragmatic, cât şi la *nivel metadiscursiv* (cf. *A stat şi a muncit o lună,* ***după care a zis că e prea greu pentru el şi a plecat***.), unde aici introduce secvenţa citantă *i.e.* secvenţa care semnalează trecerea la vorbirea indirectă, şi o anumită structurare cronologică implicită a evenimentelor.

Relatorii pot introduce propoziţii cu valoare justificativă. Astfel, spunem că pot funcţiona şi la *nivel argumentativ* (cf. *De ce te temi* ***când totul s-a terminat cu bine?***; ***Cum nu era nimeni***, *a plecat şi el.*). Propoziţiile introduse de relatori frecvent au o valoarea metadiscursivă. În acest caz ne interesează nu numai comportamentul pragmatic al relativului, ci şi toate mecanismele pragmatice activate prin prezenţa lui: pierderea legăturilor referenţiale între regentă şi subordonată, modificarea semnificaţiei conectorului, tendinţa de a căpăta o valoare globalizantă, coexistenţa celor două niveluri - discursiv şi metadiscursiv -, eventual, capacitatea de a face trecerea de la vorbirea directă la vorbirea indirectă, de a structura enunţul, pentru a menţiona doar o parte din seria fenomenelor care se petrec la nivelul acestor structuri.

Relativele introduse de relatori şi circumstanţialele metadiscursive au atras atenţia prin lipsa unei legături sintactice ferme cu regenta şi prin multiplele lor funcţionalităţi pragmatice. În utilizarea orală a limbii, ele frecvent apar în construcţii anacolutice. În studii anterioare dedicate limbajului popular, ele au fost numite şi subordonate adiţionale sau false subordonate şi au fost interpretate, ca reflexul lingvistic al unui fenomen de hipercorectitudine sintactică, semn că vorbitorul încearcă să îşi construiască enunţul după nişte norme lingvistice pe care nu le stăpâneşte îndeajuns. Rezultatul ciocnirii dintre intenţia de comunicare, competenţa lingvistică a locutorului este adesea o construcţie anacolutică. Efectul produs de conector e puternic, pentru că semnalizează introducerea unei explicaţii şi totodată a unui alt plan discursiv (*"Spune, ţaţă Mariţă!",* [zise...] ***c-aşa o chema pe mama mea.*** (M. V., p. 81); *"Mă, Ioane!",* [i-am zis aşa pentru] ***că era... ginerele tatii, vorba aia cumnat al meu***. (*ibidem*)). Conectorii sunt interpretaţi adesea ca fiind "goliţi de sens" (*Era miliţie la mijloc,* ***care nu se putea să... să facem scandal***. (M. V., p. 73); *[Eram certaţi] în special flăcăii.* ***Care după asta, după ce tot mereu ne-am bătut [...], luau parte acu şi oamenii chiar la bătaie.*** (ibidem); *Zice "Stănico" zice,* ***că Stana o chema***, *"Stănico" zice "eu m-am dus".* (M.V., p. 81)).

Dispariţia regentei şi posibilitatea reconstituirii ei aproximative este o consecinţă a slăbirii legăturii sintactice şi a faptului că vorbitorul neglijează să îşi structureze explicit enunţul:

> *[Ţăranii au fugărit slugile boierilor] şi ei au rămas mai departe acolo, au tăiat copaci, ş-au împlântat furci de lemn în pământ, ş-au făcut căşi, ş-au acoperit cu stuf,* ***[şi au făcut toate acestea] c-aşa era pe timpurile acelea***. (M.V., p.83)

Ultima propoziţie este o formulă de încheiere a unei naraţiuni, îşi pierde valoarea de cauzală propiu-zisă, devine o cauzală metadiscursivă (GALR, II), care îndeplineşte un rol argumentativ justificativ. Funcţionalitatea ei pragmatică este de a înlătura eventualele critici, obiecţii, nedumeriri din partea locutorului la adresa celor spuse mai înainte, deci de a bloca o anumită turnură pe care conversaţia ar putea să o ia. A demonstra că există o regentă eliptică este numai o parte din evidenţierea a ceea ce se petrece în acest enunţ.

Foarte multe dintre propoziţiile metadiscursive funcţionează şi ca strategii de *captatio benevolentiae*, prin care se reglează totodată fondul de cunoştinţe împărtăşite de vorbitori (cf. *după cum am cinstea a vă spune, după cum am bucuria să vă anunţ, dacă vrei să ştii, după cum observi, dacă aţi văzut şi dumneavoastră, cum bine ştiţi, cum bine aţi spus, pentru că tot eşti tu specialistul, pentru că tu ştii mai bine* ş.a.).

Incidentele, propoziţii care întotdeauna marchează pragmatic enunţul, semnalând fie o separaţie a diferitelor planuri discursive - planul povestitorului de al povestirii -, fie introducerea unei intervenţii a emitentului - o adresare, o specificare cu caracter metalingvistic etc. -, pot fi interpretate şi ca subordonate

ale unei regente absente (cf. (vorbitorul încearcă să regleze backgroundul de cunoştinţe între el şi interlocutor) *Am mers pân-am mers la Cincu Mare, **dac-aţi auzit**.* (M.V., p.74); (se accentuează caracterul veridic al primului enunţ) *[Apa inundaţiei] a fost pe cuptor, **dacă vrei să mă crezi**.* (M.V., p. 74); (precizare terminologică) *Cam smiguia, **cum se spune la noi**.* (*ibidem*); *N-aveam oglindă cotătoare, **cum îi zicea atunci**.* (*ibidem*)). Eventuala prezenţă a regentei în structura de suprafaţă a acestor enunţuri ar accentua caracterul metalingvistic al acestor enunţuri, în detrimentul economiei de material lingvistic şi uneori în detrimentul adecvării la situaţia de comunicare.

Când reconstituirea regentei devine imposibilă, conectorul ajunge să fie expletiv, ca în: *Ş-acolo stam, nu numa eu, **că eram... vo 20-30 de bărbaţi şi de femei acolo**.*(M.V., p. 65); *Ş-apoi **unde făcea tata**, "măi babă...".* (M.V., p. 69).

În exemplele următoare: *"Au" zice, "**c-a dracului babă**", zice.* (M.V., p.65); *Hop, **că le ies înainte.*** (M.V., p. 64); *Ţop, **c-a venit la băiat să meargă**.* (cf. *ibidem*); *Măi, hai, **că-s la mine hoţii la stână**.* (cf. *ibidem*); *Na (/of/vai etc.), **că s-a stricat**.*, regenta este o interjecţie care este mai greu să fie complinită printr-o subordonată cu sens metadiscursiv, în schimb favorizează sensul justificativ. În virtutea caracterului lor explicativ-justificativ şi al slăbirii legăturilor sintactice cu regenta, Aurelia Merlan consideră propoziţiile justificative ca reprezentând o relaţie intermediară între coorodnare şi subordonare, pe care o numeşte "explicativ-justificativă" (Merlan, 2001).

Întreaga problemă schiţată sumar aici ar merita o discuţie mai amplă. Vedem că există puncte de intersecţie între propoziţiile metadiscursive, propoziţiile incidente şi propoziţiile introduse prin relatori, că relaţia tinde să se transforme dintr-una de subordonare într-o relaţie de coordonare sau de adordonare (de incidenţă), că valoarea metadiscursivă uneori ajunge să fie doar justificativă, caz în care propoziţia subordonată rămâne ancorată în universul discursiv al enunţului, dar are un puternic caracter argumentativ (cf. *Ce faci, **că doar n-ai înnebunit!***; *Dar cum să te cobori, **căci jos era prăpădenie!*** (Creangă, *ap.* Merlan, 2001, p. 124)).

Observăm că în funcţie de gradul de intimitate sintactică între două propoziţii conectate se formează o ierarhie a jonctivilor, de la cei mai puternic integraţi sintactic (complementizatorii), la cei mai puţin integraţi sintactic (conectorii circumstanţiali şi relativizatorii) şi până la cei care sunt foarte puţin sau deloc integraţi (conectorii metadiscursivi şi relatorii). De asemenea, vedem că unul şi acelaşi conector poate fi prezent în toate clasele: *că* poate fi *complementizator, conector circumstanţial liber, conector metadiscursiv, marcă pragmatică de bornaj* atunci când este utilizat expletiv, de "umplutură", *ceea ce* şi *cum* pot fi *relativizatori* sau *relatori,* adică, cel mai frecvent, tot *conectori metadiscursivi* etc. Indiferent de clasa de jonctivi sintactici din care fac parte, conectorii au activă componenta lor pragmatică. Complementizatorii sunt conectori sintactici şi totodată mărci pragmatice de asertare sau de nonasertare, jonctivii circumstanţiali, prin sensul lor procedural, sunt şi conectori pragmatici, conectorii metadiscursivi şi relatorii au componenta pragmatică pragmatică predominantă în raport cu cea sintactică. Singura excepţie o înregistrează relativizatorii care, prin faptul că depind doar de mecanismul pragmatic al

realizării unui lanţ de coreferenţialitate, nu achiziţionează valori suplimentare, ci îşi păstrează sensul indicial, a cărui natură este tot pragmatică.

e) Un alt grad de dependenţă se înregistrează la jonctivii coordonatori şi la relaţia de apoziţionare. Este vorba de o relaţie de nondependenţă sintactică, dar de dependenţă semantică sau, cum l-am numit mai sus, de *tipul tematic de complinire*. Vorbim de dependenţă semantică pentru că propoziţiile coordonate trebuie să formeze un tot coerent, în care să se poată discerne o tematică şi pentru că apoziţia se realizează în condiţiile păstrării unei echivalenţe semantice. Depenenţa tematică a propoziţiilor coordonate depinde de unitatea de timp, loc şi spaţiu a propoziţiilor coordonate (*În noaptea accea casa părea pustie şi înăuntru nu se auzea nici o mişcare.*), de continuitatea referentului realizată structural prin anafore (pronominale) (*Eu* i_1*-am dat lui* $Radu_1$ $cartea_2$ *şi* l_1*-am rugat s-*o_2 *pună bine.*), de gradaţii semantice (*Întâi a zâmbit, şi mai apoi a râs din toată inima.*) (Beldescu, 1958), de structurări ale informaţiilor conforme cu standardele de raţionalitate ale interpretării, de tipul cauză - efect, organizare cronologică, premisă - concluzie etc.

f) În privinţa coordonării şi a subordonării la care participă corelativele, coprezenţa, de regulă obligatorie, a corelativului şi a conectorului poate fi interpretată ca un alt grad de dependenţă, o dependneţă mai curând semantică şi stilistică. Avem în vedere construcţii coordonatoare corelative de tipul *şi... şi; nu numai... ci şi*; *atât... cât şi; sau... sau; pe de o parte... pe de altă parte;* (cu adverbe cu valoare de conjuncţie) *aci... aci; acum... acum; când... când; nici... nici* sau construcţii subordonatoare ca *decât să x mai curând y, împreună cu x şi y,*(corelativul e facultativ) *deşi x totuşi y* (cf. subcap. ***Joncţionarea propoziţiilor***). Corelativele întăresc valorile conectorilor, le conferă o manifestare mai marcată la nivelul expresiei enunţului.

După cum se poate vedea, gradul de dependenţă poate varia ca natură şi ca intensitate, de la relaţii semantico-sintactice libere, dirijate de nevoia unei descrieri corespunzătoare a referenţialităţii de comunicat şi până la relaţii structurale foarte rigide.

Ideea de eterogenitate se poate lega şi de capacitatea unui conector de a fi angrenat în diverse grade de dependenţă. Se poate însă observa că eterogenitatea de la nivelul sintactic al gradelor de subordonare formează terenul propice pentru polifuncţionalitatea multor jonctivi, pe care îi putem întâlni în calitate de complementizatori, de conectori circumstanţiali şi de marcatori discursivi.

O altă concluzie a celor spuse mai sus ar mai fi că noţiunii de *coeziune* - căreia noi îi dăm în cadrul acestei lucrări o accepţiune gramaticală - îi corespund relaţii de dependenţă structurală şi sintactică. Coeziunea este un fenomen complex, care înglobează şi acţiunea jonctivilor, dar pe lângă joncţiunea sintactică ea se mai realizează prin mecanisme ca acordul, recţiunea, articularea, topica, substituţia pronominală şi de dublare prin clitice, anafora gramaticală. Dintre toate aceste mecanisme, cel mai dificil de explicat este cel al joncţiunii datorită relaţiilor speciale pe care le are cu semnificaţia enunţului şi

datorită faptului că este fenomenul cel mai puţin constrâns de reguli gramaticale - exceptând complementizatorii, relativizatorii şi relatorii. Coeziunea sintactică prin conectori însumează compoziţional sensul, îmbogăţeşte sensul dat, dar şi creează sensuri noi.

Joncţionarea propoziţiilor

Joncţionarea are în vedere modul de ordonare a propoziţiilor în cadrul frazei. Există două forme standard de joncţionare: una neierarhică, lineară, specifică coordonării, relaţiei de apoziţionare, de reluare şi de repetiţie (Diaconescu, 1992, II), iar cealată ierarhică, specifică subordonării. Raportat la planurile discursului, joncţionarea se realizează la nivel frastic şi transfrastic.

Există mai multe moduri de a realiza joncţionarea: prin conectori, prin parataxă (juxtapunere), prin relaţii de dependenţă structurală (acord, recţiune, regim, topică[21]), prin intonaţie şi topică. Toate aceste moduri lingvistice concrete de "legare" a propoziţiilor sunt supradeterminate de relaţiile de dependenţă semantică şi pragmatică între unităţile relaţionate. Joncţionarea este obligatorie în situaţiile în care propoziţia are un caracter insuficient. Avem în vedere propoziţii în care verbul nu are realizate toate poziţiile actanţiale şi propoziţiile cu semiauxiliarele *trebuie şi poate* (*Trebuie să pansez rana., Poate da drumul elevilor acasă.*). Acestor construcţii li se opun propoziţiile independente.

Fenomenul sintactic al joncţionării este în mare măsură dependent de varianta orală sau scrisă a limbii, dar şi de caracterul polifonic al limbajului, de trecerile frecvente de la vorbirea directă la vorbirea indirectă. În oralitate predomină parataxa şi sunt frecvente formele anacolutice şi atipice de joncţionare, în timp ce varainta scrisă preferă hipotaxa şi explicitul.

O parte dintre trăsăturile majore ale conversaţiei orale, forma prototipică a limbajului natural, sunt următoarele: enunţurile au sensuri negociabile între parteneri şi "retuşabile", comunicarea este contextuală şi la rândul ei creatoare de context, în sensul că un enunţ comunicat poate constitui contextul următorului enunţ, este empatetică şi participativă, este centrată pe subiectul vorbitor care îi solicită interlocutorului atenţia şi chiar să afişeze interes faţă de actul de comunicare, caracteristici predeterminate de mecanismul de alocare a accesului la cuvânt a fiecărui participant. Totodată, conversaţia, deşi este în esenţă nepredictibilă în întregul ei, este structurabilă, iar joncţionarea sintactică este unul dintre mijloacele de structurare.

O parte dintre reflexele, caracterului negociabil, contextual şi interactiv al sensului conversaţional sunt: *luările de cuvânt, reformulările, rectificările* realizate prin substituţii, *prin autocorectare* sau *prin corectare* de către altcineva*, reluările ("în ecou"), suprapunerile, ezitările* în formulare*, tăcerile,*

[21] Coordonarea copulativă are o topică liberă, cea adversativă şi disjunctivă cunoaşte unele restricţii de topică, coordonarea conclusivă are o topică fixă, iar în cadrul subordonării circumstnţiale există o ordine preferenţială a propoziţiilor (cf. Diaconescu, 1992, p. 24)

anacoluturile, elipsele, enunţurile neîncheiate, accentuările (sublinierile, emfaza) ş.a. (cf. Ionescu-Ruxăndoiu, 1995). Toate aceste fenomene, străine unui limbaj logic, sunt adesea semnalizate prin diferiţi conectori şi marcatori şi prin diverse forme atipice de joncţionare.

Aceste fenomene conversaţionale extrem de fireşti prezintă elemente lingvistice "în minus" sau "în plus" faţă de ceea ce ar fi trebuit să fie lingvistic dat în acel enunţ conform unor deziderate teoretice şi ideale inspirate din standardele unui sistem logico-semantic, precum *completitudinea, caracterul suficient* şi *necesar* al informaţiei conţinute de enunţ şi *corectitudinea formală* care vizează şi conectările dintre propoziţii. Aceste realizări *în minus* sau *în plus* faţă de ceea ce ar fi "trebuit" să fie în mod teoretic angrenează automat forme de utilizare atipică a conectorilor. De asemenea, din exemplele de mai jos se va putea vedea că în uzul limbajului natural nu se respectă în primul rând de aceste standarde logice. Limbajul conversaţiei este mai curând dependent de nişte standarde de natură psihologică, socială şi de relevanţă. Normele gramaticale[22] sunt de asemenea frecvent încălcate.

Adesea se întâlnesc conectori subordonatori lăsaţi în suspensie din cauză că propoziţia este neterminată (*Şi ne-a scos tot pe hudiţi de-alea* ***care****... mai neumblate.* (M. V., p. 78); *A găsit... alice de-ale mele* ***care****... făcute de mine*. (*ibidem*)). Enunţurile fragmentare sunt interpretate ca o consecinţă a "lipsei de perspectivă" în organizarea comunicării orale (cf. M. V., *ibidem*, Merlan, 1998, p.33) sau, dimpotrivă, ca un semn că interlocutorul poate şi singur să deducă ceea ce nu a fost exprimat, aşa încât locutorul nu mai trebuie să se obosească să-şi completeze propriul enunţ (*Dă-mi nişte bani,* ***că****...* (M. V., p. 79). Frecvent se întâlnesc aşa-numitele "subordonate fără regente" (S. T.), urma regentei cu sens identic cu propoziţia anterioară fiind conectorul care o introduce (*Eu te las la şcoală,* ***da'*** [te las la şcoală] ***dacă-ţi dă voie dom doctor***. (S. T., p. 53)).

Majoritatea formelor anacolutice care se produc are cauze psiholingvistice multiple. Uneori enunţul anacolutic apare ca urmare a unei întreruperi făcută pentru a intercala o explicaţie sau un comentariu, partea întreruptă urmând a fi reluată (*La Bocşa Română când m-am dat jos la staţie,* ***acolo staţionşefu ăla a avut trei copii, care-or fost cu mine acolo ucenici în fabrică şi pe urmă s-or făcut carte.*** *Când m-am dat jos, ăia m-or îmbrăţişat de bucurie* (M. V. p. 78)).

Analizele pragmatice încearcă să treacă dincolo de aceste observaţii referitoare la structura de suprafaţă a enunţului pentru a găsi un răspuns la nişte întrebări mai profunde, ca de pildă: de ce şi cum se poate să se continue comunicarea în absenţa corectitudinii şi/sau completitudinii gramaticale?; cum se face că, în ciuda multor imperfecţiuni, mesajul este receptat corect, iar intenţia vorbitorului este înţeleasă?; de ce structurile anacolutice sunt adesea trecute cu vederea de interlocutor, în timp ce tăcerile dezaprobatoare, râsul, limbajul formulaic - forme conversaţionale care nu antrenează dezorganizarea structurii gramaticale a enunţului - stârnesc, dimpotrivă, reacţii lingvistice imediate?; acest lucru să însemne oare că faţă de incorectitudinea gramaticală avem o reacţie mai slabă şi indusă prin educaţie, în timp ce pentru toate

[22] Avem în vedere normele gramaticale specifice oralităţii, impuse de uzul graiului sau al limbii colocviale standard, iar nu normele academice ale limbii literare.

formele de comunicare cu rol pragmatic care vizează relaţiile interpersonale dintre interlocutori avem reacţii lingvistice mult mai puternice? ş.a.

Deşi nu este locul aici şi nici nu se pot inventaria exhaustiv nu puţinele aspecte care distanţează limba naturală de limbajul logic, se vor mai indica încă câteva, frecvente în comunicarea orală. Astfel, enunţiatorul are competenţa de a reconstitui regenta aflată la distanţă a oricărui tip de subordonată, cu condiţia ca enunţul să facă parte dintr-un schimb conversaţional (cf. *A: Mergem la Micu Florea [?] // B: Păi de ce? // A: **Să**-i frângem toate crăcile la pruni.* (M.V., p. 80)). Intervenţia vorbitorului A este continuativă sintactic şi semantic, dar nu şi ca emisie, rolul conectorului sintactic fiind de a indica continuitatea de structură.

Regente neexprimate pot fi recuperate contextual, deoarece vorbitorul presupune că interlocutorul deţine suficientă informaţie enciclopedică din care să extragă o "presupoziţie exterioară codului lingvistic", după cum spune Bernstein (*apud* M.V., p. 82), ca în: *Se ascunsese în porumbi **că era pe la Vinerea mare**.* (M.V., p. 82).

Subordonatele izolate (sau *adiţionale*) adesea reprezintă acte de vorbire, de tipul celor noncomunicate, din clasa completărilor, precizărilor, sublinierilor etc.[23]. Acestea sunt despărţite de regenta lor printr-o intonaţie terminală, care indică eronat încheierea comunicării, pentru că urmează o subordonată întârziată, semn al unei încercări din partea vorbitorului de a completa comunicarea anterioară, care în acest moment îi poate părea fie prea vagă, fie neclară, fie neterminată (completare: *O săptămână de zile am stat. **Să vie procuratura**.* (M.V., p. 59); precizare: *Mă duc la o muiere. **Ca să mi-l tragă** [piciorul scrântit]*.(M.V., p. 61); precizare: *Se dusese cu vacile ăluia pe terenu ăla! **Pe terenu unde era ei.*** (*ibidem*); precizare pentru sporirea coerenţei: *Mă trimitea cu boii. **Ca să pasc boii.*** (*ibidem*); subliniere a sensului: *Seara am venit cam la sfinţitu soarelui. **Când sfinţea soarele**. (ibidem)*). Intonaţia terminală (notată prin punct ortografic în exemple) şi conectivul subordonator sunt mărcile subordonatei izolate (cf. GLR). Ea este interpretată, la nivelul limbii populare, ca semn al "gândirii succesive" (cf. M. V.), care are efecte de acumulare informaţională şi ca o marcă a "sintaxei afective" (Bulgăr, 1956). Cu alte cuvinte, putem vorbi de situaţii de comunicare pentru care informaţia primează în dauna corectitudinii formei. La nivelul limbajului artistic, subordonata adiţională este folosită ca mijloc de mimesis al unei afectivităţi sau tensiuni speciale. Alexandru Philippide, care a remarcat fenomenul, l-a considerat la acea vreme ca unul dintre cele mai îndrăzneţe procedee stilistice ale limbajului artistic (*ap.* Bulgăr, 1956). Fenomenul, caracteristic limbajului vorbit, apare şi la nivel de coordonare într-un procent apreciat, de Sabina Teiuş, ca fiind mare. Aici coordonata adăugată sau izolată are funcţia discursivă de completare a informaţiei, intenţia locutorului fiind aceea de a spune tot ceea ce ştie, de a nu omite ceva important: *Să vezi ce scrisoare a căpătat **şi o poezie de la maică-sa**.* (S.T., p. 57); *El cu Nica Dan s-o dus **şi cu Crainicu ala lui Panorica*** (*ibidem*); *La ureche o avut un bumb **şi la grumaz**.* (*ibidem*).

[23] Notă Blakemore *Understanding Utterances.*

În limbajul oral, *incidentele* sunt de multe ori folosite pentru a se câştiga timp în comunicare. Multe dintre expresiile incidente sunt formate în jurul unui verb *dicendi* sau al unui verb de cogniţie, precum: *ştii?, ştiu eu?, ştiţi (dumneavoastră), pricepi?, îţi dai seama?, realizezi?, vezi?* (cu sensul de 'înţelegi'), *cum să spun?, nu ştiu cum să spun*, *nu ştiu dacă mă înţelegi,* aceste ultime două incidente grupând un verb de cogniţie şi un verb declarativ, adverbul *vasăzică* a cărui istorie derivaţională îl indică pe *zice* ş.a. (Avram, 1997, p. 406). Frazeologismele incidente au, în realitate, mai multe funcţionalităţi pragmatice (o funcţie fatică, au un rol în alocarea dreptului la replică, fie de a nu-l ceda, fie de a-l ceda, de la caz la caz, indică un anumit context mental al vorbitorului, ca să enumerăm numai câteva). Prin caracterul idiomatizat, şi datorită valorilor pragmatice de structurare a comunicării le considerăm marcatori discursivi.

O altă particularitate a conectorilor naturali, inexistentă la cei logico-semantici, este aceea că pot să fie în minus în raport cu ceea ce enunţul comunică literalmente. *Conectorii eliptici* sunt o informaţie fără suport lingvistic, la care se accede prin deducţie. Interconectarea tematică propoziţiilor enunţului ajută la recuperarea conectorului. Înlănţuirea propoziţiilor depinde de scenariul tematic al discursului, de cunoaşterea lumii etc. În virtutea tuturor acestor factori, prin inferenţe, se interpretează tipul de conexiune dintre propoziţii. Fenomenul de a subînţelege jonctivii depinde în mare parte de faptul că propoziţiile conectate fac parte dintr-un subiect unitar. Se constată grade tot mai sporite de complexitate în funcţie de tipul de joncţiune. Iorgu Iordan (1957) menţionează că însuşi faptul de a juxtapune două propoziţii face ca interpretarea uneia să fie dependentă de interpretarea celeilalte, astfel încât înşiruirea de propoziţii juxtapuse determină perceperea sensului frazei ca pe o "sumă". Sensul unei fraze ale cărei propoziţii sunt coordonate este considerat ca un "produs" al sensurilor propoziţiilor alcătuitoare (cf. Iordan, *op. cit.*). Un grad şi mai mare de complexitate decât al coordonării îl are subordonarea propoziţiilor, iar altul mai mare este atunci când subordonarea este paratactică.

Subordonarea paratactică este o caracteristică a exprimării orale. Lipsa jonctivului este marcată de intonaţie sau de pauză. Frecvenţa fenomenului a fost justificată la modul general, arătându-se preponderenţa expunerilor succesive care caracterizează limba vorbită (*Am şezut o lună de zile,*[până când] ***s-a potolit răscoala** şi am plecat.* (M. V., p. 53); [Mistreţul] *a tăbărât* [= a căzut], [pentru că] ***a fost slab, n-a avut iarna ce să mânce** ş-a fost slab.* (M.V., p. 53-54)). Pe lângă această grabă a locutorului de a livra interlocutorului cât mai multe informaţii, există şi alte criterii de natură conversaţională, semantică şi gramaticală care contribuie la recuperarea jonctivului. În primul rând, conectorul subînţeles nu depinde de regimul vreunui constituent al enunţului, ci este un jonctiv liber, această caracteristică gramaticală făcând posibilă omiterea. În al doilea rând, factori care ţin de procesul interactiv al comunicării, de conţinutul semantic al propoziţiilor şi de structurarea discursivă a informaţiei ajută la recuperarea elementului de relaţie în plan inferenţial. În exemplele de mai jos vom încerca să indicăm sumar factorii semantici, dacă este cazul, conversaţionali şi discursivi suplimentari, care par a contribui la implicitarea, dar şi la recuperarea conectorului, în ciuda scoaterii exemplelor dintr-un context mai larg.

Subordonatele paratactice pot să exprime orice raporturi sintactice - atributive, ca în: *Chiar eu am avut un moş bătrân,* ***îl chema Neculai şi-i zicea Balotă***. (S. T., p. 38), unde ultima parte a enunţului este o informaţie periferică din punct de vedere discursiv, este o explicaţie suplimentară, unde numele şi supranumele personajului par a conta mai puţin; *O altă fată strigă după mine,* ***o aveam băciţă***. (S. T., p. 37), unde atributiva are rolul unei explicaţii suplimentare. Raporturi temporale sau cauzale exprimate gnomic, cu simterii sintactice de asindet apar în: [Despre nevasta urâtă:] ***urât afară,*** *urât în casă, nu mergea*. (M.V., p. 53). Sensul figurat, caracterul gnomic, cât şi simetria construcţiei ajută la recuperarea sensului conectorului, o recuperare cu mai multe variante însă. Găsirea conectorului condiţional nu ridică probleme datorită caracterului idiomatic în ***Ai carte****, ai parte*. (M. V., p. 55) şi datorită raţionalităţii aproape tautologice de la ***Făceai****, dădeai,* ***nu făceai****, nu dădeai nimic.* (*ibidem*). De asemenea, orice raport de coordonare poate fi întâlnit şi sub formă paratactică: coordonare adversativă - *Pe mine mă ardea în tălpi de sanie, nu de şcoală*. (S.T., p. 61), unde contrastul dintre *sanie* şi *şcoală* este discursiv; *M-am dus, încă nu eu,* ***soră-mea cealaltă, Dobra****, şi cu omul meu.* (S.T., p. 61), unde adversativa este aici o formă foarte eficientă de corectare "din mers" a informaţiei; rectificarea nu este prefaţată de o secvenţă metalingvistică explicită, cum ar fi fost poate normal, de tipul lui *Am greşit, nu eu m-am dus, ci...*, ci este o rectificare, care permite conţinutului corectat de vorbitor să intre direct în fluxul narativ al enunţului. Semiadverbul *încă* şi particula de negaţie din prima propoziţie creează un context manifest pentru recuperarea lui *ci*, care apare numai dacă primul termen al coordonării este negativ. *Dădea [vinul] cu... nu cu paharu, cu oala*. (*ibidem*) are o jonctiune bazată pe semnificaţia de contrast semantic, eventual chiar de contrazicere (metalingvistică) a unei afirmaţii anterioare sau potenţiale. La raporturile concluzive de la *[Bărbatul meu] nu mai spune nic, nu mai spune, nu mai spune*. (M.V., p.56), se adaugă fenomenul repetiţei pentru a obţine o anumită tensiune; opoziţia afirmativ-negativ, formele inverse, eufonia, toate dirijează interpretarea spre ideea de disjuncţie în: *Duce-m-oi, nu m-oi duce.* (S.T., p. 73).

O situaţie înrudită cu a conectorilor coordonatori eliptici este aceea a conjuncţiilor omise. Într-un lanţ de subordonate de acelaşi tip se admite omiterea conjuncţiei subordonatoare, mai puţin a conjuncţiei *să* din cauză că ea are şi rolul morfologic de marcă a conjunctivului (cf. Avram, 1977, p. 283). Atunci când omiterea conjuncţiei subordonatoare are loc la o subordonată aflată la o distanţă oarecare de regentă, gramaticile o interpretează ca pe o tendinţă a subordonatei de a scăpa de sub controlul regentei, rezultat al comodităţii în exprimare, al caracterului improvizat, lax şi nerepetabil al enunţului oral, ca pe o "alunecare de planuri în frază" (cf. M.V., p. 75-76) (cf. *Şi ne-o plăcut c-o fost cuminte, o fost bun* ***şi e d-aci din vecini***. (*ibidem*)).

Fenomenele de *renunţare la o formă sintactică* pentru alta ca semn de *corectare* a mesajului, de *hipercorectitudine,* de *subordonate lăsate în suspensie,* de *întreruperi de enunţ, corecţiile* operate în text prin introducerea unor *subordonate adiţionale, efectul de amânare,* de *încetinire* a comunicării, *specificările cu caracter metalingvistic* pe care îl au *incidentele* şi alte *intervenţii* ale emitentului în text a căror varietate este mare dovedesc faptul că adeseori comunicarea nu e perfectă, nu e clară, nu se execută

fără reveniri şi corecţii, nu e explicită şi nu e succintă, cu alte cuvinte nu satisface condiţiile corectitudinii de tip logico-semantic.

La formele atipice de joncţionare, a căror enumerare anterioară este doar ilustrativă, se adaugă unele forme de joncţionare controversate din punct de vedere teoretic, cum ar fi: i) coordonarea între o parte de propoziţie şi o propoziţie; ii) coordonarea unei subordonate de regenta ei; sau iii) cazul propoziţiei subordonate la două regente necoordonate.

În cazul coordonării între o parte de propoziţie şi o propoziţie s-a arătat că fenomenul este explicabil în virtutea corespondenţei dintre părţile de propoziţie şi propoziţiile subordonate. Este un caz de coorodonare în cadrul frazei, fără să fie şi un caz de coorodnare între propoziţii (*ibidem*). Acest tip de joncţiune a fost interpretat ca eterogen sau ca un raport mixt, care utilizează doi conectori diferiţi. Poziţiile sintactice actualizate de această construcţie pot forma un *subiect complex* în enunţuri de tipul: *Merg* ***eu*** *şi* ***cine mai vrea***.; *Rămâi* **tu** *aici şi* ***cei ce se simt obosiţi***. (Merlan, 2001, p. 176) sau *multiplu*, consideră Petru Zugun, aducând argumentul acordului la plural cu predicatul, într-un enunţ ca: ***El şi cine a stat alături*** *au plecat*. (*ap.* Merlan, 2001, p. 176). Mai pot apărea şi alte poziţii sintactice în această structură: complementul direct şi completiva directă *A cumpărat* ***mere*** *şi* ***ce i-a mai trebuit***., *Cumpăr* ***fructe*** *şi* ***ce-oi mai găsi***.; numele predicativ şi predicativa: *Moşneagul era* ***glumeţ*** *şi* ***cum îi sta bine omului la vârsta lui***. (*ap.* Diaconescu, 1993, pp. 49-50); *Aci s-a arătat* ***înţelegător***, *aci* ***cum nu-l mai văzusem niciodată***. (*ap.* Merlan, 2001, p. ***); complementul indirect şi completiva indirectă: *Misiunea asta ţi-o încredinţez* ***ţie*** *şi* ***cui se simte în stare să o îndeplinească***.; circumstanţialul în realizare neprepoziţională şi în realizare propoziţională: *Zise* ***cam întins*** *şi* ***cam ca şi când n-ar fi băgat de seamă***.; *Să vii* ***sâmbăta*** *şi* ***ori de câte ori vei dori***. (*ap.* Diaconescu, 1993, pp. 49-50). Aurelia Merlan (2001) arată că nu toate realizările acestei construcţii sunt identice. Unele sunt structuri cu o regentă eliptică, ca în: *Se întoarce* ***Ioana*** *şi* [se întoarce] *peste două zile* ***cine va primi aprobarea şefului***. (*ap.* Merlan, 2001), argumentul fiind acela că apar părţi de propoziţie rămase de la regenta eliptică (*peste două zile*), în timp ce altele reprezintă coorodnarea între o propoziţie subordonată şi o parte de propoziţie dependente de acelaşi regent (***Eu*** *şi* ***cine mai vrea*** *mergem la el*.) (*ap.* Merlan, 2001, p. 180), unde cele două poziţii sintactice în realizare nepropoziţională şi propoziţională sunt asemenea unui subiect multiplu care se acordă la plural cu predicatul.

Ion Diaconescu (1993, p. 50) înregistrează şi alte structuri similare cu aceasta, în care apar coordonate o parte de propoziţie şi o propoziţie subordonată cu fincţii sintactice diferite, ambele cu acelaşi regent: subiect şi concesivă (*Nu mă convinge* ***nimeni*** *şi* ***oricât ar încerca***.), complement direct şi circumstanţială de loc sau de timp (*Cumpără* ***orice*** *şi* ***de unde poate***.; *Vinde* ***orice*** *şi* ***când poate***.), circumstanţial de loc şi propoziţie sociativă (*Se plimbă* ***prin parc*** *şi* ***cu cine-i place***.). Toate acestea sunt considerate de autorul citat ca o contaminare între planul coordonării şi cel al subordonării.

Din punct de vedere semantic, pragmatic şi stilistic, toate aceste construcţii au un "aer comun de familie", dincolo de diferenţele lor structurale minore. Acest "aer de familie" este dat de un anumit comportament inferenţial constant, dar şi de particularităţi de construcţie semantică, cum ar fi selecţia unui

conector subordonator din clasa relativilor, care rămâne în cadrul acestui enunţ o variabilă semantică nesaturată. Toate aceste construcţii declanşează presupoziţii la nivelul subordonatei lor care, ulterior, au rolul de a produce o extensie vagă a referenţialităţii primei propoziţii. De exemplu, enunţul ***Eu*** *şi* ***cine mai vrea*** *mergem la el.* are presupoziţia "Mai există cineva care vrea să mergem la el.", tot aşa, fraza *A cumpărat* ***mere*** *şi* ***ce i-a mai trebuit.*** declanşează presupoziţia "I-a mai trebuit şi altceva.". Prin conţinutul lor vag de la nivelul subordonatei, dublat de contribuţia, tot vagă, a sensului presupoziţional aceste enunţuri se caracterizează printr-o lipsă de specificare semantică, dar şi prin scoaterea în evidenţă a verbului regent. Subordonata are un rol generalizant, prin care se evită de către vorbitor o enumerare considerată, probabil, fastidioasă. Petru Zugun (*ap.* Merlan, 2001, p. 176), discutând construcţia de coordonare dintre un subiect şi o subiectivă a remarcat, de pildă, că funcţia de subiect nu este suficient realizată - noi am spune "saturată" - numai printr-una dintre cele două unităţi coordonate.

Cel de-al doilea tip de joncţiune considerat iniţial atipic se formează cu o subordonată antepusă şi regenta ei. Fenomenul a atras atenţia de mai mult timp. Apare discutat în GLR (II) şi prezentat ca propoziţii adversative legate de consecutive (*De piatră* ***de-ai fi fost şi nu se putea*** *să nu-ţi salte inima de bucurie.* (Creangă, *ap.* Merlan, 2001, p. 180)). Este de asemenea discutat de I. Diaconescu (1993) şi de Merlan (2001, p. 180 *et. seq.*). Alte situaţii similare privesc concesivele aparent legate de regenta lor printr-o conjuncţie coordonatoare (***Cu toate că*** *nu sunt uşă de biserică* ***dar tot/ şi tot/ însă/ şi totuşi*** *n-aş face aşa ceva.*) şi subordonatele cumulative în acelaşi tip de context (*Cine dă foc pădurii,* ***las' că e osândit aici ca pentru o moarte de om, dar pe ceea lume va arde în pojar nestâns de brad***. (Sadoveanu, *ap.* Merlan, 2001, p. 181). Studiile mai recente (Diaconscu, 1993, II; Merlan, 2001; GALR, 2005, II) consideră conjuncţia coorodnatoare ca fiind un corelativ adverbial al subordonatei.

Baciu (1990) reia problema joncţiunii unei subordonate la două propoziţii regente noncoordonate, arătând că nu este teoretic o imposibilitate şi nici o anomalie, aşa cum conchide D. D. Draşoveanu în ciuda faptului că îi recunoaşte frecvenţa. Exemple ale acestei construcţii, preluate de la Baciu (1990) şi adaptate aici din ncesităţi de economie, sunt: (1) *Poate de aceea şi-a amintit de acele cuvinte* [regenta 1] ***pe care nu ştia*** [regenta 2] ***că le va spune.;***(2) *Mă întâlnesc cu alde băiatul ăsta* [regenta 1], ***care ştii şi tu*** [regenta 2], *că e director al şcolii.;*(3) *Acesta este gestul* **la care cred** [regenta 2] *că se gândeşte.;* (4) *Are o casă* ***cum sunt sigur*** *că nu mai sunt altele.;* (5) *Ţi-am adus nişte cărţi* ***pe care sunt sigur*** *că le vei citi.;*(6) *L-am felicitat pe colegul* ***căruia am aflat*** *că i-a apărut o carte.* Regularităţile observate de Baciu (1990) la nivelul acestei construcţii sunt următoarele: primul conector, cel care introduce regenta a doua, poate fi orice relativ. Conectorul al doilea poate fi orice conjuncţie şi este impus de verbul din regenta a doua, afirmă autoarea citată, în realitate este complementizatorul *că* impus de verbul matricial din regenta a doua. Remarcăm, de asemenea, dubla interpretare sintactică pe care o capătă ultima subordonată din enunţ în funcţie de regenta la care se raportează. Astfel, în cazul exemplului (1), subordonata *că le va spune* are funcţia de competivă directă în raport cu regenta a doua şi de atributivă în raport cu prima regentă. Inventarul verbelor posibile în regenta a doua nu este mare; ele sunt verbe de cunoaştere ca *a şti, a crede, a*

afla, a fi sigur. O altă regularitate observată de Baciu (1990) este aceea că regenta a doua poate fi omisibilă fără ca enunţul să se dezorganizeze sintactic.

La nivel pragmatic, observăm că şi această construcţie formează enunţuri despre care se poate spune că au un "aer comun de familie". Regenta a doua se caracterizează printr-un caracter foarte limitat în ceea ce priveşte posibilele ei variante de realizare lingvistică. Ea este o propoziţie care lexicalizează un aspect din enciclopedia locutorului, interlocutorului sau referentului despre care se discută. Este, netehnic vorbind, ceva despre ceea ce ştie sau nu ştie unul dintre participanţii la comunicare. Ea introduce o modalitate epistemică, care nuanţează statutul informaţiei din enunţ în informaţie sigură sau nesigură, cunoscută de interlocutor sau necunoscută, veche sau nouă pentru vorbitor etc.

Ceea ce am vrut să arătăm este că toate formele atipice şi controversate de joncţiune nu sunt nişte accidente, ci au motivaţii contextuale, epistemice, psihologice, într-un cuvânt, pragamtice şi că au tendinţa să se rutinizeze sau să se convenţionalizeze pentru indicarea unei anumite funcţii pragmatice, conversaţionale, argumentative, mai mult, au tendinţa să capete un comportament inferenţial stabil. Ceea ce la nivel sintactic reprezintă *eterogenitate*, *contaminare de planuri sintactice*, *comportament atipic*, *discontiunuitate sintactică*, la nivel pragmatic devine expresia unei *funcţionalităţi pragmatice*.

Polifuncţionalitatea gramaticală conectorilor sintactici

Ipostazele morfologice diferite ale unor conectori sintactici, rezultat al schimbării categoriei lor gramaticale, este interpretat ca un semn de eterogenitate în studiile de sintaxă a conectorilor (cf. *decât* şi *ca* în ipostază de prepoziţie prin care se introduce un complement comparativ de inegalitate: *mai serios decât tine, mai mult ca mine*; aceiaşi jonctivi în ipostază de adverbe de comparaţie care introduc aceeaşi poziţie sintactică: *Plouă mai mult ca în septembrie.; Îi scrie mai des decât fratelui său.*; *decât* în ipostază conjuncţională introducând o subordonată comparativă de inegalitate: *Scrie mai frumos decât scrii tu.* (GALR, II, p. 453); jonctivii *fără, până* şi *de* în ipostază de prepoziţii (cf. *fără umbrelă; părul până la brâu; castel de nisip*) şi conjuncţii (cf. *S-a schimbat foarte mult* ***de*** *n-o mai recunoşti.; A citit* ***până*** *a adormit.; Vorbeşte* ***fără*** *să se gândescă.* (*ap. Structura morofologică*, p. 290); adverbele relative *unde, când* şi *cum* cu valoare de conjuncţie în urma pierderii autonomiei semantice: ("pentru că") ***Und****e am fost prea obosit, de aceea nu te-am observat.;* ***Cum*** *nu mai băuse apă toată ziua, de aceea i s-a făcut rău.*; ("deoarece") *Nu mai fi îngrijorată* ***când*** *ştii foarte bine că totul e sub controlul meu.* etc.); locuţiunile prepoziţionale *de-a lungul, de-a latul* (cf. *de-a lungul Nilului; de-a latul patului*) şi ca adverbiale prin omisiune (*Materialul a fost cusut de-a lungul, nu de-a latul.* etc.).

Pe lângă fenomenul de omonimie gramaticală întâlnit la mulţi conectori sintactici, se adaugă şi dificultatea de încadrare morfologică a unor jonctivi, ceea ce amplifică impresia de neomogenitate resimţită la nivelul conectorilor sintactici.

Jonctivii sintactici specifici coordonării concluzive - *deci, aşadar,(care)vasăzică, prin urmare, ca atare, aşa că, de aceea, în concluzie, în consecinţă* - pot fi încadrabili în clasa conjuncţiilor şi locuţiunilor conjuncţionale sau ca adverbe, respectiv locuţiuni adverbiale (GALR, I, p. 639). Argumentele în favoarea considerării lor ca adverbe ar fi următoarele: a) topica liberă, diferită de cea a conjuncţiilor coordonatoare[24]; b) absenţa din locuţiunile conluzive a unei conjuncţii sau a unui element de relaţie; c) posibilitatea combinării, ca şi adverbele, cu o conjuncţie, de preferinţă, coordonatoare (cf. *Vând urgent* ***şi deci*** *foarte foarte ieftin obiectiv canon EF 27-28 mm.* (Internet)*; Acest lucru teribil, pentru care nu prea există cuvinte, care [...] îţi taie respiraţia pentru că este epifania altei lumi, non-familiarul absolut* ***şi, ca atare,*** *cumplit - era pentru greci deinon.* (Gabriel Liiceanu, *Despre minciună*, Humanitas, 2006, p. 37).

Nu toţi membrii concluzivelor au aceeaşi flexiblitate de combinare sau îşi păstrează nealterat statutul de jonctiv concluziv în diverse colocaţii. În anumite contexte, locuţiunea *ca atare* poate fi interpretată ca locuţiune adjectivală sau adverbială în funcţie de ce regent se consideră că are (cf. *Am consumat frunze de păpădie sub formă de salată sau ca atare.* (*ap.* Internet). Oscilează între diferite valori morfologice mai mult membrii periferici ai seriei, în cazul nostru, ai seriei concluzive: (l. adj. cu rol anaforic) *Se aprobă rectificarea bugetului local şi modificarea în consecinţă a listelor obiectivelor de investiţii.* (Internet); *Tu ai păreri, suferinţe şi o atitudine în consecinţă.* (Internet); (l. adv. cu rol anaforic) *Substanţa este prezentă în cartofii încolţiţi sau descompuşi, aceşti cartofi fiind amari şi indigeşti. Curăţaţi-i în consecinţă!* (Internet); (combinaţie liberă, substantiv) *În concluzia raportului de ţară pentru România se arată... Aidoma, asemenea, aşijderea, contrar, conform, potrivit* sunt convenţional considerate adverbe, dar funcţionează contextual ca prepoziţii care impun dativul.

În concluzie, faptul că se pot stabili între jonctivi şi alte clase lexico-gramaticale diferite relaţii poate fi interpretat tot ca un semn de eterogenitate. Aceste relaţii sunt descrise de regulă în gramatici ca 'omonimie gramaticală', ca 'statut morfologic discutabil', aflat la 'limita' dintre o clasă şi alta, şi ca grupări situate la limita dintre îmbinare liberă de cuvinte şi conector sintactic locuţionar.

Conectarea prin relaţii de dependenţă şi de nondependenţă gramaticală: complementizatorii

Tema de aici are la bază o distincţie care este scoasă în relief în literatura lingvistică românească, mai ales de ultima ediţie a gramaticii Academiei, dar şi de studii de sintaxă de dată relativ recentă care o preced[25]. Aparent, poate să surprindă primul termen al distincţiei printr-un presupus caracter pleonastic, iar al doilea, printr-un presupus caracter contradictoriu. Prin conectare realizată în condiţiile nondependenţei gramaticale, noua gramatică a Academiei înţelege joncţionarea sintactică la care participă conjuncţiile

[24] Doar adversativul *însă* mai are topică liberă.
[25] Vezi GPD, *Dificultăţi...*

libere. Conectarea realizată prin dependenţă gramaticală este cea realizată prin jonctivi sintactici impuşi ca urmare a diferite restricţii gramaticale. Aceasta distincţie duce la subclasificări similare ale prepoziţiilor şi conjuncţiilor, subclasificări care, între altele, pot contribui la impresia de complexitate şi poate de eterogenitate a clasei conectorilor în genere. Este vorba de diviziunea care se face între complementizatori şi conjuncţii circumstanţiale. Complementizatorii sunt conectorii care introduc un complement, după cum indică şi denumirea, iar inventarul lor este mult mai mic, comparativ cu al conjuncţiilor subordonatoare circumstanţiale: complementizatorii prototipici pentru limba română sunt *pe, de, că, să* şi *dacă*[26]. Complementizatorii sunt jonctivi care nu se combină liber în cadrul enunţului, ei apărând în urma unor restricţii de asociere impuse complementului de termenul regent. În calitate de cuvinte gramaticalizate, complementizatorii exprimă regimul centrului sintactic (GALR, II, p. 637). După unele definiţii, complementizatorii se identifică cu un subset din clasa conjuncţiilor subordonatoare din gramatica tradiţională, care marchează sau sunt capul sintactic al unei propoziţii complete, propoziţie complement sau propoziţie nominală (Cronilescu, pp. 236-237; *Wikipedia*; GALR, II). Propoziţia complement este un argument al unui verb regent (verb matricial) şi se deosebeşte de propoziţiile circumstanţiale prin caracterul ei neomisibil fără ca gramaticalitatea enunţului să aibă de suferit (a se vedea: *Cred că va fi vreme bună.*, faţă de **Cred că.*, enunţ incomplet, sau faţă de *Cred.*, despre care nu se poate spune că ar fi varianta eliptică a primului enunţ, ci doar că este un cu totul alt enunţ, un enunţ acţional, ce presupune un context de comunicare diferit). După concepţii mai permisive (GALR, II, p. 52), complementizatorii sunt atât conjuncţiile şi conectorii relativi (de regulă fără antecedent în regentă), cât şi prepoziţiile care leagă de centrul sintactic complementele, ce la rândul lor pot cunoaşte o realizare propoziţională sau nonpropoziţională. Comlementizatorii marchează, dar şi diferenţiază totodată complementele între ele (cf. complement prepoziţional: *îl vede pe x; apt pentru x; depinde de x; dă la x; optează pentru x*; complement direct: *consideră că x; vrea să x;* subiect: *îmi place că x; mă doare că x; îmi convine dacă x;* redarea în vorbire indirectă a unei interogaţii: *întreabă dacă x;* complement secundar: *îl convinge de x; îl informează despre x* etc.). Cu alte cuvinte, complementizatorii, fie că sunt conjuncţii, fie că sunt prepoziţii, figurează între mărcile de actanţă cu care se realizează coeziunea sintactică[27].

Distincţia fundamentală care separă conjuncţiile şi prepoziţiile circumstanţiale de conjuncţiile şi prepoziţiile complementizatori o reprezintă capacitatea diferită a celor două clase de jonctivi de a asigna roluri tematice. Complementizatorii nu asignează roluri tematice propoziţiilor pe care le introduc, ci acestea sunt asignate de verbul matricial (Cornilescu, p. 236). Conjuncţiile subordonatoare circumstanţiale şi prepoziţiile libere au în schimb capacitatea ca să determine rolul tematic al complementului pe care îl subordonează centrului sintactic. Totodată, complementizatorul se mai caracterizează prin faptul că selectează un tip particular de flexiune (Cornilescu, p. 237): *să*, cu varianta disociată *ca... să*, se combină întotdeauna cu un verb la conjunctiv, *că* acceptă numai indicativul (*Vreau să rămână acasă., Sunt de*

[26] Inventarul complementelor este următorul: subiect, complement direct, complement indirect, complement secundar, complement prepoziţional şi complement predicativ al obiectului, conform clasificării din GA, II.
[27] Cazul, pentru că este o restricţie de formă impusă de prepoziţia complementizator, dar şi de prepoziţia liberă, figurează între mărcile de actanţă şi contribuie la coeziunea structurală a enunţului (cf. GA, II, p. 52).

părere ca ele să rămână acasă.; *Ştiu că ele rămân acasă.*); prepoziţiile complementizatori impun nominalului cazul acuzativ.

Gabriela Pană Dindelegan în mai multe studii[28], cât şi în noua gramatică a Academiei, apoi Isabela Nedelcu şi Mihaela Gheorghe în capitolele despre prepoziţie, conjuncţie şi despre propoziţiile conjuncţionale din acelaşi tratat, urmând tradiţia de clasificare din gramaticile mai vechi, dar şi o serie de distincţii devenite operaţionale în urma studiilor recente de sintaxă, cum ar fi omisibil (liber) *vs.* nonomisibil (impus), purtător de informaţie semantică (circumstanţială) *vs.* fără informaţie circumstanţială, capacitate de a asigna roluri tematice vs. absenţă a acestei capacităţi, clasifică conjuncţiile în *circumstanţiale* şi *necircumstanţiale* (*i.e. complementizatorii*) şi, mai departe, le subclasifică pe ultimele în: a) jonctivi impuşi de un termen regent; b) jonctivi impuşi de mecanismul redării în vorbire indirectă a unui discurs direct (cazul conjuncţiei *dacă: întreabă dacă...*), şi c) complementizatori aflaţi în variaţie liberă pe lângă acelaşi verb regent, ca *mă bucur că.../ să...* În acest ultim caz, se constată o specializare a conectorilor în funcţie de valorile "modale" transmise: *că* este conectorul specializat pentru a exprima modalitatea enunţiativă a asertivităţii, *să* - pentru *nonasertivitate.*

Din punct de vedere al istoriei lor etimologice, multe dintre aceste cuvinte funcţionale se dezvoltă, prin gramaticalizare, din alte categorii sintactice. Complementizatorul *să* a devenit marcă gramaticală a subjonctivului, iar *că* este tot mai mult asimilat cu o marcă a asertivităţii, cu alte cuvinte a modului indicativ. Gabriela Pană Dindelegan numeşte conjuncţiile *că* şi *să* "semne modale" care introduc o subordonată de tip asertiv *vs.* una de tip nonasertiv (cf. Pană Dindelegan, *Teorie şi analiză gramaticală,* p. 123). Este simptomatic, în acest sens, faptul că îl întâlnim pe *că* în construcţii exclamative, ştiut fiind că exclamativele sunt nişte aserţiuni mai tari (cf. *Înseamnă că te iubeşte!*; (popular) *Trebuie că te iubeşte!*).

În engleză, complementizatorul *that* este obţinut prin gramaticalizarea pronumelui demonstrativ omonim. În multe limbi, apar complementizatori din cuvinte interogative (*Wikipedia*), cum este cazul, în română, al lui *cum* în calitate de complementizator care introduce o completivă directă ce transpune în vorbire indirectă o potenţială interogativă (cf. (popular) *Află şi el cum merge cu politica azi.*).

Gramaticalizarea se produce prin uzul limbii, iar poate cele mai spectaculoase exemple de gramaticalizare consemnate se întâlnesc în contextul a două limbi aflate în contact. Cu alte cuvinte, gramaticalizarea preferă contextele delocutive. Conectorii obţinuţi din construcţii care la origine au fost contaminate, cum este cazul lui *cum că, cum de* ş.a., sunt de asemenea rezultatul unor procese de gramaticalizare prin delocutivitate. Diverse combinaţii obţinute în urma contaminării unor structuri ca urmare a ciocnirii a două proiecte diferite de structurare sintactică a unui conţinut de comunicat sunt cazuri de enunţuri alternative, aflate "în contact", numai că, de data aceasta, în mintea locutorului.

Locuţiunea conjuncţională *cum că*, frecventă în limba veche, precum şi în limbajul popular şi colocvial de astăzi (*Au zis cum că n-au mai avut bani.*), este explicată ca rezultând din contaminarea a două

construcţii: una cu jonctivul *cum,* în contextul nominalului *modul* cu rol de explicitare, şi una cu jonctivul *că* în contextul nominalului dezambiguizator *faptul* (*Au zis modul cum n-au mai avut bani.*, contaminat cu *Au zis faptul că n-au mai avut bani.*) (cf. GALR, II, p. 329). Ceea ce vrem să subliniem este că şi aceste colocaţii contaminate sunt tot o formă de gramaticalizare. Personal credem însă că este mai adecvată intuiţiei lingvistice explicarea lui *cum că* din ciocnirea unei interogaţii retorice "în ecou" cu ce s-a zis anterior în discurs (*Cum n-au mai avut bani?!*, ca reacţie lingvistică a locutorului de respingere a veridicităţii unui fapt asertat anterior de altcineva), cu redarea prin vorbire indirectă a aserţiunii respective (*Au zis că n-au ai avut bani.*). Componenta pragmatică contextuală de ecou este comună celor două construcţii care intră în contaminare. Complementizatorul *cum că* tinde astfel să se specializeze pragmatic ca marcator al rezervei locutorului. Mecanismul funcţiilor pragmalingvistice surprinde aici prin coerenţa sa, care ne permite să arătăm că, cel puţin, în română valoarea pragmatică a *rezervei locutorului* rezultă din combinarea mai multor forţe ilocuţionare, atitudini propoziţionale şi argumentative diferite: cea a respingerii prin neverosimil, prin dubiu, şi cea a justificării. Este ca şi cum rezerva, lingvistic marcată prin c*um că*, se dezvoltă din jocul subtil al acestor valori specifice: forţa dubiului şi, mai mult decât atât, a neverosimilului, care provine de la locutorul *in praesentia,* şi valaoarea justificativă care emană de la un posibil antelocutor, acum *in absentia,* dar evocat prin vorbirea indirectă încapsulată în enunţul cu marca *cum că*.

Un alt exemplu de gramaticalizare, îl reprezintă complementizatorul locuţiune *cum de*. Specializat ca marcator pragmatic al *mirării* sau al *dezaprobării vorbitorului* faţă de un eveniment care a avut loc deja şi care acum este relatat în subordonată, complementul apare numai în structuri de transpunere a vorbirii directe în vorbire indirectă (GALR, II, p. 329) (cf. *Mă miră cum de nu au protestat., Nu ni s-a spus cum de a fost posibil să rămână spitalul fără doctori.*). Transpunerea vorbirii directe în vorbire indirectă este, păstrând proporţiile, un caz asemănător cu cel a limbilor în contact, numai că aici este vorba de voci în contact. În contextul delocutiv al trecerii unui enunţ exclamativ în vorbire indirectă, elementul conector - *cum de, ce de, cât de* - se gramaticalizează, devenind complementizator şi, totodată, se specializează pragmatic pentru exprimarea mirării ca atitudine propoziţională (cf. *El se miră ce de* [multă] *lume a venit.; Ei se miră cât de mult au putut să doarmă.*). Ambele valori - de mirare şi de "mirare plus dezaprobare", pentru ultima nici nu avem în limbă o denominaţie unică - apar în contexte caracterizate de plurivocitate.

Tendinţe de gramaticalizare, care e posibil să se convenţionalizeze, tot aşa cum s-ar putea ca limba să le abandoneze la un moment dat, se constată astăzi la nivelul colocaţiei *cred că,* pe cale a deveni marcator pragmatic al dubiului. Colocaţia *cred că* o întâlnim astăzi pronunţată într-o formă aglutinată - *cre' că* - în limbajul colocvial, chiar şi scrisă cu intenţii glumeţe *crecă*, în schimburi conversaţionale electronice de tip "chat" sau forum electronic, în jurnale intime etc.[29].

Impresia este că membrii periferici ai clasei complementizatorilor capătă funcţionalităţi pragmatice tot mai speciale, mai evidente, în comparaţie cu membrii centrali, care sunt polifuncţionali.

[29] Cu ajtorul motorului de căutare Google, s-au găsit în jur de 50.000 de atestări ale lui *crecă* în texte electronice scrise în limba română.

Comportamente pragmatice variate, pe care le putem la o primă vedere considera ca reflexe ale eterogenităţii lingvistice a clasei conectorilor, se înregistrează la unele complemente, în funcţie de modul de distribuţie a mărcilor actanţiale.

Complementul direct cunoaşte o realizare cu mărcile de actanţă cazuale (*Chem* ***copilul.***) şi alta cu marca de actanţă *pe* (*Îl chem* ***pe copil.***), mărci care în aceste exemple sunt în distribuţie liberă. Complementul direct are capacitatea de a utiliza ambele mărci, dar de data aceasta în distribuţie complementară, în funcţie de trăsăturile [+/–animat] şi [+/–individualizat] ale nominalului: (nonanimat) *Ei caută* ***cheia.***, şi (animat, individualizat) *Ei îl caută* ***pe Ion.*** Gabriela Pană Dindelegan, în capitolul despre grupul verbal din noua gramatică a Academiei, spune că distincţia dintre cele două tipuri de mărci este foarte subtilă, că e în legătură cu semantismul nominalului complement şi că nu poate fi captată integral prin reguli (GALR, II, pp. 53-54). Prepoziţia *pe,* care introduce un complement direct personal, s-a gramaticalizat şi este considerată în unele descrieri de specialitate ca marcă morfologică a *subgenului personal.* Dintr-o perspectivă pragmatică asupra referenţialităţii, unde asignarea referenţilor este văzută ca un *act de referire,* determinat de factori extralingvistici, cum este gradul de cunoaştere a referentului, realizarea fie cazuală, fie prepoziţională a complementului direct ţine de semnalarea unor diferenţe epistemice. În *Ei caută cheia.,* nominalul poate fi utilizat cu o referenţialitate de tip atributiv, *de dicto* - ('Ei caută obiectul *cheie*, iar orice entitate materială care corespunde acestei descrieri este un candidat la referenţialitate; s-ar putea chiar ca ei să fie străini de casă, să nu fi văzut niciodată cheia repsectivă, pe care o caută însă, în virtutea cunoaşterii atributive, conceptuale ce o au deţin şi care îi abilitează să o caute.') - sau poate avea un uz referenţial, *de re,* numit şi *de facto* - ('Ei caută un obiect *cheie* particular, în legătură cu care pot să dea detalii contextuale pentru că deţin o cunoaştere a obiectului respectiv ca entitate fizică particulară, pe care altădată au văzut-o, au folosit-o etc.'). În termenii trăsăturilor de sens, utilizării *de re* cu nume de obiecte îi corespund trăsăturile semantice [+nonanimat; +individualizant], iar utilizării *de facto* - [+nonanimat; +nonindividualizant]. În *Ei îl caută pe Ion.,* nominalul în acuzativ are doar o utilizare referenţială *de facto*, ceea ce în trăsături semantice ar putea fi reprezentat prin combinarea semelor sau conceptelor de [+animat; +individualizat]. Aceste diferenţe pragmatice se regăsesc şi în enunţurile care cunosc o distribuţie liberă a mărcilor actanţiale. În *Ei angajează* ***grădinar.***, nominalul are o citire "neindividualizantă", "categorizantă" (GALR, II, p. 54), în termeni pragmatici, are o *utilizare atributivă* - ('Ei nu angajează pe cinva anume, cunoscut personal, ci pe unul dintre acei indivizi care are proprietatea de a fi 'grădinar'.). În *Ei îl angajează* ***pe grădinar.***, nominalul are o referenţialitare *de facto,* este cunoscut mult mai îndeaproape de locutor. Cele două tipuri de enunţ, diferite ca realizare sintactică a complementului direct şi ca lecţiune pragmatică a referenţialităţii, altminteri sinonime, sunt, considerăm noi, funcţional distincte. Ele generează nu numai lecţiuni diferite, ci şi inferenţe contextuale diferite, apărând în contexte cognitive distincte. Putem astfel conchide că variaţia gramaticală îşi găseşte o justificare pragmatică, astfel încât ceea ce la nivel gramatical este o eterogenitate, la nivel pragmatic se transformă în funcţionalitate sau polifuncţionalitate.

Complementul indirect cunoaşte o realizare cazuală şi prepoziţională care este în variaţie liberă (*Aruncă grăunţe* ***păsărilor****.* şi *Aruncă grăunţe* ***la păsări****.*). La nivel pragmatic, realizarea prepoziţională a complementului *favorizează* în primul rând o citire *de facto*, ca şi în cazul complementului direct cu *pe,* în care se presupune că locutorul deţine cel puţin unele detalii concrete despre referent, că l-ar putea eventual specifica suplimentar dacă interlocutorul, de exemplu, îi solicită acest lucru. Putem îndrăzni a spune că, în mica istorie a contextului de enunţare, a fost satisfăcută cel puţin condiţia percepţiei vizuale a referentului de către locutorul enunţului, dacă nu chiar şi de către interlocutorul său şi dacă nu chiar alte condiţii mai speciale de cunoaştere a referentului într-un mod particular. Condiţia pragmatică a "vizualităţii" este una dintre formele cele mai comune de cunoaştere referenţială *de facto*, concretă, de aceea o invocăm aici. Condiţia pragmatică a cunoaşterii prin percepţie vizuală directă a referentului este activă, de exemplu, în uzul deicticelor. Enunţuri ca *Pune asta aici.*, *Du-te cu cealaltă dincolo.* etc., presupun satisfacerea condiţiei vizualităţii (Ştefănescu). Ce vrem să susţinem aici este că enunţul *Aruncă grăunţe la păsări.* presupune că are un locutor care are o cuonaştere mai îndividualizată asupra referentului, mai aprticularizată decât în cazul enunţării *Aruncă grăunţe păsărilor.* Această cunoaştere mai specifică a referentului poate să ţină de faptul că acesta nu este la prima menţiune în discurs. Enunţul cu realizarea cazuală a complementului indirect poate favoriza o citire referenţială *de dicto*. Enunţiatorul nu are o cunoaştere mai individualizată a referntului sau, altfel spus, *referntul nu are un grad mare de accesibilitate.* Tocmai aceste uşoare diferenţe de grad de individualizare a referentului sau de grad de accesibilitate suntfuncţionalizate la nivel de discurs.Enunţul cu un complement indirect cazual poate apărea ca primă menţiune în discurs a referentului (cf. *Am fost ieri după-amiază la el. Când am ajuns, el tocmai arunca păsărilor grăunţe.*). O cunoaştere mai puţin individualizată a referentului este un context epistemic mai potrivit secvenţei de discurs descriptive, iar nu narative. Realizarea cazuală a complementului indirect favorizează o citire referenţială mai aproape de cititrea atributivă, *de dicto*, unde detaliile particulare pot lipsi, locutorul poate să nu aibă o cunoaştere specifică a referentului şi s-ar putea să nu îl poată descrie mai în detaliu dacă i s-ar cere, altfel zicând, condiţia epistemică minimală a vizualizării anterioare menţionării discursive, care este mai curând o metaforă tehnică aici pentru ideea unei cunoaşteri individualizate sau condiţia celei de-a doua menţiuni în discurs nu mai sunt obligatorii. Astfel, variaţia liberă de la nivel sintactic devine, la nivel pragmatic, o variaţie funcţională, neliberă, constrânsă de anumite particularităţi din contextul mental al locutorilor. Aceste date rămân în stadiu de ipoteze fără o susţinere cu date statistice.

Complementul predicativ al obiectului (CPO) are şi câteva realizări prepoziţionale cu *de, drept* şi *ca* în variaţie sintactică liberă cu realizarea cazuală, dar cu rol funcţional diferit. *L-au uns* ***mitropolit.****, L-au angajat* ***grădinar.****, M-au numit* ***director****.* tind să difere la nivel semantic şi inferenţial de: *L-au uns* ***ca mitropolit****., L-au angajat* ***drept grădinar****., M-au numit* ***ca director****.* Ca utilizare referenţială însă, amblele variante sunt identice: nominalul complement este utilizat atributiv. În realizarea neprepoziţională a CPO, acesta este purtătorul unei predicaţii categorizante. Singura posibilitate de *a-l angaja / unge / numi* este cea specificată de complement. Când CPO este prepoziţional, el este purtătorul unei predicaţii denominative. Inferenţial, această structură transmite ideea unei game mai largi de posibilităţi de *a-l angaja / unge / numi (drept* sau *ca*), dintre care a fost selectată posibilitatea care a făcut obiectul enunţului

('Putea fi angajat şi altceva, nu numai ca grădinar.' ş.a.m.d.). Ceea ce vrem să spunem este că valorile inferenţiale foarte subtile, pe care iniţial le intuim a fi dependente de o structură sau de alta, pot fi o etapă de la care să înceapă o specializare funcţional pragmatică a celor două construcţii, dacă inferenţele construcţiei vor persista şi vor evolua către convenţionalizare. În cazul în care aceste intuiţii inferenţiale se probează, putem face o altă afirmaţie, şi anume că structura cazuală a CPO este mai descriptivă în raport cu cea prepoziţională, care ancorează contextual mai mult, datorită unor parametri circumstanţiali poate şi mai fini decât cel pe care i-am specificat, şi anume al selecţiei dintr-o gamă mai largă de opţiuni.

Uneori variaţia liberă de la nivel sintactic nu poate fi justificată funcţional la nivel pragmatic sau nu este încă destul de evidentă. Este cazul construcţiilor sintactice paralele cu un complement secundar şi cu un complement prepoziţional (cf. *a convinge / a informa / a asculta pe cineva* ***ceva*** şi *a convinge / a informa / etc. pe cineva* ***de ceva***).

În concluzie, în măsura în care comportamente sintactice foarte variate, eterogene, se lasă nu numai descrise şi încadrate în clasificări, dar şi justificate pragmatic prin preferinţa pentru anumite contexte prin impunerea unor constrângeri extralingvistice, putem spune că eterogenitatea dată de o variaţie sintactică liberă se transformă în *(poli)funcţionalitate pragmatică.*

Cu regularitate, în gramatici se vorbeşte despre capacitatea conectorilor de a introduce mai multe poziţii sintactice. De exemplu complementizatorul *că* poate introduce orice tip de complement, la fel *să.* Prepoziţia *pe,* în calitate de complementizator, poate marca poziţia de complement direct (*Îl aştept* ***pe vecin***.) şi de complement prepoziţional (*Mă bazez* ***pe vecin***.), iar între complementizatorul *pe* şi prepoziţia liberă omonimă (*merge* ***pe*** *deal*) se stabileşte o relaţie de omonimie sintactică sau de ambiguitate sintactică. Complementizatorul *la* este polifuncţional (cf. (complement indirect) *Dau apă* ***la vite***.; (complement prepoziţional) *Mă refer* ***la cazurile de corupţie***.) şi omonim cu prepoziţia circumstanţială *la* (cf. *Se duce* ***la Bucureşti***.). Complementizatorul *de* introduce complementul prepoziţional: *Abuzează* ***de relaţiile părinţilor***.; apare ca restricţie de diateză în cazul complementului de agent: *Este agreat de persoanele mai în vârstă.*; şi este morfem al supinului.

Interpretările pentru aceste cazuri oscilează între noţiunea de omonimie şi cea de ambiguitate, care sunt argumente în favoarea concepţiei clasei conectorilor ca eterogenă. Ceea ce dorim să arătăm este că, în interiorul unei clase, această eterogenitate se cristalizează sau tinde să se cristalizeze şi să devină polifuncţionalitate pragmatică.

Complementizatorii *că* şi *să*

Selecţia marcatorilor de actanţă conjuncţionali şi prepoziţionali este dirijată sintactio-semantic, în principiu, de verbul matricial, de fapt de centrul sintactic, care poate fi şi un derivat postverbal de la verb. Faptul că alegerea unui complementizator depinde şi de criterii semantice are un rol important în conturarea funcţionalităţii suplimentare, în afară de cea coezivă. Funcţionalităţile la care ne referim sunt

desemnate în studiile sintactice de regulă prin termenul de "valori" sau "valori semantice". Noi însă nu le considerăm pe toate ca fiind semantice, ci unele dintre ele credem că sunt, în esenţă, pragmatice deoarece angrenează factori extralingvistici, contextuali şi epistemici.

Indiferent de poziţia sintactică pe care o introduce complementizatorul *că*, dacă apare în contextul unui verb matricial factiv (ca de exemplu: *afirmă că, se adevereşte că, aude că, se cunoaşte că, dovedeşte că, ştie că, nu-i pasă că, e încântat că, vede că, simte că*[30]), introduce prin subordonată o aserţiune. Spunem că aserţiunea din subordonată se află în domeniul semantic al acestui verb care se comportă ca verb factiv, declanşator de presupoziţie. Inferenţial, predicatele factive funcţionează omogen. Ele declanşează presupoziţia factivă *adevărului subordonatei*. Astfel, *El dovedeşte că are bani.; Ea aude că tună afară.; Sunt încântaţi că i-ai invitat la nuntă.* sunt enunţuri care declanşează presupoziţiile factive ale adevărului subordonatelor lor, respectiv: "Are bani."; "Afară tună."; "I-ai invitat la nuntă.". Dovada existenţei presupoziţiei factive o constituie imposibilitatea negării ei fără ca enunţul să nu devină contradictoriu (cf. **Sunt încântaţi că i-ai invitat la nuntă, dar nu i-ai invitat la nuntă.*) (v. *infra* ***Sensuri din spatele adevărului: implicaţiile logice şi presupoziţiile***).

Complementizatorul *că* este cerut şi de verbe matriciale contrafactive ca: *minte că, inventează că, fabulează că, mă păcăleşte că, mă îmbrobodeşte că, mă aiureşte că, i se năzare că,* ş.a., care decalşează presupoziţia *falsului subordonatei* sau presupoziţia contrafactivă (*Minte că a fost în concediu.* are ca presupoziţie 'Nu este adevărat că a fost în concediu.').

Subordonate introduse de acelaşi marcator actanţial pot apărea în domeniul unor verbe nonfactive ca: *se pare că, se presupune că,* iarăşi *simte că*, verb polivalent, atât factiv, cât şi nonfactiv (cf. valoarea nonfactivă într-un enunţ ca: *Hamlet simte că tatăl lui doreşte răzbunare.*), *se consideră că, se bănuieşte că, se crede că, [lumea] zice că* ş.a., care declanşează *presupoziţia neasumării adevărului subordonatei.*

Dacă conectorul *că* marchează asertivitatea enunţului, complementizatorul *să* înscrie modalitatea enunţiativă în domeniul nonasertivităţii, mai exact, în domeniul posibilului. Un enunţ ca *Doreşte să / se cuvine să / detestă să) vadă filmul "Domnul Lăzărescu".* are la nivel inferenţial deducţia posibilităţii de a vedea filmul respectiv. Ideea posibilităţii de a-l vedea sau de a nu-l vedea - $(m \rightarrow \Diamond(p \vee \sim p))$ - este una dintre inferenţele logice ale acestor enunţuri, şi anume este presuopoziţia nonfactivă a acestuia. Din spectrul de implicaţii logice şi conversaţionale ale acestor enunţuri - 'Nu a văzut încă filmul x.', 'Filmul x există.', 'Alţii au văzut filmul x.', 'Are faţă de filmul x o anumită atitudine.', 'E posibil să vadă filmul x.' - nu toate au aceeaşi relevanţă chiar şi pentru această analiză care a scos enunţul din context, cu atât mai mult în situarea lui contextuală.

În studiile de specialitate, tradiţia de analiză a marcatorului *să* impune o viziune binară, omonimică, în care complementizatorul se subclasifică în *să*$_1$ şi *să*$_2$, conform funcţionalităţilor pe care le

[30] Verbul *a simţi* poate avea şi un uz nonfactiv: cf. *Simte că i s-a apropiat sfârşitul.*

capătă în enunţare[31]. Conectorul *să*$_1$ este considerat "indice modal de posibilitate" (GALR, II, p. 327), iar *să*$_2$ - "semn al transpunerii în vorbire indirectă" a unui fragment de discurs direct (GALR, II, p. 328). Această clasificare se face după calitatea semantică a verbului matricial. Verbele matriciale care îl cer pe *să*$_1$ sunt modalizante şi se subclasifică astfel[32]: modalizatori deontici (*se cuvine să, se cade să, e obligatoriu să, e necesar să, e permis să* etc.), verbe modale exercitive (*cere să, roagă să, sfătuieşte să* etc.), modalizatori volitivi (*vrea să, speră să, doreşte să, intenţionează să, se hotărăşte să, se ambiţionează să, ţine să, caută să, pune la cale să, plănuieşte să, planifică să, se gândeşte să, se străduieşte să, încearcă să, se chinuie să, prescrie să* etc.), modalizatori apreciativi (*detestă să, îi place să, merită să, urăşte să, nu suportă să* etc.), verbe de modalitate aspectuală care proiectează în viitor acţiunea subordonatei (*continuă să, dă să, stă să, începe să* etc.), verbe de comunicare (*sugerează să, scrie să, transmite să, telegrafiază să, indică să* etc.). Ultima categorie de verbe se suprapune aproape total peste clasa verbelor *dicendi* care, conform organizării impuse de clasificare amintită, îl impun pe *să2*, marcă a transpunerii în discurs raportat a unei secvenţe de discurs direct (*spune să, zice să* etc.).

Dintr-o perspectivă inferenţial pragmatică, în urma unei analize care încearcă să deceleze caracteristicile cât mai stabile ale enunţurilor în care apare acest complementizator şi pentru care prezentarea din GALR a fost punctul de plecare, s-a constatat că se poate renunţa la viziunea omonimică şi se poate propune o viziune unitară, multifuncţională. Cu alte cuvinte, ne putem dispensa de distincţia dintre doi complementizatori omonimi, *să*$_1$ şi *să*$_2$, şi putem postula existenţa unui singur complementizator care, în funcţie de enunţ, utilizează în proporţii şi combinaţii diferite informaţiile sintactice, semantice şi pragmatice, pe care are capacitatea de a le orchestra. Conform analizei noastre, o serie de particularităţi se regăsesc grupate în proporţii diferite şi stabile totodată de la un tip de uz al complementizatorului la altul. Complementizatorul *să* orchestrează: a) componenta sintactică cu ajutorul căreia realizează conectarea între două propoziţii; b) componenta semantică a presupoziţiei posibilităţii; c) componenta de atitudine psihologică; c) permite accesul într-un grad variabil la o forţă ilocuţionară; d) permite plurivocitatea; e) de la un tip de uz la altul, complementizatorul va angrena o parte din acest potenţial pe care îl are.

Presupoziţia posibilităţii este prin urmare o componentă constantă, indiferent de caracteristicile semantice ale verbelor din regentă. Dacă construim enunţuri cu câte un verb din fiecare clasă de verbe matriciale care impun complementizatorul *să*, observăm că presupoziţia nonfactivă a posibilităţii subdetermină constant sensul (cf. *Se cuvine / El cere / Se ambiţionează / Plănuieşte / Detestă / Continuă / Începe / Indică să se / Zice* ***să citească Fraţii Karamazov.***, care toate au presupoziţia 'Este posibil să (se) citească sau să nu (se) citească *Fraţii Karamazov.*'). Presupoziţia posibilităţii este o deducţie semantică. De regulă, ea nu are un rol foarte percutant în conversaţie, spre deosebire de, să zicem, aluziile contextuale, care "se simt" imediat de participanţii la conversaţie şi care pot stârni reacţii conversaţionale puternice. Pe

---

[31] A se vedea studiul Gabrielei Pană Dindelegan "...." din *Dificultăţi,* abordarea aceleiaşi autoare în GA, capitolul referitor la grupul verbal şi la relaţiile subiectului cu predicatul, unitar preluată de alţi autori ai GA care au avut unul sau mai multe puncte de tangenţă cu acest subiect, precum Isabela Nedelcu, Mihaela Gheorghe ş.a.

[32] Preluăm aici clasificarea Mihaelei Gheorghe în prezentarea propoziţiilor conjuncţionale din GALR (II, p. 235).

de altă parte, ea este o judecată care însoţeşte ca standard de raţionalitate oricare dintre aceste enunţuri, un fel de "coloană vertebrală" a enunţului.

A doua componentă constantă cu care lucrează *să* este cea de modalizare psihologică, ca în: ***Urăşte să*** *răspundă la telefon.* Conţinutul propoziţional al subordonatei cu *să* se poate afla în: a) domeniul unei atitudini epistemice de tip deontic, în cazul verbelor matriciale deontice; b) în domeniul unei atitudini volitive, în cazul verbelor de modalizare volitivă ca: *vrea, speră, intenţionează* etc.; c) în domeniul unei atitudini de apreciere, când regente sunt verbe ca: *detestă, merită, urăşte* etc.; d) în domeniul unei atitudini psihologice greu care presupune persistenţa unor aspecte psihologice - în cazul verbului aspectual *continuă* - sau care presupune anumite acumulări psihologice în cazul verbelor incoative *dă / stă / începe să...*); şi f) în domeniul acelei atitudini epistemice de relevanţă care ne determină să asertăm ceva, în cazul enunţurilor cu verbe matriciale *dicendi*. Aceasta, dacă pornim de la principiul pragmatic că orice aserţiune este declanşată de propria ei relevanţă în comunicare.

Enunţurile construite cu complementizatorul *să* se pot afla şi în domeniul unei forţe ilocuţionare. Se poate observa din clasificarea de mai sus a verbelor regente care impun marca actanţială *să* că există unele care pot fi verbe performative, aceasta bineînţeles dacă îndeplinesc condiţiile de performare ale unui act de vorbire. Este vorba de verbe ca *cere, roagă, sfătuieşte, promite, porunceşte, obligă, ordonă, dă ordin să, lasă să* etc. care, dacă sunt la prezent indicativ persoana întâi sau a doua sunt folosite performativ, realizând acte de vorbire din clasa directivelor (cf. *Rog să intre următorul pacient!; Cer să se facă linişte!; Poruncesc să fie iertat de data asta! Te sfătuiesc să-ţi vezi de treaba ta.;* (într-un stil formal, capătă forţă ilocuţionară şi forma impersonală a verbului) *Nu e permis să fumezi în incintă.* ş.a.).

Primele două componente ale unui enunţ cu *să*, şi anume componenta presupoziţiei posibilităţii şi cea a unei atitudini psihologice sunt constante şi se interrelaţionează. Prezenţa componentei ilocuţionare nu este însă constantă, dar nu este nici de neglijat. Ea se poate manifesta în jocul subtil al persoanelor şi timpului de la nivelul verbului matricial. În primul rând, se poate manifesta ca: i) forţă ilocuţionară propriu-zisă a unui act de vorbire din clasa directivelor şi promisivelor, ca ordinul, rugămintea, sfatul, permisiunea etc., unde verbul matricial este şi prefaţă performativă specifică, *recte* verb performativ la prezent indicativ persoana întâi (cf. şi *Îţi sugerez să-i spui adevărul.; Îţi transmit multă sănătate şi să fii fericit!; Îţi indic s-o iei la dreapta; Promit să nu mai fac!; Nu te las să te joci cu el.*). ii) În al doilea rând, frecvent enunţurile cu complementizatorul *să* au capacitatea de a exprima un act de vorbire indirect: (ordin indirect) *Se cuvine să pleci.; Se cade să pleci.; Vreau să-mi dai ce ai în mână.;* (rugăminte indirectă) *Poţi să-mi dai sarea, te rog?;* (sfat sau ordin indirect) *E necesar să ţii seama şi de el.*; (măgulire indirectă) *Pregăteşte-te să îţi adaugi câteva bile albe pentru că eşti un partener pe cinste!* (Internet)*;* (promisiune indirectă) *Intenţionez / Ţin / Cuat să vin curând.; Încerc să fac tot posibilul;* (cerere indirectă) *Scriu să îi trimiţi bani.; Mi-ar plăcea să merg la mare.;* (atenţionare indirectă) *Rişti să stricăm prietenia.; E posibil ca simptomele să revină, dar nu vă alarmaţi, continuaţi tratamentul.* (Internet); (promisiune indirectă) *Aranjez eu să rămâi.;* (îndemn indirect) *Acum ai motivaţia necesară să înveţi.* etc. iii) În al treilea rând, componenta ilocuţionară se poate manifesta prin plurivocitate, altfel spus, printr-un ilocuţionar relatat. Prin

aceasta, avem în vedere structura enunţiativă în care se întâlnesc două voci în cadrul trecerii vorbirii directe în vorbire indirectă (cf. *A zis să i se aducă dosarul.; A cerut să consulte actele.*).

Plurivocitatea apare indirect, ca o plurivocitate presupusă şi sugerată, şi în alte condiţii decât în enunţuri subordonate unui verb *dicendi*, ceea ce înseamnă că această componentă se manifestă cu intensităţi variabile, reglate prin timpul şi persoana verbului matricial. Enunţul perfomativ *Îţi sugerez să-i spui adevărul.,* în condiţiile schimbării persoanei (***Tu*** *îi sugerezi să spună adevărul.*) sau în condiţiile schimbării timpului şi persoanei (***I-am sugerat*** *să-i spună adevărul.*), se transformă în relatarea unui act de vorbire. Împletirea vocilor nu este întotdeauna unitară. În cazul lui ***Tu*** *îi sugerezi să spună adevărul.*, este vorba de un act de vorbire al interlocutorului relatat de enunţiator. Vocea interlocutorului intră în rezonanţă cu vocea locutorului. În ***I-am sugerat*** *să-i spună adevărul.*, se împleteşte vocea locutorului dintr-un moment anterior enunţării cu aceeaşi voce în momentul enunţării.

Enunţul performativ *Vreau să-mi dai ce ai în mână.*, în urma modificării timpului şi/sau persoanei, devine un act de vorbire relatat (*Am vrut să-mi dai ce ai în mână.*). Acest al doilea enunţ suportă şi o lecţiune neutră ca simplă relatare a intenţiei vorbitorului, din care componenta plurivocităţii a dispărut. Contextul mai larg are, ca întotdeauna, un rol dezambiguizator (cf. o secvenţă dialogală în care nu se pune porblema plurivocităţii la nivelul replicii lui B: A: *De ce te-ai uitat aşa la mine?*// B: *Am vrut să-mi dai ce ai în mână.*).

În concluzie, complementizatorul *să* are capacitatea de a nu obstrucţiona componentele inerente ale verbelor lui matriciale, şi anume: componenta presupoziţiei nonfactive, componenta de atitudine psihologică, componenta ilocuţionară şi acceptarea plurivocităţii. Componentele pargmatice - cea ilocuţionară şi pluirvocitatea - sunt sensibile la parametrii gramaticali de timp, mod şi persoană, precum şi la contextul mai larg. În acest sens, respingem ipoteza omonimiei unui complementizator *să*$_1$ specializat pentru valorile modale ale verbului matricial şi un altul - *să*$_2$ - specializat pentru transformarea discursului direct în discurs raportat şi îmbrăţişăm ipoteza polifuncţionalităţii conectorului.

Complementizatorul *dacă*

Ca şi ceilalţi membri ai clasei despre care am discutat mai în amănunt, *dacă* se caracterizează prin polifuncţionalitate sintactică, putând introduce mai multe tipuri de poziţii sintactice. În clasificările moderne ale complementizatorului, se face distincţia dintre *dacă*$_1$ şi *dacă*$_2$. Primul conector apare în domeniul "unor verbe *dicendi*", ca *întreabă, verifică, cercetează, ghiceşte, se documentează, se informează*, precum şi în domeniul unor adjective cu semnificaţie *dicendi* implicitabilă (cf. *nedumerită dacă a înţeles corect*) sau a unor substantive postverbale de la verbe *dicendi* (*întrebarea dacă...*). El are rolul de a fi o marcă a interogaţiei totale transpuse în vorbire indirectă (GALR, II, p. 236). Ca poziţii sintactice, *dacă*$_1$ poate să introducă subiectiva, completiva directă, predicativa şi atributiva.

Al doilea conector omonim, *dacă*$_2$, are o valoare modalizantă, ipotetică sau nonipotetică (cf. (ipotetic, când acţiunea din subordonată este proiectată în viitor) *Nu ştie dacă va reuşi să doboare recordul la săritură în înălţime. vs.* (nonipotetic, când evenimentul s-a produs deja şi este "prezentat în contradicţie cu aşteptările alocutorului") *Dacă a plecat e pentru că a avut o criză de gelozie.*). Subordonata introdusă prin *dacă*$_2$ are întotdeauna o poziţie antepusă regentei şi poate fi o subiectivă sau o completivă directă (cf. GALR, II, p. 236). În acelaşi studiu, se mai arată că varianta marcată a lui *dacă*$_1$ este conjuncţia *de*, preferată de stilul poetic şi livresc (*De a plecat, a făcut-o ca să mă mâhnească.*).

Complementizatorul *dacă*($_1$ şi $_2$) îşi aşteaptă încă abordări pragmatice care să poată rafina şi duce mai departe înţelegerea mecanismului care se află în spatele acestor funcţionalităţi observate şi clasificate de studiile de sintaxă. Punctul nostru de vedere care nu consună în totalitate cu ceea ce se susţine în GALR, are în vedere următoarele aspecte:

a) faptul că nu toate aşa-zisele verbe *dicendi* matriciale care îl impun pe *dacă*$_1$, conector de marcare a unei interogaţii totale în interogaţie retorică, sunt propriu-zis verbe ale spunerii, ci multe dintre ele sunt verbe epistemice, de cunoaştere (cf. *cercetează, verifică, se documentează, se informează, caută, află, e preocupat, se gândeşte, reflectează, meditează, nu ştie dacă...,* (cu sens epistemic) *a vedea, a se uita,* (cf. *Mai vedem dacă o să vin şi eu sau nu.; Uită-te dacă mai este apă minerală în firgider!; Mă mai gândesc dacă să o las.*));

b) din punct de vedere enunţiativ, nu este întotdeauna evident că frazele construite cu aceste verbe matriciale au la origine redarea în vorbire indirectă, a unei interogaţii totale reale, enunţată anterior. În general, o interogaţie totală nu este direcţionată retoric către cel care o pune, ci către interlocutor, or nu acesta pare a fi cazul pentru enunţuri ca: *Mai vedem dacă o să vin sau nu.*; *Mă mai gândesc dacă să o las.; Se informează dacă mai există acel institut.* În aceste enunţuri, întrebările subiacente - 'Vin sau nu vin?'; 'O las sau nu o las?'; 'Mai există oare acel institut sau nu mai există?' - sunt autointerogaţii specifice oricărui proces de deliberare interioară. De asemenea, o interogaţie totală rareori este pusă "în cor" de un referent sau de un locutor colectiv; pentru aceasta este nevoie de o situaţie de enunţare specială. Întrebările indirecte colective au devenit însă o rutină specifică limbajului jurnalistic şi o strategie argumentativă de introducere a unei problematici dominante (*Ascultătorii noştri se / ne întreabă dacă...; Americanii se întreabă dacă mai pot investi în România.* (Internet)*; Investitorii se întreabă dacă România e un loc potrivit pentru afaceri.* (Internet)). Altfel spus, deşi se respectă formal mecanismul de trecere a unei interogaţii totale în interogaţie raportată, nu se respetă şi condiţiile pragmatice de performare a unei interogaţii totale. Câteva dintre condiţiile canonice ale întrebărilor totale, neregăsibile mereu în uzul lui *dacă*$_1$ sunt: nu avem întotdeauna de a face cu o întrebare adresată unui interlocutor, ci adesea este o întrebare autoadresată, cu alte cuvinte nu se respectă condiţia "vocalităţii" ei, deoarece este mai curând o dilemă "enunţată" în forul interior. A doua condiţie a unei întrebări raportate care nu se respectă este aceea că verbele matriciale nu sunt neapărat verbe *dicendi*, ci sunt verbe epistemice de reflecţie, deliberare şi cunoaştere. Calitatea lor de verbe *dicendi* este adăugată, secundară, ca un posibil efect al cunoaşterii. Se

pune atunci întrebarea ce este la originea acestei forme de interogaţie indirectă dacă nu e întotdeauna vorba de o întrebare propriu-zisă performată într-un context real?

c) În urma unei interpretări inferenţiale a enunţurilor cu verbe regente care îl impun pe *dacă*$_1$ în ipostază de marcă a unei interogaţii totale indirecte şi a enunţurilor ipotetice construite cu marca actanţială *dacă*$_2$, se poate constata că diferenţele la nivel infernţial se şterg, în sensul că ambele tipuri de enunţuri declanşează subiacent o ipoteză. Dacă se iau enunţuri construite cu *dacă*$_1$ (cf. *Americanii se întreabă dacă mai pot investi în România.*; *Personal, nu ştiu dacă m-ar fi ajutat cu ceva regele.*(Internet); *Nu ştiu dacă v-am zis, dar eu câştig mereu la loto.* (Internet); (cu regentul elidat; construcţie frecventă în limbaj colocvial) *Şi* [te întreb] *dacă e adevărat?*) şi enunţuri construite cu *dacă*$_2$, respectând condiţia proiecţiei în viitor a evenimentului din subordonată, aşa cum prevede GALR, (cf. *Americanii nu ştiu dacă vor mai putea investi în România.; Personal, nu ştiu dacă mă va ajuta regele cu ceva.*; (cu modificări pentru coerenţa întregului enunţ) *Nu ştiu dacă le voi zice că eu câştig mereu la loto.*), inferenţa ipotezei, comună tuturor acestor enunţuri, ar fi următoarea:

Vorbitorul / referentul nu ştie dacă p $\vee$ non-p.

unde p este subordonata introdusă de complementizator, non-p negaţia acesteia, iar '$\vee$' este semnul disjuncţiei exclusive. Singura diferenţă este că sensul ipotetic este mai puternic la unele enunţuri şi mai slab la altele. Mai precis, se simte mai puternic la cele construite cu verbul matricial la forma negativă, precum şi la acele enunţuri în care subordonata conţine o disjuncţie exclusivă explicită, ca în: *Americanii se întreabă dacă vor mai putea investi în România sau nu.; Doamne, nu ştiu dacă ai la ştiinţă ori ba, dar eu slujesc la poarta raiului de multă vreme.* (Creangă, *ap.* GLR, I, p. 406); *Managerul Spitalului Roman este tentat să vadă dacă a avut sau nu dosar la Securitate.*(Internet). În aceste ultime exemple, nu mai este vorba de trasgresarea totală a sensului inferenţial la nivelul implicitului, ci tocmai opusul, exprimarea lui explicită.

În plus, se poate observa că toate enunţurile pot fi îmbogăţite la nivelul subordonatei cu complinirea *sau nu*, ceea ce indică faptul că enunţiatorul (sau referentul) oscilează între două opţiuni. Inferenţa ipotezei, *recte* a presupoziţiei nonfactive care apare regulat în enunţurile cu *dacă*$_1$ şi $_2$ complementizator, considerăm că poate fi o cale de explicare a contextului care legitimează funcţionalitatea mărcii. Ipoteza apare în cazul unei incomplete cunoaşteri. În termeni semantici, ipoteza este o aserţiune a cărei valoare de adevăr nu se poate stabili încă. Am arătat că verbele regente ale complementizatorului sunt în esenţă verbe epistemice, nu neapărat verbe *dicendi*[33]. Ele alcătuiesc o prefaţă epistemică pentru subordonată şi constituie cadrul adecvat în care se poate legitima inferenţa ipotezei (cf.

[33] Din toate punctele de vedere relevante pentru discuţia de aici - filosofic, cognitiv, semantic - legătura dintre verbele epistemice şi cele ale spunerii este indisolubilă, aşa că eventualele contexte în care componenta locuţionară e mai puternică nu înseamnă că anulează latura epistemică a verbului.

se întreabă, nu ştie, te rog să vezi dacă..., uită-te dacă..., gândeşte-te bine dacă..., descoperă dacă..., o să (le) ghicească dacă... etc.). Cu alte cuvinte, nu este vorba în primul rând de trecerea de la vorbire directă la vorbire indirectă a unei interogaţii totale, ci de indicarea unui context mental ipotetic, *recte* a unui context în care informaţia de care se dispune este organizată într-o disjuncţie.

Conectorul $dacă_1$ (cel care introduce o interogaţie totală raportată) are în comun cu $dacă_2$ (cel care introduce o ipoteză) însăşi ideea de ipoteză: interogaţia totală este realizarea lingvistică a unui context mental ipotetic, în care 'Emitentul nu ştie dacă p sau ~p.'. Aceasta este inferenţa care predetermină ocurenţa unei întrebări totale, care rămâne valabilă şi se transmite şi în condiţiile redării raportate a acestei interogaţii (*Vine la cumpărături?* şi *Nu ştiu dacă vine la cumpărături.* au aceeaşi inferenţă 'Emitentul nu ştie dacă p sau ~p.'). Se cunoaşte că uzul ipotetic este cel standard pentru conectorul *dacă*, indiferent dacă este circumstanţial sau complementizator[34].

Complementizator *dacă* apare şi în enunţuri în care verbul matricial are componenta locuţionară, componenta *dicendi*, mai puternică. Verbele matriciale se mai caracterizează şi prin faptul că în contextul persoanei întâi a indicativului prezent şi a complementizatorului *că* devin verbe factive (*Recunosc că am greşit*. are presupoziţia 'Am greşit.'). Inferenţa care se declanşează consecvent este alta. Este vorba de enunţuri ca: ***Îşi dă seama*** *dacă a minţit.;* ***Recunoaşte*** *dacă a greşit.; Barometrul* ***arată*** *dacă vine ploaia.; Îi* ***indică*** *dacă mai trebuie refăcută lucrarea.;* ***Spune*** *dacă e mulţumit.; Voiculescu* ***refuză*** *să precizeze dacă a făcut contraspionaj economic.* (*ap.* Internet); *Nu-ţi face griji,* ***zice*** *el dacă mai are nevoie de bani.; Poate să* ***ghicească*** *dacă va avea fată sau băiat*. Inferenţa favorizată de aceste enunţuri este următoarea:

Emitentul / referentul ştie când p este cazul.

Din seria de deducţii logice şi contextuale pe care le poate avea un enunţ, inferenţa de mai sus este doar una dintre cele activabile în interpretare. O altă inferenţă ar mai fi:

Interlocutorul / auditoriul nu ştie dacă p sau non-p.

Componenta ipotetică subzistă, însă într-un plan mai depărtat, în sensul că dilema lui 'p $\vee$ non-p' este transferată de la nivel de locutor / referent la nivel de auditor / interlocutor sau la nivelul universului de discurs.

[34] Pentru aceasta stau mărturie toate descrierile lui *dacă* din gramatici, dar şi studii care se apropie de un gen de monografie a conectorului, pentru care, conform bibliografiei noastre, indicăm Hybertie (vz. *op.cit.*), Grayling (vz. *op. cit.*), Vasiliu (anul: Preliminarii).

Complementizatorul *dacă*, în acest tip de contexte, are un sens ipotetic mai slab datorită transferului problematicii ipotetice într-un plan al comunicării mai depărtat. Îl putem repera în urma analizei inferenţelor specifice acestor enunţuri. O altă modalitate de recunoaştere este cea după verbul matricial. Verbele centru *îşi dă seama, realizează, arată, indică, simte, precizează, demonstrează, ghiceşte* ş.a. la persoana a treia şi în combinare cu *dacă* îşi pierd calitatea factivă.

De asemenea, se mai poate observa că aceste structuri enunţiative, în care verbele matriciale sunt semantic caracterizate prin componenta *dicendi* mai accentuată în raport cu cea epistemică şi prin modificarea caracterului factiv al verbului, pot întreţine relaţii de ambiguitate cu alte poziţii sintactice. De regulă, ele pot avea valoarea unei circumstanţiale condiţionale şi chiar temporale, dacă subordonata este antepusă. În aceste situaţii, complemetizatorul *dacă* este subtituibil prin marcatorul livresc al limbii *în cazul în care* (cf. *În cazul care a minţit, îşi dă seama.; În cazul în care a greşit, recunoaşte.; În cazul în care vine ploaia, barometrul va arăta.; În cazul în care mai trebuie refăcută lucrarea, îi va indica.; în cazul în care e mulţumit, spune.; În cazul în care a făcut contraspionaj economic, Voiculescu refuză să precizeze.; În cazul în care va avea fată sau băiat, va ghici.*), construcţiile apropiindu-se foarte mult de o valoare explicativă. Nu este de mirat, deoarece ipoteticul poate fi faza premergătoare a explicativului.

În momentul în care, în regentă, nu mai avem un verb epistemic-locuţionar, subordonata devine circumstanţială condiţională sau de timp, valoarea ei fiind pur explicativă (cf. *Se înroşeşte la faţă dacă a greşit.; Aparatul semnalizează dacă vine ploaia.; Zâmbeşte dacă e mulţumit.; Va fi închis dacă a făcut contraspinaj politic.* etc.).

În concluzie, există două contexte în care complementizatorul *dacă* funcţionează: în contexte ipotetice propriu-zise (tipul: *Se gândeşte dacă să meargă la munte în week end.*), în care verbul regent are componenta epistemică mai accentuată în raport cu cea locuţionară, care nu este obligatorie, după cum se vede şi din semantismul unora dintre ele (cf. *se întreabă, nu ştie, cercetează, se gândeşte, caută, află, meditează, reflectează, vede dacă..., se uită dacă* ş. a.), şi în contexte nonipotetice (tipul: *Profesorul îi indică dacă mai trebuie refăcută lucrarea.*), care se îndreaptă către o semnificaţie explicativă, unde verbul matricial are componenta locuţionară mult mai puternică în raport cu cea epistemică (cf. *recunoaşte, arată, indică, ghiceşte, precizează, îşi dă seama*). Cele două contexte lingvistice determină inferenţe diferite. Contextul ipotetic forte declanşează inferenţa 'Vorbitorul / referentul nu ştie dacă p sau non-p.', iar contextul ipotetic slab declanşează inferenţele: 'Vorbitorul / referentul ştie când p este cazul.' şi 'Interlocutorul / auditoriul nu ştie dacă p sau non-p.'. Complementizatorul *dacă* cu sens ipotetic slab transgresează contextul disjunctiv din planul subiectiv al cunoaşterii emitentului într-un plan mai depărtat, şi anume la nivelul interlocutorului real sau potenţial. În urma examinării inferenţiale a celor două tipuri de uz ale lui *dacă* - uzul ipotetic şi uzul nonipotetic -, lansăm supoziţia teoretică a înrudirii lor, în sensul că fiecare indică ideea de ipoteză, însă într-un mod diferit. Tipul ipotetic propriu-zis indică ideea de ipoteză la modul personalizat, mai precis ipoteza se află la nivelul locutorului sau la nivelul referentului principal al mesajului, iar tipul nonipotetic indică subiacent faptul că ipoteza există la modul absolut. Uzul nonipotetic cumulează o valoare temporală şi una condiţională: *Recunoaşte dacă a greşit.* se poate glosa prin

conjuncţia inferenţelor: 'Recunoaşte *în momentul în care* a greşit.' şi 'Recunoaşte *în cazul în care* greşeşte.'.

Din punct de vedere contextual, am vorbit despre faptul că ipoteza are nevoie de un cadru mental disjunctiv (o disjuncţie foarte puternică, exclusivă). Acesta considerăm a fi parametrul pragmatic obligatoriu, care semnalizează faptul că, din cauza unei informaţii insuficiente nu se poate stabili vericondiţionalitatea lui 'p'. Există însă şi contexte circumstanţiale devenite ipotetice în anumite condiţii particulare şi care conţin ideea de disjuncţie între 'p' şi 'non-p' într-un mod necanonic. Astfel, ipoteza poate să apară şi în situaţia uitării unei informaţii (cf. *Nu ştiu dacă v-am zis, dar eu câştig mereu la loto.*), în urma indeciziei de a livra celorlalţi o informaţie relevantă (cf. *Nu ştiu dacă am să le spun că eu câştig mereu la loto.*) sau în urma distribuţiei neuniforme a informaţiei la nivelul comunicatorilor (cazul lui *dacă* ipotetic slab sau nonipotetic: *Tensiometrul arată dacă are tensiunea mare (sau mică).*)[35].

În ultima ediţie a gramaticii Academiei, după cum am spus, *dacă*$_1$ era descris ca marcă a trecerii vorbirii directe la vorbire indirectă, iar *dacă*$_2$ era prezentat ca având două valori complementare: valoarea ipotetică *vs.* valoarea nonipotetică de tematizare forte. Cu această ultimă valoare, complementizatorul *dacă*$_2$ apare în enunţuri care exprimă certitudinea vorbitorului (cf. o serie de exemple preluate din Internet; a se observa şi faptul că propoziţia cu *dacă nonipotetic* precedă regenta şi că întreg enunţul este supradeterminat de componenta pragmatică a emfazei: ***Dacă*** *salariul meu este mare,* ***este pentru că*** *am valoare.*; ***Dacă*** *suntem îngrijoraţi cu privire la instituţiile noastre,* ***este pentru că*** *dorim ca acestea să funcţioneze eficient.*; *Dacă există azi un spirit public viu în Romania este pentru că de şaptesprezece ani încoace există o presă liberă.*; ***Dacă*** *eşti în stare să zâmbeşti când ceva merge rău ...* ***este pentru că*** *ai găsit un tâmpit pe care să arunci vina.;* ***Dacă*** *un câine îţi sare în poală,* ***este pentru că*** *te îndrăgeşte.*;). Gabriela Pană Dindelegan îl numeşte marcator de tematizare forte (cf. GALR, II, p. 328).

Dacă nonipotetic şi tematizant poate fi înlocuit de o construcţie mai livrescă, echivalentă în privinţa valorii tematizante sau emfatice a conectorului: *motivul pentru care*, cu varianta *unul din motivele pentru care* sau *în cazul în care* (cf. *Motivul pentru care avocaţii sau economiştii sunt cei mai activi în politică este pentru că ei sunt în general oameni care nu prea au de lucru.; Uunul dintre motivele pentru care multe mame se simt vinovate este pentru că au prea multe de făcut.* (Internet)).

Din punctul de vedere al statutului lexical, această grupare este o îmbinare încă liberă de cuvinte - poate pe cale de a se clişeiza -, deoarece poate primi determinări contextuale (cf. *Dar,* ***principalul*** *motiv /* ***singurul*** *motiv/* ***formidabilul*** [etc.] *motiv pentru care îl adoram este pentru că e grozav pentru competiţiile de la birou.* (Internet). Această colocaţie a devenit o rutină stilistică de exprimare mai emfatică care, de asemenea, poate fi încadrată în seria marcatorilor discursivi livreşti.

Limba are mai multe variante stilistice de exprimare a tematizării, care se depărtează mult de la tiparul sintactic de la care am pornit. Dar aceasta nu este un neajuns. Dimpotrivă, diversitatea stilistică şi

[35] Nu avem nici pe de parte pretenţia de a susţine că am fi identificat toate contextele ipotetice. După cum am spus, analize succesive care să rafineze tot mai mult parametrii operativi sunt necesare.

sintactică despre care vorbim merită a fi analizată aparte şi indică vigoarea pe care emfaza şi tematizarea, probabil, o au în interiorul comunicării indiferent de limbă (cf. construcţii tematizante de tipul lui ***când zic că x, este pentru că y****: Când zic că îmi doresc să fiu ca ea, este pentru că această femeie, cu toate bunele şi relele ei, reuşise să găsească acea comunicare între minte şi suflet.* (Internet); construcţii alcătuite pe tiparul lui ***faptul că x, este pentru că y***: *Faptul că la Bookblog nu ies bani este pentru că probabil ei nu vor asta.* (Internet); construcţii eliptice de marcatorul emfazei şi tematizării, reduse la centrul semantic care este tematizat: *Dificil este pentru că e o materie fără textură.* (Internet); construcţii cu jonctivul *că tematizant*: *Că noi nu ne supunem acestui îndemn este pentru că nu ştim să trăim (dar lasă că îi aşteptăm pe americani să ne înveţe!)* (Internet); *Că fericirea perfectă este o activitate contemplativă reiese clar şi din considerentele ce urmează.* (Aristotel, *Etica nicomahică*, *ap.* Drăgan Stoianovici, *Argumentare şi gândire critică,* p. 71).

Complementizatorul *cum că*

În limba română actuală complementizatorul *cum că* s-a specializat pentru exprimarea rezervei locutorului (cf. *Ăia de la service m-au tot îmbârligat cum că butonul ăla reglează de fapt debitul.*; *Se încearcă denigrarea mea, afirmându-se cum că aş fi nebun, afirmaţie nedovedită.*; *Mai comenta nu ştiu care zilele trecute cum că românii sunt nişte invidioşi.; Ni s-a dus vestea cum că am fi harnici, docili şi modeşti.*; *În ciuda tuturor comentariilor anterioare meciului, cum că ar fi o echipă slabă sau alte asemenea supoziţii, formaţia Georgiei este puternică.* (*ap.* Internet)). Funcţionalitatea lui este însă complementară, *cum că* putând introduce enunţuri în care se simte rezerva enuţiatorului, dar şi enunţuri în care rezerva nu mai este prezentă, complementizatorul devenind o variantă a lui *că* şi având rolul de a introduce o secvenţă de vorbire directă în vorbirea indirectă (cf. *Până şi vrăjitoarea trebui să recunoască cum că nu era de glumă, situaţia se agrava.; Ceilalţi sunt alături de el, cum că bine că nu s-a încurcat cu ea.; La momentul respectiv am chemat poliţia, am dat declaraţie cum că nu am văzut bine persoana (deh mă concentram să ies din benzinărie), am văzut doar maşina*. (*ap.* Internet)).

Caracteristica de a introduce un discurs raportat este comună ambelor ipostaze funcţionale ale complementizatorului, ca dovadă preferinţa de a avea în regentă verbe sau nominale *dicendi* (cf. (argotic) *m-au îmbârligat..., denigrare, comenta, comentarii, zvonuri, motivează, motivaţia, a se duce vestea, a recunoaşte, a da declaraţie, se afirmă* etc.). Aceasta înseamnă că ambele funcţionalităţi dicursive ale complementizatorului presupun plurivocitatea. Pe de altă parte, funcţionarea lui *cum că* în calitate de marcator pragmatic al rezervei vorbitorului sau doar ca marcă a introducerii unei secvenţe raportate este rezultatul unor mecanisme inferenţiale analoage, dar dispuse "în oglindă". Atunci când exprimă rezerva, *cum că* declanşează *presupoziţia falsului subordonatei* sau *presupoziţia nonfactivă* (cf. presupoziţiile specifice, în funcţie de fiecare exemplu: 'Butonul nu reglează debitul.'; 'Eu nu sunt nebun.'; 'Românii nu sunt invidioşi.' etc.), iar atunci când nu mai exprimă rezerva locutorului, enunţul conţine *presupoziţia*

adevărului subordonatei, presupoziţia factivă (cf. presupoziţiile adevărului subordonatei în funcţie de fiecare exemplu: '[Este adevărat că] Nu era de glumă.'; 'Bine că nu s-a încurcat cu ea.'; '[Este adevărat că] Nu am văzut bine persoana.').

Presupoziţia falsului subordonatei este particulatiratea inferenţială care ajută la exprimarea disocierii vorbitorului de opinia raportată. Constatăm că frecvent complementizatorul *cum că,* atunci când transmite inferenţial ideea de rezervă a emitentului apare în enunţuri în care se găsesc mărci ale ironiei: *Umblă vorba prin presa centrală cum că dom' ministru al sănătăţii, Eugen Nicolăescu, într-un moment de plictiseală sau senilitate, a elaborat un proiect de ...* (*ap.* Internet) - a se vedea expresia dubiului *umblă vorba*, apocopa de la *dom'*, care atenuează gradul de politeţe şi apropie de oralitate mesajul; atributul senilităţii dat referentului; *La scară macroeconomică, postelectorală, mari speranţe pusese populaţia în proaspeţii aleşi, cum că îndrepta–vor toate strâmbătăţile fostului executiv.*(*ap.* Internet) - a se vedea schimbările de topică care sunt arhaizante şi ironice prin raportare la actualitatea temei discutate; *Nişte băieţi [...] şi-au făcut nişte calcule cum că se vor îmbogăţi doar din licenţierea proprietăţii intelectuale. Şi-au cam greşit socoteala...* (Internet) - atragem atenţia asupra termenului familiar, cu determinare vagă *nişte băieţi,* combinaţia între familiar şi vag la nivelul referentului fiind specifică limbajului colocvial, asupra atenuatorului ironic *cam* ca mărci ale ironiei.

Datorită funcţionalităţilor pragmatice pe care le are - de exprimare a rezervei, uneori a rezervei combinate cu ironie şi, constant, de indicare a plurivocităţii - se poate considera că locuţiunea conjuncţională *cum că* are un rol pragmatic care depăşeşte ca importanţă rolul lui sintactic. Faptul că îşi poate modifica radical funcţionalităţile pragmatice este un semn pragmatic de vitalitate. Diferitele valori pragmatice pe care le achiziţionează sunt combinaţii între componentele pragmasemantice pe care "le are în inventar", care îi sunt, cu alte cuvinte, specifice, şi pe care le poate "dirija".

În concluzie, la nivelul lui *cum că* se pot identifica trei componente: i) plurivocitatea; ii) asertivitatea, efectele asertvităţii fiind a) presupoziţia falsului subordonatei; b) presupoziţia adevărului subordonatei, acestea două în distribuţie contextuală complementară. Rezerva locutorului este o funcţionalitate pragmatică care rezultă din combinarea plurivocităţii şi a presupoziţiei falsului subordonatei.

Dacă conectorul *cum că* se debarasează de comopnenta plurivocităţii şi a rezervei, rămânând doar cu cea a asertivităţii atunci când nu introduce poziţii sintactice de tip complement, ci de tip circumstanţial, devine sinonim, din punct de vedere funcţional pragmatic, cu jonctivul *că asertiv*: *O chestie nostimă fu aia cum că nişte inspectori sanitari s-au deghizat în căldărari, zilele trecute, şi au verificat, incognito, pieţele din Rădăuţi.* (Internet; a se observa faptul că nu se poate vorbi de disocierea opiniilor, de rezervă prudentă a locutorului, datorită sintagmei cataforice din regentă *o chestie nostimă*). Conectorul *cum că* îşi poate accentua funcţionalitatea asertivităţii atunci când ajunge să aibă un uz echivalent cu *adică, de exemplu, mai exact, mai precis,* deci atunci când introduce o apozitivă, ca în: *Păi, dacă, pornind de la o premisă greşită (cum că densitatea scoarţei este mai mare decât a nucleului), ai ajuns prin calculele tale (presupunem*

corecte) la... (Internet); *N-avea rost s-o fac pe moralistul, cum că domnul Cutare este un neisprăvit.* (Internet).

În concluzie, o analiză pragmatică a complementizatorilor care poate întregi sau nuanţa analiza sintactică trebuie să ţină cont de:

a) parametrii pragmatici contextuali constanţi;

b) de profilul inferenţial al enunţului;

c) de datele semantice relevante, cum ar fi caracterizarea semantică a verbelor matriciale.

Falsul polisemantism al conectorilor naturali

Termenii de *conector sintactic, conector semantic* şi *conector pragmatic* nu se constituie neapărat într-o relaţie tricotomică. Adevărata relaţie de opoziţie şi cea mai puternică este de fapt între *conectorii naturali* şi *cei analogi lor din logică* sau *din alte limbaje artificiale*. O altă opoziţie, mai slabă, s-ar putea stabili între mărcile pragmatice - care nu conectează sintactic - şi conectorii propriu-zişi care au o natură sintactico-pragmatică inerentă.

Studiul conectorilor a dus la o ***modificare de paradigmă*** în ştiinţa limbajului; ca urmare, a apărut o ramură nouă, pragmatică inferenţială[36], numită de unii *pragmatică griceeană* şi *neogriceeană*, după tradiţia anglo-saxonă şi nord-americană de cercetare care se raportează la figura cea mai proeminentă din zona analizei pragmatice inferenţiale, şi anume la H. P. Grice, şi de alţii *pragmatică integrată*, conform tradiţiei de analiză de la O. Ducrot, Anscombre, J. Moeschler, cât şi a altor cercetători francezi şi elveţieni.

Am vrut să vedem dacă noţiunea de modificare de paradigmă nu este puţin prea îndrăzneţ folosită aici. Pentru aceasta am luat caracteristicile acestui fenomen aşa cum au fost descrise de Thomas S. Kuhn, care a introdus în epistemologie noţiunea, şi am văzut că în cazul nostru se susţin, în sensul că pragmatica inferenţială are caracteristicile unei ştiinţe nou constituite. Epistemologul american, Thomas S. Khun, în *The Structure or Scientific Revolutions*, vorbeşte de următoarele trăsături specifice unei discipline novatoare: a) rezultatele trebuie să fie destul de noi, de deosebite ("unprecedented"), ca să atragă un grup stabil de aderenţi din zone alternative de activitate ştiinţifică; b) rezultatele obţinute trebuie să lase loc unei serii întregi de alte probleme de elucidat, de redefinit etc., deci să aibă un caracter deschis ("open-ended")); c) asupra fundamentelor să nu existe dubii; d) formarea unei paradigme şi a unui mod mai ezoteric de cercetare în raport cu ştiinţa fundamentală care posedă o paradigmă proprie (în cazul nostru semantica) este un semn de maturitate; e) rezultatele ştiinţifice să fie consemnate în cărţi de cercetare avansată, dar şi în publicaţii elementare, de popularizare şi de diseminare a teoriei.

Teorii deja constituite ale semanticii limbii naturale înregistrează progrese în înţelegerea sensului natural datorită observaţiilor furnizate de analiza conectorilor. Este vorba de semantica presupoziţiilor, de semantica lexicală şi de teoriile semantice care explică sensul prin adevăr; prin analiza conectorilor se va arăta că modul de calculare al valorilor de adevăr şi ale unei propoziţii este insuficient pentru explicarea sensului ei şi, ca urmare, se va închega treptat o concepţie nouă asupra interpretării sensului şi a

[36] În ciuda diferenţelor de metodă de analiză şi a faptului că reprezentanţii celor două şcoli la începutul dezvoltării şi constituirii lor nu se citau, nu şi-au contestau unii altora conceptele operative. Păreau două tabere care fiecare lucra în direcţia ei şi între care se aşternuse tăcerea.

comunicării lui, alta decât cea jakobsoniană, care avusese ca sursă de inspiraţie modelul codului, la rândul lui desprins din modelul comunicării telefonice.

Cum au loc aceste schimbări de paradigmă? Căutându-se răspunsuri la anumite întrebări, se întâmplă ca la un moment dat să nu mai existe un consens asupra domeniului la care se aplică conceptele fundamentale ale ştiinţei normale, în cazul lingviştior şi filosofilor limbajului concepte ca *sens, compoziţionalitate semantică, codificare* şi *comunicare (i.e. codificarea în relaţie cu comunicarea)* cunosc modificări; apar redefiniri ale unor concepte, precum cel de *presupoziţie, comunicare umană,* de asemenea, concepţia asupra *valorii de adevăr a propoziţiilor* se modifică dramatic, în sensul că începe să fie văzută ca o realitate dinamică, dependentă de context şi de actul asertării.

Întrebările care sunt fundamentul unor ulterioare schimbări în domeniu pot fi particulare sau generale. Cele care circulă sau au circulat în legătură cu conectorii sună cam aşa: se poate vorbi, în cazul conectorilor, de un sens al lor?; dacă da, se poate pune problema unei ambiguităţi semantice la nivelul lor?; se poate vorbi de polisemie? există conectori textuali? câte tipuri de conectori avem? ce sunt aşa-numitele *valori (circumstanţiale)* şi *valori modale* de la nivelul propoziţiilor introduse prin jonctivi? Întrebări mai generale, cu bătaie mai lungă, ar fi: cât din ceea ce se comunică se află codificat în materialul lingvistic?; câte tipuri de sens avem?; şi, finalmente, obsesiva şi importanta întrebare: ce este sensul?

Din perioada anilor 1960 încoace, H. P. Grice îşi modelează, printr-o serie de studii, teoria care introduce un punct de vedere nou şi radical asupra sensului şi asupra comunicării şi care stă la baza abordării pragmatice a conectorilor (v. *infra* ***Teoria lui H. P. Grice şi componentele sensului natural***). Principiul epistemologic care îl ghidează în investigaţii este aşa-numitul principiu al briciului lui Ockham, cunoscut în abordările filosofice şi ca principiul economiei ontologice. În esenţă, acest principiu spune că este inutil să se multiplice entităţile: ”Entităţile nu trebuie multiplicate mai mult decât e necesar.” (Flew, *op. cit.*). Acest deziderat metodologic este numit astfel după W. Ockam (1285-1349), călugăr franciscan englez, despre care se crede că ar fi lansat această concepţie. În scrierile sale - comentarii la opera logică a lui Aristotel - aceste cuvinte nu s-au regăsit *ad litteram*, în schimb comentariile sunt în spiritul lor (Flew).

Prin acest principiu sunt, de exemplu, vizate negativ multiplele sensuri înregistrate la unii conectori naturali, cum ar fi cazul conjuncţiei *şi*. De asemenea, eventualele specializări ale conectorilor, specifice fiecărei limbi în parte, nu mai constituie un argument pentru ideea că există conectori diferiţi, cu semantisme proprii. Dimpotrivă, nu conectorii au semantisme proprii, ci există utilizări diferite ale conectorilor (cf. Moeschler, 1989). Aceasta înseamnă că "valoarea semantică" atestată la un conector derivă dintr-un anumit uz al acestuia. Prin *utilizarea* conectorului nu se înţelege o folosire într-o construcţie gramaticală particulară, ci o utilizare curentă a lui cu un anumit scop comunicativ. Astfel, orice detaliu contextual poate direcţiona interpretarea conectorului pe un făgaş nou, rezultatul fiind achiziţionarea momentană de către jonctiv a unei valori contextuale.

Două tabere diferite s-au individualizat prin modul diferit de a considera semantismele conectorilor naturali. O tabără era reprezentată de cei care interpretau valorile conectorilor ca fiind sensuri propriu-zise.

Conectorii naturali erau considerați cuvinte ambigue, iar sarcina cercetării era de a-i dezambiguiza. Această viziune a fost numită de Posner (1980) *monismul sensului*. Ea are în centru noțiunea de sens și lucrează cu concepte precum: trăsături semantice, categorii semantice, sens literal *vs.* sens figurat, sens unic *vs.* polisemantism și ambiguități de sens, constrângeri de realizare a trăsăturilor semantice. Strategia acestui demers în abordarea conectorilor era de a le maximaliza sensurile și de a le considera cuvinte polisemantice.

A doua tabără, apărută în urma dezvoltării teoriei lui H. P. Grice, interpreta semantismele conectorilor nu ca sensuri, ci ca valori conversaționale sau sugestii conversaționale achiziționate de aceste cuvinte pe parcursul utilizării lor în limbă. Ea punea un mare accent pe principiile pragmatice care guvernează uzul unei forme lingvistice. Denumită de către Posner și *monismul uzului*, această direcție de cercetare reducea la minimum sensurile propriu-zise ale conectorilor. Ce era în afara acestui nucleu semantic nu erau sensuri, ci sugestii conversaționale, indicații de interpretare. În această concepție, conectorii sunt o dovadă a caracterului vag și sugestiv al limbii (Posner, 1980). Adepții minimalismului semantic lucrează cu reguli de utilizare, condiții de uz, constrângeri de aplicare a regulilor semantice, cu noțiuni precum uz literal *vs.* uz figurat, uz adecvat *vs.* uz neadecvat, cu noțiuni de gramatica textului și de analiza conversației. În această teorie se consideră că drumul parcurs de un cuvânt este invers, de la uz la sens, că sensul derivă exclusiv din uz. Argumentele *pro domo* principale erau următoarele: valorile conectorilor nu reprezintă sensuri pentru că nu sunt stabile, se pot anula sau infirma, ca în *Daniela a avut un copil și s-a căsătorit,* ***dar nu în această ordine s-au petrecut lucrurile***.

De multe ori sensul literal al enunțului nu contribuie cu nimic la identificarea scopului conversațional urmărit. Există, frecvent, cazuri în care sensul literal este unul, iar sensul comunicat este cu totul altul. Alte argumente contra maximalizării numărului de sensuri erau următoarele: lista așa-ziselor sensuri ale conectorilor se poate augmenta fără a avea o limită proroiu-zisă, iar în acest caz însuși statutul de cuvânt al conectorului este pus în primejdie. Ce fel de cuvânt este acela care explodează în zeci de sensuri, cum poate fi cazul lui *și* într-o abordare maximalistă? Și cum pot fi aceste sensuri învățate de un vorbitor nenativ al limbii? Cum se poate explica fenomenul că de multe ori conectorul *și* poate fi omis fără ca sensurile lui să se piardă? În concluzie, valorile semantice ale conectorilor sunt, de obicei, rezultate dintr-o dublă determinare: contextuală, din partea elementelor de conținut, și situațională, din partea contextului de comunicare.

Ilustrare la monismul sensului

Cazul conectorului *și* este tipic pentru abordarea maximalistă a sensului. Ne vom referi la acele valori de sens și funcționalități pragmatice specifice pentru ceea ce se numește *și asimetric.* Distincția dintre *și simetric* și cel *asimetric* are în vedere o despărțire a sensului său logic, a sensului de conjuncție

logică, de celelalte semnificaţii achiziţionate prin uz (v. *infra* ***Aspecte ale analizei semantice a conectorilor naturali***). Înşiruirea valorilor de mai jos nu constituie o listă exhaustivă. Pentru fiecare caz în parte se va indica la cine am întâlnit menţionată acea valoare, aceasta neînsemnând că autorul respectiv este singurul care a evidenţiat-o şi, de asemenea neexcluzând nici faptul ca acea semnificaţie să fi primit o denumire diferită în alte abordări. Posner (1980) arată că utilizările conectorului înregistrează simultan mai multe 'sensuri', 'valori', 'conotaţii', dintre care una este predominantă. Astfel, frecvente sunt utilizările lui ***şi*** *local* şi *simultan,* ca în: *Ana era în bucătărie şi făcea gogoşi.* (ex. preluat de la Posner, 1980, p. 186), unde valoarea de timp şi spaţiu sunt cumulate; un ***şi*** *simultan, explicativ* şi *local* în: *N-am apucat noi să ne aşezăm bine în groapă, şi numa ce să vezi? Doi lupi.* (S.T., p. 104). Este inutil să subliniem importanţa şi frecvenţa lui *şi temporal.* Valoare des folosită în limbajul popular, ea cunoaşte rafinări succesive pentru care îşi formează colocaţii specifice, de tipul: *şi imediat ce, şi numai (ce), şi de îndată ce, şi când colo,* mai mult, se sedimentează chiar o construcţie cu corelativ, de tipul *şi imediat ce* (sau *şi numai ce / şi de îndată ce / şi cum*)... *că şi...*

Valorile lui ***şi*** *temporal* pot fi analizate şi mai fin, în funcţie de explicitările adverbiale pe care le poate căpăta conectorul. S-a vorbit despre valoarea de *simultaneitate plasată în trecut,* cum este cazul lui *şi* parafrazabil prin colocaţia *şi atunci* sau substituibil prin *când,* încadrat de Sabina Teiuş ca *şi* "subordonator" temporal (cf. S.T., p. 104), (cf. *N-am avut io două luni şi... a venit la Braşov.* (S.T., p. 105), *N-am tras de două ori ş-am auzit pac!* (*ibidem*) sau alte nuanţe temporale, de tipul *şi cândva, şi în viitor, şi uneori, şi întotdeauna* etc.

Conectorul copulativ dezvoltă un cumul de valori format din *simultaneitate, explicativitate,* sens *local* şi de indicare a *direcţiei,* în: *Fereastra era deschisă şi o adiere pătrundea în încăpere.* (exemplu preluat de la Posner, 1980, p.186).

Nu există valoare circumstanţială pe care conectorul *şi* să nu o poată admite şi achiziţiona prin folosire. În fraza *Petre i-a vorbit urât Danei şi ea a plecat*., conectorul cumulează o valoare *temporală* şi una *cauzală*, iar în: *Ba că îi trebe pe dracu, ba că pe mumă-sa şi m-a apucat târziu.* (S.T., p. 106) valorile *consecutivă* şi *cauzală* se împletesc. Sensurile *consecutiv* şi *instrumental* se asociază la nivelul lui *şi* din: *A dat Dumnezeu şi ungurii l-a prins... pe hoţ*. (S.T., p. 106). Chiar şi atunci când conectorul leagă două secvenţe care aparţin universului narativ de discurs, el poate amalgama pe lângă una sau mai multe valori circumstanţiale şi o funcţionalitate structurantă. Este cazul secvenţei următoare, unde se înregistrează următorul spectru de valori: *consecutivă, succesivă* şi funcţia de a *marca punctul maxim al naraţiunii: Leul, ... sucit prin spinii aceia, ş-o-nvârtit coada şi trage, trage, trage de colo, frate,* ***şi***-*şi rupe coada tocma pe la jumătate.* (S.T., p. 106).

Ne este greu să facem afirmaţii referitoare la frecvenţa în limbă a unora sau a altora dintre aceste sensuri în cazul conectorului *şi*. Remarcăm numai faptul că o dovadă a frecventei utilizări a conectorului cu valoare *consecutivă* este formarea colocaţiei *a dat Dumnezeu şi...*

Valoarea subordonatoare *finală* a conectorului este frecventă. Ea poate fi explicată ca fiind derivată din amalgamarea sensurilor unui *şi* care înglobează, alături de semnificaţia finală, valori *locale* şi *temporale*, ca în: *Trimiţi tu băiatul mâine dimineaţă şi ia sticla.* (S.T., p. 104). *Şi final*, îmbogăţit cu o nuanţă *explicativă*, apare în: *Vii şi iei mireasa din curte*. (S.T., p. 104).

Seria de valori subordonatoare ale conectorului nu se încheie cu valoarea *finală*. Astfel s-a înregistrat un *şi atributiv*, din nou explicabil prin valoarea *locală* sau *spaţială*, numai că ideea de loc este convertită în idee de persoană ca 'loc' al manifestărilor unor proprietăţi. Astfel în: *A fost odată un împărat şi acesta a avut trei fete.*, nuanţa atributivă apare concomitent cu nuanţa explicativă.

Şi cauzal, care are totodată rolul de a marca tranziţia în structura ideatică a discursului, ca în: *L-am văzut cu obrajii şi urechile roşii şi atunci i-am pus termometrul.* este semanlat printre alţii de Schiffrin (1987, p. 130).

Numit de Sabina Teiuş *şi subiectiv* (S.T., p. 103), substituibil prin *că*, conectorul este utilizat de fapt cu o valoare semantică *constatativă* şi *consecutivă*, ori *cauzală,* valorile semantice fiind uneori greu de departajat: *S-a-ntâmplat şi nu era gaz, nu era gaz.; Se întâmplă şi moare la Bârlad, ţiganu.* (*ibidem*).

Şi cu valoare *adversativă* este o una din extensiile de semnificaţie cele mai puternice ale conectorului. S-a înregistrat un *şi adversativ* cu valoare opozitivă mai tare, recognoscibil prin faptul că se poate substitui, de preferinţă, cu *dar* (cf. *Ei au luat armele ş-au vrut trage* ***şi*** *armele o fo-ngheţat verşlosu şi n-o funcţionat.* (S.T., p. 84)), un *şi adversativ* cu valoare opozitivă mai slabă, care se poate înlocui cu *iar*, la care se mai poate specifica un indicator empiric de recunoaştere, şi anume existenţa ideii de alternanţă, ca în: *Plecase toţi cu şase lăutari şi eu cu doi.* (S. T., p. 101); *Vara ne duceam şi grijeam de vaci la câte-un bogat şi iarna veneam acasă.* (*ibidem*); *Aude vorbindu-se şi nu pricepe nimic.* (DEX).

Conectorul poate fi folosit şi cu valori aspectuale dintre cele mai diverse, cum ar fi: valoarea intensivă, de accentuare (cf. *Da era slab, şi slab, şi slab.* (S. T., p. 57)), funcţiunea de a indica, pe lângă intensitate, progresia acţiunii (cf. *Nu putea să-i scoată pe turci de-acolo. Bătaie, şi bătaie, şi bătaie.* (S.T., p. 100); *Mă doare, şi zbier, şi zbier.* (*ibidem*); *S-au pus cu mitralierele pe-ai noştri. Trage-i şi dă-i.* (*ibidem*)) ş.a.

Şi este un cuvânt cameleonic. Lista sensurilor sale se poate extinde mai mult. Valorile semantice ale conectorului se schimbă în funcţie de sensul constituenţilor propoziţiilor conectate şi de contextul de comunicare. Într-un stil lirico-filosofic de exemplu, iar acesta nu este singurul prilej, *şi* poate să aibă valori deosebite, care se pot discerne uşor, dar care, pentru că sunt exprimate prin intermediul aceluiaşi conector sunt oarecum camuflate de eufonia pe care o creează repetiţia acestuia (cf. *Nu vă pasă de clocotul verde al apelor, de sclipirea de piatră a munţilor, de foşnirea ierbii... Veniţi şi vă duceţi şi nu vă pasă.* (Creţia, p. 91)).

În plus, în limba română *şi* este un cuvânt cu dublă valoare gramaticală, conjuncţională şi adverbială. Totodată, capacitatea conectorului de a funcţiona în contexte adverbiale dezambiguizatoare,

cum ar fi *şi acum, şi atunci, şi aici, şi aşa, şi imediat ce, şi dincolo, şi pe undeva, şi-şi* etc., justifică poate multitudinea sensurilor şi permisivitatea conjuncţiei.

Construcţia *şi şi*, dintre care al doilea *şi* este adverb (marcat prin accentuare), cu ocurenţe în limba vorbită, în limbajul familiar, popular, dar atestată şi în limba română veche (cf. *Că pierderĕ amu avuţiei şi şi alte năpăşti, cъtrâ ēl trage pe noi.* (Coresi, *Cazania*, 1581, *apud* Dimitrescu, 1973, p. 45), corelează de obicei două elemente relativ egale ca semnificaţie, dintre care al doilea este simţit ca fiind mai important.

Valorile adverbului *şi* se pot rezuma la una singură, deducem noi, conform înregistrărilor din DEX, şi anume la aceea de *a preciza*, fie că este vorba de o precizare a unui sens (cf. sensurile de "chiar", "întocmai" ale lui *şi adverbial* (cf. *A venit până ce şi Ion.*), fie că este vorba de o adăugare (cf. sensul de "pe lângă acestea, în plus, încă"), fie că este vorba de precizarea gradului în care există o anumită proprietate. Faptul că lexicografii au recurs la verbul *preciza* în metalimbajul lor indică natura pragmatică acestor semnificaţii. Jonctivul "precizează" în context aceste valori, nu le are, ci le acumulează temporar, prin uz, de la vecini şi din circumstanţa de enunţare şi le "indică" - ca să folosim un alt verb preferat pentru explicarea smenificaţiei procedurale, sau pe care le "semnalizează". Conectorul, prin componenta lui pragmatică, indică direcţia de interpretare a sensului frazei, mai mult, indică *direcţia inferenţială de interpretare*.

O altă gamă de funcţionalităţi pragmatice pe care le identificăm în uzurile conectorului discutat aici au o natură *textuală* sau disccursivă. Jonctivul poate veni cu o serie de indicaţii de structurare a discursului. Valorile lui *şi textual,* ca şi în cazul valorilor circumstanţiale, aspectuale şi adverbiale de precizare, înregistrează o paletă largă, pe care nu avem pretenţia că o epuizăm prin exemplele următoare. De regulă, când jonctivul achiziţionează funcţionalităţi de structurare discursivă el îşi pierde calitatea de jonctiv sintactic, devenind marcator discursiv. Studiile au înregistrat un *şi narativ introductiv*, care nu mai are valoare copulativă, ci leagă enunţul pe care îl introduce de o comunicare anterioară şi orientează conversaţia spre un anume subiect de discuţie: *Şi zi-i... pentru cântecul ăsta ai venit la noi, hai?* (S.T., p. 100); un *şi care prefaţează punctul cel mai general al discursului* (cf. Schiffrin, 1987, p. 133); un *şi enumerativ* (cf. *O scuturat-o, ş-o suflat-o, ş-o legat-o într-o batistă ş-o pus-o în taşcă.* (S.T., p. 97)); un *şi narativ continuativ*, care de multe ori ascunde un "răgaz de gândire" al interlocutorului (cf. *Şi era bătrână, şi pe mama mea o chema Măria, şi pe pe aia o chema tot Măria*. (S.T., p. 99)); un *şi indicator verbal al trecerii din planul povestirii în planul redării într-un stil direct liber* (cf. *Eu le spuneam "eu plec", mi se bătea şi ochiu drept mereu* ***şi*** *"păi, cum pleci?".* (S.T., p. 101), (o construcţie paralelă cu aceasta în planul subordonării este aceea care îi foloseşte pe *că*); un *şi narativ terminativ,* mai frecvent în coordonarea intrapropoziţională, în seria unei enumerări (cf. *Era un secretar..., un supprimar, un primar şi un notariu.* (S.T., p. 96)); un *şi aşa că*, marcator care leagă mai multe unităţi în interiorul unei istorisiri, semnalizând "ieşirea" din povestire, deci un *şi al ieşirii din narativ* (cf. Schiffrin, 1987, p.133). Alte înregistrări ale utilizării textuale ale jonctivului, deci în calitate de marcator discursiv mai sunt: *şi prozodic,* care este *expletiv* totodată, un *şi care anunţă o altă unitate de discurs,* un *şi marcator al intrării povestitorului în*

naraţiune sau al *continuării intervenţiei vorbitorului* (cf. Schiffrin, 1987, p. 144-152), un *şi narativ care alcătuieşte cadrul pentru acţiunile de prim-plan* (cf. Zafiu, 1998, p. 148) ş.a.

Trecerile sunt foarte uşor de făcut de la *şi* în calitate de conjuncţie logică care exprimă pur şi simplu adiţiunea unui alt sens propoziţional la cel precedent, la *şi circumstanţial, aspectual,* sau la *marcatorul discursiv.* Problema este cum pot fi explicate mai relevant aceste fenomene altfel decât prin inventarierea lor, mai ales că metoda inventarierii nu oferă siguranţă, dat fiind multitudinea valorilor înregistrate, capacitatea particulei de a cumula mai multe valori de sens şi funcţionalităţi discursive şi dependenţa identificării şi numirii acestor valori adeseori de inspiraţia lingvistului.

Acumularea unor inventare tot mai bogate ale sensurilor sau valorilor conectorilor a condus la ceea ce s-a numit ***ipoteza semantică***, susţine ideea polisemantismului. Totodată, ipoteza semantică are în centru conceptul de ***sens*** şi nu îşi pune problema dacă acea semnificaţie este un sens propriu-zis sau altceva, cu alte cuvinte dacă valoarea conectorului este de natură semantică sau de altă natură, dacă este o valoare stabilă, imuabilă şi nondependnetă de context sau nu. Datorită eludării acestor probleme s-a spus că ipoteza semantică promovează monismul sensului.

Monismul uzului stipulează reducerea la minimum a sensurilor conectorilor, de exemplu, şi pledează contra polisemantismului (contra multiplicării entităţilor, în termenii metodologici ai principiului briciului lui Ockam) şi arată că, dacă un conector oarecare are două semnificaţii, x şi y, una dintre ele este achiziţionată contextual/cotextual. În concluzie, multiplele aşa-zise valori semantice ale conectorilor survin de obicei în urma unor *determinări cotextuale, i.e.* a unor determinări care vin din partea vecinătăţilor lingvistice, şi *situaţionale*, care ţin de circumstanţa de comunicare a propoziţiei sau de procese cognitive interpretative.

Un alt slogan teroretic este acela că ***uzul guvernează sensul***: mai întâi a fost uzul şi intenţia de a comunica şi apoi s-a format sensul. Argumente multe, care vin din studiile referitoare la achiziţia limbajului, din antropologia lingvistică, din psiholingvistică şi din sociolingvistică sprijină această teză. Sensul nu este dat, nu este nici imuabil, ci apare ulterior uzului, se achiziţionează din situaţia de comunicare, prin aproximări succsesive, este chiar negociabil. O altă teză susţinută este aceea că, iniţial, ***sensul este unitate propoziţională***, nu unitate lexicală, cum poate am fi fost tentaţi să ne construim o concepţie teoretică implicită prin practica şcolară, care ne dirija didactic să găsim sensul cuvintelor în dicţionare, glosare etc.   Această căutare savantă a sensului este o tehnică însuşită, care raporta sensul unui cuvânt la alte cuvinte, dar iniţial sensul lexical, atomizat, a fost extras din unităţi propoziţionale. Pe de altă parte, există o opoziţie ireconciliabilă între sensul propoziţional şi sensul lexical: sensul propoziţional e infinit şi neinventariabil, pe când sensul cuvintelor e finit şi inventariabil. Există pericolul următoarei exagerări: să se creadă că sensul este echivalent cu uzul şi că nu există sens individual. Este adevărat că sensul lexical se transmite prin utilizarea lui în propoziţii, dar aceasta nu înseamnă că nu are autonomie.

Posner (1980) pledează contra abordărilor moniste. El sprijină ideea unui monism moderat al uzului. Astfel, Posner face o clasificare a valorilor semantice ale conectivului şi stabileşte principalele trei

accepţiuni ale conectorului din care derivă şi celelalate valori şi uzuri. Ele sunt numite de Posner în felul următor: *conjunctivitatea, i.e.* sensul lui *şi simetric*, sensul de conjuncţie logică care este şi cel mai puternic, *conectivitatea* şi *succesivitatea*. O altă clasificare conformă înregistrărilor cuvântului *et* în *Trésor de la Langue Française,* făcută de Luscher (1994), consemnează următoarele sensuri ale conectivului dependente de relaţiile de conţinut propoziţional: *concomitenţa* faptelor descrise de cele două propoziţii coordonate şi relaţia de *succesivitate* între propoziţii, din care derivă relaţia de *cauză*, conform căreia prima propoziţie este interpretată ca antecedentul şi cauza propoziţiei a doua din structura de conectare. Doar din aceste două exemple se poate vedea că nici măcar mănunchiul minimal de sensuri "tari" ale conectorului *şi* nu sunt descrise unitar în analize, ceea ce ne îndrituieşte a da câştig de cauză unei perspective moderate, dar inspirate din perspectiva pragmatică radicală a monismului uzului. Putem spune că cel puţin sensul de conjuncţie logică este nucleul semantic dur al acestei particule, restul putând a le interpreta ca dezvoltări din uzul pe care îl are cuvântul.

În urma cercetărilor din ultimul secol din semantică şi, mai recent, din pragmatică, s-a arătat că noţiunea de sens nu este unitară. În mod curent se vorbeşte de sens denotaţional, sens reprezentaţional, sens pragmatic. Frege vorbeşte de intensiune (sens) şi extensiune (referinţă). Prgmaticieni, precum Schiffrin, vorbesc despre sensul informaţional, sensul social şi sensul afectiv. Dacă pe lângă ideea că natura sensului nu este unitară, după cum se poate deduce şi din aceste tipologii şi, dacă amintindu-ne de definiţia dată pragmaticii ca fiind sens mai puţin condiţiile de adevăr, conchidem că sensul descriptibil prin adevăr, acel sens semantic, este doar o mică zonă din semnificaţia pe care o comunicăm, atunci lista tipurilor de sens inventariate S. Levinson în tratatul său de pragmatică ne pare a fi relevantă şi călăuzitoare pentru cercetarea de faţă.

Levinson (1986) inventariază cel puţin şase tipuri distinctive de sens, care se amalgamează şi formează sensul global al enunţurilor. Acestea sunt:

1. condiţiile de adevăr sau implicaţiile logice;
2. implicaturile convenţionale;
3. presupoziţiile;
4. condiţiile de reuşită (sau de fericire/ felicity conditions);
5. implicaturile conversaţionale generalizate sau standard;
6. implicaturile conversaţionale particularizate;
7. inferenţe bazate pe structura conversaţională.

La această "listă a lui Levinson" adăugăm încă o componentă, de care depinde mai ales conectivitatea sintactică, care reprezintă raporturile ierarhice între sensuri aflate în proximitate sintactică, afilierea propoziţiilor la un topic discursiv, componentă pe care o numim:

interdependenţă referenţială

(v. *infra* ***Reinterpretarea noţiunii de condiţie de interdependenţă referenţială***).

Fiecare dintre aceste tipuri de sens se comportă diferit în privinţa caracterului vericondiţional sau nonvericondiţional, a capacităţii de proiecţie de la nivelul local, propoziţional, la nivel frastic sau discursiv, a capacităţii de a fi anulabile sau nu, a modului lor de calculare, a relevanţei şi a dependenţei sau independenţei lor de context. Levinson specifică, de exemplu, că ultimile cinci categorii de sensuri (de la punctul trei şi şapte) sunt anulabile, ceea ce înseamnă că sunt dependente de context.

Conectorii iau parte la împletirea acestor sensuri în interiorul enunţului. Ei lucrează cu toate aceste sensuri, de aceea ni se pare important a le discerne. Ei chiar pot crea semnificaţii aparte, noi, emergente, prin modul lor de a manipula aceste zone de semnificaţie.

Rolul conceptului de adevăr în explicarea sensului

Căutând să găsească răspunsul la întrebarea ce este sensul, specialişti în filosofia limbajului s-au orientat spre noţiunea de adevăr. Deci au căutat să explice conceptul de sens al propoziţiei printr-unul mai riguros şi mai cunoscut, anume acela de adevăr. Ne interesază aceste lucruri din perspectiva explicării condiţiilor de adevăr pentru conectorii primari, altfel spus pentru descrierea valorilor semantice ferme ale lui *şi, sau* şi *dacă... atunci.* De asemenea, trebuie menţionat că tradiţia de cercetare din semantică, care căuta să explice sensul pornind de la relaţia dintre sensul cuvântului şi obiectul pe care acesta îl denotează, a fost înlocuită la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX cu o alta, care punea ca bază a sensului pe acela al *propoziţiei*. Fundamentul unei teorii semantice nu mai este deci sensul cuvântului, ci al propoziţiei.

Problema care se pune acum este aceea că sensul propoziţiei nu e o realitate semantică "monolitică", nedecompozabilă, ci el se constituie din interpretarea părţilor din care este compusă propoziţia, *i.e.* din interpretarea cuvintelor. Dacă sensul unei propoziţii depinde de sensul cuvintelor din care este alcătuită, de ce se consideră atunci că fundamentul semnificaţiei este sensul propoziţiei, iar nu sensul cuvântului? Quine a arătat că, iniţial, pentru a afla, a învăţa şi a ajunge să posede sensul unui cuvânt, fiinţa umană nu stă pasivă şi i se inculcă o entitate de sens individuală, izolată, ca o "etichetă pe un obiect" - aceasta este metafora folosită -, ci sensul cuvântului se individualizează treptat în conştiinţa subiectului vorbitor, uneori cu efort, folosindu-se un sistem conceptual care operează propoziţional. Suntem confruntaţi cu stări de fapte complexe precum este starea de fapte *Această persoană este soprana Angela Gheorghiu.*, în care elementul necunoscut (Angela Gheorghiu) este pus în relaţie cu alte obiecte ("a fi soprană"). Prin urmare, noi percepem unităţi lingvistice mai complexe decât numele sau cuvintele din care abstragem apoi entităţile ce ne erau necunoscute şi le introducem în lexiconul mental. Unitatea de comunicare, spune Quine, este propoziţia, nu cuvântul. Ideea lui Quine, a fost discutată mai întâi de Frege, care afirmă că numai în contextul unei propoziţii cuvintele au sens (cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990).

Tarski în 1933, în lucrarea "The concept of truth in the languages of the deductive sciences", publicată în *Logic, Semantics, and Mathematics*, arată că limbajele logice construite de logicieni ar beneficia de o definiţie a adevărului *în* acele limbaje logice dacă ar conţine o regulă prin care să se poată predicta corect pentru fiecare propoziţie a acelui limbaj formula:

S este adevărată dacă şi numai dacă p.

unde S reprezintă propoziţia, iar p reprezintă condiţiile în care propoziţia respectivă este adevărată (Kempson, 1977). S-a considerat apoi că formula lui Tarski pentru o teorie a adevărului poate fi extrapolată la limbajele naturale. Astfel, a cunoaşte sensul unei propoziţii înseamnă a cunoaşte în ce condiţii acea propoziţie este adevărată.

S-a constatat că formula tarskiană nu poate face nici o deosebire între propoziţii care întâmplător au aceeaşi valoare de adevăr ca *Cerul este albastru dacă şi numai dacă iarba este verde.* şi propoziţii care în mod necesar au aceeaşi valoare de adevăr *Cerul este albastru dacă nu sunt nori şi un grad prea mare de poluare.* Prin urmare, s-a simţit nevoia unei formule care să echivaleze mai restrictiv propoziţia cu noţiunea de adevăr. Formula mai restrictivă este:

În mod necesar S este adevărată ddacă p.

unde S şi p sunt aceleaşi simboluri ca mai sus. Această formulă stipulează că adevărul unei propoziţii trebuie dat în termeni de condiţii de adevăr necesare şi suficiente (Kempson, 1977, p. 23 - 27). Astfel într-o propoziţie ca *Vasile a fost cauza morţii Elenei.,*se poate vedea felul în care se împleteşte condiţia necesară cu cea suficientă: faptul că Vasile a tras asupra Elenei reprezintă condiţia suficientă pentru ca propoziţia de mai sus să fie adevărată, iar faptul că Elena a murit este condiţia necesară pentru adevărul acestei propoziţii, dar nu şi cea suficientă.

Varianta revizuită a formulei lui Tarski a fost mult dezbătută de filosofii limbajului pentru faptul că în ea se află implicat conceptul de necesitate. Formula este bineînţeles valabilă şi pentru expresiile complexe ale limbii, deci pentru acele înlănţuiri lingvistice alcătuite cu ajutorul conectorilor. Prin urmare, conectorii sunt *functori de adevăr* care contribuie la realizarea condiţiilor de adevăr necesare şi suficiente ale frazei.

Într-un fel, formula tarskiană a sensului propoziţiei se poate aplica şi la nivel de sens al cuvântului, obţinându-se în cazul în care cineva nu ştie ce înseamnă numele *Angela Gheorghiu* o judecată de felul:

Numele *Angela Gheorghiu* înseamnă 'Această persoană este soprana Angela Gheorghiu'.

sau o altă propoziţie relevantă în acea situaţie de comunicare. Sensului propoziţiei i se dă o interpretare independentă, în termeni de condiţii de adevăr, iar sensului cuvântului i se dă o explicaţie în termenii contribuţiei punctuale pe care el o are la sensul propoziţiei. Aceasta este direcţia asumată în abordarea vericondiţională a sensului. Mai exact, cuvintele au o contribuţie sistematică la valoarea de adevăr a propoziţiei în care apar. Regulile semantice generale care guvernează sau se găsesc la baza asocierii dintre

propoziţii şi condiţiile lor de adevăr se realizează prin interpretarea constituenţilor propoziţiei, or de aici, de la nivel de cuvânt intervine natura compoziţională a sensului, care se transmite mai departe, până la nivel frastic (Kempson, 1977, p. 30). Fiecare cuvânt al propoziţiei S este un constituent al lui p dacă este predeterminat de adevăr şi dacă combinaţiile sintagmatice în care intră în cadrul lui S sunt şi ele predeterminate de adevăr. Adevărul, indiferent de ce valori capătă - este vorba de valorile 'adevărat' şi 'fals' - are calitatea de a fi transmis de la un constituent la altul, de la nivel de cuvânt, la nivel de propoziţie şi apoi, de aici, la nivel de frază, de expresie complexă.

Formula lui Tarski care stă la baza semanticii vericondiţionale a sensului a cunoscut în timp mai multe revizuiri, care sunt importante pentru că înglobează şi aspectul compoziţional al sensului sporind transparenţa demersului. Variante îmbunătăţite ale formulei lui Tarski, aşa-numitele propoziţii-T, unde T vine de la engl. *truth* 'adevăr', iar nu de la numele filozofului, arată pe de o parte că sensul nu este epuizat de condiţiile de adevăr, iar pe de altă parte că definiţia adevărului trebuie să fie obţinută compoziţional. O propoziţie-T este următoarea:

S înseamnă p $=_{df}$ S este adevărată în v ddacă p.

unde S este descrierea structurală a propoziţiei, 'v' reprezintă situaţia, adică specificarea faptelor relevante, *i. e.* contextul relevant, iar 'p' reprezintă condiţiile de adevăr ale lui 'S', astfel încât 'S' să poată fi adevărată în v (cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 64). Interpretarea propoziţiei-T este următoarea: ea înlocuieşte iniţiala formulă tarskiană (care se află în partea stângă a semnului egal), considerată destul de obscură deoarece implică o entitate a cărei natură este necunoscută ('p' ca sens al lui 'S'), cu o expresie bicondiţională 'S este adevărat în v' şi 'p', unde 'p' este interpretat ca o propoziţie care descrie ceea ce se spune când se susţine 'S este adevărat în v'. În concluzie teoria semantică a sensului propoziţiei este un aparat formal care generează compoziţional toate propoziţiile-T ale unei limbi (cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 65). Această ultimă definiţie a sensului unei propoziţii, care se trage din linia definiţiilor tarskiene, cuprinde la un loc conceptul de condiţie de adevăr, *i.e.*de extensiune, şi de intensiune.

În toată această discuţie n-a fost niciunde vorba direct de conectori. Ea totuşi s-a desfăşurat cu scopul de a putea spune următoarele: conectorii participă la stabilirea condiţiilor de adevăr ale frazei. În logica propoziţiilor, conectorii nu fac parte din sensul propoziţiilor şi nu participă la compoziţionalitatea sensului propoziţiilor în care apar, pentru că acolo ei leagă global propoziţiile, fără să ţină cont de sensul acestora.

Adevăr analitic, adevăr logic, adevăr factual

Acea zonă din semnificaţie care poate fi descrisă cu ajutorul conceptului de adevăr o numim sensul vericondiţional. Sensul vericondiţional se lasă explicat şi caracterizat prin adevăr. El are capacitatea de a fi verificat - fie prin forme de raţionament pentru că are caracteristica de a se lăsa transmis dintr-un constituent în alt constituent al raţionamentului, dintr-o etapă în altă etapă de judecată, fie prin comparaţia cu starea de fapte din lumea reală. Cum tipurile de adevăr sunt mai multe, - adevăr analitic, adevăr logic, adevăr factual - putem face deosebirea între enunţurile care au un sens logic, cele care au un sens analitic şi cele care au un sens factual, (empiric, contingent). Iniţial, am vrut să vedem dacă putem spune că jonctivii naturali preferă un anumit tip de sens vericondiţional. Un alt mobil care a determinat pornirea discuţiei din acest punct îl constituie nevoia de a explica "cu alte cuvinte" ce se înţelege prin faptul că unii jonctivi ai limbii naturale, cei care sunt identici cu conectorii conjuncţiei, disjuncţiei şi implicaţiei logice, participă la stabilirea condiţiilor de adevăr ale expresiei complexe, *recte* ale frazei.

Propoziţiile analitic adevărate, de tipul *Orice creion este un creion.*, *Toate corpurile sunt întinse.*, *Câinele este un animal.* (exemple preluate de la Vasiliu, 1984) sau *Dacă Petre este burlac, atunci Petre nu a fost însurat niciodată.*, nu au nevoie de o anumită situaţie de fapt, ori de circumstanţe contingente sau de o lume posibilă pentru a-şi defini valoarea de adevăr, căci ele sunt adevărate în virtutea sensului pe care îl au. Ele sunt adevărate în orice lume posibilă sau, dacă falsul este valoarea lor de adevăr, atunci ele sunt false în toate lumile posibile. Pentru a înţelege o propoziţie analitică nu este nevoie de ceea ce Kant numea în *Critica raţiunii pure* "mărturie a experienţei" (*apud* Vasiliu, 1984, p. 137). Într-o propoziţie analitică, predicatul atribuie subiectului una din "notele" sale definitorii (sau, în termeni lingvistici, una din trăsăturile sale de sens). Kant spunea, referindu-se la judecata analitică, că predicatul B e cuprins implicit în subiectul A, aparţine subiectului A, că legătura dintre subiect şi predicat e gândită prin identitate, că ideea, conceptul, **b** este *gândit în* **a** sau *odată cu* **a**, că pentru a formula judecata analitică raţiunea noastră nu iese din concept (*apud* Vasiliu, 1984, p. 137). Prin urmare, adevărul unei propoziţii analitice rezultă din analiza conceptelor exprimate sau denotate de acea propoziţie (cf. Vasiliu, 1984, p.138).[37]

Logica se ocupă şi de un alt tip de adevăr: adevărul logic sau adevărul raţiunii, ori adevărul obţinut în virtutea legilor logice, ca în silogismul:

Dacă Socrate e muritor, atunci Socrate e om.

Socrate e muritor.

[37] Adevărul analitic este important în semantică pentru explicarea următoarelor relaţii semantice: relaţia cuvânt - gen proxim, sinonimia semantică, restricţii semantice, în explicarea echivalenţelor, a parafrazei, a tautologiei ş.a.

Prin urmare Socrate e om.

Cum se demonstrează adevărul acestui silogism? Se poate observa că din adevărul premisei majore şi a premisei minore decurge adevărul concluziei. O altă modalitate profitabilă este cu ajutorul formelor logice. Forma logică a silogismului de mai sus, cunoscută şi sub denumirea de *Modus ponens*, este următoarea:

$$((p \rightarrow q) \wedge p) \rightarrow q.$$

Ea indică direcţia de propagare a adevărului din constituent în constituent datorită corectitudinii formei. Această formă logică este o structură corectă de gândire, noi am mai putea spune într-un mod mai puţin tehnic că este un mod raţional de interpretare a sensului premiselor, care cuprinde o concluzie ce este necesar adevărată. Este în acelaşi timp şi un parcurs progresiv în cunoaştere. Silogismul *modus ponens* ca şi toate celelate forme silogistice corecte, care au fost descrise şi teoretizate de Aristotel, sunt expresii complexe şi valide (adevărate în toate lumile posibile sau necesar adevărate). Adevărul unui raţionament silogistic se poate demonstra cu ajutorul matricilor de adevăr pentru raţionamente sau argumente, care sunt similare tabelelor de adevăr pentru propoziţii, numai că mai complexe. Orice enunţ care respectă, să zicem, formă logică de mai sus este un enunţ logic adevărat. Dacă forma lui se păstrează şi numai numele de *Socrate* şi de *om* sunt înlocuite cu alte nume, silogismul rămâne adevărat. În logica propoziţiilor aceste forme logice valide se mai numesc şi tautologii. Formele logice silogistice corecte reprezintă pattenuri de gândire care ajută la extragerea implicaţiilor logice. Aceste inferenţe valide nu sunt altceva decât condiţiile necesare şi suficiente pentru adevărul acelei expresii complexe. Cu alte cuvinte, între sensul unei propoziţii exprimate în termeni de condiţii de adevăr şi sensul unei propoziţii exprimate în termeni de formă logică se poate pune semnul egal (Kempson, 1977). Ceea ce le uneşte reprezintă faptul că ele operează cu acelaşi tip de sens, care în lista lui Levinson, este primul: implicaţiile logice (v. *supra* ***Falsul polisemantism al conectorilor naturali*****)**. În ultimă instanţă, implicaţiile logice şi condiţiile de adevăr sunt unul şi acelaşi lucru.

În cazul silogismelor, structura lor este semnalizată sau indicată de cuvinte precum *şi, prin urmare, dacă... atunci,* deci de conectori, iar nu de semne descriptive ca *Socrate* şi *om*. Am arătat că orice substituţie a numelui *Socrate* cu un alt nume şi orice substituţie a termenului *om* cu un alt termen nu schimbă argumentul. El rămâne valid. Deci adevărul logic este un adevăr dat de *forma argumentului* sau *silogismului, în care conectorii şi termenii logici au o importanţă foarte mare*. Adevărul analitic, în schimb, este un adevăr dat de sensul constituenţilor propoziţiei.

Adevărul analitic este un adevăr în virtutea *relaţiilor de sens* care se stabilesc între constituenţii propoziţiei sau între propoziţiile care alcătuiesc o expresie complexă, pe când adevărul logic este un adevăr care se stabileşte datorită faptului că propoziţiile se află într-o anumită *relaţie formală* corectă la structurarea căreia participă şi conectorii, reprezentabilă printr-o formă logică (Vasiliu, 1984, p. 156).

Lepore (*op. cit.*) arată că sunt două feluri în care un argument poate fi valid din punct de vedere deductiv: el poate fi valid în virtutea formei (este cazul raţionamentelor logice) şi valid non-formal, în virtutea a ceea ce unele din cuvintele sale non-logice, descriptive, semnifică. De exemplu, argumentul *Ion este burlac, aşa că Ion este necăsătorit.* este valid în virtutea semnificaţiei semnului descriptiv *burlac*. În ceea ce priveşte validitatea formală, ţinem să menţionăm aceasta deoarece este un aspect cognitiv important al gândirii umane, nu e nevoie să înţelegem argumentul în întregime pentru a-i recunoaşte validitatea, ci este suficient să vedem dacă este corect format pentru a putea beneficia, într-o oarecare măsură, e adevărat, într-o măsură mai mică decât în cazul unei comprehensiuni complete, de parte din semnificaţia lui. Astfel, dacă îl înţelegem pe *şi* şi pe *aşa că* din următorul argument: *Mulţi filosofi îmbrăţişează holismul şi unii sunt atomişti. Aşa că mulţi filosofi îmbrăţişează holismul.* (*ap*. Lepore, p. 23) înţelegem adevărul concluziei şi putem opera mai târziu cu această informaţie. Şi în anumite situaţii de comunicare se întâmplă de multe ori să "nu înţelgem totul" şi, cu toate acestea. să continuăm să comunicăm. Nu vrem să spunem că acest lucru se întâmplă neapărat din pricina validităţii formale a argumentelor interlocutorului, dar poate există o legătură cognitivă între mecanismul recunoaşterii validităţii formale şi alte mecanisme de prelucrare a sensului bazate pe operaţii inferenţiale care sunt la fel de eficiente.

Până la urmă, pentru un lingvist, distincţia dintre adevărul analitic şi adevărul logic poate să nu aibă mare importanţă de vreme ce nu există diferenţe între inferenţele care se pot extrage din propoziţiile A- sau L-adevărate. Inferenţele lor sunt implicaţii logice. În plus, toate L-conceptele - implicaţia logică, echivalenţa logică, consecinţa logică - servesc la definirea şi "manipularea noţiunilor legate de adevărul analitic" (Vasiliu, 1984, p. 119).

Enunţurile analitic adevărate au o ocurenţă destul de rară în limbajul obişnuit, sunt aproape simţite ca bizare sau anormale când sunt întrebuinţate din cauză că exprimă nişte adevăruri comune, banale şi universale, deci nişte truisme. Judecata analitică este necesar adevărată, aceasta înseamnă că este adevărată în orice condiţii. Despre ea se mai spune că este adevărată prin definiţie, că nu depinde de testări empirice, deci că nu trebuie să fie verificată prin comparaţie cu lumea reală. Pentru logicieni, semanticieni şi în general pentru filosofii limbajului, de asemenea pentru cei ce aprofundează domeniul filosofiei, eticii, dreptului, argumentaţiei, în religie, matematică şi în programarea informatică, silogismele şi judecăţile analitice sunt importante deoarece captează *scheme de funcţionare* ale gândirii şi ale limbajului, adică principii universale, precum principiul "ceea ce este adevărat pentru toţi este adevărat şi pentru unii" sau principiul că "orice mulţime de obiecte se autoinclude" (Vasiliu, 1984, p. 117).

În vorbirea uzuală, astfel de principii sunt tacit implicate, de aceea exprimarea lor ca atare nu apare decât în circumstanţe de desfăşurare a comunicării cu totul speciale, cum ar fi, de pildă, o situaţie când cineva se abate de la astfel de scheme logice de gândire, când susţine o aberaţie, iar interlocutorul enunţă o propoziţie logic sau analitic adevărată ca formă de corecţie a gândirii interlocutorului. Din aceste principii generale pe baza cărora se formează ceea ce Aristotel numea *toposuri*, ori *locuri comune* derivă diferite tautologii conversaţionale, de felul lui *Războiul e război., Femeile tot femei., Fie va fi, fie nu va fi.,*

Dacă o face, o face., (livresc) *A fi sau a nu fi, aceasta-i întrebarea.*, o mare parte dintre legile lui Murphy şi alte truisme (vz. *infra* ***Descrierea implicaturilor***).

Spre deosebire de enunţurile analitic adevărate, care am spus că sunt mai rare în comunicarea obişnuită, raţionamentele logice tind să fie omniprezente. Cu ajutorul schemelor de raţionare, deci cu ajutorul raţionamentelor logic adevărate, se pot indica acele incorectitudini semantice special făcute, de exemplu, în discursul bazat pe umor, în glume, în bancuri, în manipularea publicitară sau care se strecoară mai mult sau mai puţin voit în comunicarea umană de orice altă factură, de la discursul politic, la discursul amoros. Cunoscute sub numele de *erori de raţionament formal* (*The Encyclopedia of Philosophy*, III, p. 169-173), acestea sunt doar o parte din *sofismele* sau *argumentele falacioase* (în engleză *fallacies*) care abundă însă în comunicare. La acestea se adaugă sofismele de limbaj - ambiguitatea, vagul. Deşi raţionamentele logice ar trebui să fie omniprezente, gândirea noastră nu construieşte întotdeauna scheme corecte. Dăm numai un exemplu aici, care este cunoscut sub numele de eroarea formală prin care se neagă antecedentul şi consecventul. Astfel, prin raportare la raţionamentul *Dacă naţiunile se dezarmează, atunci va fi pace*, în situaţia în care se neagă antecedentul şi consecventul lui se ajunge la sofismul: *Dacă naţiunile nu se dezarmează, atunci nu va fi pace.* (*ap. op. cit.*).

Pentru discuţia de aici, caracterizarea sensului analitic şi a sensului logic ne ajută la delimitări ulterioare. S-a arătat că sensul analitic este dependent de constituenţii semantici ai propoziţiei, dependent de relaţiile de sens care se stabiliesc între aceştia, şi că sensul logic este dependent de forma logică. Sensul analitic este tributar mai mult semnelor descriptive, în timp ce sensul logic este rezultatul organizării informaţiei descriptive cu ajutorul semnelor logice şi al conectorilor. Aceasta înseamnă că jonctivii, în întrebuinţarea lor logică, sunt nişte instrumente care au capacitatea să acumuleze adevărul premiselor şi să îl lase să treacă mai departe, la nivel de concluzie.

Majoritatea propoziţiilor şi frazelor din comunicarea obişnuită sunt propoziţii al căror adevăr este contingent, factual sau empiric, iar nu un adevăr necesar (*i.e.* adevăr logic sau adevăr analitic).

S-a observat că natura denotatului unei propoziţii ***logic adevărate*** sau al unei propoziţii ***analitic adevărate*** este diferită de natura denotatului unei propoziţii ***obişnuite*** sau, mai precis, ***factuale*** (Vasiliu, 1984), în sensul că pentru propoziţiile logic şi analitic adevărate denotatul nu are vreo importanţă, în schimb este esenţial în cazul celor factuale. Sensul unei propoziţii factuale depinde de condiţiile în care acea propoziţie este adevărată sau falsă. Condiţiile de adevăr sunt la rândul lor dependente de ceea ce denotă fiecare constituent descriptiv al propoziţiei.

Pentru a se stabili adevărul sau falsul unei propoziţii factuale ca *Afară plouă şi e frig.* trebuie să se cunoască regulile de denotaţie ale limbii, sensul fiecărui constituent, precum şi regulile de compunere a sensului propoziţiei din sensul constituenţilor ei.

Se mai spune că valoarea de adevăr factual, spre deosebire de valoarea de adevăr logic sau analitic a unei propoziţii poate fi negată fără autocontradicţie în anumite circumstanţe (Flew, 1996; cf. *Afară plouă şi e frig, de fapt burniţează.*).

Adevărul factual sau contingent nu este un adevăr al tuturor lumilor posibile, ci este dependent de lumea reală sau de o anumită lume posibilă specificată.

În logica propoziţiilor o expresie 'p' este factuală sau logic nedeterminată dacă acea expresie nu este nici tautologie, nici contradicţie (Vasiliu, 1978, p. 90).

Adevărul factual se bazează pe evidenţă, evidenţa empirică mai ales, de genul celei obţinute prin observaţia directă, prin statistici, prin investigaţii, prin percepţii. Propoziţiile factuale au proprietatea de a nu fi cu necesitate adevărate şi de a "risca posibilitatea de a fi false" (Flew, 1996). Adevărul contingent este adevărul care se poate stabili în acele lumi posibile compatibile cu cunoştinţele unui individ, unei colectivităţi, cunoştinţe dobândite pe baza experienţei actuale a individului sau colectivităţii sau pe baza experienţei transmise. Nu este un adevăr ştiinţific, ci este un adevăr empiric (Vasiliu, 1978, p. 202), mai precis, am spune noi, deoarece s-a văzut că şi adevărul ştiinţific este empiric, nu este un adevăr universal.

Adevărul factual este asociat cu proprietăţile de a fi sintetic şi *a posteriori*, iar cel necesar cu cea de a fi *a priori*. Adevărul factual este dependent de context, adeseori opus adevărului necesar, deci adevărului logic şi analitic. (Termenul de context este folosit aici în accepţiunea lui cea mai largă, ca fiind contextul situaţional, backgroundul comun de cunoştinţe ale emitentului şi interlocutorului său, eventual chiar textul anterior propoziţiei enunţate.) Propoziţiile factuale sunt propoziţii logic nedeterminate, cu alte cuvinte ele nu sunt nici tautologii, nici contradicţii. Propoziţiile factuale sunt propoziţii logic nedeterminate pentru că regulile sistemului sunt insuficiente pentru determinarea valorilor lor de adevăr. Determinarea valorilor lor de adevăr necesită în plus *să se cunoască starea de lucruri* (Vasiliu, 1978, p. 92).

Sensul unei propoziţii factuale nu este complet interpretat prin intermediul condiţiilor de adevăr ale propoziţiei, deci nu este complet interpretat prin proprietăţile logice ale acelei propoziţii. Cu alte cuvinte, nu se poate pune semnul egal între semnificaţia globală a propoziţiei factuale şi proprietăţile ei logice. Sensul unei secvenţe formată din propoziţii factuale este format din *ceea ce se asertează,* din *implicaţiile logice*, din *presupoziţiile propoziţiilor*, cât şi din *corespondenţa* între conţinutul propoziţional şi ceea ce este în lumea reală, pe care am considerat a fi reprezentată de *interdependenţa referenţială,* unul dintre tipurile de sensuri sau de semnificaţii cu care comunicăm (v. *supra* ***Ilustrare la monismul sensului***). Fără presupoziţii şi fără raportarea la contextul lumii reale, interpretarea sensului propoziţiei factuale nu poate fi satisfăcătoare, completă şi, în ultimă instanţă, corectă. Prin *presupoziţii* se poate parţial explica ceea ce la Vasiliu (1978) se considera a fi "cunoaştere a stării de lucruri". Presupoziţiile, se va arăta, sunt deţinătoarele acestei cunoaşteri. Sau, altfel spus, cunoaşterea stării de lucruri, *cunoaşterea lumii reale împărtăşită de vorbitori*, este semnalizată în cadrul enunţului prin presupoziţiile sale. Adevărul logic şi adevărul analitic se explică exclusiv prin condiţiile de adevăr care *sunt necesare şi suficiente*, deci prin proprietăţile logice ale propoziţiilor. La adevărul factual contribuie informaţia asertată, care este validată

prin corespondenţa cu lumea reală, corespondenţă numai parţial traductibilă prin condiţiile de adevăr necesare şi suficiente ale aserţiunilor şi prin presupoziţiile conţinutului asertat, presupoziţii care nu participă direct la condiţiile de adevăr, dar care participă la coerenţa globală a sensului, asigurând cadrul subiacent de stabilire a relaţiilor de interdependenţă referenţială între părţile enunţului.

Din punct de vedere lingvistic, observăm sărăcia inventarului conectorilor operativi utilizaţi în constituirea formelor logice - ne referim la cei care să aibă corespondent şi la nivelul conectorilor naturali - (*şi/* $\wedge$; *sau/* $\vee$; *dacă... atunci/* $\rightarrow$) şi multitudinea conectorilor naturali în limbă. Pentru adevărul logic, conectori precum *deşi, când, cu toate că, încât, cât şi, dar, cât timp, în loc să, împreună cu* etc. nu au relevanţă. Adevărul factual al propoziţiilor individuale nu contează dacă propoziţiile sunt încapsulate într-o formă logică de raţionament, deci sunt, am putea spune, supradeterminate de adevărul logic al formei în care apar - ca în cazul: *Socrate este om., Socrate este muritor., Mulţi filosofi îmbrăţişează holismul şi unii sunt atomişti.* etc., etc. -Pentru limba naturală însă şi pentru utilizatorii ei, conectorii naturali au o importanţă imensă. Conform intuiţiei noastre comune, adevărul factual, denotativ, este semnificaţia predominantă, cu care ne confruntăm atunci când producem sau receptăm un enunţ. Apoi, în funcţie de tipul de discurs, de context, de gradul nostru de instrucţie, de darul nostru oratoric etc. putem construi cu informaţia de care dispunem şi structuri argumentative de care nu întotdeauna suntem conştienţi şi care nu întotdeauna sunt şi logice, în sensul de corect formate. Ceea ce susţinem este că jonctivii limbajului natural sunt mijloace de reprezentare a infromaţiei brute, factuale, în interdependenţe contextuale. Ei sunt totodată şi mijloace de suprainterpretare a informaţiei brute. De exemplu, dacă avem o secvenţă de limbaj natural descriptivă, nonargumentativă, de tipul: *Iepurii au scăpat în grădină* [p] *în timp ce Ion le curăţa cuşca.* [q], conectorul temporal ajută la ancorarea în context şi la interpretarea lui 'p' şi a lui 'q' conform unei relaţii de simultaneitate a stărilor de fapte denotate de cele două propoziţii. Totodată conectorul *în timp ce* îl implică logic pe *şi*.

O altă observaţie care vine din perspectiva lingvistului este aceea că între conectorii logici *şi, sau, dacă... atunci* şi conectorii naturali omonimi se simt diferenţe "de sens" şi de "rol" pe care îl au în comunicare. Primii sunt indiferenţi la valorile circumstanţiale, aspectuale, emfatice, modale, acţionale şi discursiv structurante, atât timp cât aceste valori nu anulează caracterul vericondiţional al expresiei complexe, în timp ce conectorii naturali sunt foarte permisivi şi captează puzderia aceasta de conotaţii, se încarcă cu valori contextuale de orice fel. Aşa se explică de ce ei pot să îşi piardă caracterul vericondiţional, acea componentă sintactico-semantică despre care vorbeam la început. Latura lor sintactico-semantică poate deveni inactivă, cu alte cuvinte incapabilă să mai permită deducţii logice, dacă componenta pragmatică a conectorului are sau primeşte o forţă ilocuţionară de alt tip decât asertiv. De exemplu, în *Du-te imediat şi spală-te pe mâini!,* conectorul *şi* nu mai este vericondiţional, nu mai stabileşte condiţii de adevăr, ci cel mult participă la condiţii de realizare fericită a unui act de vorbire. El acţionează la nivel de forţă ilocuţionară directivă, în cazul de mai sus. Conectorul primeşte şi lasă să treacă, în sensul că nu blochează sau nu anulează, condiţiile de realizare ale ordinului impuse de imperativul

verbului, dar şi de anumite date extralingvistice, cum ar fi căderea locutorului de a da un ordin interlocutorului său datorită unei superiorităţi oarecare de care acesta se bucură.

Astfel, analiza conectorilor în limba naturală are în vedere cu precădre sensul factual.Conformitatea sensului cu situaţia denotată depinde nu numai de condiţiile de adevăr, dar şi de presupoziţiile şi de interdependenţele referenţiale. În limba naturală, conectorii nu indică decât într-o mică măsură condiţiile de adevăr, ei semnalizează presupoziţiile relevante pentru ancorarea contextuală şi interdependenţele referenţiale dintre părţile enunţului.

Sensuri din spatele adevărului: implicaţiile logice şi presupoziţiile

Probleme generale

Adevărul factual se redă prin condiţiile de adevăr necesare şi suficiente ale propoziţiei şi se explică parţial prin capacitatea descompunerii lui în implicaţiile logice şi presupoziţiile propoziţiei[38]. Presupoziţiile participă, ca şi implicaţiile logice, la formarea interpretării semantice a propoziţiei sau frazei dar şi la interetarea pragmatică a acesteia. Intuitiv, simţim că o frază asertivă construită cu subordonată oarecare, ce exprimă un adevăr factual, are un cuantum de informaţie nouă sau inedită, care "ne spune ceva în plus". Această intuiţie este datorată nu atât "rudelor de sens" sau, am putea spune, "rudelor *după* sens", adică, L-implicaţiilor acelei expresii lingvistice complexe şi mai ales presupoziţiilor pe care le poartă, cât interdependenţelor referenţiale conţinute. În consecinţă, ceea ce susţinem este că sensul unei fraze cu adevăr factual se explică prin *condiţiile de adevăr necesare şi suficiente*, *i. e.* prin *informaţia asertată abordată global ca entităţi propoziţîonale*, prin *implicaţiile logice*, prin *presupoziţiile* acelei fraze sau expresii lingvistice complexe, cât şi prin interdependenţele referenţiale.

Chierchia, McConnell-Ginet (1990) folosesc argumentul *înrudirii semantice* care există între *implicaţiile logice*, pe de o parte, şi *individuali, proprietăţi, predicaţii, stări de fapte* (*situaţii* sau *judecăţi*), pe de altă parte, arătând felul în care se interrelaţionează teoria semantică denotaţională, care este legată de conceptul de adevăr, cu noţiunea de *sens*, a cărei importanţă, complexitate si autonomie au fost evidenţiate de filosoful şi matematicianul Gottlob Frege. De regulă, demonstraţia pentru această corespondenţă care există între intensiunea şi extensiunea unei propoziţii urmează câţiva paşi foarte simpli. O propoziţie ca:

(1) Pavarotti a fost un cântăreţ italian.

(exemplu preluat de la Chierchia, McConnell-Ginet, 1990)

are implicaţia logică

(2) Cineva a fost un cântăreţ italian.

[38] Despre interdependenţele referenţiale ale conţinutului propoziţional şi refelectarea lor la nivelul conectorilor v. *infra* ***Consideraţii despre sensul conceptual şi sensul procedural al conectorilor***.

iar legătura dintre cele două este atestată de faptul că, ori de câte ori un vorbitor asertează (1), îl are în vedere şi pe (2), sau ori de câte ori (1) este adevărată şi (2) este adevărată.

Argumentul înrudirii semantice dintre adevărul factual şi implicaţiile logice ale acelei propoziţii se poate extinde şi pentru presupoziţii, însă într-un mod diferit. "Înrudirea" între sensul factual şi prsupoziţiile lui este mai flexibilă şi mai complexă datorită naturii semantico-pragmatice atât a aserţiunilor factuale, cât şi a presupoziţiilor. Dubla natură, semantică şi pragmatică, a sensului factual şi a presupoziţiilor ţine de sensibilitatea la context a ambelor semnificaţii (v. *infra* ***Definiţia implicaţiei logice şi a presupoziţiei***). Astfel, în fraza:

(3) a. Mi-a povestit că regretă că Pământul este plat şi ţinut în spinare de patru broaşte ţestoase.

implicaţia logică care se extrage este(3b)

b. > Cineva mi-a zis ceva.

iar presupoziţia semantică este (3c)

c. > Pământul este plat şi ţinut în spinare de patru broaşte ţestoase.

Adevărul necesar şi suficient al lui (3a) este asigurat dacă (3b) este adevărată. În cazul în care (3b) nu se susţine, se obţine enunţul contradictoriu:

(4) *Mi-a povestit că Pământul este plat şi ţinut în spinare de patru broaşte ţestoase şi nu este adevărat că mi-a povestit că Pământul este plat şi şi ţinut în spinare de patru broaşte ţestoase.

Pe de altă parte, implicaţia logică (3b) nu satisface decât o parte din ceea ce intuitiv simţim că este sensul lui (3a). Presupoziţia *Pământul este plat şi ţinut în spinare de...* vine să completeze sau să întregească sensul total al frazei de mai sus. Adevărul presupoziţiilor este un adevăr luat ca atare noncontroversabil.

Afirmaţia că sensul propoziţiilor factuale este dependent de implicaţiile logice şi de presupoziţiile frazei are consecinţe cu bătaie lungă. Presupoziţiile sunt o entitate semantică distinctă de L-implicaţii, sunt un alt tip de sens, chiar dacă există cazuri în care implicaţia logică este comună cu presupoziţia. Presupoziţiile nu sunt obligatorii pentru stabilirea condiţiilor de adevăr necesare şi suficiente ale propoziţiei factuale, pot să nu fie luate în calcul în cazul în care sunt distincte de implicaţiile logice. Considerăm însă că sensul unei propoziţii factuale nu primeşte o interpretare *adecvată* sau *relevantă* dacă nu i se specifică şi presupoziţiile semantice pe care le are. Sensul factual sau contingent este asemenea unui conglomerat, format din informaţia asertată, din implicaţiile logice şi din presupoziţiile acelui enunţ. În mod ideal, o informaţie nu e asertabilă decât dacă este cazul să fie asertată, altfel spus, cu condiţia ca în realitate să existe starea de fapt la care se referă şi să aibă o bază de raţionalitate formată din înrudirile semantice care există între ea şi inferenţele ei logico-semantice. În concluzie, pentru stabilirea sensului general al unei propoziţii factuale este nevoie de specificarea condiţiilor de adevăr necesare şi suficiente şi de un grad de *adecvare semantică* al acestei propoziţii. Gradul de adecvare semantică depinde, printre altele, şi de aceste înrudiri semantice între adevărul propoziţiei şi implicaţiile şi presupoziţiile propoziţiei.

Asupra inferenţelor logice, de fapt, mai ales asupra presupoziţiei, deoarece despre implicaţia logică s-a zis că este o derivare de sens mecanică, există două perspective: prima ar fi aceea în care presupoziţia este văzută ca extensie a sensului asertat, ca înrudire semantică cu propoziţia-mamă, ca derivată din aserţiune, ceea ce indirect ar putea implica faptul că presupoziţiile aparţin mai mult interlocutorului pentru că apar în momentul interpretării pe care acesta o face enunţului. A doua perspectivă este aceea că prsupoziţia predetermină actul asertării, că ţine de modul vorbitorului de proiectare şi de aranjare a informaţiei în enunţ, că aparţine mai curând vorbitorului. În actul comunicării, cele două perspective interferează, în sensul că intenţia vorbitorului de a implica ceva - semantic sau pragmatic - prin intermediul aserţiunii sale trebuie să fie recunoscută de interlocutor şi, în cazul unei comunicări armonioase, chiar să se regăsească la nivelul interpretării interlocutorului (v. *infra* ***Teoria lui H. P. Grice şi componentele sensului natural***).

Definiţia implicaţiei logice şi a presupoziţiei

Principalul instrument de lucru folosit de logica propoziţiilor este implicaţia logică. Noţiunea de adevăr circumscrisă prin condiţiile de adevăr şi prin extensiile logice ale sensului asertat, *recte* prin implicaţiile logice ale propoziţiei nu satisface decât arareori intuiţiile pe care la avem în legătură cu sensul

global, mai ales în cazul propoziţiilor empirice. S-a mai pomenit de faptul că ceea ce descriu aserţiunile factuale diferă de ceea ce descriu aserţiunile logice şi analitice. E. Vasiliu (1978) arată că sensul unei fraze cu subordonată, care de obicei constituie o expresie lingvistică factuală, diferă de ceea ce descriu aserţiunile logice şi analitice prin faptul că sensul subordonatelor este dependent nu numai de condiţiile de adevăr, ci şi de *"modul"* în care propoziţia e subordonată. Ceea ce în *Preliminarii* se înţelege prin "mod" este tipul de modalitate logică implicat de subordonată - o modalitate alethică, doxastică sau deontică, eventual o modalitate epistemică şi temporală. Noi preluăm această idee a lui E. Vasiliu pe care o vom asocia cu un concept mai nou apărut în cadrul semanticii, este vorba de conceptul de *adecvare* (cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990), deoarece considerăm că, într-un fel, îl anticipează. În cadrul acestei asocieri de concepte pe care o facem, evident accepţiunea de *mod* de la E. Vasiliu suferă extensii, aici nemaiînsemnând exclusiv ideea de modalitate logică, ci şi de modalitate enunţiativă, de manieră de a interrelaţiona referenţial anumite sensuri, de a armoniza aserţiunea la context ş.a.

Dacă la conceptul semantic de *modalitate* se supraadaugă, înglobându-l, cel pragmatic de *adecvare* situaţia se schimbă. De adecvare depinde acceptabilitatea unui enunţ. În primul rând, noţiunea de adecvare, care mai poate fi întâlnită şi sub denumiri ca aceea de *coerenţă* sau de *relevanţă* - cu frecvenţă mai mare acestea din urmă în literatura pragmatică -, ne premite să introducem în demersul de explicare a semnificaţiei globale a enunţului o serie de parametri pragmatici, chiar şi stilistici, între care actul de vorbire, modalitatea enunţiativă, modalitatea epistemică, rolul argumentativ, ceea ce ţine de contextul social, cultural etc. reflectat la nivelul limbajului, registrul folosit ş.a.[39]. Un concept important, subordonat noţiunii mai largi de adecvare, este acela de presupoziţie.

Noţiunea de adecvare nu este tot atât de structurată ca noţiunea de adevăr. Este mult mai diversă, se aplică la orice tip de enunţ, de fapt la orice tip de act de vorbire, nu numai la aserţiuni, impunând recursul la o serie întreagă de metode şi teorii, atât semantice, cât şi pragmatice, astfel încât abordarea ei este eclectică. Acest ecelectism este însă unul *sine qua non.* Avem nevoie de teorii asupra presupoziţiei, asupra actelor de vorbire, politeţii, de teorii care au fost dezvoltate în analiza discursului şi în argumentare, nu numai în cadrul semanticii şi pragmaticii inferenţiale[40]. Există expresii care sunt adecvate în anumite circumstanţe şi altele care nu sunt adecvate. De obicei cărţile, manualele care te învaţă cum să alcătuieşti diferite tipuri de corespondenţă, cum să redactezi diferite tipuri de texte, cum să-ţi scrii teza de doctorat, cum să scrii chiar literatură, (metodele de *creative writing*), codurile de bune maniere lingvistice sunt bazate pe conceptul pragmatic de adecvare la scopul propus sau la context.

Cele mai la îndemână exemple date pentru alcătuirea unei imagini intuitive a ceea ce se înţelege prin adecvare sunt exemplele de neadecvare, ca un fel de demonstraţie negativă. Dacă asertivele sunt susceptibile de a fi acuzate de falsitate, interogativele şi imperativele sunt mai frecvent acuzate de neadecvare la situaţia de comunicare. Este inadecvat să promiţi ceva ce nu crezi că o să poţi să realizezi sau

[39] Trebuie făcută specificarea că noţiunea de adecvare, mai ales prin subconceptul de coerenţă, este înrudită cu cea de conectivitate de care vorbea van Dijk (1977).
[40] Prin ceea ce am numit aici pragmatică inferenţială avem în vedere teoria lui H. P. Grice şi, mai apoi, teoria pragmatică cognitivistă a relevanţei elaborată de Dan Sperber şi Deidre Wilson.

să asertezi ceea ce nu crezi. Adeseori, în cursul unei conversaţii, apar formulări ca *E o promisiune sau o ameninţare?*, *E o rugăminte sau un ordin?*, *Ce întrebare mai e şi asta?, E adevărat sau e minciună?*, prin care se încearcă să se eticheteze actul de vorbire ca, în funcţie de forţa ilocuţionară a acestuia şi de valorile lui sociale, enunţul să fie acceptat sau respins. Avem faţă de conţinutul celor spuse o anumită atitudine şi încercăm prin cele spuse de noi să influenţăm într-un anumit mod interlocutorul.

Deocamdată nu interesează însă atât de mult adecvarea sub aspectul potrivirii, acomodării forţei ilocuţionare a mesajului la contextul de comunicare, ci adecvarea sub aspectul coerenţei şi relevanţei mesajului, deoarece conceptele de coerenţă şi relevanţă impun o analiză care nu poate să facă abstracţie de semnificaţia constituenţilor, de implicaţiile logice şi presupoziţiile pe care propoziţiile le generează prin constituenţii lor.

Cazurile de inadecvare pot fi rezultatul nepotrivirii presupoziţiilor unui enunţ raportat la starea de fapt reală. Într-o conversaţie de genul:

(5) A: L-am văzut că zâmbea.

B: Că zâmbea nu-i nimic, dar nu l-ai văzut cum zâmbea, cât de sarcastic zâmbea!

replica lui B exprimă dezacordul faţă de presupoziţia implicată de mesajul lui A, în sensul că presupoziţia adevărului aserţiunii "El zâmbea." este insuficientă sau nerelevantă. Enunţul lui A nu este un enunţ fals, ci unul insuficient de relevant sau, altfel spus, enunţul are unele presupoziţii care favorizează apariţia altor inferenţe contextuale inadecvate sau în dezacord cu starea de fapt (conotaţii pozitive în legătură cu referentul, în cazul exemplului nostru).

Conceptul de adevăr se bazează pe noţiunea de implicaţie logică. O propoziţie este adevărată dacă şi numai dacă L-implicaţia ei corspunde stării din lumea reală pe care o descrie sau este falsă dacă implicaţia ei nu corespunde lumii reale. Nu acelaşi lucru se poate spune despre adecvare. În momentul de faţă nu există o relaţie formală recunoscută care să arate cum o expresie este dependentă de alta în ceea ce priveşte adecvarea ei (cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990), de unde şi eclectismul metodologic de la nivelul abordării noţiunii. Adevărul este o realitate semantică care acceptă un tratament compoziţional, pe când adecvarea - nu, sau nu încă. Adevărul are capacitatea de a se proiecta din constituent în constituent - adevărul unei expresii complexe este dat de adevărul constituenţilor ei - pe când adecvarea nu depinde obligatoriu de adecvarea locală a tuturor propoziţiilor unei conversaţii. Ea este fluctuantă. Se poate pierde, poate fi neevidentă, se poate reface într-o anumită parte a textului, a conversaţiei sau poate fi dezvăluită pur şi simplu numai în final.

Pragmatica se pregăteşte să suplimenteze o teorie semantică bazată pe adevăr cu o teorie a adecvării (cf. Chierchia-McConnell-Ginet, 1990). Cu toate acestea, condiţiile de adecvare nu sunt tot atât de clare ca şi condiţiile de adevăr. Mai mult, conceptul de adecvare este prea primitor, pare a fi încă o sacoşă plină cu fel de fel de lucruri, cum se spune ironic, deoarece prin adecvare se caută să se explice fenomene precum coerenţa, relevanţa, forţa ilocuţionară a unui act de vorbire, selecţia unui stil, interdependenţele referenţiale, gradul de argumentativitate şi de politeţe etc. Studii asupra noţiunii de presupoziţie au indicat însă că adecvarea poate fi caracterizată mai riguros în zona sensului presupoziţional.

Presupoziţiile participă la instituirea adecvării unui enunţ prin faptul că pot să impună o *restrângere a gamei de contexte* care sunt adecvate unei anumite propoziţii. Diferenţa dintre propoziţiile (6a) şi (6b) constă în raporturile semantice diferite care se stabilesc între ele şi inferenţele lor. Astfel, propoziţia (6a) L-implică fraza (6b), pe când (6b), dacă ar fi asertată, presupune (6c).

(6) a. Daniela a obţinut punctajul maxim la test.

b. A fost Daniela, cea care a obţinut punctajul maxim la test.

c. > Cineva a obţinut punctajul maxim la test.

(exemplu adaptat de la Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 25)

Aceasta din urmă, denumită şi presupoziţia propoziţiei dislocate, restrânge gama de contexte în care (6b) este adecvat,căci la o întrebare ca "A obţinut cineva punctajul maxim la test?", răspunsul dat ar fi o propoziţie de forma lui (6a), iar nu de forma lui (6b). Cu alte cuvinte, (6b) presupune un anumit context pentru a fi adecvat enunţată, cum ar fi acela în care antevorbitorul spune *Cred că Marcela a obţinut punctajul maxim.*, un context specific contrazicerilor sau unul de focalizare a referentului[41].

Selectarea unei legături sintactice subordonatoare în locul alteia antrenează formarea anumitor presupoziţii şi a unui anumit mod de a descrie o stare de fapte sau a unui anumit punct de vedere al vorbitorului asupra stării de fapt. Enunţurile (7a-e) au în comun implicaţiile logice (7f-j), dar nu şi aceleaşi presupoziţii. Se spune în mod normal că diferenţele semantice dintre ele se datorează conjuncţiilor; acum se poate argumenta că se datorează presupoziţiilor implicaţiilor diferite, a căror apariţie este determinată de conectori:

(7) a. Ştiu *că* a băgat sticluţa cu otravă de gândaci în geanta ta.

[41] În paranteză fie spus, adeseori se întâmplă să nu fim de acord nu cu enunţul, ci cu presupoziţiile acestuia.

b. Ştiu *cum* a băgat sticluţa cu otravă de gândaci în geanta ta.

c. Ştiu *când* a băgat sticluţa cu otravă de gândaci în geanta ta.

d. Ştiu *unde* a băgat sticluţa cu otravă de gândaci în geanta ta.

e. Ştiu *de ce* a băgat sticluţa cu otravă de gândaci în geanta ta.

f. > El a introdus sticluţa cu otravă de gândaci într-un alt obiect.

g. > El a introdus ceva în geantă.

h. > El a făcut ceva.

i. > Eu ştiu ceva.

j. > Cineva a băgat sticuluţa cu otravă de gândaci în geanta ta.

k. > Cunosc felul în care a introdus sticluţa în geanta ta.

etc.

Presupoziţia lui (7a) este cea a adevărului aserţiunii propoziţiei subordonate (7h), presupoziţie care, de altfel, este împărtăşită şi de enunţurile (7b-e). Enunţul (7b) are în plus presupoziţia modului (7k) 'Cunosc felul în care a introdus sticluţa în geanta ta.'; presupoziţia momentului e autorizată de enunţul (7c), a locului de (7d) şi a motivului de (7e)., pe care le-am numit convenţional aşa, fără a le mai glosa. Fiecare dintre enunţurile (7a-e) autorizează în mod special, prin conectorii lor conjuncţionali, câte o presupoziţie particulară care restrânge gama de contexte şi orientează interpretarea enunţurilor pentru a satisface standardul de adecvare. Conectorii, prin componenta lor semantică, autorizează declanşarea acestor presupoziţii. Semnificaţia acestor propoziţii depinde de baza lor de raţionalitate, cu alte cuvinte de implicaţiile logice şi de presupoziţiile pe care le autorizează.

Până în momentul de faţă nu am dat însă o definiţie a presupoziţiei şi a implicaţiei logice, ci am vorbit despre ele mai mult la modul empiric, bazând expunerea pe capacitatea cititorului de a intui diferenţele semantice care le separă. De asemenea, nu am vorbit nici despre contextul istoric în care a apărut noţiunea de presupoziţie.

Interesul lingviştilor pentru presupoziţie datează cam de la începutul anilor '70 încoace. Până atunci, conceptul a fost studiat numai în cadrul filosofiei limbajului. Ceea ce au arătat studiile de filosofia limbajului asupra presupoziţiei au fost următoarele lucruri: i) implicaţia logică este distinctă de presupoziţie; ii) există un contrast între aserţiune şi presupoziţie; iii) presupoziţia are un anumit comporatment diferit de al implicţiei logice în momentul în care propoziţia care o generează este negată (Levinson, 1983).

Frege, în studiul "Despre sens şi referinţă", arată că aserţiunea *Kepler a murit în mizerie.* are forma logică 'Kepler a murit în mizerie şi Kepler desemnează ceva.', cu alte cuvinte are forma logică alcătuită din aserţiune şi încă ceva, care reprezintă presupoziţia, va arăta Frege, a existenţei referentului numelui propriu. El mai specifică totodată că presupoziţia existenţei se menţine şi în cazul în care aserţiunea este negată. Cu alte cuvinte, 'Kepler desemnează ceva.' este atât presupoziţia aserţiunii afirmative, cât şi a negaţiei acesteia. Tot Frege ia cazul unei fraze cu subordonată, şi anume al frazei *După ce Danemarca s-a separat de Schleswig-Holstein, Prusia şi Austria au început certurile.* şi demonstrează că temporala este purtătoarea presupoziţiei 'Danemarca s-a separat de Schleswig-Holstein.'. El vorbeşte de două tipuri de presupoziţii, dar mult mai important decât aceasta este faptul că presupoziţiile sunt *purtate* de anumite expresii lingvistice (numele proprii şi circumstanţialele temporale), că presupoziţia unei aserţiuni rămâne adevarată, se *susţine* sau este *satisfăcută* şi dacă propoziţia este falsă.

Aprofundările ulterioare ale studiului lui Frege atestă că filosoful avea mai mult decât o singură viziune asupra presupoziţiei. Presupoziţia era pentru Frege un element semantic conţinut de aserţiune, dar şi susţinut tacit de vorbitor, care ia ca de la sine înţeles adevărul presupoziţiei (Levinson, 1983).

Toate rezultatele la care a ajuns Frege au rămas şi astăzi valabile, fiind mai departe dezvoltate în domeniul analizei presupoziţiei, constituit în timp ca un câmp autonom de investigaţie. Ca şi Frege, Strawson consideră că atunci când o propoziţie negativă este enunţată, ea păstrează presupoziţiile aserţiunii afirmative. Altfel spus, o propoziţie A îl presupune pe B dacă şi numai dacă B este precondiţia adevărului sau falsităţii lui A. Una dintre definiţiile presupoziţiei pe care Strawson o formulează este:

(8) O propoziţie 'A' presupune semantic o propoziţie 'B' dacă şi numai dacă:

(a) în toate situaţiile unde A este adevărat, B este adevărat;

(b) în toate situaţiile unde A este fals, B este adevărat.

(Strawson *ap.* Levinson, 1983, p. 172)

Această definiţie a fost transformată într-un test de identificare a presupoziţiei. Cunoscut sub numele de *testul negaţiei,* această particularitate de comportament arată că, dacă se neagă o propoziţie purtătoare de presupoziţie, presupoziţia ei nu dispare în contextul negaţiei. Lucrul acesta este semnificativ, deoarece arată deosebirea fundamentală dintre implicaţia logică a propoziţiei, care nu supravieţuieşte în momentul în care propoziţia este transformată într-o propoziţie negativă, şi presupoziţia propoziţiei. Implicaţia logică a unei aserţiuni este vulnerabilă în faţa negaţiei aserţiunii. Astfel, de exemplu, un enunţ ca *Petre a reuşit să se stăpânească la timp.* are ca L-implicaţie propoziţia *Petre s-a stăpânit la timp.* şi ca presupoziţie *Petre a încercat să se stăpânească*. Implicaţia logică se pierde dacă propoziţia apare la forma negativă, *Petre nu a reuşit să se stăpânească la timp.,* în schimb presupoziţia continuă se existe. La fel,

propoziţia (9a) are ca implicaţie logică propoziţia (9b) şi presupoziţia (9c). Această presupoziţie se menţine sub negaţie, spre deosebire de implicaţia logică care nu supravieţuieşte, aşa încât (9d) nu mai are implicaţia logică a aserţiunii afirmative:

(9) a. El s-a căsătorit cu o coafeză blondă.

b. > El s-a căsătorit cu o blondă. (L-implicaţie)

c. > El s-a căsătorit cu cineva. (presupoziţie)

d. El nu s-a căsătorit cu o coafeză blondă.

Urmărind comportamentul diferit al presupoziţiei şi al implicaţiei logice faţă de valoarea de adevăr a aserţiunii, Leech (1974) vorbeşte de caracterul *asimetric* al acestor inferenţe în raport cu aserţiunea care le poartă. El arată că, dacă:

propoziţia p L-implică q şi p este adevărat, atunci q trebuie să fie adevărat;

şi dacă:

propoziţia p L-implică q şi p este fals, atunci q poate să fie adevărat sau fals;

ceea ce se poate rescrie sub forma unui tabel de adevăr al implicaţiei logice:

p		q
A	→	A
F	→	A sau F.

De asemenea, dacă:

p presupune q şi p este adevărat, q trebuie să fie adevărat;

şi dacă:

p presupune q şi p este fals, atunci q trebuie să fie adevărat.

Aceste relaţii pot fi reprezentate printr-un tabel de adevăr al presupoziţiei (v. mai jos). Discuţia despre relaţia dintre aserţiune şi presupoziţie este urmărită şi în sens invers, dinspre presupoziţie înspre aserţiune, pentru a se arăta particularităţile de comportament semantic al acestui tip de inferenţă. Astfel, dacă presupoziţia unei propoziţii este adevărată, atunci aserţiunea care o poartă poate fi adevărată sau falsă, ca în cazul presupoziţiilor 'Există un preşedinte al Franţei.' şi 'Preşedintele Franţei este căsătorit.' în raport cu aserţiunea *Preşedintele Franţei divorţează.* care le conţine. Tabelul de adevăr al presupoziţiei este:

p		q
A	→	A
F	→	A
A sau F	←	A

(*ap.* Saeed, p. 1997, p. 92)

Multă vreme în semantică s-a lucrat numai cu noţiunea de implicaţie logică. Prin acest concept se defineau adevărul logic, echivalenţa logică şi contradicţia, sinonimia, tautologia, ambiguitatea. În acest cadru teoretic, presupoziţia este privită ca o altă relaţie semantică care sporeşte inventarul "uneltelor" cu care se poate lucra. Recunoscută ca având o natură diferită de a implicaţiei logice, presupoziţia este, conform definiţiei lui Strawson (cf. (8)), o dublă implicaţie (cf. Chiţoran, Cornilescu, 1985, p. 215).

Mai departe se vor prezenta, pe rând, alte definiţii ale implicaţiei logice şi presupoziţiei.

Definiţia implicaţiei logice la Chierchia şi McConnell-Ginet (1990) este:

(10) A L-implică B când:

(i) ori de câte ori A este adevărat, B este adevărat;

(ii) informaţia pe care B o comunică este conţinută în informaţia pe care A o comunică;

(iii) o situaţie descriptibilă prin A trebuie de asemenea să fie o situaţie descriptibilă prin B;

(iv) 'A şi non-B' sunt contradictorii (expresia nu poate fi adevărată în nici o situaţie).

(Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 18)

Punctele (ii) şi (iii) ale definiţiei (10) sunt echivalente cu a spune că aserţiunea şi L-implicaţia ei descriu acceaşi situaţie sau stare de fapt. Testele de verificare a implicaţiei logice sunt două: primul, dacă aserţiunea şi negarea implicaţiei aserţiunii duc la un enunţ contradictoriu, se poate vorbi de un punct câştigat în favoarea considerării inferenţei testate ca L-implicaţie. Al doilea urmăreşte conformitatea propoziţiei cu situaţia descrisă, unde lucrurile trebuie să stea conform punctelor (ii) şi (iii) de la (10). De exemplu, propoziţiile *Acesta este un creion.* şi *Acesta este galben.* L-implică propoziţia *Acesta este un creion galben.*, deoarece ar fi contradictoriu să se afirme primele două şi să se nege ultima. De asemenea, informaţiile pe care le transmit cele trei propoziţii descriu aceeaşi stare de fapt. Nu acelaşi lucru se poate spune despre setul de propoziţii *E mare.*, *E o balenă.* şi *E o balenă mare.*, unde nu toate trei propoziţiile descriu aceeaşi situaţie. E foarte posibil să existe un exemplar mic în comparaţie cu celelalte exemplare din clasa balenelor care raportat la enunţiatorul propoziţiei *E mare.* să fie într-adevăr mare (exemplele sunt preluate de la Chierchia, McConnell-Ginet, 1990). În cazul acestui exemplu, înrudirile de sens dintre cele trei propoziţii sunt de altă natură. Propoziţia *E o balenă mare.* implică logic 'E o balenă.' şi presupune 'E mare.'. Presupoziţia 'Este mare.', în contextul simulat mai sus, poate fi anulată sau susţinută în funcţie de standardul de comparţie al vorbitorului.

Presupoziţia este tot un tip de implicaţie, însă, în esenţă, diferită de implicaţia logică. Când se spune 'A implică logic B', din asertarea adevărului propoziţiei 'A' decurge adevărul propoziţiei 'B'. Când se spune că 'A presupune B' înseamnă că 'A' implică faptul că 'B' este adevărat *şi adevărul lui 'B' este luat ca de la sine înţeles, este non-controversabil* (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 23, subl. n.), aparţine *opiniei* comune, dacă ar fi să se împrumute un termen din logica doxastică. Adevărul presupoziţiei mai este caracterizat ca fiind un adevăr ce există în fundalul aserţiunii sau un adevăr de background ("background truth") (cf. *ibidem*). 'A' conduce la adevărul lui 'B' indiferent în ce formă se prezintă 'A', sub formă de aserţiune, sub formă de negaţie, sub formă de interogaţie sau sub formă de supoziţie. Studiile mai recente arată că, în cazurile canonice, presupoziţia se păstrează sub negaţie, sub interogaţie sau în context condiţional. Astfel, propoziţiile (11a-d) presupun adevărul lui (11e):

(11) a. Fantomas nu a fost prins de poliţie.

b. Nu este adevărat că Fantomas nu a fost prins de poliţie.

c. A fost oare Fantomas prins de poliţie?

d. Dacă Fantomas nu a fost prins de poliţie, atunci spaimele oraşului nu s-au domolit.

e. > Există un individ numit Fantomas.

Aserţiunea, negaţia, interogaţia şi supoziţia lui 'A' reprezintă "familia de propoziţii", diversele variante de expresie ale unui conţinut propoziţional ('A'), care denotă puncte de vedere diferite, atitudini pe care vorbitorul le poate avea faţă de acesta şi în care presupoziţia se menţine (cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 23). Se spune că presupoziţiile se păstrează în aceste "familii" de propoziţii, chiar dacă uneori anumiţi membri ai familiei pot să fie, din punct de vedere stilistic, mai ciudaţi. Familia de propoziţii funcţionează ca un test de verificare a presupoziţiei. Testul negaţiei este suplimentat, acum cu cel al familiei de propoziţii. Dacă nu răspunde la el, atunci 'B' poate fi o L-implicaţie sau este o aserţiune nouă. În momentul acesta, putem introduce definiţia presupoziţiei de la Chierchia şi McConnell-Ginet , care este:

(12) A presupune B dacă şi numai dacă A şi ceilalţi membri ai familiei lui A implică B.

(cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 24)

Această variantă de definire a presupoziţiei este cea mai restrictivă. Ea măreşte numărul parametrilor cu care este definită presupoziţia. La Strawson, presupoziţia era definită în raport cu asertarea şi cu negarea unei propoziţii, în timp ce la Chierchia, McConnell-Ginet (1990) presupoziţia este un adevăr valabil sau care se păstrează, indiferent de ce atitudine enunţiativă are vorbitorul faţă de conţinutul unei propoziţii. El poate avea acea atitudine care îl determină să aserteze conţinutul propoziţional, să îl nege, să îl organizeze sub forma unei întrebări sau a unei condiţii.

Astfel, de la Frege şi până la studiile mai noi de semantică se lucra cu testul negaţiei ca modalitate de verificare a naturii presupoziţionale a unei inferenţe. Testul negaţiei este apoi înlocuit de cel al familiei de propoziţii conform accepţiunii mai restrictive date presupoziţiei (cf. (12).

În concluzie, o parte dintre caracteristicile empirice ale presupoziţiei sunt următoarele: presupoziţia este un tip de implicaţie, implicaţia bivalentă, ceea ce face ca la nivel psiholingvistic să reprezinte un adevăr luat ca de la sine înţeles, un adevăr de "fundal" sau de "background", cum se mai obişnuieşte a se spune. Ea face parte din setul de asumpţiuni relativ la care o propoziţie este interpretată (cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 280) şi, spre deosebire de implicaţia logică, are proprietăţi de supravieţuire mai mari, în sensul că persistă sub negaţie, sub interogaţie şi într-un format de enunţ condiţional.

Ideea că presupoziţia este o asumpţiune adevărată de care vorbitorul şi interlocutorul său sunt încredinţaţi şi relativ la care se face interpretarea aserţiunii, dar mai ales ideea că această inferenţă constituie o *precondiţie* a enunţării cu succes a propoziţiei a fost expusă de Strawson. În calitate de precondiţie a enunţării cu succes a propoziţiei, presupoziţia este răspunzătoare de adecvarea enunţului, înscriindu-se în concepţia care vede presupoziţiile enunţului ca parte din contextul mental al vorbitorului în funcţie de care el îşi configurează aserţiunea.

Nu întâmplător presupoziţiile au fost numite *asumpţiuni de background* într-o perioadă care începuse să aibă la dispoziţie, din psihologia gestaltistă, rezultate referitoare la unele procese cognitive. Nu au lipsit discuţia despre analogia dintre presupoziţie şi conceptul de fundal şi aserţiune şi conceptul de figură care iese în evidenţă pe un fundal (Levinson, 1983, p.180). O altă descriere a presupoziţiei ca asumpţiune din fundalul aserţiunii se întâlneşte la Leech (1974). El numeşte presupoziţia o predicaţie "de rang mai mic" sau "degradată" (cf. engl. *downgraded predication*) în raport cu predicaţia principală, care este aserţiunea. Într-o porpoziţie ca *Fratele lui Ion a dat drumul căprioarei.*, predicaţia "Ion are un frate." este degradată la rang de presupoziţie şi apare la nivelul sintagmei nominale cu genitivul *fratele lui Ion*, iar predicaţia 'X a dat drumul căprioarei.' reprezintă aserţiunea, care este informaţia scoasă în relief. Cele două mişcări depind, arată J. I. Saeed (1997), de *intenţiile vorbitorului* şi de *estimările* lui asupra enciclopediei colocutorului. Presupoziţia este informaţia "veche", care se consideră că este cunoscută interlocutorului, iar aserţiunea este informaţia "nouă", necunoscută coparticipantului la conversaţie, care este ataşată de grupul verbal. S-a arătat că este posibil ca interlocutorul să nu aibă distribuită în acest fel informaţia şi ca locutorul să fie conştient de acest lucru, dar să opteze strategic pentru această configurare, ca să îl forţeze, într-un fel, pe interlocutor să accepte sub o formă presupoziţională, deci ca şi când ar fi cunoscută, o informaţie nouă pentru el[42]. Kerbrat-Orrechioni numeşte această strategie *tropul presupoziţional* şi arată predilecţia limbajului publicitar pentru exploatarea lui, Stubbs pomeneşte de întrebările "cu cârlig" ale avocatului, de tipul *Ce ai făcut după ce te-ai lăsat de droguri?*, la Brown şi Yule, la Halliday, la Ruxăndoiu (2003, p. 56), de exemplu, se vorbeşte despre acest du-te-vino de conţinuturi semantice din zona informaţiei asertate în zona informaţiei presupuse ca fiind un mecanism de formare a discursului etc.

Presupoziţia şi implicaţia logică a unei propoziţii nu sunt întotdeauna entităţi autonome. Câteodată presupoziţia este şi implicaţia logică a propoziţiei. Într-o familie de propoziţii a unei construcţii tematizate (13a-d), propoziţia (13e) are un statut schimbător. Pentru (13a) ea este presupoziţie şi în acelaşi timp L-implicaţie (a se observa că negaţia lui (13e) duce la un enunţ contradictoriu de tipul '**A fost Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test şi nu există nimeni care a obţinut punctajul maxim la test.*', ceea ce dovedeşte caracterul logic al implicaţiei lui (13e)). Ceilalţi membri ai familiei, adică (13b-d), presupun fără să şi implice logic presupoziţia 'Cineva a oţinut punctajul maxim la test.'.

(13) a. A fost Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test.

b. Nu a fost Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test.

c. A fost oare Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test?

d. Dacă a fost Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test, de ce nu se laudă mai mult?

e. > Cineva a obţinut punctajul maxim la test.

(exemplu adaptat după Chierchia, McConnell-Ginet, 1990)

Faptul că între (13b-d) şi (13e) relaţia este de natură presupoziţionlă o demonstrează următorul fenomen: presupoziţia poate să fie anulată în conextul fiecărei fraze (13b-d) fără să ducă la o contradicţie. Acest fenomen este o caracteristică a presupoziţiei şi este cunoscut sub numele de *anularea* presupoziţiei (cf. engl. *defeasibility*). De pildă, se poate necontradictoriu spune:

(13) b'. Nu a fost Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test, de fapt nimeni nu a obţinut punctajul maxim. (anularea presupoziţiei în contextul negării lui A)

c'. A fost oare Daniela cea care a obţinut punctajul maxim la test sau, de fapt, nimeni nu a obţinut punctajul maxim şi atunci nu are rost să mai întreb. (anularea presupoziţiei în contextul interogării lui A)

etc.

O altă situaţie este aceea în care o propoziţie poate să aibă o implicaţie logică, fără a avea însă şi o presupoziţie. Este cazul lui (14a) care are implicaţia logică (14b):

(14) a. Lee a sărutat-o pe Jeni.

b. > Lee a atins-o pe Jeni. (implicaţie logică)

(*ap.* Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 286)

Dacă se aplică testul familiei de propoziţii se poate constata că propoziţia *Lee a atins-o pe Jeni.* nu se menţine în alte contexte sintactice, prin urmare nu este interpretată ca un adevăr asumat. Din punct de vedere conversaţional, implicaturile sunt mult mai puţin relevante în comparaţie cu presupoziţiile. Ambele constituie baza de raţionalitate a aserţiunii, dar presupoziţiile pot participa mai substanţial la adecvarea lui.

Există şi reversul situaţiei de mai sus, în care o frază are o presupoziţie ce nu este şi implicaţia logică a acelui enunţ, ca în:

(15) a. Dacă Tibi descoperă că dulceaţa este bună, mănâncă tot borcanul.

b. > Dulceaţa este bună. (presupoziţie)

Inferenţa (15b) poate să fie anulabilă în anumite situaţii conversaţionale, ca de pildă în (15c):

c. Dacă Tibi descoperă că dulceaţa este bună mănâncă tot borcanul, dar atunci dulceaţa nu este zaharisită ca acum.

Care este rostul presupoziţiei anulate? De ce această semnificaţie anulată nu este simţită ca un balast redundant? Din punct de vedere discursiv, ea are o importanţă mare. Sensul presupoziţional anulat nu participă evident la dezvoltarea narativă locală, dar contribuie la imaginea pe care ne-o formăm despre referent - de exemplu, patima acestuia de a mânca lucruri dulci -, dar şi despre enunţiator - un vorbitor maliţios, probabil. Presupoziţia anulată poate avea un rol ulterior în enunţ. O altă întrebare care se pune şi la care vom încerca să aducem unele informaţii (v. *infra* ***Condiţiile de filtrare ale presupoziţiilor***) este referitoare la rolul conectorilor în procesul declanşării sau blocării presupoziţiei.

Deocamdată putem trage câteva concluzii. Prima ar fi că există trei relaţii de "înrudire" semantică, în care 'A' poate să L-implice 'B', dar să nu presupună 'B', 'A' poate să presupună 'B', dar să nu implice logic 'B' şi 'A' poate atât să presupună pe 'B', cât şi să îl L-implice (cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990). A doua concluzie ar fi că, în limba naturală, propoziţiile nu au o configuraţie inferenţială fixă. Nu există o regularitate conform căreia să se poată spune că întotdeauna propoziţia vine în enunţ însoţită inferenţial de o implicaţie logică şi de o presupoziţie. Pentru aceeaşi propoziţie, în anumite contexte, poate să aibă relevanţă conversaţională numai implicaţia logică sau în alte contexte, numai presupoziţia, sau şi-şi. "Pletora" inferenţială a unei propoziţii depinde de dinamica conversaţională.

Studiindu-se din ce în ce mai mult aspectele legate de interpretarea discursului, cât şi cele legate de tipurile de inferenţe declanşate de propoziţii în contexte, perspectiva asupra presupoziţiei se modifică. Noua poziţie apărută este aceea care susţine că presupoziţiile sunt propoziţii logic implicate de *contextul* în care este asertabilă o propoziţie (cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 287).

S-au făcut liste, nu atât cu tipurile de presupoziţii, cât cu elementul lingvistic responsabil de declanşarea presupoziţiei. Presupoziţiile sunt declanşate de conectori şi de alte particularităţi ale propoziţiei sau frazei, precum descrierile definite, cuantificatorii, verbele factive sau de anumite construcţii sintactice. Fără a se intra în amănunte, se precizează numai că printre construcţiile sintactice declaşatoare de presupoziţii aici se consideră că se numără şi subordonatele circumstanţiale. Astfel, într-o frază cu o circumstanţială de loc, (16a), presupoziţiile (16e-f) (justificate de menţinerea în context negativ, interogativ şi condiţional (cf. (16b-d)) sunt declanşate de tipul de legătură semantică dintre subordonată şi regenta ei:

(16) a. Şi-a pus cortul unde era mai întinsă plaja.

b. Nu era cazul să-şi pună cortul unde era mai întinsă plaja.

c. Şi-a pus oare cortul unde era mai întinsă plaja?

d. Dacă şi-a pus cortul unde era mai întinsă plaja, atunci e la loc sigur.

e.> Plaja are porţiuni mai întinse şi porţiuni mai înguste.

f. > Cortul se aşează pe un teren oarecare.

Selecţia unui conector care să lege cele două aserţiuni de la (16a), şi anume aserţiunea *Şi-a pus cortul.* şi aserţiunea *Plaja era mai întinsă.* este limitată şi depinde de compatibilitatea primei aserţiuni cu a celeilalte aserţiuni. În cazul în care această compatibilitate n-ar exista s-ar obţine enunţuri inacceptabile, de genul lui *Vasile a câştigat la bingo cu excepţia faptului că Luna este satelitul Pământului.* La nivel sintagmatic, combinarea a două cuvinte este controlată de restricţiile lor selecţionale, iar combinarea a două propoziţii e controlată de principiul compatibilităţii lor referenţiale care depinde de adecvarea presupoziţiilor lor şi de posibilitatea dispunerii informaţiei fie în prim-planul aserţiunii, fie în fundalul presupoziţional. Conectorul "punctează" compatibilitatea semantică între presupoziţiile primei aserţiuni şi cele ale propoziţiei din subordonată. Acesta este un punct de vedere. Un alt mod de a explica, convergent cu acesta, este acela care susţine că subordonarea este un fenomen intensional şi că însuşi conectorul are capacitatea să declanşeze presupoziţia (16f) sau, mai exact, că secvenţa lingvistică formată din conector şi propoziţia subordonată declanşează presupoziţia (16f) care participă intensional la sensul frastic al enunţului.

Adevărul factual al frazelor cu propoziţii subordonate circumstanţiale depinde nu numai de implicaţiile logice ale propoziţiilor, ci şi de presupoziţiile lor. Sensul circumstanţial asertat al acestor subordonate este rezultatul acomodării dintre presupoziţiile celor două propoziţii şi are la bază strucutra semantică formată din implicaţiile logice şi presupoziţiile enunţului. Conectorul are rolul să indice adevărul de "background" al presupoziţiei ca justificator al coerenţei enunţului.

În perioada de înflorire a semanticii generative a existat încercarea de a reduce fenomenul presupoziţional la reprezentarea ierarhizată, în formă de arbori, a sensului. Partea presupoziţională a sensului era văzută ca o expandare a arborelui derivaţional al sensului sub forma unor ramuri laterale. Lakoff (1976) considera că presupoziţiile fac parte din forma logică a propoziţiei, care la rândul ei nu este altceva decât structura gramaticală a unei propoziţii. Regulile care leagă forma logică a unei propoziţii de structura ei de suprafaţă sunt reguli ale gramaticii. Nu atât forma de reprezentare a presupoziţiilor este importantă - Lakoff (1976), de altfel, recurge deseori în cuprinsul lucrării sale la o reprezentare mai economicoasă a presupoziţilor - cât încercarea de a încadra fenomenul semantic presupoziţional în

regularitatea impusă de domeniul semanticii generative, ceea ce s-a dovedit a fi în esenţă o idealizare teoretică, inspirată probabil din faptul că presupoziţiile au fost percepute ca nişte inferenţe foarte puternice şi active.

Înrudirea semantică existentă între aserţiune şi inferenţele ei semantice face ca uneori, în contexte speciale, aserţiunea să aibă o relevanţă zero sau foarte mică în comparaţie cu presupoziţiile pe care le poartă. În *Mă doare burta şi am slăbit deşi mănânc toată ziua peşte, carne şi brânză.* aserţiunea *Mănânc toată ziua peşte, carne şi brânză.* este inutilă pentru doctor, în schimb presupoziţia că 'Locutorul mănâncă.' are o relevanţă mult mai mare. Utilizarea eufemismului presupune acelaşi decalaj între relevanţa mică a aserţiunii şi relevanţa mult mai mare a inferenţelor ei (cf. *M: Şi... numa atâta a zis amicul de mine?// L:* ***a zis multe...*** *Da-n sfârşit, ce-ţi pasă?* (I. L. Caragiale, *Amici*)).

Diferenţa de relevanţă dintre aserţiune şi presupoziţiile ei poate să încline balanţa dintre aserţiune şi presupoziţie în favoarea conţinutului asertat. Ne referim la acele situaţii frecvente în care locutorul, dintr-o defectuoasă adecvare la context, dă mai multe informaţii persoanle decât este necesar, informaţii care declanşează o serie de presupoziţii nerelevante pentru interlocutor. În aserţiunea *Nu vreau loc într-un vagon de fumători pentru că tocmai m-am lăsat de fumat.,* spusă vânzătoarei de bilete, presupoziţia 'Obişnuiam să fumez.' nu interesează vânzătorul de la casă. Cu alte cuvinte, deşi sunt sensuri inferabile, irelevanţa lor deranjează comunicarea.

În concluzie, adecvarea ţine atât de aspectul semantic factual al sensului, cât şi de aspectul pragmatic al limbajului. Adecvarea văzută ca o noţiune care este supraordonată atât coerenţei, cât şi conectivităţii discursiv-lingvistice a unui enunţ impune introducerea conceptului de presupoziţie.

Insuficienţa teoriei implicaţiilor logice pentru interpretarea sensului

În subcapitolul ***Definiţiile implicaţiei logice şi presupoziţiei*** s-a vorbit despre nevoia introducerii conceptului de presupoziţie în analiza semantică şi în analiza conectorilor naturali. Condţiile de adevăr şi implicaţia logică nu erau suficiente pentru explicarea sensului propoziţiilor limbii naturale.

Teoria implicaţiilor logice nu putea însă rezolva problemele legate de interpretarea sensului natural. Primul este acela în legătură cu propoziţiile logic adevărate, cum ar fi propoziţa *Toţi părinţii sunt părinţi.* şi, respectiv, fraza *Dacă Petru şi Daniel sunt aici, atunci Petru este aici*. Aceste propoziţii sunt adevărate în toate circumstanţele posibile, ori de câte ori una este adevărată şi cealaltă este adevărată, ceea ce înseamnă, conform teoriei implicaţiilor logice, că sunt sinonime, deci că se implică logic una pe cealaltă. Or această concluzie, pe care o susţine teoria implicaţiilor logice, este contraintuitivă. Mai mult, tautologiile de mai sus nu se comportă la fel dacă se află într-un context subordonator identic. Aici ele îşi

arată diferenţele semantice care le separă. Ele (cf. (1a) şi (2a)) declanşează presupoziţii diferite (cf. (1b) şi (2b)), datorită cărora nu pot fi interpretate ca sinonime.

(1) a. Tiberiu regretă că toţi părinţii sunt părinţi.

b. > Toţi părinţii sunt părinţi.

(2) a. Tiberiu regretă că, dacă Petru şi Daniel sunt aici, atunci Petru este aici.

b. > Dacă Petru şi Daniel sunt aici, atunci Petru este aici.

(exemplu preluat şi adaptat după Smith, Wilson, 1979, p. 157)

Alt eşec al teoriei implicaţiilor logice îl constituie imposibilitatea de a răspunde la întrebarea de ce două propoziţii identice ca expresie lingvistică şi cu aceleaşi implicaţii logice, dar diferite în privinţa elementului focalizat nu sunt considerate identice şi sub aspectul sensului. Astfel, propoziţiile:

(3) a. *Clínton* a cerut ajutorul unor lideri spirituali.

b. Clinton a cerut ajutorul *unor líderi spirituali*.

au aceleaşi L-implicaţii

c. > Cineva a cerut ajutorul unor lideri spirituali.

d. > Clinton a cerut ajutorul cuiva.

deci sunt *adevărate* în aceleaşi tipuri de contexte, dar *nu sunt adecvate* în aceleaşi contexte. Propoziţia (3a) are ca inferenţă relevantă (3c), pe când (3b) activează la rang de implicaţie logică şi totodată presupoziţie inferenţa (3d). Presupoziţiile diferite ale celor două propoziţii sunt declanşate de focalizări diferite ale părţilor de vorbire ale propoziţiei. Adevărurile de fundal pe baza cărora sunt asertate cele două propoziţii, (3a) şi (3b) au relevanţe diferite, chiar dacă amândouă aserţiunile sunt sinonime şi au aceleaşi implicaţii logice. Aceasta înseamnă că, în ciuda identităţii de expresie, mai mult, în ciuda identităţii de inferenţe logice, cele două propoziţii nu sunt sinonime, deoarece au o relevanţă diferită, contexte diferite, fiecare autorizând cu precădere una dintre implicaţiile logice potenţiale (Smith, Wilson, 1979). Saeed (1997) arată

că aceasta este una din proprietăţile utilizării limbajului, şi anume de a putea activa anumite presupoziţii în funcţie de context, astfel încât două propoziţii cu acelaşi conţinut semantic pot fi diferite datorită configuraţiei lor inferenţiale, mai exact, datorită presupoziţiilor pe care le declanşează.

Un caz similar este acela al frazelor (4a) şi (4b):

(4) a. Am întâlnit-o pe sora ta săptămâna trecută şi ea este foarte inteligentă.

b. Sora ta, pe care am întâlnit-o săptămâna trecută, este foarte inteligentă.

care au distribuită diferit aceeaşi informaţie, şi anume pentru fraza (4a), (4c-d) sunt aserţiunile din care se compune, în timp ce, pentru fraza cu atributivă absolută (4b), (4d) reprezintă conţinutul asertat, iar (4c) - presupoziţia:

c. > Am întâlnit-o pe sora ta.

d. > Sora ta este foarte inteligentă.

Configuraţiile inferenţiale diferite ale frazelor se accentuează dacă sunt subordonate în continuare unei predicaţii superioare:

(5) a. Petru se gândeşte la faptul că am întâlnit-o pe sora ta săptămâna trecută şi că ea este foarte inteligentă.

b. Petru se gândeşte la faptul că sora ta, pe care am întâlnit-o săptămâna trecută, este foarte inteligentă.

Inferenţele (4c-d) capătă un statut bivalent de implicaţii logice şi de presupoziţii pentru fraza (5a), în vreme ce fraza (5b) are în calitate de presupoziţie inferenţa *Sora ta este foarte inteligentă.* Se demonstrează că această inferenţă este presupoziţională pentru enunţul (5b) prin faptul că, dacă este anulată, construcţia frastică nu devine contradictorie. Nu la fel reacţionează şi cealaltă frază, (5a), care nu tolerează anularea inferenţei. Altfel spus, din punct de vedere conversaţional, cele două informaţii 'Am întâlnit-o pe sora ta.' şi 'Sora ta e foarte inteligentă.' sunt la fel de proeminente la nivelul lui (5a), în timp ce la nivelul lui (5b) una

dintre ele este o informaţie "degradată" la rang de fundal, iar cealaltă este avansată în prim-plan, ca aserţiune.

Alte cazuri mai izbitoare, unde teoria implicaţiei logice este insuficientă pentru interpretarea sensului, sunt cele în care anumite deducţii logice ale propoziţiei nu pot fi considerate ca parte a sensului propoziţiei. Logic, propoziţia:

(6) Bolintineanu a fost un poet român.

poate avea ca L-implicaţie propoziţia (7):

(7) Bolintineanu a fost un poet român sau Sherlock Holmes a fost un detectiv.

cu toate că, intuitiv, sensul propoziţiei (6) nu a fost dat pentru a fi interpretat ca incluzând sensul lui (7) şi poate chiar mai curând invers, sensul lui (7) pare a include sensul propoziţiei (6). Prin urmare, implicaţia logică nu ţine cont de diferenţele de relevanţă conversaţională care există între L-implicaţie şi presupoziţie, de fapt nu lucrează cu noţiunea de relevanţă, nu poate da seama de faptul că unele inferenţe sunt mai importante pragmatic decât altele în interpretarea unei propoziţii, susţine că orice propoziţie care se poate deduce logic din alta face parte din sensul acesteia şi consideră toate propoziţiile necesar adevărate ca sinonime, la fel cum consideră toate propoziţiile necesar false tot ca sinonime între ele, ceea ce contravine intuiţiei curente, nu şi raţionalităţii abstracte (Smith, Wilson, 1979).

Probleme legate de abordarea presupoziţiei în logica bivalentă

Definiţiile presupoziţiei vor aduce schimbări importante în semantica logică a limbajului natural, căci vor arăta insuficienţa logicii bivalente în demersul explicării sensului presupoziţional şi vor aduce în discuţie atât luarea în calcul a unei logici trivalente, cât şi introducerea unui nou concept, acela de *goluri de vericondiţionalitate* (cf. engl. *truth value gaps*). Aceste încercări de a modifica teoria standard a semanticii logice reprezintă efortul disperat de a nu se abandona domeniul semanticii, însă aceste probleme legate de limitele verifuncţionalităţii au constituit, fără voia lor, o punte de trecere spre o abordare pragmatică a presupoziţiei. Eşecul abordării vericondiţionale a presupoziţiei se rezolvă parţial, arată Saeed (1997), printr-o abordare interacţională.

Propoziţia *Regele Franţei este chel.* are presupoziţia: *Există (actualmente) un rege al Franţei*. Această presupoziţie este, în interpretarea logicii bivalente, o propoziţie adevărată, ceea ce pentru utilizatorul actual al limbii naturale pare aberant (Levinson, 1983, pp. 175-176). Această situaţie, cunoscută sub denumirea de *eşecul presupoziţiei*, arată că se poate întâmpla ca presupoziţiile unor propoziţii să nu fie adevărate. Intuiţia comună spune că, atunci când presupoziţiile eşuează, propoziţiile nu sunt nici adevărate, nici false. În acest moment, se poate spune că tabelul de adevăr al presupoziţiei mai cuprinde o condiţie, care nu a fost reprezentată încă, deci îşi mai "adaugă un rând în plus", netehnic vorbind, care formalizează tocmai această situaţie a golului de vericondiţionalitate, în care presupoziţia este falsă, iar aserţiunea are un caracter "dubios" (cf. Saeed, 1997):

(1)

(i) p		q
(ii) A	→	A
(iii) F	→	A
(iv) A sau F	←	A
(v) ?(A sau F)	←	F

Keenan, într-un studiu intitulat *On Semantically Based Grammar*, apărut în 1972, propune pentru a ieşi din impas fie abandonarea logicii bivalente şi adoptarea unei logici trivalente, în care condiţiile de adevăr să fie adevărat, fals şi nici-adevărat-nici-fals, fie rămânerea în cadrul unei logici bivalente şi acceptarea golurilor de vericondiţionalitate pentru propoziţiile ale căror presupoziţii nu sunt nici adevărate, nici false.

În cadrul unei abordări interacţionale a presupoziţiei, care se înscrie în teoria actelor de vorbire, o propoziţie asertivă, pentru ca să fie realizată cu succes, are nişte condiţii de asertivitate care vizează referentul. Saeed (1997) arată că ar fi o eroare de comunicare să spui *Hyeronimus a adus o ladă de şampanie.* în contextul în care interlocutorul nu îl cunoaşte pe Hyeronimus. Utilizarea referenţială cu succes a unui nume sau a unei descrieri definite are drept condiţie ca interlocutorul să poată identifica referentul. În cazul propoziţiei *Regele Franţei este chel.* falsitatea presupoziţiei împiedică recuperarea referentului. S-au adus în discuţie şi situaţiile în care descreirea definită *regele Franţei* era o metaforă, o ironie, o poreclă (v. *infra* ***Teoria lui H. P. Grice şi componentele sensului natural***).

O altă problemă care apare în abordarea presupoziţiei în semantica bivalentă este legată de fenomenul de *anulare* al presupoziţiilor. Fraza (2a) şi negaţia ei (2b) au presupoziţia (2c), în schimb în enunţul de la (2d) presupoziţia apare negată literalmente:

(2) a. Vasile regretă că a căzut la examen.

b. Vasile nu regretă că a căzut la examen.

c. > Vasile a căzut la examen.

d. Vasile nu regretă că a căzut la examen, *pentru că, de fapt,* l-a trecut.

Conform semanticii bivalente, o frază ca (2d) ar trebui să fie o contradicţie, deoarece (2d) are următorea configuraţie inferenţială: prin primele două constituente propoziţionale, *i.e. Vasile nu regretă că a căzut la examen.*, ea presupune (2c), iar prin subordonata cauzală ea L-implică faptul că (2c) este fals (cf. Chiţoran, Cornilescu, 1985, p. 215). Cu toate acestea, (2d) nu este simţită ca o frază contradictorie. Semantica propoziţională a încercat să rezolve această problemă susţinând că negaţia în limba naturală ar fi ambiguă între o negaţie internă, prezentă la (2b) unde este negat predicatul verbal al regentei şi unde operatorul negaţiei are un domeniu semantic restrâns, şi o negaţie externă, prezentă la (2d), unde este negată propoziţia 'Vasile regretă că a căzut la examen.', operatorul negaţiei având aici domeniul larg, nerestrâns, parafrazabil prin 'Nu este adevărat că Vasile regeretă că a căzut la examen.'. Ipoteza ambiguităţii negaţiei în limba naturală nu va rezista, deoarece între cele două tipuri de negaţie există o diferenţă de domeniu, iar nu o diferenţă de sens. Un alt contraargument ar fi acela că, dacă negaţia este ambiguă, atunci ar trebui cel puţin să existe unele limbi care să lexicalizeze diferit cele două sensuri ale ei, ceea ce nu se întâmplă. Nu se cunosc limbi care să îşi gramaticalizeze un operator de negaţie pentru domeniul restrâns şi un altul pentru domeniul mare al negaţiei. Prin urmare, anularea presupoziţiei în context lingvistic, cum se întâmplă la (2d), s-a adăugat pe lista aspectelor inferenţiale deductive care nu puteau fi justificate într-o logică bivalentă.

O altă problemă din cauza căreia nu s-a putut încadra cercetarea presupoziţiilor în calculul propoziţional o constituie diferenţele de supravieţuire dintre implicaţiile logice şi presupoziţii. Fenomenul are efecte conversaţionale. Negarea unei presupoziţii *recte* anularea ei în cadrul fluxului discursiv nu duce la o anomalie semantică, dar negarea sau anularea unei implicaţii logice are ca rezultat o contradicţie.

Keenan (1971) remarcă faptul că există presupoziţii la care trebuie analizată relaţia dintre context şi propoziţia enunţată în acel context. Astfel, o propoziţie ca *Tu est dégoûtant.* cere anumite condiţii de adecvare pentru a fi acceptată, şi anume ca interlocutorul să fie intim, inferior social sau copil în raport cu locutorul, ori chiar un animal (v. şi Levinson, 1983). Conform definiţiilor lui Strawson, presupoziţia era văzută ca o relaţie între două propoziţii. Acum perspectiva se schimbă. Keenan arată că trebuie avute în vedere contextul, relaţia între participanţii la o conversaţie, statutul social al acestora, vârsta, sexul, diferenţele dintre generaţii, relaţiile de rudenie, prezenţa sau absenţa unor obiecte în cadrul fizic de desfăşurare a schimbului conversaţional, localizarea relativă a participanţilor, elementele introduse prin

discuţia anterioară, toţi aceşti factori pragmatici fiind importanţi pentru adecvarea propoziţiei la enunţ. De asemenea, limbile gramaticalizează multe dintre aceste condiţii de adecvare, care sunt explicabile cultural şi social: sistemul pronominal, numărul, genul, formulele de politeţe, alegerea anumitor moduri verbale etc. sau idiomatizează anumite utilizări lexicale, creând rutine conversaţionale. Există, de exemplu, limbi în care gramatical, printr-o anumită formă verbală, se transmite ideea că vorbitorul este un bărbat, o femeie sau un copil, cum e cazul limbii koasati, limba indiană din Louisiana, ori există cazul transmiterii presupoziţiei unei anumite situări în spaţiu prin particule deictice în unele limbi, iar în altele prin adverbe specializate. Formelor pronominale exprimă un anumit grad de politeţe în cazul românei, unde forma *dumneata* a pronumelui personal de politeţe marchează politeţea între egali, apropiaţi sau faţă de un inferior, varianta *matale* este specializată pentru politeţea între persoane intime sau faţă de un inferior, ori un tânăr şi *dumneavoastră* exprimă o politeţe mai distantă. Această distribuţie a gradelor de politeţe nu este identică în toate limbile.

Keenan (1971) atrage atenţia şi asupra situaţiilor în care, prin propoziţia enunţată, vorbitorul încearcă să păcălească, să înşele, să mintă, să ironizeze interlocutorul, ceea ce implică faptul că presupoziţiile propoziţiei nu sunt luate ca adevărate cel puţin de către enunţiatorul propoziţiei. Discursuri construite conform unui anumit tip de argumentaţie, cum ar fi textele alcătuite după metoda *reductio ad absurdum* sunt iarăşi un exemplu în care enunţiatorul, în mod deliberat nu crede în presupoziţiile propoziţiilor sale, nu le ia ca fiind adevărate, de asemenea, glumele, bancurile, exploatează poetnţialul preuspoziţional de semnificaţie.

În consecinţă, Keenan (1971) propune o **abodare pragmatică a presupoziţiei**. Enunţarea unei propoziţii presupune ca să fie adecvat contextul. În abordarea semantică, presupoziţia este definită conform relaţiei dintre propoziţii şi lume. În abordarea pragmatică, presupoziţia este definită ca o relaţie între enunţuri şi contextele lor.

În concluzie, observându-se imposibilitatea de a explica toate particularităţile presupoziţiei într-o semantică bivalentă şi doar prin raportarea la implicaţiile logice pe de o parte, iar pe de altă parte descoperirea importanţei contextului şi a altor factori pragmatici, cercetările s-au îndreptat către o abordare pragmatică a presupoziţiei.

Declanşatorii de presupoziţii

Presupoziţiile sunt legate de anumite aspecte ale structurii de suprafaţă fie de anumite cuvinte, fie de anumite construcţii sintactice. Elementele lingvistice generatoare de presupoziţii au fost numite *declanşatori de presupoziţii* (cf. engl. *presupposition-triggers*). Problema care se pune pentru lucrarea de faţă este de a vedea dacă conectorii naturali intră în rândul declanşatorilor de presupoziţii. Răspunsul este unul afirmativ cu menţiunea că nu toţi declanşatorii de presupoziţii sunt sau pot fi asimilaţi conectorilor pragmatici şi marcatorilor discursivi. Se vor indica în continuare declanşatorii, într-o formă mai mult enumerativă[43].

Descrierile definite sunt declanşatoare ale presupoziţiei existenţei şi unicităţii:

(1) a. Petru a trimis / nu a trimis o scrisoare.

b. > Petru există.

Verbele factive presupun adevărul propoziţiilor lor subordonate:

(2) a. Sergiu regretă / nu regretă că şi-a vândut maşina.

b. > Sergiu şi-a vândut maşina.

Alte verbe, locuţiuni verbale sau expresii verbale factive sunt: *a-i părea rău, a regereta, a se bucura, a fi bucuros, a-şi da seama, a descoperi, a realiza, a înţelege, a fi ciudat, a fi tragic, a fi trist, a se întrista, a se indigna, a se revolta, a se supăra, a fi mândru că, a fi încântat, a-i părea bine/ rău*. Verbele factive selectează întotdeauna conjuncţia *că* (cf. Pană Dindelegan, 1992; v. *supra* ***Complementizatorii ‹că› şi ‹să›***).

Verbele nonfactive (contrafactive) - a visa, a-şi închipui, a-şi imagina, a pretinde etc. - (Yule, Ionescu-Ruxăndoiu, 2003) şi mărcile evidenţiale, o parte adverbe, altele incidente idiomatizate care marchează dubiul, îndoiala, neasumarea, neîncrederea într-o opinie (Zafiu, 2002) - *cică, pasămite, vezi*

[43] Unele dintre listele cele mai complete se găsesc la Levinson (1983), la Yule, la Chiţoran, Cornilescu (1985) şi la Ionescu-Ruxăndoiu (2003).

Doamne!, dragă Doamne! etc. - declanşează presupoziţia falsului subordonatei, în cazul verbelor, sau a falsului propoziţiei asertate, în cazul mărcilor discursive.

(3) a. Visează că a ajuns director.

b. Cică a ajuns director.

c. >Nu e director.

Deosebirea dintre declanşatorii verbe nonfactive şi marcatorii evidenţiali ai dubiului, ai neasumării aserţiunii, ar fi că primii declanşează mult mai regulat presupoziţia nonfactivă, în timp ce marcatorii pot cunoaşte mai multe utilizări, în privinţa lor contextul având un rol mare în configurarea presupoziţiei despre care discutăm. (3b) poate să nu declanşeze tot atât de regulat presupoziţia (3c), dezvoltată şi de (3a), dacă *cică* este un marcator evidenţial al citării, indicând reluarea în ecou a aserţiunii unui antevorbitor faţă de care vorbitorul se detaşează. Ne putem imagina contexte în care *Cică a ajuns director.* să aibă sensul coversaţional de "A ajuns un director prost.", de exemplu.

Verbele implicative: *a reuşi, a izbuti, a evita, a se întâmpla (să), a forţa să*:

(4) a. Petru a reuşit / nu a reuşit să ajungă la şedinţa cu părinţii.

b. > Petru trebuia să ajungă la şedinţa cu părinţii.

Verbele aspectuale - *a înceta să, a se opri să, a continua să, a termina să, a începe să, a apuca să, a ajunge să* etc. - şi *adverbele* şi *locuţiunile aspectuale* şi de *aproximare* - *mai, mai-mai, gata-gata, cât pe ce, încă* (considerate, din punct de vedere semantic, ca predicate semantice, cf. Pană Dindelegan, 1992, p. 31) au presupoziţia acţiunii verbului principal, cel la care se anexează verbul / adeverbul aspectual:

(5) a. Vasile a continuat / nu a continuat să studieze armeana.

b. Vasile *încă* studiază armeana.

c. > Vasile studia armeana.

Aspectul are în limba română o realizare lexicală extrem de bogată. Construcţii care îmbină un verb şi un adverb - *aproape era să...; mai era puţin şi...* etc. - sporesc rândurile declanşatorilor presupoziţionali aspectuali.

Verbele iterative - *a reveni, a se reîntoarce, a reface, a relua, a repeta, reaminti, a se recăsători, a retrăi, a republica* etc. -, în general cele care sunt derivate cu prefixul *re-*, au presupoziţia reluării unei acţiuni mai vechi. *Adverbele iterative* şi expresiile cu valoare adverbială iterativă, precum *iar, iarăşi, din nou, încă, (pentru) a n-a oară, altă dată, şi* adverbial, *miercurea, joia* etc. sunt declanşatoare ale aceluiaşi tip de presupoziţie. Un exemplu este cel de mai jos:

(6) a. Delfinii au revenit / nu au revenit (iarăşi) în apele de coastă ale Mării Negre.

b. > Au existat delfini în apele de coastă ale Mării Negre.

Verbele de evaluare (de *opinie* sau verbe care *exprimă o judecată critică* (cf. engl. *verbs of judging*)), precum *a judeca, a acuza, a critica, a certa, a lăuda* au un statut de declanşator presupoziţional disputabil, deoarece implicaţia pe care ele o activează nu este atribuită vorbitorului, ci subiectului verbului, remarcă St. Levinson (1985, p.182), ca în:

(7) a. El i-a acuzat / nu i-a acuzat pe ţărănişti de incompetenţă.

b. > Ţărăniştii sunt incompetenţi.

Cuantificatorii se înscriu în clasa elementelor declanşatoare de presupoziţii. Astfel, propoziţia (8a) are presupoziţia (8b) care este declanşată de pronumele *toţi*, cuantificator universal:

(8) a. Toţi copiii Danielei sunt / nu sunt băieţi.

b. > Daniela are copii.

Analizele semantice arată că *adverbele circumstanţiale de timp şi de loc* activează presupoziţia localizării emitentului. Sensul lui *aproape* din *Petru stă aproape.* presupune raportarea la

emitent pentru evaluarea distanţei (cf. Pană Dindelegan, 1992). Structura semantică a unor enunţuri ca *Petru stă aproape.* sau *Ioana locuieşte sus.* este, după autoarea citată, următoarea:

aproape (stă (Petru), (Emitent))

sus (locuieşte (Ioana), (Emitent)).

Aceste propoziţii conţin între argumentele lor semantice unul care este locutorul. Prin aceasta, ele se raportează implicit la actul de comunicare, iar descrierea îmbină criterii semantice şi pragmatice (cf. Pană Dindelegan, 1992). Punctul de vedere de aici este uşor diferit, în sensul că se consideră reprezentarea semantică de mai sus hibridă, conţinând elemente semantice care aparţin enunţurilor respective, deci care îşi găsesc reprezentare lingvistică şi care formează conţinutul propoziţional al enunţului respectiv, şi elemente pragmatice care ţin de situaţia de comunicare a enunţurilor, extralingvistice, cum este cazul ideii de raportare la emitent a sensului deicticului *aproape*. Astfel, argumentul al doilea, implicit, care este reprezentat mai sus prin '(Emitent)', este o presupoziţie declanşată de aceste adverbe utilizate deictic. Această presupoziţie se păstrează în cadrul familiei de propoziţii care se poate construi în jurul aserţiunilor respective. În schimb, în propoziţii în care predicatul semantic adverbial are exprimate ambele argumente, ca în *Petru stă aproape de Ioana* sau *Ioana locuieşte mai sus de Petru,* adverbul îşi pierde componenta deictică, nu se mai ancorează contextual de emitent, astfel că presupoziţia emitentului dispare, adverbul devenind pur descriptiv. În aceste propoziţii, adverbele funcţionează ca argumente semantice complet saturate, componenta lor pragmatică este inactivă, în timp ce componenta semantică lucrează cu toată capacitate ei.

Presupoziţia raportării la emitent este gramaticalizată în limbă la nivelul întregii clase pragmatice a deicticelor, iar la nivel discursiv constituie *centrul deictic personal,* format din 'eu' la care se raportează toate indicaţiile referenţiale de spaţiu, timp şi persoană (cf. Brown, Levinson).

Prepoziţiile libere, purtătoare de informaţie semantică, sunt predicate semantice diadice, la fel ca şi adverbele de timp şi de loc discutate mai sus. Ele au o structură semantică identică cu a acestor adverbe, arată G. Pană Dindelegan. Între *Locuieşte lângă magazin.*, construcţie cu prepoziţie, şi *Lucrează departe de casă.*, construcţie cu adverb, nu este nici o deosebire de strucutră semantică:

lângă (locuieşte (x), (magazin))

departe (lucrează (x), (casă))

ceea ce înseamnă că prepoziţia *lângă* funcţionează la fel ca predicatul semantic adverbial *departe*. Deosebirea dintre predicatele adverbiale şi predicatele semantice prepoziţionale este, consideră Pană Dindelegan (1992, p.33), una de natură strict sintactică, adverbul permiţând neexprimarea unuia dintre argumentele semantice (este vorba de argumentul al doilea), în timp ce prepoziţia cere prezenţa obligatorie a ambelor argumente. Noi credem însă că deosebirea nu este numai de natură sintactică, ci şi de natură pragmasemantică. Predicatele adverbiale diadice care pot avea argumentul al doilea implicit declanşează presupoziţia emitentului, pe când prepoziţiile care cer exprimarea obligatorie a argumentelor lor semantice nu au această capacitate presupoziţională de ancorare în context. Pe de altă parte, adverbul are un comportament mai pragmatic atunci când este incomplet semantic. Totodată, aceste diferenţe de comportament semantic sunt o dovadă că nu toate clasele lexico-gramaticale sunt egale în ceea ce priveşte capacitatea lor inferenţială, că există unele care sunt mai pregătite pentru a comunica implicitul decât altele care sunt mai descriptive.

Semiadverbele, de tipul lui *totuşi, deja, chiar, doar, aşa, mai* ş.a. sunt considerate în analizele pragmatice ca având exclusiv funcţia de a introduce presupoziţii în discurs. Ele nu au un sens lingvistic propriu, de aceea nu au nici funcţie în propoziţie, ci au doar rolul de a orienta interpretarea enunţului către o anumită presupoziţie (cf. Chiţoran, Cornilescu, 1985, p. 224). Ele au primit chiar denumirea de *adverbe presupoziţionale* (cf. *id. ib.*) sau de *cuvinte cu sens presupoziţional* (cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990). Acesta nu este singurul rol pragmatic pe care aceste cuvinte, considerate şi marcatori discursivi, îl pot avea. Funcţionalitatea lor discursivă ar trebui stabilită cu acurateţe, de la caz la caz, prin analiza unui corpus bogat şi reprezentativ.

Propoziţiile temporale şi orice construcţie cu valoare temporală sunt declanşatoare ale presupoziţiei adevărului subordonatei sau complementului de timp, ca de exemplu:

(9) a. În timp ce la Port Royale se scria *Grammaire générale et raisonnée*, românii se luptau / nu se luptau cu turcii şi tătarii.

b. > La Port Royale s-a scris *Grammaire générale et raisonnée.*

Conectorii sintactico-pragmatici, valorile aspectuale de la nivelul întregului enunţ, descrierile definite existente, toate contribuie la configurarea acestei presupoziţii ca una din primele forme de interpretare, relativ simplă, a enunţului.

Propoziţiile tematizate (sau *topicalizate*) şi cele *dislocate la stânga* sunt purtătoare ale presupoziţiei adevărului stării de fapte sau existenţei referentului la care se referă structura tematizată, respectiv dislocată:

(10) a. *A fost Brutus* / *Nu a fost* *Brutus cel care* l-a omorât pe Cezar. (tematizare)

b. > Cineva l-a omorât pe Cezar.

c. *Aceste cărţi* este obligatoriu să le citeşti. (tematizare)

(*ap.* Pană Dindelegan, 1992)

d. > Există nişte cărţi obligatoriu de citit.

e. *Cât despre* Petru / *Cât îl priveşte* pe Petru / *Apropo de* Petru / *În legătură cu* Petru / *Referitor la* Petru / *Relativ la* Petru / *În ceea ce-l priveşte pe Petru*, e totdeauna prost dispus.
(dislocare şi tematizare; sintactic: circumstanţial de relaţie)

f. > Petru e prost dispus.

g. *De văzut*, l-a văzut.

h. > L-a văzut.

Între tematizare şi dislocare nu există diferenţe pragmatice, ci doar de natură sintactică. Elementul tematizat se leagă sintactic de restul enunţului, elementul dislocat la stânga este rupt sintactic de rest, apare în poziţie parentetică. Ridicarea nominalului lasă o "urmă" în structura originară de care aparţinea şi care se realizează ca pronume. Se pare că dislocarea preferă în limba română construcţia cu expresiile, specializate pragmatic de-acum şi devenite marcatori discursivi, *cât despre, cât priveşte, în ceea ce-l priveşte, apropo, în legătură cu, referitor la, relativ la,* iar tematizarea preferă o structură de tipul [*Este / A fost* etc. *X cel care...*]. Aceste ridicări ale nominalului sunt relevante în cadrul discursului, ele accentuează adecvarea noului enunţ la ansamblul discursiv, sunt "trasformări sintactice motivate pragmatic" (cf. Pană Dindelegan, 1992, p. 76).

Pronunţări emfatice ale anumitor componente lexicale dintr-o propoziţie, numite şi *tematizări implicite* (Levinson, 1983, p. 183), generează presupoziţii existenţiale corespunzătoare părţii subliniate prin intonaţie.

Analiza discursului a arătat că între temă şi remă există un continuum care conferă textului discursivitate. La nivelul informaţiei tematice se discută frecvent de teme forte, teme medii şi teme slabe. Liana Pop (2005, pp. 33-53) arată că se poate vorbi de o continuitate funcţională între toate aceste tipuri de teme. Tematizarea forte se realizează prin mijloace lexicale ample, circumlocuţii specifice, rutine de tematizare şi mijloace redacţionale de accentuare a anumitor informaţii (cf. *Tema intervenţiei mele este...; Ceea ce doresc să spun este...; Pornind de aici...; Iată aici exemple despre...; Să ne oprim la acest subiect / temă / problemă...; Văd unde bateţi.; Aici doream să ajung.; S-a văzut că...; Se ştie că mă refer la...;Nu*

vreau să vă plicitsesc cu problema...; Ştiu cât v-a durut / bucurat / entuziasmat aflarea veştii că..., dar... ş.a.; punerea în pagină şi mai ales titlul pot avea la nivelul stilului publicistic rol tematizant; rezumatul redacţional de sub titlul articolului, ce provine dintr-o tradiţie cărturărească mai veche, are aceeaşi funcţie etc.). Factori argumentativi, sociali, mişcarea de evaluare a asumpţiunilor interlocutorului, strategii de formare a fondului comun de cunoştinţe, dar şi de politeţe, în general negativă, pot fi detectate la nivelul acestor tematizatori forte.

Tematizarea medie are un inventar bogat care, în concepţia de aici, se încadrează în clasa marcatorilor discursivi. În limbajul ştiinţelor exacte există verbe cu formă unică, specializate pentru tematizare, cum ar fi *se dau, avem, fie,* prezentativele *iată, vezi, uite*, prepoziţii, locuţiuni şi grupuri preopoziţionale clişeizate, pecum *în legătură cu, referitor la, privitor la, asupra..., pe tema, despre..., cât despre..., în chestia / problema; din punct de vedere al...; la nivel de;* locuţiunile adverbiale *dincolo de, apropo de,* construcţiile *cât priveşte faptul că...* etc.

Tematizarea slabă se realizează prin mijloace gramaticale. Este vorba de actualizarea subiectului pronume personal (cf. ***Eu*** [temă slabă]*, în această problemă* [temă forte], *n-am nimic de zis* [remă].) sau de formele accentuate ale pronumelui personal (cf. ***Mie*** *să nu-mi spui aşa ceva că nu te cred.*).

Construcţia foarte productivă de la (10g) şi, în acelaşi timp, specifică românei în raport cu celelalte limbi romanice, este discutată de Gabriela Pană Dindelegan (2003, pp. 151-164). Ea poate funcţiona nu numai cu supinul, dar şi cu adjective, substantive şi adverbe (cf. *De cuminte, era cuminte.*; *De bărbată era bărbată.; De iute la minte, este iute.*), având rol de "anaforă conversaţională" al cărui grad de abstractizare este mare.

Atributivele nonrestrictive sau *parentetice* sunt o altă construcţie sintactică cu rol de declanşator de presupoziţie. Ele rezistă şi în contextul negării verbului regent, ceea ce atestă calitatea lor presupoziţonală.

(11) a. Michelangelo, care a pictat Capela Sixtină, a desenat / nu a desenat şi uniformele gărzilor Vaticanului.

b. > Michelangelo a pictat Capela Sixtină.

O altă structură sintactică declanşatoare de presupoziţie este şi aceea a *condiţionalelor contrafactuale* sau *ireale*, care generează o presupoziţie negativă (nonfactivă):

(12) a. Dacă aş fi mai tânăr cu zece ani, aş pleca/nu aş pleca cu voi în Himalaia.

b. > Nu sunt mai tânăr cu zece ani.

Întrebările, de asemenea, sunt declanşatoare a diferite tipuri de presupoziţii, în funcţie de tipul de interogativă. Întrebările cu o apoziţie au ca presupoziţie adevărul apoziţiei. Întrebarea:

(13) a. Regretă americanii, popor mare şi îndrăzneţ, că au intrat în război după atacarea portului Pearl Harbour?

are presupoziţia specifică atributelor apozitive ('Americanii sunt un popor mare şi îndrăzneţ.'), precum şi, în cazul de faţă, a construcţiei cu circumstanţială temporală ('Portul Pearl Harbour a fost atacat.'). *Întrebările totale* (la care se răspunde prin *da / nu*), de tipul *Ai bani de bilete?*, au ca presupoziţie disjuncţia răspunsurilor posibile 'Are sau nu are bani?', iar întrebările construite cu pronume sau adverbe relative sunt purtătoarele presupoziţiei existenţei unui referent care să satisfacă relativul.

Propoziţiile *cauzale argumentative* sau *metadiscursive,* de tipul:

(14) a. Niciodată n-am să-l părăsesc *pentru că îl iubesc.*

b. *Dacă stai cu ochii pe pereţi*, cum o să înţelegi?

c. Scoală-te *că doar nu eşti bolnav!*

d. Să nu lipseşti, *că altfel mă supăr!*

indică motivul, justificarea, iar nu cauza, pentru care vorbitorul declară ceva, pentru care întreabă retoric sau îndeamnă (Avram, 1977, pp. 438-440). Cauzala argumentativă se construieşte adeseori cu elemente corelative de legătură, precum *altfel, apoi* sau cu elemente de insistenţă, ca *de aceea* (cf. *ibidem*), care subliniază sensul presupoziţional factiv. De multe ori enunţul construit cu o cauzală argumentativă conţine un act de vorbire de tipul promisiunii, ameninţării, ordinului, întrebării neplăcute sau indiscrete, deci întrebării cu un potenţial mare de ameninţare ş.a. la care locutorul aduce o motivare a performării respectivului act verbal. Structura acestor enunţuri are următoarea formă: Segmentul 1: act de vorbire - marcator discursiv (*că*) - S2: justificare; ele sunt formate din două mişcări conversaţionale, o mişcare acţională şi una argumentativă. Această motivare se justifică presupoziţional. Cauzala argumentativă orientează interpretarea interlocutorului spre un topos pe care îl sugerează şi ai cărui termeni nu îi dă complet. O posibilă parafrazare a toposurilor care sunt activate în exemplele de mai sus sunt:

(15) a. < Dacă iubeşti pe cineva, nu îl părăseşti. >

b. < Înţelegi când eşti atent. >

c. < Stai în pat când eşti bolnav. >

d. < Cine nu răspunde la invitaţie are sentimente ostile. >

Condiţionalele calificatoare sau *ipotetice*, tot argumentative ca şi celelalte, exprimă condiţia de succes a actului de vorbire performat de propoziţia regentă (Chiţoran, Cornilescu, 1985, pp. 154-156). Condiţia de succes ţine de anumite standarde ale politeţii. Ea face referire la acordarea permisiunii, la iertarea îndrăznelii, la acceptarea unei păreri, a unei intervenţii, la oferirea libertăţii vorbitorului ca să performeze un act de vorbire pe care îl intenţionează etc. Enunţurile cu o condiţională calificatoare:

(16) a. Dacă nu te superi că-ţi spun, nu vei fi niciodată un bun orator.

b. Şi de n-o fi cu bănat, / Domnul nostru-ar vrea să vază pe măritul împărat.

(Eminescu, O., p. 146)

c. Dacă nu te superi, ai greşit!

d. Cum se mai simte soţia ta, dacă am uitat cumva să te întreb?

(*ap.* Chiţoran, Cornilescu, 1985, p. 155)

e. [Am ajuns] la Filiaşi, dacă-aţi auzit dvs. de Filiaşi, dacă nu, eu vă spun că Filiaşi.

(M.V., p. 74)

f. [Apa inundaţiei] a fost pe cuptor, dacă vrei să mă crezi.

(*id. ib*)

declanşează un lanţ inferenţial care poate fi specificat în forma:

'dacă p, atunci q' $\rightarrow$ 'Dacă p, atunci Emitentul V_{PF} că x'

unde simbolul V_{PF} reprezintă verbul performativ predicativ al propoziţiei regente (cf. Chiţoran, Cornilescu, 1985, p. 155). Frazele construite cu o cauzală calificatoare declanşează *presupoziţii nonfactive* de tipul: "Este posibil să te superi sau să nu te superi." (cf. 16a, b, c), "E posibil să fi auzit de Filiaşi sau să nu fi auzit." (cf. 16e) etc. Ele contribuie la formarea *condiţiei de acceptare a actului de vorbire performat de emitent*, act de vorbire care poate avea uneori efecte perlocuţionare neplăcute asupra interlocutorului şi chiar asupra locutorului. *Dacă calificator* specifică condiţia de abilitare a emitentului pentru performarea unei aserţiuni neplăcute (cf. 16a), a unei aserţiuni incredibile sau cu greu credibile (cf. 16f), a unei rugăminţi îndrăzneţe (cf. 16b), a unei întrebări formale (cf. 16d), a unei specificări (cf. 16e), unde întreg lanţul inferenţial apare în structura de suprafaţă). Între antecedent şi consecvent nu există o legătură cauzală aşa cum se întâmplă la condiţionalele cauzale de tipul lui *Dacă stai în ploaie, vei răci*.

Enunţurile cu condiţionale calificatoare s-au standardizat, devenind rutine conversaţionale din arsenalul strategiilor politeţii negative, prin intermediul cărora se transmite o ironie, o zeflemea, o răutate într-un mod atenuat (cf. *E un idiot, dacă nu te superi că zic aşa.*), se îngrădeşte efectul perlocuţionar al unui ordin, ca în *Du gunoiul afară, dacă nu te superi.,* se atenuează forţa ilocuţionară a unei permisiuni (cf. *Poţi să pleci, dacă aşa vrei tu*), care astfel e dată "cu jumătate de inimă", se atenuează efectul perlocuţionar al unei interogaţii indiscrete (cf. *Cât câştigi într-un an, dacă pot să te întreb?*) etc.

Lista declanşatorilor se poate augmenta. Nu există un inventar complet al tuturor construcţiilor lingvistice şi al tuturor cuvintelor, colocaţiilor, expresiilor conversaţionale care genererază un tip regulat de presupoziţii. Important este de reţinut că limba are capacităţi inferenţiale nelimitate, mai ales dacă ţinem cont şi de alte inferenţe, cele pur pragmatice, care nu se raportează la conceptul de adevăr (cf. *infra* ***Teoria lui H. P. Grice şi componentele sensului natural***). Nu toate presupoziţiile potenţiale ale unui enunţ sunt şi presupoziţiile lui actuale. În afara declanşatorilor de presupoziţii, care generează automat şi regulat inferenţe presupoziţionale ori de câte ori apar într-un enunţ, aşa încât nu se poate face abstracţie de ele în procesul interpretării enunţului respectiv şi nici în cadrul ulterioarelor lui înlănţuiri discursive, există presupoziţiile lexicale ale cuvintelor din enunţ. Acestea nu se activează automat decât dacă un context conversaţional mai deosebit o reclamă, dacă, de exemplu, vreunul dintre actorii comunicării se raportează metadiscursiv la vreuna dintre ele.

Opozitivele gradabile şi negradabile declanşează inferenţe presupoziţionale specifice. Întreaga discuţie porneşte de fapt de la o afirmaţie a lui Trier (1931, *apud* Lyons 1977, vol. I, p. 270) care spunea că fiecare cuvânt pronunţat activează în conştiinţa vorbitorului şi a interlocutorului opusul lui printr-un mecanism inferenţial. Se pare că afirmaţia lui Trier nu a fost invalidată de cercetările ulterioare din domeniul psiholingvisticii, ci a fost dezvoltată, experimentele arătând că se activează în lexiconul mental nu numai relaţiile antonimice între cuvinte, ci şi alte relaţii structurale existente la nivel de lexic (Aitchinson, 1987; Pinker, 1994).

Opozitivele negradabile de tipul lui *bărbat - femeie, viu - mort, însurat - burlac* atunci când sunt folosite ca predicate semantice, divid universul de discurs în două clase complementare, clasa obiectelor

care au proprietatea respectivă şi clasa obiectelor care nu o au. Cu alte cuvinte, asertarea unuia dintre membrii clasei implică logic negaţia celuilalt. Antonimele gradabile nu mai parcelează universul de discurs în două clase complementare. Presupoziţiile fireşti, activabile în contexte obişnuite de enunţare pentru o propoziţie de tipul *Afară este cald.* pot fi: "Afară nu este frig.", "Afară nu este zăpuşeală." sau "Afară nu este ger.". Caracterul lor presupoziţional e atestat de capacitatea pe care o au de a se prezerva în interiorul familiei de propoziţii. Cu alte cuvinte, a aserta A*fară este cald.* nu presupune în mod obligatoriu "Afară nu este frig.", ci poate avea o gamă mai largă de inferenţe presupoziţionale, care se înşiruie după decupajele empirice ale unei zone a realităţii, numită în mod obişnuit 'temperatura vremii', decupaje care şi-au găsit reflectări în limbă. Diferenţa dintre opozitivele gradabile şi negradabile îşi găseşte o rezolvare prin conceptele logice de termeni contrari şi termeni contradictorii. Termenilor contradictorii le corespund opozitivele nongradabile (cf. *bărbat : femeie, viu : mort* etc.), iar termenilor contrarii le corespund opozitivele gradabile (cf. *bun : rău, clad : rece* etc.) (Lyons, 1977). Astfel, fiecare clasă de antonime declanşează un anumit tip de inferenţe presupoziţionale. Aceste inferenţe presupoziţionale, care sunt de tip lexical şi enciclopedic, nu sunt întotdeauna active în comunicarea enunţului care conţine opozitive.

Sapir (*ap.* Lyons, 1977) remarcă faptul că adeseori adjectivele gradabile, cum este *roşu* sau *mic* ne dau impresia înşelătoare a unor valori absolute, asemenea termenilor contradictorii. Aşa se explică de ce în limbajul uzual apar utilizări ale adjectivelor gradabile ca şi cum ar fi termeni contradictorii, iar nu contrarii, ca în:

(17) a. A: Este el un doctor bun?

B: Nu.

care are implicatura conversaţională "El este un doctor prost.", ori în (17b):

b. Mâncarea nu e bună.

a cărei implicatură este "Mâncarea este proastă.". În cazul în care emitentul nu vrea să declanşeze aceste implicaturi el trebuie să-şi construiască întrebarea altfel, *Ce fel de doctor este?, Cât de bun e doctorul?* sau răspunsul trebuie să aibă mai multe specficări, de tipul *Nu e doctor bun, dar nu-i nici prost., Mâncarea nu-i bună, ci este foarte bună*. etc. (Lyons, 1977). Acest exemplu doreşte să arate că presupoziţiile lexicale şi enciclopedice sunt neglijate frecvent. Dacă la (17a) s-ar fi răspuns cu *E un doctor destul de bun., Nu e un doctor prost., Nu e un doctor excepţional.* ş.a., enunţiatorul ar fi făcut uz de potenţialul presupoziţional al termenului, deoarece îi convenea să-l exploateze din varii condiţii contextuale pe care nu le mai simulăm

aici. Totodată se poate vedea că utilizarea sau nonutilizarea potenţialului inferenţial al limbii are rol în indicarea contextului relevant în care trebuie interepretat enunţul.

Există şi reversul acestei situaţii, în care opozitive nongradabile pot fi, într-o anumită situaţie comunicativă, gradate, ca în:

(26) a. A: Mai trăieşte încă?

B: Şi încă cum! (sau *Oho, e mult* ***mai viu*** *decât îţi poţi închipui!*)

b. Vasile e mai bărbat decât mă aşteptam.

(exemple preluate şi adaptate de la Lyons, 1977)

Sistemul limbii este temporar modificat pentru a declanşa anumite inferenţe conversaţionale.

Studiile de semantică a prototipului au scos în evidenţă existenţa unor preferinţe semantice în rândul opozitivelor, de exemplu. Astfel, într-o înlănţuire sintagmatică de opozitive se preferă termenii pozitivi, ca în *şi da şi nu, şi bun şi rău, când sus când jos, când călare când pe jos, ce mai la deal şi la vale* ş.a. Mai mult, termenii negativi sunt termenii marcaţi semantic şi, probabil, mai încărcaţi inferenţial.

Opozitivele gradabile şi negradabile nu fac parte din clasa declanşatorilor de presupoziţie, ci din marea clasă a elementelor cu potenţial presupoziţional.

Adverbele de atitudine propoziţională ca declanşatori de presupoziţii

Adverbele propoziţionale sau adverbele de enunţ, numite şi *adverbe de atitudine propoziţională* (Pană Dindelegan, 1992, p. 112), ori *adverbe orientate către vorbitor* (Jackendoff *ap.* Chiţoran, Cornilescu) reprezintă o clasă relativ mare de lexeme şi de construcţii cu valori adverbiale, care determină propoziţia ca întreg, o "modalizează". Ele au o *funcţie metacomunicativă* (*id. ib.*, p. 111), ceea ce le conferă un caracter pragmatic puternic, în virtutea căruia le putem încadra în clasa marcatorilor discursivi. În GALR (I, pp. 599-600), ele sunt numite *adverbe modalizatoare* şi sunt decrise ca "modificatori ai predicaţiei enunţării".

Modalizarea pe care o introduc în enunţ adverbele metadiscursive este variată, ceea ce duce inevitabil la mai multe subclasificări. GALR (I, pp. 599-600), le clasifică în funcţie de tipul de modalitate: *adverbe modalizatoare epistemice*, la rândul lor subclasificabile în *adverbe de certitudine*, de *incertitudine*, *evidenţiale citaţionale* (*cică, pasămite, chipurile*), *evidenţiale inferenţiale* (*pesemne, poate, probabil*), *evidenţiale perceptuale* (*parcă*), adverbe care exprimă *modalitatea deontică* (*obligatoriu, recomandabil, necesar, permis*) şi, în final, *adverbe apreciative* (*bine, rău, util, important, vital* etc.). Formulele de modalizare epistemică, deontică şi apreciativă se încadrează în inventarul *mărcilor pragmatice,* unde funcţionalitatea lor este redată cu aproximativ aceleaşi denumiri: *marcatori discursivi de comentariu, marcatori discursivi evidenţiali*, *epistemici* şi ai *atitudinii propoziţionale.*

Aceste adverbe şi construcţii adverbiale au fost considerate declanşatori ai presupoziţiei punctului de vedere al vorbitorului. În afară de aceasta, ele au un rol pragmatic, şi anume acela de a explicita atitudinea propoziţională a emitentului faţă de conţinutul propoziţional al enunţului, mai precis faţă de propoziţia argumentală.

În abordările pragmatice cognitive de dată mai recentă, atitudinea propoziţională este un concept pragmatic important (Reboul, Moeschler). Orice conţinut propoziţional este înscris în domeniul unei atitudini propoziţionale a emitentului, pentru ca totul să se afle apoi inclus în domeniul forţei ilocuţionare a enunţului. R. Carston arată că *îmbogăţirile* - numite şi *explicaturi de ordin înalt* - aduse prin aceste adăugiri pe cale pragmatică la conţinutul propoziţional, care vizează asignarea referenţilor, dezambiguizările, specificarea atitudinii propoziţionale şi a forţei ilocuţionare pot interveni în calcularea valorii de adevăr, în gradul de adevăr al propoziţiei sau în actul de vorbire realizat prin enunţul respectiv. Deşi am folosit termenul de "adăugiri", considerăm că a vedea forţa ilocuţionară şi atitudinea propoziţională ale enunţului în acest mod poate fi o eroare, care constă în minimalizarea importanţei acestor noţiuni. Nu există enunţ real care să nu fie însoţit de aceste componente pragmatice care au caracter universal. Atitudinea epistemică şi forţa ilocuţionară se găsesc gramaticalizate în sistemul limbii, la nivelul

modurilor verbale, la cel al verbelor performative, în sistemul verbelor modale şi al gradelor de comparaţie, în diferenţa dintre diateza activă, care e acţională, prin comparaţie cu diateza pasivă, care este nonacţională etc. Cu alte cuvinte, atitudinea epistemică a emiţătorului şi forţa ilocuţionară sunt componente gramaticalizate, înscrise în sistemul limbii. Aceste adverbe şi expresii adverbiale sunt marcatori discursivi ai atitudinii propoziţionale şi au funcţionalitatea pragmatică de a participa la formarea explicaturii enunţului.

Un enunţ de tipul *(E) clar că a pierdut trenul.,* este decompozabil în: atitudinea propoziţională *(E) clar.* (ap) şi conţinutul propoziţional *A pierdut trenul.* (cp). Problema care se pune acum este dacă există o diferenţă între presupoziţia opiniei vorbitorului, glosabilă prin: 'Emitentul crede că p.' şi atitudinea lui epistemică faţă de ceea ce asertează, altfel spus, *explicatura* acestui enunţ: *E clar* (cp). Explicatura este un sens care întregeşte conţinutul propoziţional, cu alte cuvinte face parte din ceea ce se asertează. O dovadă a caracterului asertiv al informaţiei transmise prin explicatură este că aceasta nu rezistă la testele de verificare ale presupoziţiei, şi anume la testul negaţiei, al interogaţiei şi al contextului condiţional. În cazul exemplului nostru, negaţia *Nu este adevărat că e clar că a pierdut trenul.* şi construcţia condiţională *Dacă e clar că a pierdut trenul, atunci nu-l mai aştepta.* nu mai păstrează sensul de: *E clar* (cp). Specificarea pe care o aducem noi vizează presupoziţia opiniei vorbitorului, pe care o considerăm a contrasta ca semnificaţie cu adverbul epistemic al cărui punct de incidenţă este la nivelul atitudinii propoziţionale a enunţului, în sensul că enunţul care are o semnificaţie mai "tare", iar presupoziţia lui are o semnificaţie mai slabă. Contrastul de semnificaţie dintre explicatură şi presupoziţia enunţului duce la o relativizare a punctelor de vedere asupra lui (cp), adică asupra conţinutului asertat. Se formează astfel un posibil parcurs interpretativ în trei etape, de la explicatură, la presupoziţie şi la o a treia inferenţă pragmatică autorizată de tensiunea dintre primele două:

(i) explicatura: Este clar că p.

(ii) presupoziţia: > Emitentul crede că p.

(iii) inferenţa pragmatică a interlocutorului: posibil ~p.

Cu alte cuvinte, la nivelul unui enunţ cu adverbe de certitudine oricând este posibilă o alunecare de semnificaţie, de la un înţeles cu o calificare epistemică puternică (i), la un alt înţeles care are o calificare epistemică slabă (iii). De asemenea, enunţurile formate cu adverbele certitudinii au un profil inferenţial mai mare, în sensul că, în afară de presupoziţia opiniei emitentului, ele invită la derivarea unei inferenţe conversaţionale a interlocutorului care relativizează epistemic informaţia (aici (iii)).

Din punct de vedere sintactic, toate funcţionează după următorul tipar: adverbul modalizator, urmat de o conjuncţie a cărei prezenţă e facultativă şi de propoziţia argumentală (M (Conj) P) (Pană

Dindelegan, 1992, p. 111). Adverbele de atitudine porpoziţională care exprimă certitudinea selectează conectorul *că*. Marcatorii discursivi care exprimă incertitudinea se combină cu *să*, iar marcatorii evidenţiali citaţionali colochează cu *dacă*, integrând interogaţia directă în vorbirea indirectă sau marcând un proces deliberativ interior, în care vorbitorul se află mental într-un proces de căutare a unui răspuns.

Problema este că în context conversaţional seria modalizatorilor de certitudine nu funcţionează pragmatic exclusiv ca formatori ai explicaturii enunţului. Inferenţial, adverbele presupoziţionale, în funcţie de modalitatea pe care o exprimă şi de contextul în care apar, declanşează presupoziţia opiniei emitentului, presupoziţii factive, presupoziţii nonfactive sau contrafactive care intră în anumite relaţii cu explicatura.

Clasa *formulelor modalizatoare de certitudine* cuprinde construcţii, dintre care expresiile verbale cu *a fi* copulativ sunt frecvent în variaţie liberă cu cele adverbiale simple, de tipul lui: *(e) drept că, (e) adevărat că, (e) cert că, (e) clar că, (e) incontestabil că, (e) neîndoielnic că, (e) mai presus de orice îndoială că, (e) evident (că), (e) surprinzător (că), (e) indiscutabil (că), (e) sigur (că)* ş.a. Formulele de certitudine pot să apară la iniţială de enunţ, ca regentă a unei subordonate subiective, pot să apară parentetic sau în poziţie incidentă, pot fi integrate prozodic în enunţ (*Sigur vine.*) sau izolate intonaţional dacă sunt incidente (*O să facă toate aceste renovări - sigur, cu ajutorul lui - până la sezonul următor.*), distribuţia lor depinzând şi de caracterul oral sau scris, mai livresc sau mai puţin livresc al discursului care le conţine, de modalitatea enunţiativă, de gradul de familiaritate dintre locutori etc. (cf. ***E surprinzător că*** *şi-a cerut scuze.; Şi-a cerut,* **(e)** ***surprinzător****, scuze.;* ***Surprinzător****, şi-a cerut scuze.;* **Sigur** *vine!;* ***E cert că*** *vine.*)[44]. Alte adverbe de atitudine propoziţională a certitudinii sau le putem spune, în virtutea semnificaţiei lor referitoare la contextul cognitiv al vorbitorului, *marcatori epistemici de certitudine*, nu admit copula: *bineînţeles (că), desigur (că), fireşte (că).* Grupări nominale prepoziţionale cu valoare de adverbe propoziţionale de certitudine sunt construcţiile: *cu adevărat (că), cu siguranţă (că), de bună seamă (că), fără exagerare (că), fără discuţie (că),* cu varianta *nici discuţie că, în afară de orice discuţie (că), fără îndoială că, nici vorbă (că), în mod categoric (că), fără glumă (că),* (popular) *fără şagă (că), într-adevăr* (Pană Dindelegan, 1992, pp. 101; 112-114), la care se adaugă şi expresia idiomatică *fără doar şi poate (că)*. De asemenea, formule de certitudine sunt şi îmbinările formate din *în* + *mod* (sau *chip*) + adjectiv: *în mod cert, în mod sigur, în chip evident*.

Construcţiile gramaticale cu un adverb propoziţional de certitudine încorporat într-un grup nominal, de tipul *persoană evident boemă, clădire într-adevăr frumoasă, om cu siguranţă fericit, evoluţie cert ascendentă* ş.a., construcţii livreşti, funcţionează după aceeaşi structură semantică (M (modalizator) (P) (Pană Dindelegan, 1992, p. 112), prgamatic interpretabilă la fel: atitudinea propoziţională a emitentului, în al cărui domeniu se află cuvântul determinat sintactic. Adverbul inclus în structura grupului sintactic îşi păstrează capacitatea de a indica opinia vorbitorului referitoare la un element pe care, determinându-l, îl şi izolează.

---

[44] Modul lor de combinare în enunţ şi în discurs nu este atât de regulat pe cât l-am descris mai sus. Există preferinţe de construcţie pentru fiecare adverb în parte, ceea ce ar putea fi un indiciu al unor roluri pragmatice diferite, al unei specializări funcţional pragmatice.

Elementele lexicale (şi gramaticale) ale aprecierii de orice tip (prin evaluare *graduală, numerică, subiectivă, epistemică, cantitativă nedefinită* (Pană Dindelegan, 1992, pp. 85-117, de la care s-au preluat denumirile acestor subclasificări ale evaluării), cum ar fi *om* ***bolnăvicios de*** *bănuitor, situaţie* ***incomod de*** *complicată, răspuns* **periculos de** *îndrăzneţ, stare* **alarmant de** *gravă, femeie* **incredibil de** *prevenitoare* ş.a., sunt discutate din punct de vedere sintactic şi semantic de autoarea citată. Gabriela Pană Dindelegan consideră construcţia adverb + *de* ca element modalizator de apreciere subiectivă a vorbitorului (Pană Dindelegan, 1992, p. 87).

Structura adverb urmat de prepoziţia *de* şi apoi de un adjectiv sau de un alt adverb [adverb + *de* + adverb/adjectiv] este deosebit de productivă în limba română actuală, mai ales în limbajul cult, şi frecventă în limba populară vorbită. Exemplificăm tipurile de modalizări identificate de autoarea citată: evaluarea nonsuperlativă (*suficient de*, *destul de*), evaluarea nedefinită (*atât de, aşa de, cât de, oricât de*), evaluarea superlativă (*colosal de, din cale afară de, peste măsură de, peste aşteptări de, cât se poate de*), evaluarea semantică nemarcată gradual (*bolnăvicios de, incomod de, periculos de*), evaluarea care exprimă o atitudine subiectivă (*agasant de, alarmant de, exasperant de*), evaluarea epistemică (*lăudabil de, lamentabil de*), evaluarea doxastică (*incredibil de*), evaluarea deontică (*nepermis de, obligatoriu de*) (Pană Dindelegan, 1992, pp. 85-116). Unii adverbiali de evaluare subiectivă au încorporat un verb în structura lor - *agasant*, *alarmant*, *ofensant, exasperant, şocant, ameninţător, insultător* ş.a., Enunţurile cu acest adverbe pot avea efecte perlocuţionare indirecte, derivabile pragmatic de la verbul de origine (cf. *Evitaţi să faceţi o contraofertă unei oferte insultător de mici.*; *Mi se pare insultător de puţin.*; *Kilogramele în plus au devenit ameninţător de multe.* (Internet)).

Din punct de vedere pragmatic, în ciuda integrării lor sintactice, toate aceste construcţii ale evaluării au mai multe lucruri în comun cu marcatorii discursivi de atitudine propoziţională propriu-zişi, aşezaţi parentetic în enunţ. În primul rând, exprimă atitudinea propoziţională a vorbitorului şi în al doilea rând au ca punct de incidenţă în mesaj nivelul explicaturilor de ordin înalt ale enunţului. Astfel, enunţuri ca: *De când e şef e destul de încrezut.*, *Vasile e consternant de naiv*. plasează aserţiunile "Este încrezut." şi "Este naiv." în domeniul atitudinii propoziţionale de aproximare. Ele indică o apreciere care vine din partea locutorului. În construcţia *om bolnăvicios de bănuitor*, standarul implicit de modalizare al adjectivului *bănuitor* este standardul emitentului (în metalimbajul limbii naturale interpretarea este: 'Din punctul de vedere al emitentului, referentul x este bănuitor la modul bolnăvicios.'). Aceste construcţii se pot uşor transpune în enunţuri cu o consecutivă superlativă: *Omul este atât de bănuitor, încât este bolnăvicios din punctul meu de vedere.* sau *Situaţia este atât de complicată, încât este incomodă pentru mine*. ş.a. Într-o propoziţie ca *Soţia mea este destul de pretenţioasă*, standardul de comunicare poate fi parafrazat prin: 'Este pretenţioasă în raport cu mine, pretenţioasă în raport cu alte soţii, în raport cu ceea ce ştiu eu.' etc. În aceste situaţii, standardul de comparaţie poate fi al locutorului sau al opiniei comune. Caracterul pronunţat pragmatic al acestor enunţuri comportă instrucţiuni procedurale de recuperare a standardului implicit. Importanţa mare pe care o are în comunicare exprimarea atitudinii propoziţionale face ca aceasta să poată ocupa mai multe poziţii sintactice: o poziţie parentetică sau incidentă, deci o poziţie izolată, şi o poziţie

integrată sintactic. Indiferent însă de poziţia ei sintactică, punctul de incidenţă cu enunţul îl reprezintă nivelul pragmasemantic al atitudinii propoziţionale.

O altă subclasă a adverbialelor propoziţionale de certitudine este şi aceea a *modalizatorilor epistemici*, de tipul *ştiut că, unanim admis că, cunoscut că, recunoscut că, adevărat că, dovedit că, arătat că, demonstrat că* ş.a. La Pană Dindelegan (1992) locuţiunile adverbiale epistemice apar încadrate ca predicate semantice *adjectival-adverbiale*, denumirea vrând să denote istoria lor derivativă. Ele sunt la origine adjective care s-au adverbializat în condiţii semantice şi contextuale bine definite, şi anume au trecut în poziţia 1 argumentală din poziţia argumentală 2 pe care o aveau ca adjective (*id. ib.*, p. 67). În afară de modalizatorii epistemici de tip adverbial, există şi o realizare verbală a modalizării epistemice, ca de exemplu: *ştiu că, admit că, cunosc că, recunosc că, dovedesc că, arăt că, demonstrez că, sunt sigură că, adevărul e că, realitatea e că, e mai presus de orice îndoială că, am convingerea că, am certitudinea că* ş.a. La prezent indicativ persoana întâi, ele au valoare de prefeţe performative cu care se formează un act de vorbire din clasa promisivelor, de tipul recunoaşterii, depoziţiei, depunerii de mărturie etc. Punctul de incidenţă cu enunţul este nivelul forţei ilocuţionare a acestuia. Se poate observa o modificare pragmatică paralelă cu derivarea morfologică. Posverbalele de la verbele declarative se situează la un alt nivel discusiv, trec de la nivelul forţei ilocuţionare a enunţului la cel al atitudinii propoziţionale.

Clasa *formulelor modalizatoare de incertitudine*, mai săracă lexical decât prima (ceea ce dovedeşte că există o ierarhie a preferinţelor semantice care este orientată mai mult în direcţia pozitivă) este, în mare parte, alcătuită din antonimele adverbelor propoziţionale de certitudine - *aparent, pesemne (că), e contestabil dacă/că, e neclar dacă, e îndoielnic dacă/că, e discutabil dacă* - sau din negarea acestora - *nu e sigur dacă/că, nu e vădit dacă/ că, nu e evident că /dacă, nu e de la sine înţeles dacă/că, nu e cert dacă/că, nu e limpede dacă/că, nu se poate încă spune dacă/că, nu există certitudinea dacă/că* -, rareori din construcţii fără corespondent în clasa modalizatoarelor de certitudine, precum (figurat) *e sub semnul întrebării dacă*... La acestea se adaugă modalizatoarele deontice cu valoare de incertitudine *poate (că), (foarte) probabil (că), (foarte) posibil (să), pesemne (că),* realizările verbale *se poate întâmpla să, cred că,* realizările nominale *şansele sunt să, există şanse să, există posibilitatea să.* Adverbele propoziţionale *parcă* şi *cică*, care au conectivul *că* aglutinat, *pasămite, chipurile, aparent, în aparenţă* şi construcţiile *vezi Doamne, dragă Doamne* realizează o legătură sintactică prin incidenţă cu propoziţia.

R. Zafiu în GALR (II, pp. 673-696), discutând despre calitatea verbului *a şti* de a fi factiv în anumite contexte şi nonfactiv în altele, remarcă privitor la factivitate, nonfactivitate şi contrafactivitate în general că aceste caracteristici inferenţiale depind de mai mulţi factori, printre care de sensul lexical al verbului, de persoana şi de modul verbului, de modalitatea afirmativă sau negativă, de conjuncţia selectată şi chiar de poziţia în enunţ a modalizatorului.

Totodată, gradul de certitudine asupra vericondiţionalităţii unui enunţ este oscilant, depinzând de prefeţele modalizante pe care le are, prefeţe care introduc o calificare epistemică puternică, medie sau slabă (Caton *ap.* Chiţoran, Cornilescu, 1985). Acestor calificări epistemice le corespund enunţuri cu un caracter

asertiv puternic, asertiv slab şi nonasertiv. Între caracterul unui element lexical de a fi factiv, nonfactiv sau contrafactiv şi gradul de calificare epistemică există o legătură strânsă. Enunţuri modalizate cu *ştiu, sunt sigură că, neîndoielnic că, cert că, desigur că, într-adevăr* etc. au o calificare epistemică puternică, însă nu mai puternică decât calificarea epistemică transmisă doar prin modul indicativ al enunţului. Cu alte cuvinte, caracterul asertiv este mai puternic la *Ion are dreptate.*, în comparaţie cu *Ştiu că / neîndoielnic (că), Ion are dreptate.* Enunţuri prefaţate de *cred că, probabil (că), mă gândesc că, poate, pesemne* etc. au o calificare epistemică medie, iar enunţuri cu *posibil să, există posibilitatea să, există unele şanse să, cică, pasămite* etc. au o calificare epistemică slabă. Caton arată că o propoziţie nu accede la calitatea de presupoziţie a unui enunţ dacă are o calificare epistemică slabă. De pildă, un enunţ prefixat cu o calificare epistemică medie ca:

(1) Cred că există un rege al Siamului şi el locuieşte la Paris.

(exemplu preluat de la Chiţoran, Cornilescu)

este acceptabil şi este purtătorul presupoziţiei existenţei regelui, în contextul în care forţa ilocuţionară a primei părţi a enunţului este de aprobare sau de recunoaştere, de admitere a unei aserţiuni făcute, să zicem, de un antevorbitor, verbul *a crede* având valoarea ilocuţionară parafrazabilă prin 'Ai dreptate, recunosc că, e adevărat ce zici pentru că şi eu ştiu acelaşi lucru.', iar valoarea argumentativă a părţii a doua a enunţului este aceea de menţiune suplimentară, de adăugare a unei informaţii noi deţinute de emitentul curent. Enunţul (1) prezintă caracteristica factivităţii în cazul în care se consideră că presupoziţia aparţine vorbitorilor. Cu alte cuvinte, factivitatea se actualizează atunci când verbul *cred* are sensul de aprobare dată interlocutorului şi când apare în contextul unei reluări în ecou. Presupoziţia factivă are calitatea de a fi aici o informaţie împărtăşită de ambii vorbitori, o informaţie cu un grad mare de accesibilitate, care întâi a fost asertată sau a fost făcută manifestă de unul dintre ei, iar mai apoi a fost presupoziţional preluată de celălalt. Intonaţia poate dezambiguiza sensul opac al lui *cred*, cel care nu are o presupoziţie factivă, de sensul de aprobare, *recte* de sensul cu funcţionalitate factivă. Atunci când este modalizator epistemic slab, accentul frastic cade pe verbul *cred*, care e pronunţat cu mai multă energie şi este urmat de o mică pauză înainte de *că* [cred # că]. Când este marcator discursiv, accentul frastic cade în interiorul enunţului, pe grupul nominal iar marcatorul este pronunţat legato, adesea neglijent [crecă].

Dacă enunţul (1) este performat într-un context mai puţin marcat, din care plurivocitatea lipseşte şi în care verbul epistemic are sensul de "probabil că", calificarea epistemică este foarte slabă şi valoarea argumentativă este aceea a unei supoziţii, enunţul devenind opac din punct de vedere semantic. Adevărul propoziţiilor opace, precum *Ion crede că Pavarotti n-a murit.* nu depinde de adevărul subordonatei. În aceste condiţii, informaţia subordonatei nu are caracter de aserţiune, iar factivitatea nu se actualizează.

Un enunţ cu o calificare epistemică slabă ca (2):

(2) ?Este posibil să existe un rege al Siamului şi el locuieşte la Paris.

(exemplu preluat şi adaptat de la Chiţioran, Cornilescu)

nu este acceptabil din cauza contradicţiei dintre presupoziţia purtată de ultimul constituent propoziţional (presupoziţia existenţei referentului) şi implicatura (scalară) declanşată de prima parte a enunţului (glosabilă prin: 'Este posibil să nu existe un rege al Siamului.'). Ideea că presupoziţiile sunt nişte informaţii care trebuie să aibă o calificare epistemică puternică sau cel puţin medie constituie un argument în favoarea caracterizării presupoziţiei ca adevăr de fundal al aserţiunii, ca adevăr împărtăşit.

O. Ducrot (1972; discuţie reluată în Moeschler, Reboul, 1994, pp. 221-226) vorbeşte despre *legea înlănţuirii discursive*, care prevede că numai concatenările legate de conţinutul exprimat sunt acceptabile. Înlănţuirile de la (1) şi de la (2) reflectă pozitiv şi, respectiv, negativ această condiţie. Dacă înlănţuirea discursivă are ca *punct de incidenţă* presupoziţia, enunţul respectiv e inacceptabil sau foarte greu acceptabil, şi atunci într-un context marcat, particular, deoarece la prima vedere el lasă impresia de verbozitate, de redundanţă inacceptabilă. Dacă calificarea de certitudine epistemică este foarte slabă, ca în cazul unor prefeţe pragmatice cu *poate* sau *cică*, înlănţuirea discursivă inacceptabilă în condiţiile de mai sus devine o continuare firească:

(3) a. *Clar că vine şi, prin urmare, se îndreaptă spre noi.

b. ?Probabil că vine şi, prin urmare, se îndreaptă spre noi.

c. o.k. Poate vine şi, prin urmare, se îndreaptă spre noi.

Rolul inferenţial al modalizatorilor de certitudine este mai puţin unitar decât al celor de incertitudine. Am afirmat mai sus că adverbele propoziţionale de certitudine sunt declanşatori ai unei presupoziţii a opiniei vorbitorului şi totodată sunt formatori ai explicaturii enunţului, constituind una dintre explicaturile de ordin înalt ale acestuia. Cu alte cuvinte, adverbele modalizatoare de certitudine lexicalizează domeniul atitudinii propoziţionale. Există însă contexte în care ele glisează de la nivelul atitudinii propoziţionale la nivelul mai înalt, al forţei ilocuţionare a enunţului. Diferenţa dintre *El a greşit evident.*, *Evident, el a greşit.* şi *Evident, am greşit.* este de nivel de incidenţă la enunţ. În primul caz, adverbul face parte din conţinutul propoziţional, în al doilea caz adverbul parentetic a devenit deja marcator discursiv şi se înscrie la nivelul atitudinii propoziţionale, pentru ca în al treilea exemplu, să se localizeze la nivel de forţă ilocuţionară. Enunţul *Evident, el a greşit.* este constatativ, descriptiv şi opac din

punct de vedere semantic, deoarece impune standardul locutorului în aprecierea valorii de adevăr. Enunţul *Evident, am greşit.* este un act de vorbire de tipul recunoaşterii sau mărturisirii.

Într-un context dialogic particularizat, atitudinea propoziţională de certitudine poate declanşa o presupoziţie factivă. Dacă interlocutorul întreabă *A venit?*, interogaţia declanşează presupoziţia nonfactivă tipică pentru o interogativă totală $(p \lor {\sim}p)$. Dacă la această întrebare se răspunde prin *Evident că a venit.*, arătând printr-un gest cum referentul stă la soare în grădină, opacitatea se anulează contextual, enunţul nu mai impune standardul epistemic al locutorului, ci adverbul propoziţional declanşează, în conjuncţie cu datele din context, presupoziţia factivă a adevărului subordonatei. Numai în acestă situaţie particulară de enunţare putem spune că adverbul epistemic se comportă ca un declanşator al presupoziţiei factive.

Modalizatorii de incertitudine sunt nonfactivi. Majoritatea formulelor de incertitudine selectează conjuncţiile *că* şi *dacă*, ultimul fiind marcă discursivă a transpunerii în vorbire indirectă a unei interogative totale sau marcator al ipotezei. Unele se combină cu *să,* conjuncţie specializată pragmatic, în sensul că indică nonfactivitatea propoziţiei subordonate (Pană Dindelegan, 1992). Relaţia dintre explicatura de incertitudine a enunţului şi presupoziţia nonfactivă declanşată de adverb este unitară aici spre deosebire de enunţurile care conţin adverbe ale certitudinii. Nu mai există un contrast de semnificaţie între aserţiune şi presupoziţia ei. De exemplu, un enunţ ca *E îndoielnic că vine.* are:

(i) explicatura: E îndoielnic că p.

(ii) presupoziţia nonfactivă: E posibil să p sau să ~p.

Adverbele interogative de incertitudine *oare, nu cumva,* (îvt.) *au* marchează actul de interogaţie într-un mod special prin faptul că indică un dubiu puternic al vorbitorului şi declanşează o presupoziţie nonfactivă, specifică stării epistemice în care se află emitentul. Presupoziţia nonfactivă este formată din disjuncţia răspunsurilor posibile (cf. *Oare vine?* declanşează presupoziţia 'Vorbitorul nu ştie dacă vine sau nu vine.'; (p sau ~p)). Emitentul este în situaţia de a solicita o informaţie, o confirmare la o ipoteză care este pregnantă în contextul lui mental. Disjuncţia de la nivelul presupoziţiei reprezintă ipoteza mentală a celui care lingvistic se va exprima interogativ. Considerate şi mărci evidenţiale (Zafiu, 2002), cu alte cuvinte mărci pargmatice discursive din punctul nostru de vedere, aceste adverbe nu numai că indică o ipoteză mentală bimembră, ci pot, de asemenea, transmite inferenţial ideea a unei neasumări sau a unei detaşări de adevărul pe care asumpţiunea 'X vine.' o are. Dacă, să zicem, contextul este de aşa natură încât interlocutorul a asertat înainte 'p' (*Vine.*), distanţarea faţă de veridicitatea acestei informaţii prin interogarea ei cu *oare* de către emitent poate avea valori interpersonale multiple (întrebare către sine sau dubiu în legătură cu evoluţia evenimentelor, neîncredere în interlocutor etc.) şi forţe interogative diferite[45]. Când asumpţiunea 'p' aparţine interlocutorului - el este primul care o lansează în comunicare -, atunci particula *oare* din *Oare p?* (*Oare vine?* / *Oare o fi venind?*) capătă şi o componentă citaţională, specifică

[45] Ne mai gândim la valori ca dezinteresul, neîncrederea, răceala faţă de interlocutor, ironia ş.a.

evidenţialelor, după cum arată Zafiu (2002). În plus, trebuie să se ţină cont şi de modul verbului, pentru că diferenţe pragmatice sesizabile survin în cazul în care acesta este la indicativ sau la una din formele prezumtivului pe care le acceptă[46]. Direcţia de orientare a întrebării este de asemenea importantă. Dacă este o întrebare autoadresată, ea se apropie foarte mult de calitatea de a declanşa presupoziţia nonfactivă şi de a avea o forţă ilocuţionară interogativă slabă.

Una şi aceeaşi prefaţă pragmatică modalizantă poate avea un caracter factiv sau nonfactiv după cum este afirmată sau negată. Enunţul afirmativ *(E) clar că vine.,* în contextul unei percepţii directe a evenimentului sau în contextul unui cuantificator universal (*E clar că vine pentru toţi.*), ori într-un context marcat de plurivocitate şi de sensul acţional al recunoaşterii, al aprobării, al acordului între locutori, declanşează presupoziţa factivă 'El vine.'. Enunţul negativ *Nu e clar că vine.* este nonfactiv, declanşând presupoziţia nonfactivă a disjuncţiei posibile: 'E posibil să vină sau să nu vină.'. Modalizatorul nonfactiv *nu e clar* poate selecta şi conjuncţia *dacă*, care acceptă lexicalizarea nonfactivităţii în continuarea enunţului *Nu e clar dacă vine sau nu vine.* Nonfactivitatea apare în contexte dominate de ideea de incertitudine, în contexte cu o calificare epistemică slabă, care nu presupun obligatoriu plurivocitatea, deşi această caracteristică poate fi prezentă în condiţiile în care marcatorul pragmatic colochează cu *dacă*. Ca timpuri şi moduri verbale, se preferă viitorul, conjunctivul şi condiţional-optativul.

Adverbele propoziţionale *apreciative* sau de *evaluare*, de tipul *bine că/să/dacă, rău că/să/dacă, util că/să/dacă, important că/să/dacă, regretabil că/să/dacă, uimitor că/să/dacă, supărător că/să/dacă, plăcut că/să/dacă, păcat că/să/dacă, urât că/să/dacă, groaznic că/să/dacă, nesănătos că/să/dacă, ruşinos că/să/dacă, eronat că/să/dacă, frumos să/că/dacă, înălţător că/să/dacă, onorant că/să/dacă, uluitor să/că/dacă, din fericire (că), din păcate, din nenorocire,* înscriu în domeniul atitudinii propoziţionale conţinutul subordonatei. Această clasă se caracterizează prin trăsătura factivităţii sau a nonfactivităţii propoziţiei subordonate în funcţie de conectorul cu care se combină şi de alţi parametri contextuali, cum ar fi timpul verbului, cu alte cuvinte proiecţia evenimentului în prezent sau pe axa trecutului *versus* proiecţia lui în viitor, ultima favorizând formarea unei ipoteze şi deci nonfactivitatea. Particularităţi de tipul plurivocităţii, a transpunerii unei interogaţii toatale în interogaţie indirectă - particularitate contextuală care impune selecţia conectorului *dacă* -, ori pur şi simplu o plurivocitate interioară, care indică faptul că enunţiatorul este angajat într-un proces deliberativ şi lansează o ipoteză impun enunţului diverse forţe ilocuţionare la care factivitatea este sensibilă. Cu alte cuvinte, evaluarea epistemică nu vizează valoarea de adevăr a propoziţiei subordonate în mod absolut, ci evaluarea ei în raport cu un set de asumpţiuni ale vorbitorului, adică o evaluare în raport cu standardele emitentului. În mod normal, enunţurile cu adverbe apreciative au un profil inferenţial mai modest decât enunţurile cu adverbe de certitudine, dar identic cu al enunţurilor cu adverbe de incertitudine. O frază ca *E groaznic dacă se supără.* are:

---

[46] Adverbul *oare* nu colocează cu un verb la modul prezumtiv realizat cu optativul şi gerunziul: **Oare ar fi venind?*, **Oare să fi venind el cândva?*, dar corecte *Oare ar veni?, Oare să vină?; Oare să fi venit?; Oare va veni?, Oare va fi venit?*.

(i) explicatura: groaznic (p).

(ii) presupoziţia nonfactivă: E posibil p sau ~p.

Relaţia dintre explicatură şi presupoziţia indecidabilului este mai unitară şi mai strânsă.

Subclasa adverbelor propoziţionale deontice, de tipul lui *obligatoriu să, necesar să,* (popular) *musai să, interzis să, permis să,* se caracterizează prin nonfactivitate. Un enunţ ca *E obligatoriu să vină Ion.* declanşează presupoziţia nonfactivă 'Ion este posibil să vină sau să nu vină. (posibil p sau non-p)' şi implicaţia logică 'Nu este posibil ca Ion să nu vină.'. Conectorul conjuncţional *să* este marcă a caracterului nonasertiv al subordonatei. Factori pragmatici importanţi care influenţează interpretarea inferenţială a enunţului sunt domeniul operatorului deontic, în sensul că trebuie să se decidă dacă acesta reprezintă opinia generală sau opinia vorbitorului, forţa ilocuţionară indirectă a acestor enunţuri, de permisiune, de interdicţie. Toate aceste elemente fac ca enunţurile astfel modalizate să fie nişte comunicări predominant descriptive, însă cu forţă prescriptivă, acţională indirectă.

Verbele şi expresiile modale deontice, care exprimă ideea de posibilitate de tip deontic, *i.e.* de permisiune - *a putea, a avea voie, a avea permisiunea* - şi ideea de necesitate de tip deontic, *i.e.* de obligaţie - *a nu avea voie, a trebui să, a fi necesar să, a fi neapărată nevoie,* (popular) *a fi musai* etc. - cunosc o utilizare performativă atunci când vorbitorul însuşi este sursa modalităţii (cf. Chiţoran, Cornilescu, 1985, p. 138). Relaţia semantică:

$$\sim \Diamond_D p \equiv \Box_D \sim p$$

are aceeaşi presupoziţie factivă. Fraza *Nu se poate să staţi trei în bancă.*, a cărei formă logică este

'$\sim \Diamond_D p$' şi fraza *Nu trebuie să staţi trei în bancă.*, cu forma logică '$\Box_D \sim p$', au presupoziţia factivă "Staţi trei în bancă.". Ea participă la formarea sensului acţional de a interzice această acţiune. Echivalenţa:

$$\Diamond_D \sim p \equiv \sim \Box_D p$$

care există între enunţurile *Poţi să nu vii dacă eşti obosit.* şi *Nu trebuie să vii dacă eşti obosit.* au aceeaşi presupoziţie, şi anume aceea de "Urma să vii.", iar valorile acţionale indică autoritatea necesară pe care o deţine emitentul pentru a acorda o permisiune (cf. *ibidem*).

Diferenţa dintre *Nu se poate să staţi trei în bancă.* şi *Imposibil / Inacceptabil să staţi trei în bancă.* este la nivel acţional. Adverbele de atitudine propoziţională pot să nu prezinte o valoare ilocuţionară evidentă. Ele pot fi descriptive, înfăţişând opinia comună, nerealizând neapărat un act indirect de vorbire. În concluzie, verbele modale deontice acţionează la nivelul ilocuţionar al enunţului, iar adverbele coresunzătoare lor acţionează la un nivel mai "jos", şi anume la acela al atitudinii propoziţionale a enunţului. Atât verbele modale cât şi adverbele corespondente lor sunt declanşatori de presupoziţii factive. Cu alte cuvinte, caracterul inferenţial s-a păstrat de la o clasă morfo-pragmatică la alta.

Adverbele evidenţiale inferenţiale ca *pesemne, poate* ş.a. fac parte tot din clasa marcatorilor discursivi de atitudine propoziţională. În măsura în care indică incertitudinea vorbitorului, sunt nonfactive.

Adverbele evidenţiale ale percepţiei, ca *parcă, aparent, în aparenţă, acum*, mai ales în varianta *acuma* din limba vorbită, interjecţia prezentativă *uite*, verbul *a vedea* atunci când are sens epistemic, folosit la persoana întâi indicativ prezent, se comportă ca elemente de explicitare sau ca declanşatori de presupoziţii nonfactive în funcţie de calificarea epistemică pe care o au. Dacă exprimă certitudinea, cum este cazul lui *acum, văd,* şi *uite*, sunt marcatori discursivi ai atitudinii epistemice, care achiziţionează şi funcţionalităţi discursive suplimentare de punctare a semnificaţiei fiind totodată şi declanşatori ai presupoziţiei factive. (cf. *Văd că ai prins curaj.; Uite că n-a fost în stare să repare uşa.; Acum, el a rămas şocat de ce-a văzut.; Acuma, te întreb şi eu ca prostu', ca să mă aflu în treabă...; Oh, acuma ştiu de ce!* (Internet)). Presupoziţia factivă intră înt-o relaţie unitară cu enunţul, având rolul de a accentua asertivitatea acestuia. Dacă au o calificare epistemică slabă şi exprimă incertitudinea, sunt nonfactive (cf. *Parcă se vede ceva.; Aparent e vesel, dar cu el nu poţi să ştii niciodată.*).

Mărcile evidenţiale citaţionale, dintre care unele sunt adverbe de enunţ, se polarizează, ca şi cele ale percepţiei. Polarizarea se face însă într-un mod diferit, şi anume în marcatori discursivi ai plurivocităţii şi marcatori discursivi care declanşează contrafactive.

Maractorul discursiv *zice* este un semn verbal a trecerii de la vorbirea indirectă la vorbirea directă. Dovada pragmatizării lui tot mai pronunţate este forma fonetică foarte alterată pe care o poate avea în vorbirea orală (cf. *"Lenuţo, unde, unde sum boii?"* ***Ice****, "vine, mămică",* ***ce****, "vine şi iei".* (*Texte dialectale Muntenia I*, Ed. Acad. R.S.R., 1973)). Caracterul polifonic şi nemarcat de factivitate al acestor enunţuri este evident. Gradul lor de asertivitate este extrem de mare, "nemailăsând loc" unei presupoziţii de tip factiv.

Enunţurile prefixate de mărci citaţionale care indică dubiul, cum ar fi *cică, pasămite, chipurile, cum că, vezi Doamne*, declanşează o presupoziţie contrafactivă. Componenta lor polifonică este mai scăzută decât în cazul enunţurilor cu marca *zice*, iar calificarea epistemică este foarte slabă. Presupoziţia contrafactivă intră într-o relaţie de opoziţie cu aserţiunea enunţului şi într-o relaţie de contrast mai slab cu explicatura acetuia. De exemplu, enunţul *Cică vine.* are următorul parcurs interpretativ:

(i) aserţiunea: p.

(ii) explicatura: Vorbitorul nu crede că p.

(iii) presupoziţia nonfactivă: ~p.

Şi aici înregistrăm o posibilă alunecare a semnificaţiei de la calificarea epistemică medie a explicaturii la valoarea epistemică cea mai slabă pe care o are nivelul presupoziţional al enunţului. Caracterul relativ al informaţiei se datorează acestor glisări ale semnificaţiei de la o calificare epistemică la alta.

În concluzie, balansul continuu între nivelul atitudinii propoziţionale, nivelul forţei ilocuţionare, nivelul presupoziţional factiv, nonfactiv şi contrafactiv nu depinde doar de conectorii selectaţi şi de sensul adverbelor de atitudine propoziţională. Capacitatea adverbelor de enunţ, de a declaşa un tip sau altul de acţiune procedurală credem că este determinat şi de sensul lexical, de gradul de calificare epistemică, de componenta polifonică şi de felul cum se realizează polifonia: ca reluare sau ca mimesis a unei alte voci. Mai depinde de gramatica verbului din subordonată, de valoarea argumentativă şi ilocuţionară a întregii secvenţe şi de alte asumpţiuni contextuale. În cele de mai sus nu s-a putut măsura exact aportul pe care le au aceste caracteristici, ci doar s-au schiţat unele căi de analiză.

Dintre cele trei mari clase de adverbe propoziţionale - adverbele de certitudine, de incertitudine şi evidenţiale - cel mai puţin unitar se comportă adverbele de certitudine. Ele înscriu conţinutul propoziţional în domeniul atitudinii propoziţionale şi lexicalizează standardul epistemic al emitentului. De asemenea, în mod normal, ele declanşează presupoziţia opiniei vorbitorului. Adverbele de certitudine formează un context opac, în care adevărul enunţului nu depinde de adevărul subordonatei. Ele pot glisa de la nivelul atitudinii propoziţionale la nivelul forţei ilocuţionare a enunţului. De asemenea, într-un context de plurivocitate şi de asumpţiuni contextuale foarte puternice, pot să funcţioneze ca declanşatori ai unei presupoziţii factive. Presupoziţiile factive mai apar la enunţurile cu adverbe de certitudine în cadrul mişcărilor conversaţionale de reluare, de aprobare, de acord cu interlocutorul, mişcări care sunt răspunzătoare de formarea fondului comun de cunoştinţe. Presupoziţiile nonfactive sunt specifice adverbelor de incertitudine, iar cele contrafactive - adverbelor epistemice care indică dubiul. Efectele contextuale pe care le au presupozţiile nonfactive sunt de a indica o asumpţiune contextuală care are, cum ar spune Grice, o bază de nonvericondiţionalitate. Epistemic vorbind, ele indică un context metal care poate evolua spre o supoziţie, spre o ipoteză. Locutorul nu poate decide încă, conform enciclopediei de care dispune pe care dintre termenii disjuncţiei să îl anuleze şi pe care să îl păstreze. Presupoziţiile contrafactive elimină o asumpţiune din backgroundul enciclopedic. Evoluţia ulterioară a discursului este sensibilă la toate aceste operaţii.

Dincolo de aceşti parametri pragmatici care se distribuie diferit de la o subclasă la alta a adeverbelor de atitudine propoziţională, ceea ce există constant la toate subclasele menţionate sunt: componenta lor metacomunicativă, care impune instanţa emitentului ca arhitect al discursului şi calificarea

epistemică a conţinutului poropoziţional. În privinţa calificării epistemice am arătat că aceasta se calculează în funcţie de toate nivelele enunţului şi că, de regulă, are gradul epistemic al nivelului discursiv cu cea mai slabă calificare. Cu totul altfel spus, modul nostru de a fi încredinţaţi de adevărul unei informaţii se caracterizează prin relativizare.

Continuitatea conceptelor: postulatele de sens

Sensurile lexicale ale unei limbi, care sunt numeroase, dar finite, se combină sistematic pentru a da sensuri propoziţionale infinite. Pragmatica este interesată, între altele, şi de contribuţia cuvintelor la componenta presupoziţională a sensului. Descompunerea cuvintelor în trăsături de sens a fost văzută iniţial ca o proprietate intrinsecă a cuvintelor şi ca o caracteristică înnăscută a utilizatorului unei limbi naturale. Analiza componenţială a unui cuvânt de tipul *mamă* în [+ părinte, +femeie] îndreptăţeşte derivarea implicaţiilor logice ale propoziţiei de tipul *Andreea este mamă.* în 'Andreea este părinte.' şi în 'Andreea este femeie.'. Aceste inferenţe reprezintă o contribuţie sistematică pe care cuvântul *mamă* le aduce într-un enunţ. Banalitatea lor aparentă este înşelătoare. Aceste inferenţe, includem aici şi presupoziţiile, reprezintă liniile principale de interpretare a unei propoziţii care conţine lexemul *mamă*.

La început, analiza componenţială a sensului cuvintelor a ridicat unele probleme de natură filosofică. La un moment dat, în cadrul istoriei evoluţiei domeniului s-a specificat că unele trăsături semantice sunt universale şi că semele nu reflectă gândirea ştiinţifică şi tehnică, ci reflectă taxonomiile empirice ale vorbitorilor, potrivit cărora, o trăsătură a lexemului *balenă* poate să fie cea de [+peşte], iar nu cea de [+mamifer] (Lyons, 1977). Pentru studiul sensului inferenţial, cea mai importantă achiziţie din domeniul analizei trăsăturilor semantice a fost descoperirea că lexemele au o structură semantică internă care oglindeşte structura sintactică a propoziţiilor şi a sintagmelor (Weinreich, 1966, *ap.* Lyons, 1977, pp. 317-335), deci că trăsăturile de sens se organizează ierarhic, prin urmare sintactic, în procesul de lexicalizare. Astfel, sensul lexemelor care desemnează concepte complexe a început să fie descris prin intermediul unor expresii sintactice complexe din calculul logic al predicatelor. Lexemele *mamă* şi *soţie* sunt traduse prin reprezentarea relaţiilor dintre conceptele din care sunt alcătuite, ca în:

'mamă' = λ x [părinte' (x) □ femeie' (x)]

'soţie' = λ x [căsătorit' (x) □ femeie' (x)]

unde simbolul grecesc λ desemnează operatorul lambda utilizat în semantica calculului intensional al predicatelor cu care se defineşte într-un mod sistematic proprietăţi complexe în termeni de proprietăţi deja date (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990). Aceste traduceri folosesc alături de operatorul lambda şi conjuncţia logică (□□. Ele arată că L-implicaţiile derivabile din structura unui cuvânt se bazează pe proprietăţile logice ale cuvântului, pe constantele lui logice, şi anume operatorul lambda şi conjuncţia logică. Lyons (1977) demonstrează că trăsăturile de sens se structurează şi cu ajutorul disjuncţiei logice, operatorul '∨', pentru unele cuvinte ca *frate vitreg* sau *cumnat*, dar nu este cazul să se intre aici în mai multe detalii.

În cele din urmă, se va renunţa la structurile decompoziţionaliste, deci la reprezentarea structurii cuvântului conform organizării ierarhice sau sintactice a trăsăturilor de sens, în favoarea postulatelor de sens. Motivele sunt de ordin tehnic - structurile decompoziţionaliste nu sunt suficient de elastice -, cât şi de ordin psihologic. S-a constatat că punctul de vedere atomar asupra vocabularului, în care acesta era văzut ca o reţea de trăsături atomice de sens, nu se susţine. A început să se vorbească tot mai des despre lexiconul mental ca fiind o reţea, în care cuvintele, văzute global, ca întreguri, sunt nodurile acestei reţele între care există relaţii variate cu celelalte cuvinte. Toate tipurile de relaţii structurale de la nivel de vocabular sunt de fapt relaţii într-o reţea. Cu alte cuvinte, lexemele sunt depozitate în lexiconul nostru mental în câmpuri semantice şi stabilesc unele cu altele diverse relaţii.

Datele oferite de psiholingvistică despre comprehensiune şi despre uşurinţa de a accesa cuvinte oricât de complexe nu au constituit contraargumente la teoria decompoziţionalistă a sensului lexical. Teoria postulatelor de sens este o alternativă mai apropiată pentru aspectul psihologic al procesării semantice a sensului lexemelor. Postulatele de sens pot să fie văzute ca nişte constrângeri asupra relaţiilor dintre elementele lexicale (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, pp. 360-366).

Postulatele de sens lucrează cu expresii de bază, *i.e.*concepte, fără a considera că unele sunt mai complexe decât altele după complexitatea descompunerii lor, aşa cum face teoria decompoziţionalistă. Uneori, analizele decompoziţionalistă şi a postulatelor de sens seamănă foarte mult. Postulatele de sens pentru conceptele de *mamă* şi de *femeie* sunt:

$$\Box\ \forall x\ \forall y\ [\text{mamă}'(x,y) \rightarrow (\text{femeie}'(x)\ \Box\ \text{părinte}'(x,y))]$$

$$\Box\ \forall x\ [\text{femeie}'(x) \rightarrow \sim\text{bărbat}'(x)].$$

(Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 364)

Aceast tip de analiză are mai multe avantaje. Primul ar fi acela că expresia de bază *mamă'* nu devine inutilă, superfluă, atunci când conceptele pe care ea le desemnează devin analizabile prin introducerea unor noi concepte, ci dimpotrivă se află mai multe despre acest cuvânt în momentul în care se cunosc relaţiile pe care le întreţine cu alte concepte. Postulatul de sens arată că între "conceptul mai timpuriu" de *mamă'* şi alte concepte, precum *femeie'*, *părinte'*, *~bărbat'* se formează anumite opinii, "credinţe" (cf. în engl. *beliefs*), care mai târziu vor avea un rol de jucat în formarea implicaturilor (*id. ib.*). Evidenţele psiholingvistice arată că utilizatorul limbii achiziţionează mai de timpuriu cuvântul *mamă* sau *tată* în comparaţie cu lexemele *părinte, femeie* şi *bărbat*. În teoria descompunerii în trăsături de sens conceptul timpuriu de *mamă'* este înlocuit de expresia sintactică, *i.e.*descompusă în sememe, " λ x [părinte' (x) □ femeie' (x)]", dar cineva poate să utilizeze conceptul de "mamă" fără să aibă activate în memorie informaţia semantică de *părinte'* şi de *femeie'*, ca de exemplu în utilizări ale cuvântului de tipul *Ea mi-a fost şi mamă şi tată.* sau în sintagma *mama lupoaică*. Postulatele de sens dovedesc că în momentul în care

este achiziţionat un concept nou, acesta este imediat legat de alte concepte, astfel încât se formează o *continuitate a conceptelor*. Vocabularul se dezvoltă o dată cu stabilirea unor legături conceptuale şi aceste legături conceptuale se fac de-a lungul liniilor de implicaţie logică dintre cuvinte (*id. ib.,* p. 365). Prin urmare, postulatele de sens sunt o dovadă care sprijină punctul de vedere că lexiconul mental este structurat într-o reţea conceptuală. Teoria descompunerii semantice a cuvintelor arată că legătura între lexeme se face prin acele proprietăţi semantice care sunt comune unor grupuri de cuvinte. Altfel spus, teoria descompunerii semantice merge pe ideea de echivalenţă, în timp ce teoria postulatelor de sens se axează pe ideea de implicaţie logică între concepte şi, mai departe, între cuvinte. Relaţia de implicaţie logică este o relaţie unidirecţionată, în sensul că o propoziţie declanşează implicaţia logică şi niciodată invers, că lexemul are anumite implicaţii conceptuale, iar nu că implicaţiile lui conceptuale se amalgamează ca să genereze cuvântul. De exemplu, progresul în cunoaştere presupune avansarea de la propoziţia (1a) la implicaţia ei logică (1b) şi nu invers:

(1) a. Vasile l-a ucis pe portar.

b. > Vasile a fost cauza morţii portarului.

sau de la lexemul *a ucide* la implicaţiile sale conforme postulatului de sens (1c):

c. $\Box \forall x\ \forall y\ [ucide'(x, y) \rightarrow \text{A FI CAUZA}\ (x, \text{DEVENI}\ (mort'(y)))]$.

În concluzie, postulatele de sens sunt mai flexibile şi adecvate punctului de vedere că vocabularul este o reţea, dar cel mai important lucru pentru discuţia de faţă este faptul că ele indică şi alte locuri de unde se dezvoltă inferenţele semantice în afară de sensul propoziţional, precum şi cât este de impregnată de inferenţe comunicarea şi interpretarea sensului comunicat.

Informaţii pragmatice procedurale, nondescriptive, nonconceptuale, impun constrângeri asupra interpretării conţinutului propoziţional. Ele orientează interlocutorul asupra felului în care trebuie să dezvolte interpretarea mesajului, la sugestia emitentului, ce elemente din backgroundul comun de cunoştinţe devin relevante în acel context. În propoziţii ca: *Ştiinţific vorbind, balena este un mamifer.* sau ca *James Bond o iubeşte chiar pe Sofia Loren.* (exemplu preluat de la Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 387), marcatorii pragmatici *ştiinţific vorbind* şi *chiar* nu au un sens descriptiv, ci au numai un sens presupoziţional. Cu ajutorul informaţiilor presupoziţionale pe care ei le transmit, interlocutorul integrează conţinutul propoziţiei în context, extrage inferenţele şi revizuieşte unele asumpţiuni pe care le deţine deja. Conectorii pragmatici *ştiinţific vorbind* şi *chiar* sunt cuvinte cu sens presupoziţional. Între ei există unele diferenţe. Marcatorul de tematizare *ştiinţific vorbind* are şi sens descriptiv, sens lingvistic sau compoziţional, dar are şi sens nonvericondiţional, presupoziţional, pe când conectorul *chiar* are numai un

sens presupoziţional. *Chiar* indică interlocutorului contextul în care să interpreteze forma logică a propoziţiei. El introduce în interpretarea propoziţiei un *postulat presupoziţional*. Acest postulat presupoziţional semnalizează clasa de elemente individuale ce trebuie luată în considerare şi o "măsură a probabilităţii". Postulatul presupoziţional pentru marcatorul discursiv *chiar* este următorul:

> (2) O propoziţie asociată cu forma logică [[chiarN] Propoziţie] este admisă într-un context *c* numai dacă următoarea condiţie se respectă:
>
> contextul *c* specifică o măsură a probabilităţii şi o clasă A din universul de discurs, astfel încât, pentru fiecare element al calsei, probabilitatea ca
>
> [[interpretarea propoziţiei]] = 1 pentru toate elementele individuale ale clasei să fie mai mare decât
>
> [[interpretarea propoziţiei]] = 1 numai pentru un element individual al clasei, reprezentat aici de Sofia Loren.
>
> (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 387)

De aici se pot mai departe forma anumite implicaturi conversaţionale particularizate ca, de exemplu, implicatura că James Bond este o persoană afectuoasă, iubitoare, şi că Sofia Loren este, dimpotrivă, o persoană de care nu te poţi ataşa uşor.

Conform acestei concepţii, intrările lexicale ale unor cuvinte cu încărcătură inferenţială ar trebui să aibă pe lângă postulatele răspunzătoare de sensul lexical şi postulate presupoziţionale (scheme presupoziţionale). Presupoziţiile şi implicaţiile logice lexicale reprezentate sub forma postulatelor de sens asigură continuitatea conceptuală fără de care comunicarea nu s-ar putea dezvolta ca formă de cunoaştere. Conectorii pragmatici şi marcatorii discursivi care sunt declanşatori presupoziţionali fac legătura între o propoziţie de presupoziţia ei, stabilesc conexiunile conceptuale între propoziţii, între ceea ce este enunţat şi context, impun condiţii asupra felului în care trebuie organizat contextul pentru ca enunţul să fie adecvat, prin urmare impun condiţii de interpretare. Am văzut mai sus că aceste condiţii contextuale se traduc prin anumite standarde de referenţialitate (în cazul lui *chiar*) sau anumite standarde ale emitentului de calificare epistemică puternică, medie şi slabă (în cazul adverbelor de certitudine, incertitudine şi deontice), sau standarde de evaluare atitudinală (în cazul adverbelor apreciative) ş.a.

Prin toată această prezentare a declanşatorilor, s-a căutat indirect să se justifice unele afirmaţii care pot părea *pro domo sua*, de tipul celei că în limbă "nu există nimic care să nu fie pragmatic, inclusiv sensul lexical" (Măgureanu, 1983, p. 441).

Condiţiile de filtrare ale presupoziţiilor

Treptat, cercetarea s-a îndreptat spre o abordare pragmatică a presupoziţiei. Nu se poate vorbi de o distincţie presupoziţie semantică *vs.* presupoziţie pragmatică, ci de o abordare semantică a presupoziţiei, în logica bivalentă, şi de o abordare pragmatică a ei. Definiţiile pragmatice ale presupoziţiei, definiţiile lui Stalnaker, Lakoff, Karttunen[47] şi a altor teoreticieni, spun în esenţă că presupoziţiile, în abordarea lor pragmatică, sunt nişte propoziţii logic implicate de *context* ori de câte ori propoziţia care le declanşează este asertabilă în acel context (Chierchia, McConnell-Ginet, 1991).

Presupoziţiile au două proprietăţi problematice: *anularea* şi *proiectarea* sau propulsarea lor la nivel de frază. Prin anulare se înţelege acea situaţie în care o pesupoziţie nu se mai susţine în anumite contexte lingvistice imediate sau într-un context mai mare, al discursului de pildă, ori dispare în anumite circumstanţe în care asumpţiuni contrare apar. De exemplu, verbul *a şti* la persoana a treia se comportă ca un verb factiv, deci presupune adevărul propoziţiei subordonate, astfel fraza (1a) are presupoziţia (1b), care nu se declanşează în cazul unei fraze construite cu acelaşi verb, dar la persoana întâi, deci (1c) nu mai are presupoziţia lui (1d):

(1) a. Petru nu ştie că Vasile a câştigat lozul cel mare.

b. > Vasile a câştigat.

c. Nu ştiu că Vasile a câştigat.

Un exemplu de anulare a presupoziţiei în cazul unor asumpţiuni contextuale contrare, deşi propoziţia temporală în mod normal funcţionează ca un declanşator de presupoziţii pozitive, este

(2) El a murit înainte de să-şi termine teza.

(exemplu preluat după Levinson, 1983, p. 187)

Tot un tip de anulare a presupoziţiei este la (3a), unde presupoziţia (3c), este blocată de datele contextuale deja existente:

[47] Pentru o prezentare a lor v. Levinson (1983), Chiţoran, Cornilescu (1985).

(3) a. Vasile nu a reuşit să intre la drept, dar de fapt el nici nu a încercat să dea examenul de admitere. (asumpţiune contextuală)

c. > Vasile a încercat să intre la drept. (presupoziţie anulată)

Anularea este o caracteristică prin care presupoziţiile se deosebesc de implicaţiile logice. Faptul că se poate nega presupoziţia unei propoziţii fără ca să se ajungă în mod obligatoriu la o contradicţie constituie diferenţa dintre cele două tipuri de inferenţe. Se poate spune *Martin regretă că nu a fost în Himalaia, dar de fapt a fost, însă nu-şi mai aminteşte.* ceea ce reprezintă o frază perfect acceptabilă, pe când negarea deschisă a unei L-implicaţii duce la un enunţ inacceptabil, ca în: **Martin regretă că nu a fost în Himalaia, dar Himalaia nu există*[48].

O teorie a presupoziţiei trebuie să ofere o structură formală noţiunii de *a fi luat ca de la sine înţeles* sau, cum s-a mai zis, de a fi un *adevăr care aparţine terenului comun în care se desfăşoară comunicarea,* de a fi un *adevăr de background*. Sarcinile la care trebuie să facă faţă o teorie formală a presupoziţiei sunt două: (a) să arate cum este declanşată o presupoziţie şi (b) cum este proiectată presupoziţia atunci când propoziţia care conţine declanşatorul este subordonată unei regente sau se află într-un raport sintactic de coordonare. Testul familiei de propoziţii demonstrează că presupoziţia se păstrează atunci când propoziţia este negată (când apare într-un context lingvistic negativ sau are, cum se spune, un antecedent negativ), când este într-un context lingvistic interogativ sau într-unul condiţional.

Langedoen şi Savin (1969, *apud* Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 288) au lansat ipoteza cumulativă, conform căreia frazele moştenesc presupoziţiile propoziţiilor lor componente. Adeseori însă această ipoteză nu se susţine. O frază cu ***dacă** dubitativ* ca (4a), ale cărei propoziţii componente sunt (4b-c)

(4) a. Dacă regele are un fiu, atunci fiul regelui e chel.

b. Regele are un fiu.

c. Fiul regelui e chel.

ar trebui să aibă, conform ipotezei cumulative, presupoziţiile ambelor propoziţii componente, adică "Există un rege." şi "Regele are un fiu." ceea ce nu se întâmplă. Fraza (4a) nu are presupoziţia celei de-a doua propoziţii, ci moşteneşte numai presupoziţia existenţei regelui declanşată de ambele ei constituente

[48] Levinson (1983) atrage atenţia asupra capacităţii noastre de a crea contexte adecvate de interpretare chiar şi pentru propoziţii anormale din punct de vedere logic sau pragmatic, de tipul celei de mai sus sau ca următoarea: *Copiii lui Fred sunt hippy şi Fred nu are nici un copil.*

propoziţionale prin descrierile lor definite (cf. Heim, 1991). Un alt exemplu este cel în care (5a) are presupoziţia (5b) care nu mai supravieţuieşte într-o frază de tipul lui (5c)

(5) a. Dacă unchiul ei ar fi aici, ce a pierdut Liana ar putea fi recuperat.

b. > Liana a pierdut ceva.

c. Dacă Liana a pierdut ceva, atunci ce a pierdut nu-i ceva de valoare.

(exemplu preluat şi adaptat de la Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 288)

Aceste fenomene au fost analizate iniţial de Karttunen (1973*, ap.* Levinson, 1983), care a arătat că există elemente lingvistice care funcţionează ca nişte *filtre, goluri* sau *blocatori* pentru presupoziţii. Filtrele opresc presupoziţiile de a fi proiectate la nivel frastic în anumite contexte, iar în altele, le permit avansarea la nivel de frază, găurile lasă presupoziţiile să treacă mai departe, să se ridice la nivel de frază, de enunţ, iar blocatorii blochează presupoziţiile, acţionează de fapt asemănător filtrelor. Golurile sunt de exemplu toţi declanşatorii de presupoziţii, care le permit acestora să se ridice de la nivelul local de propoziţie la nivelul general de frază. Blocatorii de presupoziţie sunt în general *verbele de atitudine propoziţională,* precum *dori, a (se) crede, a (se) imagina, a (se) visa* şi *verbele dicendi.* O propoziţie ca:

(6) a. Vasile se crede regele României.

nu are presupoziţia

b.> Regele României există.

Sunt situaţii în care blocatorii permit urcarea presupoziţiei propoziţiei subordonate la nivel frastic. Propoziţia (7a) are presupoziţia (7b):

(7) a. Poliţistul a zis că pechinezul pierdut de Liana ar putea fi găsit

b. > Liana a pierdut ceva.

în ciuda verbului *dicendi*, care de obicei funcţionează ca blocator. Se admite faptul că blocatorii lasă uneori "să se scurgă" presupoziţiile.

Filtrele sunt conectivele *şi, sau, dacă ... atunci*, care împiedică o parte dintre presupoziţiile propoziţiilor componente să supravieţuiască la nivel frastic. Karttunen (1973, *apud* Levinson, 1983, p. 197) stabileşte *condiţiile de filtrare* ale lui *dacă... atunci* şi ale lui *şi,* care sunt comune, precum şi ale lui *sau*, arătând că acest fenomen este descriptibil prin reguli:

(8) Într-o propoziţie de forma *dacă p, atunci q* (şi de forma *p şi q*) presupoziţiile părţilor vor fi moştenite de întreg, numai dacă nu cumva q presupune r şi p implică logic r.

(9) Într-o propoziţie de forma *p sau q* presupoziţiile părţilor vor fi moştenite de întreg doar în cazul în care q presupune r şi ~ p implică logic r.

În cazul frazei (5c), antecedentul condiţionalului (q) presupune *Liana a pierdut ceva.*, prin construcţia tematizată, iar consecventul (p) implică logic aceeaşi propoziţie. Acesta este un caz de filtrare care respectă condiţia (8), dacă se ţine cont că orice propoziţie se autoimplică logic (cf. tautologia din logica bivalentă: $p \rightarrow p$). Propoziţia (5a) moşteneşte presupoziţia consecventului, deoarece nu se pune problema ca antecedentul de la (5a) să L-implice presupoziţia consecventului. Fraza (10a) construită cu conectorul *şi*:

(10) a. Ioana are trei fetiţe şi toate fetiţele ei dorm la ora asta.

b. > Ioana are copii.

nu moşteneşte presupoziţia celui de-al doilea conjunct al ei care este (10b) deoarece primul conjunct al frazei L-implică inferenţa (10b). Informaţia (10b) se află sub formă de implicaţie logică la nivelul primului conjunct al lui (10a) şi sub formă de presupoziţie la nivelul celui de-al doilea conjunct al frazei (10a). Se consideră astfel că *şi* filtrează informaţiile aduse de al doilea conjunct şi elimină presupoziţia acestuia ca fiind nonnecesară la nivelul întregii fraze din moment ce se regăseşte sub formă de implicaţie logică cu o propoziţie mai înainte. O dovadă că la nivel de frază nu există presupoziţia (10b) este aceea că fraza *Ioana are trei fetiţe şi toate fetiţele ei dorm la ora asta.* este un răspuns perfect pentru o întrebare de genul *Are Ioana copii?*, ceea ce înseamnă că (10b) este asertat (cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 296).

Generalizarea proprietăţilor empirice ale filtrelor conjunctiv şi condiţional este:

(11) *p şi q* şi *dacă p, atunci q*, enunţate într-un context, moştenesc toate presupoziţiile lui *p* şi ale lui *q*, în afară de orice presupoziţie a lui *q* care este logic implicată contextual

de *p*, cu alte cuvinte care este L- implicată de *p* împreună cu propoziţiile care există deja în context (sau în fondul comun de asumpţiuni).

(cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 296)

Karttunen şi Peters (1977, *apud* Levinson 1983, Heim 1991), într-o concepţie tributară gramaticii lui Montague, enunţă condiţiile de filtrare ale functorului *dacă* în următorul fel:

(12) Presupoziţia construcţiei cu *dacă A, atunci B* este p' □ (p → q'), unde A are conţinutul vericondiţional p şi presupoziţia p', iar B are conţinutul vericondiţional q şi presupoziţia q'.

(*ap*. Heim, 1991, p. 398)

Aceste condiţii de filtrare trebuie înţelese în contextul în care Karttunen, Peters (1977) prevăd ca gramatica să ofere trei tipuri de informaţie pentru fiecare element lexical: conţinutul vericondiţional al acestuia, conţinutul presupoziţional şi *proprietatea de a moşteni presupoziţii*, (cf. în engl. *heritage property*). Nu orice enunţ are proprietatea de a moşteni informaţii presupoziţionale. Proprietatea de a moşteni presupoziţii depinde de conector, dacă acesta lasă să treacă la nivel de frază presupoziţiile argumentelor lui. De exemplu, *dacă* este un functor care are două argumente propoziţionale A şi B, şi care are proprietatea de a moşteni inferenţe presupoziţionale în condiţiile expuse la (12). Critica pe care o aduce Gazdar acestei teorii o face în numele dezideratului ştiinţific de a avea o teorie cu o putere explicativă mai mare care să nu stipuleze (12) ca o condiţie specifică, proprie lui *dacă*, ci mai curând condiţia (12) să fie derivată pe baza unor principii generale şi a unor proprietăţi specifice ale conectorului (cf. Heim, 1991). Gazdar propune astfel să se renunţe la conceptul de *proprietate de moştenire* şi să se păstreze numai conceptele de conţinut propoziţional şi conţinut presupoziţional. Nu trebuie să se piardă din vedere că enunţurile au capacitatea să schimbe contextul în care apar. Anularea şi filtrarea presupoziţiilor, arată Gazdar, este o strategie de menţinere a consistenţei în timpul schimbării contextului, ea nu depinde de o proprietate a conectorului de a moşteni presupoziţii sau de alte proprietăţi specifice lui *dacă.* Anularea presupoziţiei survine datorită temerii locutorilor ca enunţul să nu devină inconsistent.

Alte critici aduse condiţiei (12) au fost cele care susţineau că frazele cu condiţionale nu presupun p → q', cum zic Karttunen & Peters, ci pur şi simplu q'. De asemenea, s-a mai spus că (12) nu poate să dea seama de frazele care au condiţionale, unde presupoziţia antecedentului nu supravieţuieşte la nivel frastic, ca în *Dacă mai târziu îmi voi da seama că nu am zis adevărul, îţi voi spune* spre deosebire de acelaşi enunţ, dar cu verbul la persoana a treia, a cărui presupoziţie ("Nu a spus adevărul.") se proiectează la nivel de frază: *Dacă îşi va da seama că nu a zis adevărul, îi va spune*. Până la urmă, punctul de vedere al lui

Gazdar, acceptat în abordările ulterioare ale presupoziţiei, este acela că anularea şi filtrarea presupoziţiilor reprezintă un epifenomen al legilor care guvernează schimbarea contextului (*apud* Heim, 1991).

Condiţia de filtrare (12), într-o variantă îmbunătăţită la (13), presupune postularea unei relaţii a enunţului cu contextul:

> (13) Dacă fraza *dacă A, atunci B* este enunţată în contextul c, atunci c este contextul local pentru A, iar c+A (a se citi: "c mărit cu A") este contextul local al lui B.
>
> (Heim, 1990)

Cu alte cuvinte, există o regulă de acceptare a unei fraze care stipulează că un context oarecare admite enunţul frastic respectiv dacă fiecare dintre constituenţii propoziţionali ai enunţului este admis de contextul local corespunzător lui, unde prin context se înţelege un set de propoziţii.

Heim (1991) arată că sensul vericondiţional al unei expresii propoziţionale este predictibil pe baza *potenţialului de schimbare a contextului* pe care îl are (cf. în engl. *context change potential*). Se înlocuieşte împărţirea tripartită a informaţiei deţinute de elementele lexicale, de la Karttunen, Peters, cu o împărţire bipartită a fiecărei intrări lexicale. Termenul de *intrare lexicală* are o accepţiune cognitivă, tot aşa cum întreaga discuţie de aici se raportează la acest nivel. Astfel, există un conţinut propoziţional şi un potenţial de schimbare a contextului. Acesta din urmă reprezintă instrucţiunile de operare asupra contextului pe care le poate furniza un element lexical. Potenţialul de schimbare a contextului cu care vine o propoziţie ca *Plouă.* este indicaţia de a adăuga (*i.e.* de a intersecta) la contextul curent informaţia "Plouă.". Se urmăreşte asignarea compoziţională a potenţialului de schimbare a contextului pentru fiecare propoziţie pentru ca această procedură să poată înlocui asignarea compoziţională a condiţiilor de adevăr. În abordările semantice, propoziţia era văzută ca având o valoare de adevăr într-o anumită lume, mai târziu parametrii s-au mărit şi s-a spus că o propoziţie are o anumită valoare de adevăr într-o anumită pereche lume-timp. Aceasta este valoarea statică de adevăr a propoziţiei, valoarea propoziţiei dacă nu se are în vedere că este enunţată într-un context care are proprietatea de a se modifica continuu prin enunţări ulterioare, este într-un cuvânt valoarea de adevăr a propoziţiei într-un context fix. Ea a fost redenumită de Chierchia, McConnell-Ginet (1990) ca *proto-condiţia de adevăr a propoziţiei.* Dacă se ţine cont că o propoziţie interacţionează într-un mod dinamic cu contextul, denumit şi terenul comun, atunci se poate spune că enunţarea unei propoziţii într-un context *c* conduce la formarea unui alt context *c'*. Valoarea semantică dinamică a unei propoziţii este captată prin acest potenţial de schimbare al contextului. Potenţialul de schimbare a contextului este o funcţie care adaptează contextul *c'* la noua propoziţie, în sensul că se exclud asumpţiunile incompatibile cu propoziţia enunţată, deci se exclud toate acele situaţii în care propoziţia enunţată este falsă. Formal, expresia acestei funcţii este:

(c') = teren comun de asumpţiuni c χ {p}

unde *p* este propoziţia enunţată (cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 299). După cum s-a mai spus, se urmăreşte înlocuirea asignării recursive a condiţiilor de adevăr cu asignarea recursivă a potenţialului de schimbare a contextului deţinut de o propoziţie, care este o funcţie de la mulţimi de contexte la mulţimi de contexte şi care are la bază protovaloarea de adevăr a propoziţiei.

Aici nu se va intra în prezentarea mai în amănunt a acestui sistem. Se mai adaugă numai că există posibilitatea de *acomodare* (sau adecvare)[49] a unei propoziţii atunci când contextul nu o admite. In această situaţie se spune că enunţarea unei propoziţii *p* în contextul *c* este nedefinită. In acest moment comunicarea poate să se întrerupă, caz destul de rar în limba naturală sau să continue prin modificarea parţială a contextului *c* la un context mai bogat, c_x, care admite *p*, astfel încât

(c') = contextul parţial modificat c_x χ {p}.

Heim (1991) arată că fenomenul de acomodare a contextului explică de ce enunţurile pot să-şi transmită presupoziţiile ca informaţii noi[50].

Proprietăţile empirice ale filtrului reprezentat de conjuncţia disjunctivă *sau* sunt:

(14) O frază de forma *p sau q* moşteneşte presupoziţiile atât ale lui *p* cât şi ale lui *q* numai dacă unul din disjuncţi nu este contextual incompatibil cu presupoziţiile celuilalt. În acest caz, presupoziţiile incompatibile sunt suprimate.

(cf. Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 297)

O frază de tipul lui (15a) moşteneşte presupoziţiile ambilor ei constituenţi, (15b-c), deoarece nu se pune problema incompatibilităţii semantice a acestora

(15) a. Sau fratele cel mare cânta la pian, sau fratele cel mic la vioară (nu-mi mai amintesc bine care)

[49] Termenul de *acomodare,* cu varianta *adecvare*, are o accepţiune foarte tehnică în acest context teoretic de discuţie a presupoziţiilor. Cu toate acestea, *acomodarea* propoziţiilor este un aspect de care depinde *adecvarea* lor, despre care am discutat mai sus.

[50] V. şi Stefănescu (2007) unde se prezintă dezvoltări ale acestei chestiuni.

b. > Unul din fraţi cânta la pian

c. > Unul din fraţi cânta la vioară

pe când într-o frază ca (16a) se observă o incompatibilitate între presupoziţia primului conjunct şi ceea ce asertează al doilea conjunct, urmarea fiind că presupoziţia (16b) este anulată la nivel frastic

(16) a. Sau băiatul cel mare cânta la pian, sau nimeni în acea familie nu cânta la nici un instrument

b. > Cineva cânta la pian.

Dacă ordinea constituenţilor se schimbă şi se obţine un enunţ de tipul lui *Nimeni în acea familie nu cânta la nici un instrument, sau băiatul cel mare cânta la pian.*, se observă că atât conţinutul vericondiţional, cât şi proprietăţile presupoziţionale ale lui *p sau q* şi *q sau p* sunt simetrice.

Din expunerea acestor modele teoretice s-a putut vedea că rezultatele la care s-a ajuns în analiza conectorilor *and, if* şi *or* din limba engleză se potrivesc perfect cu proprietăţile conectorilor *şi, dacă... atunci* şi *sau* din limba română. Aceasta nu este o asemănare accidentală între cele două limbi. Aceleaşi proprietăţi de proiecţie au conectorii analogi din oricare altă limbă modernă. Prin urmare, proprietăţile de proiecţie ale conectorilor sunt mecanisme ale limbajului minţii. Ele se adaugă universaliilor formale ale limbii (Crystal, 1987). În literatura de specialitate, s-a pus şi problema dacă ar fi posibil ca o limbă oarecare să asocieze conjuncţiei coordonatoare proprietăţile de proiecţie care în română sau în engleză sunt asociate cu disjuncţia, iar răspunsul a fost negativ (Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 299). Lucrurile se petrec astfel deoarece proprietăţile de proiecţie ale conectivelor nu decurg din sensurile lor, ci din principii generale de desfăşurare a discursului, din nişte condiţii sau reguli care operează între conţinutul propoziţional şi presupoziţional al constituenţilor frastici şi contextul văzut din perspectiva desfăşurării comunicării.

Conectori naturali, conectori logici: generalităţi

Conectorii logici aparţin diverselor limbaje formale ale logicii. Mai precis, logica porpoziţională (cunoscută şi sub denumirile de "calculul propoziţional", "logica propoziţiilor", "calculul logic al propoziţiilor") se ocupă cu analiza propoziţiilor complexe construite cu ajutorul negaţiei, conjuncţiei, disjuncţiei şi a implicaţiei. Astfel, conectorii utilizaţi în calculul propoziţional sunt: $\wedge$, $\vee$, $\equiv$, $\rightarrow$ şi $\sim$. Ei corespund doar parţial unor conjuncţii coordonatoare şi subordonatoare din limba naturală - *şi, sau, dacă* şi *dacă şi numai dacă* (abreviat frecvent în literatura de specialitate *ddacă* şi aproape inexistent în uzul curent al limbii (române). În afara acestor conectori, semnul '~' indică negaţia, care în limba naturală este un fenomen mult mai complex decât în calculul propoziţional din logică, deoarece inevitabil este legat de referenţialitate, de cuantificare, cuprinde şi fenomenul de negaţie metalingvistică, la rândul lor fenomene semantice complexe. În afară de aceasta, intuitiv vorbind, negaţia nu este simţită în limba naturală ca fiind un conector, adică - conform percepţiei comune - un element care leagă o propoziţie de altă propoziţie.

Pe de altă parte, nu toţi conectorii din limbajul natural şi marcatorii discursivi au un corespondent în limbajul logic, mai mult, statutul semantic, sintactic, pragmatic şi stilistic al conectorilor naturali este variat, adeseori incert şi caracterizat prin eterogenitate. Cu această calitate de conector al limbii naturale sau de conector textual fără corespondent în limbajul logic funcţionează prepoziţiile, majoritatea conjuncţiilor circumstanţiale, adverbele de enunţare, mărcile pragmatice şi metalingvistice, marcatorii discursivi, convenţiile de notaţie care structurează un text, de tipul lui *vz., cf., infra, super, recto, verso* etc., chiar şi semnele grafice speciale, cum ar fi săgeata, steluţele, acolada, parantezele, numerotările ş.a., chiar dacă aportul acestora la conectare are o contribuţie marginală.

Revenind la lista conectorilor din calculul logic al propoziţiilor, se mai poate spune că sensul *functorilor de adevăr* - alt nume pentru negaţie, conjuncţie, disjuncţie şi implicaţie - se află la baza "trunchiului" din care se dezvoltă semnificaţia celorlalţi conectori importanţi ai limbii naturale. În ce sens se poate face această afirmaţie? Având în vedere faptul că definiţia conjuncţiei logice şi a negaţiei, după cum se va arăta succint şi mai jos, sunt la baza definiţiilor disjuncţiei şi implicaţiei, putem spune că primii doi conectori primari - conjuncţia logică şi negaţia - sunt cei cu care se definesc ceilalţi conectori logici. De asemenea, cu ajutorul negaţiei, conjuncţiei, disjuncţiei şi implicaţiei se definesc alţi conectori ai limbajului natural, după cum E. Vasiliu arată în *Preliminarii logice la semantica frazei*, şi anume se pot defini, de exemplu, *consecinţa, contrastul* şi *concesivitatea*. Nu se poate vorbi de unitate metodologică în încercările logicienilor şi lingviştilor de a defini recursiv alţi conectori naturali cu ajutorul conectorilor primordiali.

Rămâne însă valabil, idealul unei definiri recursive a cuvintelor conectori din limba naturală şi, nu în ultimul rând, dezideratul logicii propoziţiilor, semanticii şi pragmaticii conectorilor în general de a putea descrie prin sensul conectorilor comportamente mentale de raţionament de care se slujeşte limbajul gândirii, indiferent prin ce idiom se verbalizează el.

Conectorii logici sunt instrumente prin care se leagă propoziţii pentru a forma expresii complexe sau propoziţii complexe, analoage frazelor din limba naturală. Expresia complexă '$p \wedge q$' poate avea ca echivalent în limba naturală o frază de tipul *Afară plouă mărunt şi mie mi-e somn*. Prin urmare, celui mai simplu limbaj logic, cum este acela al logicii propoziţiilor, îi corespund în limba naturală cele mai complexe structuri semantice, adică frazele, constată E. Vasiliu în *Preliminarii.*

În logica propoziţiilor, *propoziţia* - un alt termen sinonim pentru această noţiune, dar parcă mai puţin utilizat astăzi este *judecată* - este identică cu ceea ce în lingvistică se numeşte *aserţiune*, adică o propoziţie gramatical corectă a limbii naturale construită cu un verb la un mod indicativ (Lepore).

Propoziţiile sunt tratate ca fiind adevărate sau false, adică ca având o valoare de adevăr. Cu alte cuvinte, valoarea de adevăr, sau vericondiţionalitatea, denotă două obiecte abstracte: adevărul şi falsul (v. *supra* ***Rolul conceptului de adevăr în explicarea sensului***).

Conform regulilor de formare din calculul propoziţiilor, doi conectori logici succesivi sau două propoziţii succesive nu sunt tolerate. Secvenţe de simboluri de tipul '~V p q', 'pq V,~p' sunt incorecte în limbajele logice. Expresiile corect formate respectă structura 'propoziţie + conector + propoziţie'. În limba naturală însă, comparativ cu logica propoziţiilor, întâlnim situaţii paradoxale dacă le raportăm la rigorile logicii, însă extrem de fireşti aici. Conectori sintactico-pragmatici succesivi, de tipul *şi dacă, sau dacă, dar chiar dacă, dar deşi, şi totuşi, dar pentru că, dar deja, păi cum altfel, păi când,* etc., fiecare venind cu propria lui informaţie de natură gramaticală şi pragmatică, sunt frecvenţi. Într-o frază ca:

(1) *Plouă, şi totuşi ies.*

conectorul adverbial *totuşi* vine cu informaţia de concesie, care se adaugă ideii de conjuncţie logică a două evenimente, adică de adiţiune a două idei, transmisă prin copula *şi*. Acest enunţ presupune existenţa unui grad oarecare de cunoştinţe împărtăşite de locutori, cum ar fi, de exemplu, regula tacită că, dacă plouă, atunci în mod normal enunţiatorul nu iese afară. Încălcarea acestei cutume este aici marcată prin *totuşi*. Enunţul este, până la un punct, sinonim cu *Plouă, totuşi ies.*, dar în ciuda sinonimiei persistă o diferenţă subtilă între cele două propoziţii, cea de la (1) marcând o legătură mai pronunţată între componentele enunţului, trimiţând interpretarea spre un anumit set de expectaţii cunoscute locutorilor, spre deosebire de cealată propoziţie fără conectorul *şi*, unde legătura noţională dintre propoziţii este mai slabă.

În studiile lingvistice normative se vorbeşte adeseori despre caracterul *obligatoriu* sau *facultativ* al unui conector natural sau despre caracterul *permis* sau *nepermis*, ori în alţi termeni, despre caracterul *recomandabil, de evitat* sau *nerecomandabil* al unor combinaţii cu anumiţi conectori sintactici. Nu este cazul să se facă aici o comparaţie între felul în care este fundamentat un limbaj logic şi felul în care se fundamentează şi, prin urmare, în care funcţionează un limbaj natural deoarece problema s-ar extinde foarte mult dat fiind implicaţiile lingvistice şi filosofice pe care le are. Se menţionează numai în trecere că un limbaj formal creat, care operează cu reguli de formare, axiome şi teoreme mai puţine decât regulile limbii naturale, mai clare şi cu un caracter unitar şi logic nu se poate decât parţial compara cu limbajul natural care funcţionează după reguli foarte variate, care sunt numai în parte logice. În limba naturală avem reguli descriptive, unele dintre ele corespunzând regulilor raţionamentelor din logică, reguli normative, culturale, impuse de tradiţia instituţiei limbii, precum şi reguli de adecvare corectă la situaţia de comunicare sau la registrul stilistic, a căror natură este psiholingvistică, *recte* pragmatică şi cognitivă.

Regulile normative, de tipul "*dar însă, că fiindcă* alăturate sau la distanţă sunt nepermise deoarece constituie o combinaţie pleonastică" (cf. Avram, 1997, p. 290), "*deşi... dar* şi *cu toate că... dar* sunt construcţii concesive de evitat" (*ibidem*), "*dacă... însă* este o construcţie opoziţională nerecomandabilă, iar *şi* adverbial corelat cu *pe lângă că/după ce* este o combinaţie permisă" (*ibidem*) etc., şi care indică caracterul *permis, de evitat* sau *nepermis* al unor combinaţii, precum şi recomandările stilistice nu există într-un limbaj logic. Orice ocurenţă a unui conector logic este dictată de o regulă de formare. Regulile de formare au un caracter *recursiv*, astfel încât din expresii simple, corect formate, se alcătuiesc expresii complexe, tot corect formate. Prin urmare, un conector logic poate să lege o propoziţie de o altă propoziţie sau o expresie complexă obţinută prin aplicarea repetată a unei reguli de formare de o altă expresie complexă; astfel, o regulă de formare spune că, dacă 'a', 'b', 'p' şi 'q' sunt expresii corect formate, atunci şi '$a \wedge b$' , '$p \wedge q$' sunt tot expresii corect formate, iar prin aplicarea recursivă a acestei reguli se obţine '$(a \wedge b) \wedge (p \wedge q)$', care este o expresie complexă, de asemenea, corect formată. Recursivitatea este o trăsătură facultativă în limba naturală, care nu acţionează regulat fiind dependentă de conţinutul semantic al propoziţiilor, dar şi de nişte limite psiholingvistice ale locutorilor. Există un prag până la care memoria (cea de scurtă durată) îşi exercită funcţia coezivă, dincolo de care propoziţiile, chiar dacă sunt corect conectate şi formate nu mai pot fi interpretate. Propoziţiile, corecte din punct de vedere lingvistic, *Petrică termină facultatea.* şi *Balenele sunt mamifere.* nu pot alcătui în mod obişnuit un enunţ acceptabil prin combinare sintactică, deoarece îi lipseşte coerenţa comunicativă. Nu orice propoziţii pot fi conectate, ci numai cele care sunt corect formate şi care ţin de un subiect comun de conversaţie.

La conectorii conjuncţionali şi la marcatorii pragmatici din limbajul natural, spre deosebire de conectorii logici, se manifestă fenomenul polifuncţionalităţii (v. *supra* ***Falsul polisemantism al conectorilor naturali***). Conectorul '$\wedge$', de exemplu, este corespondentul numai al uneia dintre valorile pe care *şi* le are în limbajul natural, şi anume al lui *şi aditiv*, conectorul '$\vee$' corespunde mai curând lui *sau* exclusiv din limba naturală etc. Dar şi în analiza logică conectorii pot avea mai mult de o valoare - de exemplu cazul lui *sau exclusiv* - în măsura în care aceste valori se lasă explicate prin conceptele fundamentale cu care lucrează

această analiză, şi anume conceptele de adevăr şi de validitate. În aceste situaţii, fiecare valoare logică a conectorului este notată diferit sau simbolizată diferit şi are condiţii de adevăr diferite.

Alte aspecte prin care conectorii naturali se deosebesc de cei logici sunt legate de numărul lor mare şi de funcţiile multiple pe care le au în frază. Lista conectorilor logici este de la început stabilită, clasa lor este închisă, o dată ce limbajul logic a fost format nu mai pot apărea alţii. Ei impun sau indică care sunt condiţiile pentru ca o propoziţe complexă să fie validă.

Conectorii naturali aparţin mai multor clase gramaticale, clase deschise, relativ neomogene, cu un număr mare de elemente: clasa conjuncţiilor, clasa prepoziţiilor, clasa adverbelor, clasa relativelor etc. Aceste clase sunt clase lingvistice *naturale*, care evoluează şi se schimbă atât în diacronie, cât şi în sincronie.

Etimologia unui număr mare de conjuncţii atestă caracterul lor conjuncţional dobândit prin gramaticalizarea unui anumit uz lingvistic.

Fenomene precum gramaticalizarea, schimbarea categoriei gramaticale, desemantizarea, polifuncţionalismul ş.a., care se întâlnesc la nivelul conectorilor lingvistici, au fost explicate de Iordan astfel: "Gândirea noastră se mişcă foarte liber, mai liber decât limba, care rămâne adesea în urmă şi, până să ajungă din pas gândirea, prin crearea mijloacelor de exprimare corespunzătoare, se foloseşte de cele deja existente, dându-le funcţiuni noi" (Iordan, 1956, pp. 707-708). Aceasta este una din explicaţiile posibile. O alta ar fi, dacă se ia în calcul principiul economiei sistemului lingvistic, că nu este nevoie de crearea unei corespondenţe biunivoce între un unic jonctiv şi o unică valoare de joncţiune, cum se face în logică, deoarece sistemul de legare al limbii ar fi mult mai greoi, efortul vorbitorilor mai mare şi regulile mai multe, dată fiind multitudinea valorilor exprimate de conectorii naturali. Ambele interpretări corespund unui punct de vedre organicist asupra limbii şi sunt congruente.

Conectorii logici am spus că leagă constante sau variabile propoziţionale cu care formează expresii complexe corecte, dar sunt diferiţi de constantele şi variabilele pe care le conectează prin faptul că nu denotă un obiect din lumea reală sau dintr-o lume posibilă şi nici nu au capacitatea ca doar ei să se refere la o stare de fapte din lumea reală sau dintr-o lume posibilă. Prin urmare, despre conectorii logici nu se poate face afirmaţia că sunt adevăraţi sau falşi, aşa cum se poate spune despre constante, variabile şi expresii complexe. Singurul lucru care se poate afirma este acela că ei contribuie la stabilirea regulilor de adevăr pentru expresiile complexe, adică a condiţiilor în care o propoziţie complexă este adevărată sau falsă. Din această cauză conectorii sunt consideraţi *operatori, functori, funcţii de adevăr* (Vasiliu, 1978, p. 48), adică elemente care participă la descrierea vericondiţională a expresiilor complexe.

Faptul că ei au rolul de a fixa condiţiile de adevăr ale unei expresii complexe a determinat caracterizarea lor ca "transparenţi", prin transparenţă înţelegându-se faptul că au o interpretare univocă.

Scopul parantezelor în limbajul logic este de a fixa domeniul conectorului fără de care univocitatea interpretării nu s-ar putea realiza.

În limba naturală, "domeniul" conectorului poate fi propoziţia sau partea de propoziţie pe care o introduce, dar şi un grup de propoziţii, o macrostructură textuală, cum adeseori se întâmplă în cazul marcatorilor discursivi care leagă porţiuni de text diferite ca mărime, de tipul lui *evident, sincer, în fine* etc.. În locul parantezelor, limbajului natural îi vin în ajutor intonaţia şi pauzele, regulile de punctuaţie şi o serie de marcatori discursivi proveniţi din sintagme curente ce exprimă parţial semnificaţia semnelor de punctuaţie, cum ar fi structuri de tipul "p *şi* q *şi nimic mai mult.*" sau "*Nu numai* p, *ci şi* q.", "*p şi de asemenea* z.", unde 'p', 'q' şi 'z' sunt notaţii pentru propoziţii ale limbajului natural. Aceste colocaţii au rolul de a fixa referenţialitatea întregului enunţ, de a a indica felul în care se structurează informaţiile sale.

Am vorbit puţin mai sus despre recursivitatea conectorilor logici, despre faptul că ei stau la baza explicării sensului celorlalţi conectori ai limbii naturale. O dovadă a recursivităţii sensului conectorilor logici este proprietatea lor de a se interdefini cu ajutorul negaţiei astfel: conjuncţia '$p \wedge q$' se defineşte prin negaţie şi prin conectorul '$\vee$' (este vorba de *sau inclusiv*):

$$(p \wedge q) \equiv \sim (\sim p \vee \sim q).$$

Disjuncţia se defineşte cu ajutorul negaţiei şi a conjuncţiei:

$$(p \vee q) \equiv \sim (\sim p \wedge \sim q).$$

Implicaţia se defineşte prin negaţie şi disjuncţie:

$$(p \rightarrow q) \equiv (\sim p \vee q).$$

Echivalenţa se defineşte ca implicaţie dublă:

$$(p \equiv q) \equiv (p \rightarrow q) \wedge (q \rightarrow p).$$

În sfârşit, dubla negaţie se defineşte prin afirmaţie:

$$\sim \sim p \equiv p$$

(Vasiliu, 1978). Unele dintre aceste interdefiniţii sunt destul de intuitive chiar şi pentru nespecialist, cum este cazul dublei negaţii, a echivalenţei şi a conjuncţiei, în timp ce altele pot părea mai puţin intuitive. Această senzaţie dispare însă în momentul în care se traduc în limbaj natural. Astfel, enunţul disjunctiv *Ion nu este acasă sau Vasile a uitat să lase cheia (de la poarta curţii) la locul ştiut* se poate reda printr-o altă formulare, de tipul *Nu este adevărat că Ion nu este acasă şi că Vasile nu a uitat să lase cheia (de la poarta curţii) la locul ştiut.*

Alte caracteristici ale conectorilor din logica propoziţiilor sunt:

a) comutativitatea: $p \wedge q \equiv q \wedge p$

b) asociativitatea: $(p \wedge q) \wedge r \equiv p \wedge (q \wedge r)$

c) distributivitatea: $p \wedge (q \wedge r) \equiv (p \wedge q) \wedge (p \wedge r)$

d) tranzitivitatea: $((p \wedge q) \wedge (q \wedge r)) \wedge (p \wedge r)$.

Aceste proprietăţi se pot întâlni rar în limba naturală, cum ar fi: *Ion vine acasă* [p] *şi familia lui îl aşteaptă* [q] *şi, de asemenea, toţi prietenii lui din liceul îl aşteaptă* [r]. Sunt mulţi factori care blochează manifestarea acestor caracteristici logice în limba naturală, blocajul fiind dictat de necesitatea locală şi momentană de comunicare.

Sensurile convenţionale ale cuvintelor din limba naturală se combină între ele cu scopul, adesea, de a descrie o situaţie referenţială ale cărei raporturi semantice sunt la baza şi pot ajunge uneori în umbra unor sensuri mai complicate de natură pragmatică. Să ne imaginăm că enunţul de mai sus este spus într-o circumstanţă care îl lasă pe interlocutor să îi îmbogăţească interpretarea semantică cu idei de tipul: 'Vorbitorul este emoţionat, agitat, bucuros, uimit, îşi configurează în secvenţe succesive starea de fapte la care se referă, aşa cum îi permite emoţia momentului.'. Menţiunea pe care trebuie să o mai facem este că seria coordonatoare a propoziţiilor de mai sus admite interprearea comutativă, asociativă, distributivă şi tranzitivă, numai că acestea, fiind atât de banale, nu ar fi relevante pentru interpretarea enunţului. S-ar putea întâmpla ca în unele circumstanţe de enunţare a unor enunţuri frastice *restricţii de topică* să împiedice proprietatea comutativităţii sau a tranzitivităţii. Comutativitatea este frecvent blocată de faptul că în limba naturală ordinea propoziţiilor ascultă de ordinea firească a faptelor pe care le descriu, ordine care nu este numai aditivă, ci adesea este şi de natură cronologică, spaţială, cauzală etc. Această organizare a propoziţiilor conform înşiruirii evenimentelor din lumea reală sau din lumea posibilă descrisă are nevoie de un sistem semantic de stabilire a denotaţiei şi a coreferenţialităţii fără de care organizarea enunţului nu ar fi clară. Astfel, este mai frecventă secvenţialitatea *Mănânc şi (apoi) mă culc*, decât *Mă culc şi după aceea*

mănânc. De asemenea, interpretarea acestor fraze nu s-ar putea face fără stabilirea identităţii subiectului gramatical în cele două enunţuri. În logica propoziţiilor, propoziţiile sunt simbolizate printr-o literă mică a alfabetului, de obicei tradiţia a făcut să fie simbolizate de la litera 'm' încolo (cf. Lepore). Această simbolizare le indică ca entitate conceptuală, ca ceva care e fie adevărat, fie fals. În limba naturală propoziţiile nu sunt receptate ca entităţi conceptuale, ci le percepem dincolo de 'globalitatea' lor, ajungând la sensul individual al cuvintelor din care se compun.

În logicile modale se face o diferenţă între conectorii propriu-zişi şi operatorii modali. Conectorul logic leagă două constante sau variabile propoziţionale sau două expresii complexe, conform regulilor de formare ale sistemului. Operatorul modal arată modul în care o propoziţie este adevărată sau falsă, deci prefixează o variabilă, o constantă sau o expresie complexă. Conectorul logic nu tolerează vecinătatea altui conector, în schimb operatorul modal poate fi prefixat de un alt oprator, ca în '◊ □ p' ('e posibil să fie necesar p'). În limbajul natural, în anumite condiţii de uz, pot funcţiona cu valoare pragmatică atât conectorii sintactici. cât şi marcatorii de discurs (a se vedea uzurile lingvistice ale lui *poate, trebuie* cu sinonimul popular *musai,* al lui *ştii?, parcă* ş.a.: [E] <u>*musai*</u> *să ştiu ce trebuie să fac;* (expresia pleonastică cu rol de acceptare a unei situaţii) *Dacă trebuie, trebuie;* (construcţia frazeologică cu rol de reproş) *aşa-ţi trebuie!*; (*ştii* cu rol fatic) *Cum era atunci cu ruşii, ştii?* (CORV, p. 141) etc.). Verbele şi adverbele modale şi expresiile modalizante din limba naturală au cel mai adesea pe lângă un rol semantic şi o valoare pragmatică. Modalizatorii limbajului natural, mult mai numeroşi decât operatorii modali din calculul logic al propoziţiilor, pot fi purtători ai presupoziţiei vorbitorului sau al altor tipuri de presupoziţie, în sensul că modalizarea în situaţiile concrete de comunicare este un indicator al universului de cunoştinţe, de opinie, de credinţe al emitentului.

Limbajul logic este o idealizare a limbajului natural şi nu poate descrie decât o anumită zonă a limbii naturale. Un număr de concepte din logică şi folosite în logică nu sunt decât idealizări ale unor concepte existente în limbajul natural, unde prin idealizare se înţelege o schematizare riguroasă prin care se urmăreşte crearea unui aparat formal cu ajutorul căruia să se explice sensul natural. Prin urmare, limbajul natural este "ţinta" limbajului logic, care este creat şi folosit de semantician ca aparat formal pentru explicarea primului (Vasiliu, 1984, p 115), mai mult, pentru explicarea raţionamentelor umane. Prin urmare, logica limbajului încearcă să explice o realitate complexă şi proteică, sensul natural, printr-o teorie logică. Pe o realitate lingvistică naturală şi complexă se aplică un model ideal. Problema care se pune este în ce măsură condiţiile de adevăr pot corespunde intuiţiei noastre despre sensul propoziţiei. Pe de altă parte, teoria sensului din logica propoziţiilor nu poate cuprinde acele aspecte ale limbii cărora nu li se pot da valori de adevăr. De la acest "eşec" al logicii propoziţionale provine populara definiţie a pragmaticii ca semantică minus condiţiile de adevăr (Levinson). Pragmatica are meritul de a fi făcut clară diferenţa dintre conţinutul propoziţional asertat şi un set de asumpţiuni contextuale mai mult sau mai puţin comune participanţilor la o conversaţie, care sunt de la sine înţelese şi care alcătuiesc terenul comun de conversaţie. Toate aceste lucruri vor avea o importanţă extremă pentru înţelegerea conectorilor şi maractorilor din limba naturală, deoarece conţinutul factual al unei fraze, deci a unui număr de propoziţii "legate" cu conectori

naturali, depinde în bună măsură nu numai de condiţiile de adevăr ale propoziţiilor, ci şi de un set de asumpţiuni care se menţin la nivel de, sau contribuie la sensul frastic global (Chierchia, McConnell-Ginnet, pp. 262-263).

Aspecte ale analizei semantice a conectorilor naturali cu referire la diferenţele dintre '∧' şi conectorii copulativi şi adversativi ai limbii naturale

Analiza conectorilor pragmatici începe de acolo de unde cea logică se opreşte, raportându-se însă în permanenţă la ea. Emanuel Vasiliu arată, în *Preliminarii logice la semantica frazei,* faptul că sensul unei fraze cu subordonată nu este exclusiv dat de condiţiile de adevăr ale propoziţiei subordonate, ci şi de *modul* în care o propoziţie subordonată este adevărată. O frază precum:

(1) Deşi afară este clad, Ion stă în casă.

(exemplu preluat de la Vasiliu, 1978)

nu depinde exclusiv de valoarea de adevăr a propoziţiilor constituente, căci atunci conectarea celor două propoziţii s-ar fi putut face prin *şi* fără nici o pierdere de informaţie. Semnificaţia care s-ar pierde în cazul legării celor două propoziţii cu *şi* este aceea a expectaţiei. Parafrazarea lui (1) 'Este de aşteptat că, dacă afară este cald, Ion să nu stea în casă.' scoate la iveală aceast sens conţinut în plus de enunţ în comparaţie cu aserţiunile 'Afară este cald.' şi 'Ion stă în casă.'. Ideea de expectaţie a emitentului care însoţeşte cele două aserţiuni este denumită de acelaşi autor presupoziţie, fără a insista asupra acestui concept (Vasiliu, 1978, p. 66), care acolo este folosit într-un sens mai puţin tehnic decât în lucrarea de faţă. Deoarece conjuncţia *deşi* introduce în enunţ o "presupoziţie", ea nu mai poate fi considerată o simplă funcţie de adevăr ca şi conectorii *şi, sau, dacă... atunci*. Intuitiv vorbind, ea atestă prezenţa unei informaţii mai consistente în comparaţie cu informaţia furnizată de conectorii functori de adevăr sau primari, cum au mai fost numiţi. Informaţia pragmatică a expectaţiei nesatisfăcute care apare la nivelul conectorului *deşi* se surpaadaugă sensului ei logic condiţional. Prin urmare, abordarea conectorilor naturali ar trebui să se împartă în două mari zone de analiză: analiza logică şi analiza inferenţial pragmatică.

Analiza logică a conectorilor este adeseori ca o "împărţire cu rest", în sensul că ea specifică ce valori ale conectorului natural pot fi justificate în logică şi ce valori nu mai pot fi analizate logic. Aceste sensuri în plus faţă de cele logice sunt, de regulă, şi cele mai fireşti ale enunţului. Analiza lor reclamă

utilizarea unor concepte pragmatice, precum cel de presupoziţie, de implicatură şi de asumpţiune contextuală. Din acest punct, analiza logico-semantică nu mai este operativă şi, putem spune, că încep analizele pragmatice ale conectorilor naturali. Uneori investigaţiile asupra jonctivilor naturali - semantice, pragmatice, discursive - pornesc de la datele logico-semantice ale conjuncţiilor primare implicate logic sau presupuse de enunţul respectiv. Cel mai adesea, cercetările îşi construiesc propriul cadru teoretic, recurgând la concepte din analiza conversaţiei, din pragmatica inferenţială, din semantică, din teoria actelor de vorbire, din analiza discursului, dat fiind caracterul complex al comunicării în care enunţul este parte componentă.

Conectorul copulativ *şi* leagă două propoziţii formând o frază. În mod analog, '$\wedge$' construieşte, în logica propoziţiilor, o expresie complexă. Valoarea de adevăr a acesteia depinde direct de valoarea de adevăr a constituenţilor ei. Compoziţionalitatea sensului se vede din faptul că valoarea de adevăr a întregului depinde de valoarea de adevăr a părţilor, adică a propoziţiilor constituente. Astfel, valoarea de adevăr apare sistematizată în tabele sau matrici de adevăr. Pentru conjuncţie, tabelul valorilor de adevăr este:

(2)	p	q	$p \wedge q$
	1	1	1
	1	0	0
	0	1	0
	0	0	0

unde 1 reprezintă valoarea adevărat, iar 0 reprezintă valoarea fals. Rezumativ, se poate spune că '$p \wedge q$' asociază perechea < 1,1 > valorii de adevărat, iar restul perechilor aparţin valorii de fals.

Valoarea de adevăr a expresiei complexe '$p \wedge q$' spre deosebire de valoarea de adevăr a expresiei *p şi q* din limba naturală nu depinde de legătura de sens dintre cele două propoziţii, de faptul că ele sunt "gândite împerună" (Vasiliu, 1978, p. 11). În calculul propoziţiilor, propoziţiile 'p' şi 'q' sunt văzute formal, ca enităţi care simbolizează două judecăţi, două entităţi propoziţionale, iar nu intensional şi referenţial. Singurul criteriu al legăturii copulative dintre ele este acela al adevărului lor. Semnificaţia simbolului '$\wedge$' acoperă numai o parte dintre sensurile conjuncţiei *şi* din limba naturală.

Diverşi autori se referă la conectorul natural *şi* atunci când are sensul de conjuncţie logică prin termeni ca ***şi** coordonator* (Halliday, Hasan, 1976), ***şi** simetric* (Lakoff 1971), ***şi** conjunctiv* (Posner, 1980).

Utilizările *logice* ale conectorului natural *şi* sunt sporadice în raport cu frecvenţa ocurenţelor nelogice, conversaţionale, ale aceluiaşi jonctiv. Sensul logic coordonator apare într-un enunţ de felul:

(3) a. Am două pere şi mai am două mere. (Câte fructe am?)

care respectă următoarea condiţie: se poate descompune în cei doi conjuncţi - *Am două pere.* (p) şi *Am două mere.* (q) -, care sunt adevăraţi, iar adevărul lor este suficient pentru a stabili adevărul frazei (3). Prin urmare, definiţia conjuncţiei logice, care se regăseşte simbolizată în tabelul condiţiilor de adevăr, este următoarea:

(4) O expresie complexă m este o conjuncţie logică dacă din adevărul componentelor sale, p şi q, decurge adevărul lui m şi dacă din adevărul lui m decurge adevărul lui p şi al lui q. (Lepore, p. 33).

Într-un enunţ ca *Ion s-a dus la magazin pentru că Petre a uitat să cumpere chibrituri.*, din adevărul componentelor lui - *Ion s-a dus la magazin.* şi *Petre a uitat să cumpere chibrituri.* - nu rezultă adevărul întregii fraze. Sensul cauzal rămâne neacoperit prin această analiză. Sensul cauzal este considerat a fi o valoare conversaţională, pragmatică, care în cazul conjuncţiei *pentru că* s-a convenţionalizat. Mai precis, diferenţa de sens dintre conjuncţia logică implicată de fraza de mai sus şi restul semnificaţiei cauzale este o diferenţă de semnificaţie a cărei natură este conversaţională.

Inferenţele pragmatice sunt mult mai maleabile în comparaţie cu inferenţele logice. Ele pot fi anulate, ca de exemplu în: *Ion s-a dus la magazin pentru că Petre a uitat să cumpere chibrituri,* ***dar nici el nu i-a amintit de dimineaţă***. Capacitatea de a fi anulate, cât şi faptul că nu răspund, după cum prevede definiţa (4), la testul compoziţionalităţii sunt indicii ale caracterului conversaţional al semnificaţiei cauzale.

Conectorul *şi*, în calitate de conjuncţie logică, poate avea forme de realizare la nivel interpropoziţional şi intrapropoziţional. Elementele conectate formează o singură unitate. La nivel intrapropoziţional, conectorul poate să unească enumerativ o serie de mai multe subiecte, ca în *Dan, Petre şi Stelian ...* Dintr-o perspectivă cognitivistă, conectorul *şi* aflat într-o enumerare a fost descris ca transmiţând indicaţia procedurală a proiectării înapoi, astfel încât grupul de mai sus este procesat cu un 'şi' după fiecare membru, acestă operaţie mentală dând secvenţei unitatea necesară unei expresii complexe. Lepore numeşte ipostazele lui *şi logic* de la nivel intrapropoziţional *conjuncţii logice frazeologice.* Pot exista predicate conjuncte (*Ion a cosit şi a adunat fânul.*), auxiliare conjuncte (*Ion a fost şi va fi aici.*),

circumstanţiale conjuncte (*Ion vorbeşte repede şi încet.*), complemente conjuncte (*Ion a tăiat pâinea şi checul.*).

Delimitarea sensului logic de sensurile conversaţionale este un obiectiv important pentru analiza conectorilor naturali. Ca să vedem dacă o frază cu coordonare copulativă este o conjuncţie logică, trebuie să verificăm dacă aceasta respectă nişte condiţii. Prima este cea stipulată de definiţa de mai sus, adică din adevărul propoziţiilor conjuncte să decurgă adevărul frazei şi invers. A doua condiţie este de a nu prezenta o ambiguitate nerezolvabilă prin imposibilitatea explicitării în lecţiuni separate. A treia condiţie este de a conţine nominale coreferenţiale în condiţiile unor predicaţii foarte diferite, care aparent nu favorizează înscrierea conjunctelor într-o temă comună (cf. *Hercule va veni mâine şi el este foarte puternic.* este o conjuncţie logică dacă *Hercule* şi *el* sunt coreferenţiali.). Această condiţie elimină din discuţie cazurile de asociere aleatorie a două propoziţii, deoarece este nespecifică limbii naturale. A patra condiţie este ca propoziţiile conjuncte să aibă forţa ilocuţionară a aserţiunilor, forţă ilocuţionară specializată lingvistic pentru a prezenta un conţinut propoziţional ca o judecată (cf. *Bucuraţi-vă de ce aţi făcut şi de ce veţi mai face!* nu este o conjuncţie logică pentru că acest enunţ nu conţine propoziţii/ judecăţi).

În limba naturală, un *şi simetric* ar trebui să prezinte toate proprietăţile logice ale lui '∧': comutativitate, asociativitate şi tranzitivitate. Ar trebui să tolereze ca ordinea membrilor pe care îi conectează să reversibilă, comutativă, fără ca intervertirea să producă vreo modificare semantică. Se poate spune: *Am două mere şi mai am două pere.* sau se poate schimba poziţia numelor proprii ale grupului sintactic de mai sus (*Stelian, Petre şi Dan*). Între propoziţii ar trebui să nu se creeze legături de semnificaţie suplimentare, cauzale, temporale, consecutive etc. Din persepctiva unor deziderate logice formale, fiecare propoziţie ar trebui să îşi păstreze individualitatea, astfel încât negarea sau omiterea uneia dintre ele să nu afecteze coerenţa întregului frastic (Lakoff, 1971), ca în:

(5) Şi-ţi dau răchie, şi-ţi dau slănină, şi brânză şi o pită.

(S. T., p. 57)

Chiar şi în acest caz însă, începe să se pună problema realizării unităţii frazei nu numai prin intermediul valorii simterice a lui *şi*, ci mai ales datorită afilierii propoziţiilor coordonate la un anumit subiect comun de conversaţie. Dar din cauză că tema conversaţiei se creează ca urmare a existenţei unui fond comun de cunoştinţe şi a unor scheme complexe de interrelaţionare, conectorul începe să nu mai aibă exclusiv valoarea pe care conectorul omolog din logică o are.

***Şi** asimetric*, purtător de valori conversaţionale, spre deosebire de perechea lui simetrică care păstrează proprietăţile conectorului logic, este *noncomutativ, nonasociativ, nondistributiv* şi *nontranzitiv*. Dacă ordinea propoziţiilor constituente se schimbă, alte inferenţe se formează şi deci întreaga frază capătă

altă interpretare, după cum se poate vedea din diferenţele care rezultă în urma inversării ordinii propoziţiilor.

(6) a. Daniela s-a căsătorit şi a avut un copil.

b. Daniela a avut un copil şi s-a căsătorit.

Fraza (7a), care are formele logice (7b) sau (7c),

(7) a. M-am dus la magazin $şi_i$-am cumpărat nişte bere $şi_{ii}$ am făcut o petrecere drăguţă.

b. $(p \wedge q) \wedge z$

b'. > Întâi am fost la magazin şi am cumpărat berea, după care am făcut petrecerea.

c. $p \wedge (q \wedge z)$

c'. > Mersul la magazin a fost mai întâi, după care a fost cumpăratul berii şi petrecerea.

Propoziţia (7a) are interpretări simbolizate prin cele două forme logice. Astfel, în cazul primei, (7b), conjuncţia 'Am fost la magazin şi am cumpărat bere.' este văzută ca o unitate din care decurge al treilea conjunct 'Am făcut o petrecere.' În cazul celei de-a doua interpretări, (7c), semnificaţia glisează către o altă focalizare, în care este mai importantă conjuncţia dintre propoziţia q şi z. Aceasta înseamnă că interpretarea cu ajutorul formalizărilor logice este mult prea restrictivă în raport cu ceea ce le corespunde în limba naturală, cu sensurile conversaţionale emergente.

Distributivitatea, *i.e.*

$$p \wedge (q \wedge r) \equiv (p \wedge q) \wedge (p \wedge r)$$

este o altă proprietate a conectorului '∧'. Ea nu se regăseşte la *şi asimetric*. Presupoziţiile frazei, asumpţiunile contextuale relevante, capacitatea conectorului natural de a amalgama reprezentări conceptuale complexe şi ierarhice, constrângerea de a nu repeta propoziţii blochează manifestarea acestei

proprietăţi la conectorul natural. Aceleaşi argumente sunt valabile şi pentru caracterul nontranzitiv al conectorului natural (van Dijk, 1977, p. 62).

Lakoff (1971) arată cât de uşor valoarea de conjuncţie logică a conectorului prinde alte valori semantice care îl distanţează de '∧'. Acest lucru se întâmplă la (8)

(8) Petre mănâncă multe mere şi eu cunosc mulţi oameni care nu ştiu ce-i ăla doctor.

(exemplu adaptat de la Lakoff, 1971)

unde *şi* are valoare simetrică, însă nu poate fi considerat un conector analog celui din logică, deoarece impune anumite condiţii conectării fără de care toată informaţia implicită existentă între cele două propoziţii nu poate fi activată, întreg enunţul riscând să fie interpretat ca incoerent. Condiţia este aceea a unui background cultural comun ambilor participanţi la comunicare, ce se poate indica prin proverbul "Un măr pe zi, îl ţine pe doctor departe.", intrat şi în limba română, probabil din engleză, sau prin argumentul curent: "Dacă mănânci multe mere, nu te îmbolnăveşti (uşor).". Până la Lakoff (1971), au existat două puncte de vedere diferite în legătură cu tematica conjunctelor. Logicienii susţineau că, pentru a avea o conjuncţie logică nu este nevoie ca propoziţiile conjuncte să aibă ceva în comun, în timp ce lingviştii arătau că este nevoie ca între cele două propoziţii o parte din sensul lingvistic al conjunctelor (fie subiectele, fie predicatele etc.) să fie comun. Lakoff (1971) arată că putem avea o conjuncţie logică fără ca sensul propoziţiilor relaţionate să aibă nişte sensuri comune. Este suficient să existe un topos împărtăşit de locutori. Lepore radicalizează şi mai mult acest punct de vedere, radicalizare pe care o considerăm binevenită, cu rol în discernerea tipurilor de valori. El arată că propoziţiile *Iarba e verde.* şi *2 + 2 = 4.* pot fi conectate ca răspuns dat de cineva la o întrebare de genul: *Zi-mi două lucruri care îţi plac?*. În acest caz, vorbitorul este cel care relaţionează cele două propoziţii.

O serie întreagă de valori textuale ale marcatorului discursiv *şi* par a decurge în urma pierderii valorii de conjuncţie logică. Multe dintre funcţionalităţile discursive ale lui *şi* în ipostază de marcator discursiv sunt de structurare a discursului, specifice funcţiilor conative, fatice şi metalingvistice ale limbajului. Frecvent, se vorbeşte de un *şi textual*, un *şi introductiv,* un *şi narativ,* un *şi enumerativ,* un *şi intensiv,* un *şi care semnalează trecerea la vorbirea directă,* un *şi de back-channel* etc. Aceste denumiri indică funcţionalităţi conversaţionale structurante, particula conector devenind un semnal discursiv pentru operarea unor proceduri ca cele indicate de înseşi denumirile tehnice date ei. Astfel, facem o subdistincţie între conectorul sintactico-pragmatic *şi*, care introduce diverse semnificaţii conversaţionale în enunţ, şi marcatorul discursiv *şi*, care vine cu semnificaţii discursive structurante. Valorile conversaţionale circumstanţiale se înscriu într-un câmp de semnificaţie diferit de al celor discursive structurante. În primul

caz este vorba de sensuri circumstanţiale asemănătoare valorilor caracteristice subordonării sau orientate argumentativ, precum *şi concesiv, temporal, spaţial, opozitiv, contrastiv, concluziv* etc. Aceasta, într-un fel, ne aminteşte de constatări din studii mai vechi care vorbeau de inexistenţa unei coordonări şi a unei subordonări în stare pură (***).

În limba naturală există foarte multe forme de exprimare, *recte* de asertare, a conjuncţiei logice, precum şi există foarte multe forme de implicitare a aceleiaşi semnificaţii. Propoziţii conectate cu *dar* şi toată seria de conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale adversative, conectorii *deşi, totuşi, cu toate acestea,* marcatorul discursiv *chiar* asertează o conjuncţie logică. Enunţul *Petre s-a dus la meci, dar Ion a stat acasă.* este o conjuncţie logică, deoarece din adevărul conjuncţilor se constituie adevărul frazei şi invers. Diferenţa dintre acestă frază şi una formată cu *şi* este de natură conversaţională, nu logico-semantică. Într-o frază ca *Petre s-a dus la meci pentru că Ion a stat acasă.* sensul conversaţional cauzal este asertat, iar sensul de conjuncţie logică este coborât la nivel inferenţial, contribuind la adecvarea enunţului conform standardelor noastre de raţionalitate. În cazuri speciale - să zicem atunci când enunţul nu este receptat auditiv corect de interlocutor, ori când acestuia îi lipsesc asumpţiunile contextuale necesare procesării cauzalităţii asertate, nu e la curent cu faptul că Petre şi Ion nu pot părăsi în acelaşi timp locuinţa dintr-un motiv anume, de exemplu - conjuncţia logică implicată de fraza cu subordonata cauzală poate avea un rol subiacent important şi poate chiar accede în secvenţele următoare la structura de suprafaţă a discursului. Ea contribuie la eliminarea unor asumpţiuni care l-ar fi împiedicat pe interlocutor să fi interpertat sensul cauzal ce a fost asertat în mod intenţionat de emitent. Uneori cuvintele dezambiguizatoare pot ajuta la identificarea conjuncţiei logice, ca în: *Ion şi Petre au mâncat friptură de miel şi* ***respectiv*** *de vacă.* sau ***Atât*** *Ion a văzut expoziţia,* ***cât şi*** *Vasile a văzut-o.*

Tipologiile făcute valorilor conversaţionale şi discursiv structurante ale conectorului, coincid de la o gramatică la alta, ele fiind nişte semnificaţii ferme care, deşi eliptice sau implicite, s-au "tipologizat". Valorile circumstanţiale şi argumentative ale conectorului *şi* nu sunt specifice românei, nu se exprimă prin cuvinte diferite în alte limbi, ci prin acelaşi conector al coordonării, deoarece sunt valori universale. Diferenţe contrastive apar mai frecvent la nivelul valorilor discursive. Astfel se înregistrează raportul de *simultaneitate* introdus de conector, cu următorele subvalori: *valoarea sociativă, descriptivă, cumulativă, enumerativă, intensivă* (cf. GLR, Diaconescu , Avram, 1997, Merlan, GALR). Valorile de *contrast* şi de *succesiune* sunt înregistrate de toate sursele citate mai sus. Valorile circumstanţiale *cauzală, finală, condiţională, consecutivă* şi *concluzivă* sunt discutate de Merlan (2001) şi în GALR. Gramatica Academiei (2005) mai menţionează în plus două valori discursive: *şi narativ transfrastic* şi *marcă a trecerii de la vorbire indirectă la vorbire directă.*

Limba are capacitatea de a exprima sensuri procedurale de tip circumstanţial şi argumentativ la diverse niveluri ale comunicării: la nivel de conţinut comunicat, la nivel de atitudine propoziţională (explicatura enunţului), de forţă ilocuţionară (tot parte din explicatura enunţului), la nivel de profil inferenţial al enunţului sau la nivel discursiv. Sensul de contrast este asertat într-o frază ca *Aş vrea să zbor, dar rana din pulpă nu mă lasă.* (Alecsandri). El leagă două conţinuturi propoziţionale. Valoarea de contrast

este conversaţional implicată în *Aş vrea să zbor şi nu pot.* Contrastul implicat de această frază ajută la eliminarea presupoziţiei primului conjunct al enunţului ("Ar trebui să pot zbura.") ca neputând să se păstreze în contextul de enunţare care are asumpţiunea de raţionalitate "Oamenii nu zboară în mod natural.". Sensul de contrast coborât la nivel inferenţial face legătura dintre conţinuturile propoziţionale asertate (p *şi* q), profilul inferenţial al enunţului şi asumpţiunile relevante din background.

Succesiunea temporală nu este explicit asertată în *Am luat un diazepam şi am adormit.* Dezambiguizarea enunţului şi asignarea tuturor indicilor de referenţialitate (cf. 'X a luat un diazepam în momentul t_1 şi X a adormit în momentul t_2.') arată că valoarea temporală este tributară conţinutului dezambiguizat, ceea ce înseamnă că operează la nivelul interfeţei dintre conţinutul proozițional asertat şi explicatura (dezambiguizarea) acestuia. Enunţul poate conţine cuvinte dezambiguizatoare pentru această semnificaţie conversaţională ce iarăşi, subliniem, se înscrie în standardele umane de raţionalitate: *Am luat un diazepam* ***şi apoi*** *am adormit.*

S-a remarcat adeseori în literatura de specialitate că jonctivul *şi* colochează cu adverbe sau construcţii adverbiale care îi precizează semnificaţia conversaţională, mai mult, care o asertează. Acest amănunt este un argument în plus pentru a ne sprijini ideea că o mare parte dintre sensurile conversaţionale ale conjuncţiei sunt la nivelul *explicaturii* enunţului, iar nu la nivel de implicatură, *recte* de inferenţă pragmatică, cum frecvent se generalizează. Cu toate acestea, fără o analiză atentă, legitimarea unor cuvinte dezambiguizatoare în enunţurile conectate cu *şi* nu indică fără greş că sensul conversaţional ţine de nivelul explicaturii. H. P. Grice arată că sensul implicaturilor poate fi asertat, aşa încât construcţiile care dezambiguizează sensul conectorului pot fi lexicalizări de implicaturi, ceea ce înseamnă că nivelul inferenţial al enunţului este activat prin indicaţiile procedurale ale conectorului în acea situaţie. Identificarea cu acurateţe a nivelurilor la care acţionează sensul conversaţional, cât şi natura acestui sens - dacă este explicatură, implicaţie logică, presupoziţie sau implicatură - vor ajuta la descrierea semnificaţiei procedurale a conectorului. Un deziderat al cercetării conectorilor şi marcatorilor discursivi este de a putea contura tipuri de comportament procedural pentru fiecare dintre aceste cuvinte. Idealul semanticii logice de a formaliza limbajul natural am văzut că s-a prăbuşit. Limba naturală rezistă formalizărilor logice. În ultimul deceniu asistăm însă la formarea unui nou deziderat: acela de a oferi descrieri tot mai standardizate şi mai rafinate ale semnificaţiei procedurale.

Revenind la semnificaţiile conversaţionale ale lui *şi*, vedem că sensul *alternativ* este semnalizat prin conectori specializaţi, fiind întărit şi de o structură sintactică simetrică proprie: ***Aci*** *plouă,* ***aci*** *ninge.;* ***Ba*** *râde,* ***ba*** *plânge.;* ***Când*** *vrea,* ***când*** *nu vrea.;* ***Mai*** *lucrează,* ***mai*** *doarme.* Valoarea alternativă reprezintă un sens conversaţional care s-a convenţionalizat.

Valoarea de scop a conectorului *şi* este de tip inferenţial pragmatic. Într-un enunţ ca *Am fost şi am verificat citatele.,* semnificaţia de scop a conectorului intră într-o relaţie de ambiguitate cu cea de loc (*şi acolo*). Ea se poate dezambiguiza prin complinir adverbiale de tipul *În mod expres am fost şi am verificat citatele.* sau prin posibile compliniri, legitimate de enunţ, de genul *Am fost şi am verificat citatele. Aveam*

nevoie să fac asta. Valoarea de conjuncţie logică este implicată de conţinutul propoziţional asertat, în sensul că ar fi o contradicţie logică între frază şi propoziţiile ei conjuncte dacă acestea nu ar fi necesar adevărate. Relaţiile de coreferenţialitate - identitatea de persoană şi de loc - formează explicatura de nivel înalt a enunţului. Sensul final se constituie ca sens pragmatic implicit, care acţionează în primul rând la nivelul inferenţial al enunţului, unde un rol important pentru derivarea lui îl au informaţiile contextuale în interferenţă cu informaţia asertată, caracterizată prin verbe de mişcare. Transmiterea ideii de finalitate prin intermediul lui *şi* se face inferenţial, în timp ce prin conjuncţiile subordonatoare specifice, *ca să*, *cu scopul să* etc., se realizează explicit, la nivel de conţinut propoziţional asertat. Raportul final implicit realizat la nivel ilocuţionar, ca în *Du-te acum şi spune ce-ai greşit!; Fugi şi tocmeşte-te cu negustorul ăla.*; *Măi! ia dă-te jos şi vezi ce are cocoşul cela în plisc.* (Creangă, P. p. 84), a piredut valoarea de conjuncţie logică. Semnificaţia procedurală a conectorului este de a relaţiona, la nivelul domeniului forţelor ilocuţionare ale enunţului două acte de vorbire directive şi de a transmite la nivel de implicatură valoarea finală. Semnificaţia de scop activează în interpretarea enunţului informaţii anterioare din discurs şi date relevante din context. Implicatura conversaţională a scopului reprezintă interpretarea standard a acestor enunţuri, interpretare care s-a convneţionalizat, în ciuda caracterului ei subînţeles.

Înregistrată de Teiuş, Merlan (2001) şi în GALR, valoarea consecutivă superlativă se reîntâlneşte în enunţurile cu *şi* în anumite condiţii stilistice: apare în utilizarea populară a limbajului, în contextul în care primul enunţ, care are rolul unei presupuse regente, conţine inferenţial ideea de superlativ, prin repetarea insistentă a verbului sau prin determinanţi care declanşează inferenţial ideea de superlativ: *Norocul îi curgea* ***gârlă din toate părţile, şi*** *nu mai ştia ce are la casa lui.* (I. Creangă, *ap.* Merlan, 2001, p. 196); *Leul [...] ş-o-nvârtit coada şi* ***trage, trage, trage de colo frate, şi****-şi rupe coada tocma pe la jumătate.* (*ibidem*). Aceste ocurenţe autorizează complinirea cu un specificator al valorii superlative, cum ar fi construcţiile adverbiale dezambiguizatoare *aşa de mult, atât de tare* ş.a. Dacă considerăm că acest specificator al valorii superlative este eliptic, dacă ţinem cont că sensul consecutiv este, în esenţă, epistemic, că reprezintă o reflecţie asupra conţinutului evenimenţial relatat, o evaluare a acestuia, o atitudine mentală a celui care relatează, atunci semnificaţia consecutivă apare la nivelul explicaturii de ordin înalt a enunţului. Ea este o semnificaţie epistemică în care este încadrat conţinutul propoziţional al celor două conjuncte lingvistice. Din punct de vedere logico-semantic, în această situaţie nu mai putem vorbi de o conjuncţie logică. Aplicând condiţiile stipulate în definiţia conjuncţiei logice, constatăm că din adevărul întregului enunţ nu putem spune că decurge adevărul conjuncţilor ei lingvistici (parafrazând: *Leul şi-a învârtit coada foarte tare.* (p) şi *Leul şi-a rupt coada la jumătate.*(q)), tot aşa cum din adevărul conjuncţilor 'p' şi 'q' nu decurge adevărul frazei. Ideea de conjuncţie logică este coborâtă aici la nivel inferenţial, unde constatăm că fraza are ca implicaţie logică conjuncţia 'p şi q'. Rolul implicaţiei logice este de a crea un standard de raţionalitate pe a cărui bază sensul conversaţional este ridicat.

Raportul condiţional, discutat de Merlan (2001), are în vedere enunţuri puternic marcate pragmatic, spre deosebire de enunţurile avute în vedere de Lepore. Tipul *Învaţă şi îţi cumpăr o bicicletă!; Ezită şi vei pierde!; Nu ezita şi vei câştiga!* (exemple preluate de la Merlan, *op.cit.*, p. 191) etc., sunt

formate din conjuncţia lingvistică a două acte de vorbire cu forţe ilocuţionare identice sau diferite, din clasa directivelor şi a promisivelor (îndemn + promisiune; ameninţare / avertizare + ameninţare / avertizare). Raportul condiţional apare şi în costrucţii cu sens ilocuţionar mult mai slab, în schimb cu o atitudine propoziţională de regret puternică, marcată prin modul verbelor: conjunctiv perfect şi condiţional-optativ sau indicativ imperfect: *Să fi învăţat şi aş fi avut o bicicletă!*. Considerăm că aceste ultime enunţuri au o valoare ilocuţionară, chiar dacă neevidentă comparativ cu cea de atitudine propoziţională, dat fiind faptul că regretul poate fi interpretat ca un act de vorbire noncomunicat, înscris într-o pereche conversaţională de adiacenţă formată dintr-o replică de exprimare a regretului propriu-zis şi o replică de consolare sau de tăcere semnificativă. Enunţurile ilocuţionare cu valoare condiţională apar în contexte comunicative speciale, de confruntare, în care rolurile interactive ale locutorilor sunt inegale; de asemenea, ele impun o perspectivă temporală de balans între prezent şi viitor (cele acţionale) sau între trecut şi prezent (cele specifice exprimării regretului).

Tipul de enunţ cu valoare condiţională discutat de Lepore - *Tu îmi dai bombele şi eu câştig războiul.; Vasile ia examenul şi eu termin romanul.* - este favorizat de contexte comunicative speciale, în care interlocutorii împărtăşesc multe date. Al doilea enunţ este focalizat prin conectorul *şi* folosit cu valoare adverbială. Al doilea membru al enunţului are mai multă greutate pentru emitent decât primul membru. Între aceste propoziţii conectate nu există nici o inferenţă deductivă. Parafrazarea condiţională pe care o suportă este o inferenţă conversaţională, de tipul implicaturilor, care s-a convnenţionalizat. Cu cât o construcţie cu valori procedurale are, din punct de vedere lingvistic, particularităţi gramaticale, stilistice, pragmatice speciale, cu atât convenţionalizarea implicaturii se realizează mai lesne, forma lingvistică aparte contribuind la procesul de convneţionalizare.

Multitudinea valorilor conversaţionale angajate de *şi* în comunicare a ridicat problema pericolului trivializării, a banalizării, cum se spune în semantica logică, a noţiunii de conjuncţie logică. Pentru lingvist, pericolul trivializării noţiunii are consecinţe, în sensul că poate produce confuzii între inferenţe, între planurile discursive, între ceea ce este asertat explicit, ceea ce este asertat implicit la nivel de explicatură a enunţului, ceea ce este logic implicat şi ceea ce este pragmatic sau conversaţional implicat. La rândul lor, aceste confuzii ar putea duce la descrieri procedurale mai puţin pertinente.

Lepore arată că ridică probleme sensurile colective, distributive, reciporce, partitive, cuantificatorii, predicatele simetrice şi conjuncţiile frazeologice, nemaioprindu-se şi asupra înregistrărilor circumstanţiale ale lui *şi*, deoarece evidenţa banalizării noţiunii de conjuncţie logică este de o vizibilitate foarte mare în aceste cazuri. Astfel, o propoziţie ca:

(9) a. Vasile şi Petre au mutat pianul.

este ambiguă între un sens colectiv şi un sens distributiv, care legitimează dezambiguizări prin cuvinte-cheie specifice: *împreună*, *cu* şi, respectiv, *separat, fiecare, fiecare în parte, fiecare singur*. Sensul colectiv nu ridică probleme în a fi o conjuncţie logică, deoarece din adevărul lui (9) decurge adevărul celor două conjuncte şi invers:

(9) b. Vasile a mutat pianul cu Petre.

c. Petre a mutat pianul cu Vasile.

În lecţiunea colectivă a conjuncţiei logice, subiectele fuzionează. Lecţiunea distributivă generează următoarele glosări:

d. Vasile şi Petre au mutat fiecare pianul.

e. Atât Petre, cât şi Vasile au mutat singuri pianul.

din al căror adevăr nu rezultă adevărul lui (9a), ci se generează propoziţiile *Vasile a mutat singur pianul.* şi *Petre a mutat singur pianul.* Lecţiunile colective obnubilează o parte din semnificaţia enunţului originar (9a) care indică un paralelism de situaţie. E. Lepore trage concluzia că (9a) este un enunţ neutru între lectura distributivă şi cea colectivă, că sensul colectiv conţine noţiunea de conjuncţie logică în mod integral, în schimb sensul distributiv alterează acest concept. În termeni de pragmatică lingvistică, lecţiunea distributivă atribuită enunţului (9a) reprezintă un mod de utilizare mai laxă, mai relaxată, a limbajului, în fond, mai inexactă. Ne referim la conceptul de *loose talk* descris de Sperber şi Wilson .

Semnificaţia procedurală a conjuncţiei logice la propoziţiile care au cuantificatori se poate analiza numai după ce s-a stabilit domeniul cuantificatorului. Conjuncţii enunţului (10a)

(10) a. Unele avioane s-au oprit în Chicago şi în Detroit.

(exemplu preluat de la Lepore)

b. Unele avioane s-au oprit în Chicago.

c. Unele avioane s-au oprit în Detorit.

arată că din adevărul lor nu se poate stabili adevărul lui (10a) chiar dacă nici un avion nu s-a oprit atât în Chicago cât şi în Detroit. Enunţul (10a) este mult mai complex în raport cu conjunctele lui, iar complexitatea sa depinde de domeniul cuantificatorului. Conjunctele obnubilează semnificaţia pe care sintagma *unele avioane* o poate avea în raport cu cele două escale - ne imaginăm că trei sferturi dintre ele s-au oprit la Chicago şi un sfert la Detroit fără ca individualii din care se compun aceste grupuri să se suprapună. Or, aceasta este doar una dintre situaţiile posibile. Şi în acest caz, (10a) este un tip de utilizare mai laxă a limbajului natural, care însă blochează uzul logic al conjuncţiei. Alterarea semnificaţiei conjuncţiei logice este necesară însă comunicării naturale. Nu întotdeauna trebuie să comunicăm cu un discernământ maxim. Sunt situaţii limită, de exemplu, de emoţii puternice, de panică, pericol, entuziasm exuberant etc., când nici nu am putea comunica cu rigoare.

Lecţiunile reciprocă sau distributivă din enunţul *Romeo şi Julieta sunt îndrăgostiţi.* modifică semnificaţia conjuncţiei logice prin crearea unui spaţiu prea mare de interpretare în raport cu normele logico-semantice. Conform unei interpretări reciproce, enunţul de mai sus are semnificaţia:

(11) a. Romeo şi Julieta sunt îndrăgostiţi unul de altul.

ale cărui conjuncte sunt:

b. Romeo o iubeşte pe Julieta.

c. Julieta îl iubeşte pe Romeo.

Potrivit unei interpretări distributive, enunţul se descompune în:

(12) a. Romeo este un îndrăgostit.

b. Julieta este o îndrăgostită.

Argumentele logice contra tratării enunţului *Romeo şi Julieta sunt îndrăgostiţi.* ca fiind o conjuncţie logică este acela că ea permite a fi interpretată în două moduri foarte diferite: ca (11b şi c), unde proporietatea de 'a iubi' are o direcţie referenţială, şi ca (12a - b) unde aceeaşi proprietate este doar asertată, fără a i se mai atribui o ţintă. Astfel, sensurile reciproc şi distributiv sunt informaţii conversaţionale care extind prea mult

conceptul de conjuncţie logică. Pe de altă parte, din punctul de vedere al parametrilor contextuali de enunţare ai acestui enunţ, vedem că incompletitudinea se datorează faptului că enunţiatorul nu ştie sau nu vrea să spună mai mult (cazul lecţiunii distributive), sau faptului că informaţia omisă este simţită ca mult prea cunoscută ambilor participanţi la comunicare pentru a mai fi necesar să se specifice.

Predicatele simetrice alterează într-un mod foarte subtil semnificaţia conjuncţiei logice. Într-un enunţ de tipul lui:

(13) a. Ion şi Vasile dezbat problema.

ale cărui conjuncte sunt:

b. Ion dezbate cu Vasile problema (p) şi Vasile dezbate cu Ion problema (q).

conjunctele indică faptul că actanţii se pot separa, ceea ce nu este cazul, *recte* din adevărul conjuncţilor nu rezultă adevărul expresiei complexe, ceea ce face ca propoziţia (13a) să nu fie o conjuncţie logică. Pe de altă parte, se mai poate observa că doar din adevărul lui p rezultă adevărul întregii expresii complexe *p şi q*.

Toate aceste cazuri, comentate de E. Lepore, au arătat necesitatea rafinării definiţiei conjuncţiei logice, prin adăugarea condiţiilor (iii) şi (iv) în scopul de a se elimina cazurile triviale. Noua definiţie este:

Expresia complexă *p şi q* este o conjuncţie logică dacă:

(i) Din adevărul lui m decurge adevărul lui p şi q.

(ii) Din adevărul lui p şi din adevărul lui q decurge adevărul lui m.

(iii) Din adevărul lui p singur nu decurge adevărul lui m.

(iv) Din adevărul lui q singur nu decurge adevărul lui m.

(Lepore, p. 306)

După cum am văzut, toate cazurile de subtilă deviere de la semnificaţia logică a conjuncţiei, care pot foarte uşor să scape receptării şi interpretării curente, care alterează semnificaţia ei logică, sunt situaţii de vorbire

relaxată, vorbire care poate să fie prea "tare" sau prea "vagă" în raport cu realitatea denotată sau care reprezintă cazuri de reprezentare conceptuală figurată a realităţii, ca în conjuncţia frazeologică, din *Ion locuieşte* ***între bulevardul Magheru şi Calea Victoriei***. (exemplu adaptat de la Lepore). În acest enunţ, hiperbola conceptuală a spaţiului locuit de un individ x reprezintă modul nostru curent de a da o anumită oirentare, care nu este nici idiomatică, nu are nici efecte contextuale, care se regăseşte în majoritatea limbilor şi care prin aceasta indică a fi o schemă de reprezentare conceptuală a unui tip de locaţii. De asemenea, alte cazuri curente de trivializare a semnificaţiei conjuncţiei logice apar la nivelul expresiilor frazeologice de tipul *Ion cumpără o* ***pâine şi jumătate.***; *A lucrat* ***zi şi noapte.***; *Steagurile* ***roşii şi albastre*** *au fost arborate*. Numite de E. Lepore cu termenul de conjuncţii frazeologice, ele de fapt formează o unitate, îndică o singură entitate.

În concluzie, trivializarea noţiunii de conjuncţie logică nu este un neajuns al limbii naturale. Dacă nu ar exista posibilitatea alterării semnificaţiei, reprezentările noastre mentale ar fi mult mai sărace. Este nevoie de această flexibilitate pentru a putea acoperi sarcini comunicative dintre cele mai diverse, mai mult, denaturările semnificaţiei conjuncţiei logice reprezintă uneori singura modalitate de a vorbi despre anumite realităţi.

Din punct de vedere logico-semantic conectorii *iar, dar, însă* şi *ci* pot să reprezinte conjuncţia logică până la un anumit punct, în sensul că valorile de contrast şi de concesivitate specifice seriei adversative în variante diferite, în funcţie de traseul de operaţii inferenţiale prevăzut de conector, sunt sensuri conversaţionale supraadăugate, care trivializează conceptul de conjuncţie logică şi ajung chiar să îl anihileze complet. Gramaticile însă au o altă percepţie de ansamblu asupra acestei serii, pe care o încadrează într-un tip de coordonare cu totul aparte, şi anume în coordonarea adversativă.

În gramatica românească, seria conectorilor sintactico-pragmatici adversativi este structurată după un model al gradualităţii: gradul minim de opoziţie îl reprezintă conectorul *iar,* care se apropie foarte mult de conjuncţia copulativă; gradul mediu: *dar, însă;* gradul maxim de opoziţie: conectorul *ci* (cf. ? GLR; Stan; Merlan, 2001, Diaconescu; Avram 1997; GALR). Zafiu (2005) contestă valabilitatea acestui model, arătând că intensitatea opoziţiei este dată de condiţiile semantice şi pragmatice diferite (nivelele la care acţionează conectorii) şi de funcţiile pe care le îndeplinesc. Autoarea propune modelul impus de tradiţia apuseană a studiului conectorilor adversativi, distingând trei raporturi adversative principale: (i) *contrazicerea aşteptărilor* (tipul *dar, însă*); (ii) *corecţia, rectificarea* (tipul *ci*)*;* (iii) *contrastul tematic* (tipul *iar*). În privinţa nivelelor, autoarea adoptă structura tripartită a enunţului de la E. Sweester şi E. Lang (*ap.*Zafiu, 2005), alcătuită din nivelurile semantic, epistemic şi pragmatic[51].

Ca şi conectorul conjuncţional *şi,* utilizarea lui *dar* şi a celorlalţi membri ai seriei adversative impune existenţa unui subiect comun de conversaţie pentru ambele propoziţii conjuncte. Posner (1980) arată că *dar*, luat în calitate de reprezentant prototipic al seriei, posedă în comun cu *şi* valorile semantice de

[51] Este vorba de lucrările următoare: Eve Sweester, 1990, *From Etymology to Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press şi Ewald Lang, 1984, *The semantics of coordination*, Amsterdam, John Benjamins.

conjunctivitate şi *conectivitate*, însă diferă de conjuncţia copulativă prin valoarea semantică de *opoziţionalitate* (*contrast*) care îi este specifică şi prezentă la fiecare ocurenţă a conectorului.

Conectorul *dar* are două utilizări, una simetrică, care se supraune peste *opozitivitatea tematică,* şi alta asimetrică, care la rândul ei are valorile pragmatice de *contrazicere a aşteptărilor* şi de *corecţie*. Ambele utilizări ale lui *dar* presupun, ca şi în cazul conectorului *şi,* o afiliere a propoziţiilor conectate la un anumit subiect de conversaţie, precum şi o anumită combinaţie între elemente similare şi elemente opuse semantic, ca în: *Eu am un băiat, dar tu ai o fată.*

Utilizarea asimetrică a lui *dar*, ce la Lakoff (1971) primeşte denumirea de ***dar*** *al negării expectaţiilor,* iar la Moeschler (1981) - de conector al *concesiei*, este cea în a cărei interpretare este decisivă presupoziţia înţeleasă într-un mod mai puţin tehnic decât în lucrarea de faţă, ca fiind un adevăr specific opiniei comune, unui loc comun, ca având deci o accepţiune încărcată de valori argumentative. Apropierea coordonării adversative de coordonarea concesivă a fost recunoscută de multă vreme de gramatici (GLR, II, p.249), unde se vorbeşte de apropierea de sens dintre propoziţiile coordonate adversative şi subordonate concesive. În plus, analiza logică a conectorului adversativ *dar* şi a conjuncţiei concesive *deşi* efectuată de Vasiliu (1978) încearcă să dovedească chiar sinonimia dintre cele două tipuri de conectări. Tot în GLR se remarcă *inegalitatea semantică* existentă între două propoziţii coordonate adversativ. Într-un enunţ de tipul:

(14) Asta-i o glumă, dar nu-mi place.

statutul semantic al celor două propoziţii conectate, se arată acolo, nu este identic. Pentru a justifica opoziţia introdusă de *dar*, prima propoziţie funcţionează în calitate de aserţiune a cărei presupoziţie intră în raport advers cu a doua propoziţie (cf. Lakoff, 1971). Astfel, aserţiunea "Asta-i o glumă." are o "presupoziţie" de genul: 'Recunosc că este o glumă şi că îmi plac glumele.', care intră într-o relaţie de contradicţie cu a doua aserţiune a enunţului. Prin urmare, ***dar*** *concesiv* poate să funcţioneze numai într-un context în care primul conjunct este constituit din perechea aserţiune - "presupoziţia" acelei aserţiuni, în termenii noştri fiind implicatura conversaţională a primei părţi a enunţului. Prin acest fenomen se explică, de fapt, ceea ce GLR numea "inegalitatea" propoziţiilor conectate adversativ.

În cazul utilizării simetrice a lui *dar*, respectiv în cazul *contrastului semantic*, ca în:

(15) a. Petre e sărac, dar fratele lui e bogat.

propoziţiile conectate au proprietăţi semantice similare, generate de anumite lexeme ale enunţului (Lakoff, 1971). Adjectivele *sărac* şi *bogat* din (15) dau naştere unei presupoziţii asemănătoare celei de la ***şi simetric***, formalizabilă prin:

> X şi Y au proprietatea Z^+ şi Z^-.

O altă caracteristică a lui ***dar*** *al negării expectaţiilor* este caracterul său noncomutativ, sau particularitatea ca termenii să fie *ireversibili*. Dacă ordinea propoziţiilor conjuncte este inversată, se obţine un enunţ cu o cu totul altă semnificaţie. În schimb, cel mai adesea ordinea propoziţiilor conectate cu ***dar*** *al contrastului semantic*, cum mai este denumit adversativul simetric, este reversibilă fără ca să se producă schimbări semantice semnificative, ca în (15b)

b. Fratele lui e bogat, dar Petre e sărac.

Am spus că *dar* conţine un *şi* în nucleul său semantic. Legătura dintre conectorii adversativ şi copulativ se poate, de altfel, vedea din valorile semantice de *conjunctivitate* şi *conectivitate* pe care le împărtăşesc. Înlocuirea lui ***dar*** *simetric* cu un *şi* are ca rezultat obţinerea unui *şi* tot cu valoare contrastivă simetrică, ca în (15c):

c. Petre e bogat şi fratele lui e sărac.

În ciuda acestor similarităţi de comportament date de proprietăţile semantice comune (ne referim la faptul că ideea de conjuncţie logică este implicată logic de enunţurile care asertează contrastul semantic şi contrazicerea aşteptărilor), ultimul enunţ este mai încărcat de valori insinuante decât cel construit cu *dar*. La fel, substituţia lui ***dar*** cu valoare *concesivă* sau de *contrazicere a aşteptărilor* cu jonctivul copulativ are loc pe coordonata asimetriei, ca în:

(16) Asta-i o glumă şi nu-mi place.

Moeschler (1989) este cel care dă concesiei o definiţie generală. Deoarece, în continuare, se va prezenta analiza efectuată de J. Moeschler, se vor păstra simbolurile şi notaţia autorului care sunt: semnul '*' pentru conectarea concesivă, semnul '→' pentru relaţia de "implicaţie semantică", semnul 'w' pentru conectorul disjuncţiei exclusive. O menţiune mai trebuie făcută: Moeschler plasează înaintea parantezei semnul '→' sau 'w', astfel încât, de exemplu, 'w (R, non-R)' se citeşte 'R sau non-R'. Definiţia *concesiei generale* este următoarea:

(17) P * Q este o propoziţie concesivă dacă şi numai dacă:

(i) P este adevărat în lumea reală.

(ii) Q este adevărat în lumea reală.

(iii) P*Q presupun validitatea relaţiei de implicaţie →(P, R), unde R ia o valoare din ansamblul finit C de propoziţii, unde C = {non-Q, w (R, non-R)}.

(iv) P*Q indică faptul că →(P, R) nu este validă în circumstanţele care duc la enunţarea P*Q.

(Moeschler, 1989, p. 42)

Altfel spus, prima parte a enunţului în mod normal ar fi favorizat o relaţie de inferenţă pragmatică care, în econtextul celui de-al doilea membru al enunţului nu mai are putere să se activeze, devine inoperantă.

Există o deosebire semantică între propoziţiile (18a) şi (18b):

(18) a. Apele râului erau în creştere, totuşi podul nu s-a rupt.

cu toate acestea...

dar...

... În ciuda acestui fapt, podul nu s-a rupt.

şi totuşi...

b. E frumos, dar nu voi ieşi.

totuşi...

cu toate acestea...

. În ciuda acestui fapt, nu voi ieşi.

şi totuşi...

(exemple preluate de la Moeschler, 1989)

care se explică prin modul de a interpreta presupoziţia primului conjunct. Exemplul de la (18a) este acela al unei *concesii cauzale,* iar cel de la (18b) este al unei *concesii argumentative.* La Zafiu (2005), *concesia cauzală* este descrisă, mai pe scurt, astfel: Q, al doilea membru al enunţului, este o contraafirmaţie a cărei implicaţie, Z, contrazice "implicaţia" Q a primului membru din enunţ. Tot aici, *concesia argumentativă* este acea indicaţie procedurală în care al doilea membru al enunţului, Q, introduce direct concluzia argumentativă care contrazice "implicaţia" R a primului membru. Relaţia dintre P şi inferenţa pragmatică R este de natură cauzală în cazul exemplului cu apele râului şi podul. Aserţiunea "Apele râului erau în creştere." declanşează inferenţa cauzală, locul comun, care spune că, de regulă, creşterea debitului unei ape poate cauza ruperea podurilor. Această presupoziţie este dependentă de structura lumii. Ea nu este o L-implicaţie sau o presupoziţie în sensul strict al termenilor, este un adevăr luat ca de la sine înţeles, este o asumpţiune contextuală care ţine de standardele noastre de raţionalitate.

Definiţia *concesiei cauzale* dată de Moeschler (1989, p. 44) diferă în punctele (iii) şi (iv) de definiţia concesiei generale de la (17). Ea este:

(19) P*Q este o concesivă cauzală dacă şi numai dacă:

(i) P este adevărat în lumea reală.

(ii) Q este adevărat în lumea reală.

(iii) P*Q presupune validitatea relaţiei de cauzalitate CAUZĂ (P, R), unde R îşi primeşte valoarea în ansamblul C format dintr-un element, unde

C = {non-Q}.

(iv) P*Q indică faptul că relaţia CAUZĂ (P, R) nu este validă în circumstanţele care te fac să enunţi P*Q.

Moeschler (1989) explică relaţia CAUZĂ (P, R) printr-un "postulat de sens" care este formulat în felul următor:

$\forall x$ [$\rightarrow$ (apele râului) (x) $\wedge$ a fi în creştere (x)), CAUZĂ (x, rupe (pod))].

Autorul apelează la soluţia postulatului de sens pentru a justifica *presupoziţia cauzei*, cum o numeşte autorul, presupoziţie declanşată de prima propoziţie a enunţului. Mai sus (v. *supra* ***Continuitatea conceptelor: postulatele de sens***) am vorbit de postulatele presupoziţionale ca apărând la cuvintele fără sens lexical deplin, semiadverbe, de tipul lui *chiar, deja, totuşi* ş.a., pe care le-am încadrat în clasa marcatorilor discursivi. Postulatul presupoziţional este, printre altele, şi o modalitate de a formaliza indicaţiile procedurale ale cuvântului pragmatic şi legăturile lui cu alte concepte. În cazul de faţă, există diferenţe terminologice între modalitatea moeschleriană de a utiliza termenul de presupoziţie şi punctul nostru mai radical de utilizare a termenilor. Fără să intrăm în detalii, facem doar menţiunea că postulatul de sens - valabil în raport cu aserţiuni de genul *Apele râului erau în creştere.* - nu declanşează presupoziţia Q, ci actualizează un *punct de vedere firesc.* Altfel spus, postulatul de sens poate fi interpretat ca o reprezentare formală a unui *topos* sau a unui *loc comun*, a unui standard normal de raţionalitate, iar nu a unei presupoziţii. Este vorba de o *preconcepţie*, iar nu de o presupoziţie.

Conform punctului (iv) al definiţiei (19), se poate observa că "presupoziţia cauzală", *recte* aumpţiunea contextuală relevantă în mod normal, implicată de un enunţ concesiv de tipul lui (18a) este invalidată de situaţia lumii reale. Aceasta înseamnă că inferenţa respectivă este anulată. Am arătat mai sus că anularea sensurilor conversaţionale este un fenomen mai mult decât posibil, inevitabil chiar în procesul de nuanţare şi de negociere a sensurilor. Oricum, este important de reţinut că punctul (iii) din definiţia *contrastului concesiv cauzal* (cf. (19)) este unul din paşii pe care îi parcurgem în interpretarea unui enunţ ca (18a). Este momentul în care se formează sau în care se activează o asumpţiune ce ţine de cunoaşterea enciclopedică pe care o avem despre lume.

Contrastul concesiv argumentativ (cf. (18b)) presupune o relaţie semantică mai complexă între variabilele P şi Q, dependentă de structura lumii în ansamblu, dar şi de circumstanţele particulare în care se produce enunţul şi de anumite "principii interpretative" (Moeschler, 1989, p. 47). Variabila R, din aparatul formal folosit pentru definirea acestui tip de concesie, este consecinţa argumentativă a lui P. Semnul "->>" marchează o relaţie argumentativă. Astfel, definiţia *concesiei argumentative* este:

(20) P*Q este o propoziţie concesivă argumentativă dacă şi numai dacă:

(i) P este adevărat în lumea reală.

(ii) Q este adevărat în lumea reală.

(iii) P*Q presupun validitatea relaţiei argumentative ->> (P, R), unde R are una din valorile din ansamblul finit C, în care C = {non-Q, w (R, non-R)}.

(iv) P*Q indică faptul că ->>(P, R) nu este validă în circumstanţele care duc la enunţarea P*Q.

(Moeschler, 1989, p. 47)

Se poate observa că cele trei definiţii, definiţia generală a concesiei (cf. (17)), definiţia contrastului concesiv cauzal (cf. (19)) şi definiţia contrastului concesiv argumentativ (cf. (20)), conţin ideea de contradicţie care se creează în raportul dintre condiţia (iii) a fiecărei definiţii şi condiţia (iv) . Condiţia (iii) a fiecărei definiţii se referă la faptul că validitatea relaţiei dintre propoziţie şi inferenţa pe care ea o favorizează se susţine dacă ar fi să se judece aserţiunea P în afara circumstanţei enunţării sale, ca apoi nonvaliditatea aceleiaşi relaţii să se producă în contextul enunţării propoziţiei P în calitate de conjunct al lui Q. Se mai poate observa că definiţia concesiei argumentative diferă de cea a concesiei cauzale prin faptul că inferenţa pragmatică a primului conjunct al enunţului, simbolizată prin R, poate să fie o propoziţie contradictorie lui Q sau poate să fie o disjuncţie exclusivă, deci R poate fi egal cu non-Q sau, dacă nu, R reprezintă expresia complexă 'R sau non-R'. În funcţie de ce reprezintă variabila R într-un enunţ concesiv oarecare, concesia argumentativă are anumite proprietăţi. Prin umare, tipologia enunţurilor concesive nu se opreşte aici, ci se bifurcă conform valorilor lui R, deci conform "presupoziţiilor" primului conjunct, într-o ramură ocupată de *concesia argumentativă directă* şi o ramură ocupată de *concesia argumentativă indirectă.* Se constată astfel că, atunci când inferenţa pragmatică a primei aserţiuni are valoarea non-Q, relaţia de contradicţie între aceasta şi cea de-a doua aserţiune este directă. Acest tip de concesie a fost numită *concesia argumentativă directă.* Este situaţia lui *E frumos, dar nu voi ieşi.* a cărei structură interpretativă este cea de la (21) conform definiţiei (20):

(21) (i) Aserţiunea "E frumos." este adevărată în lumea reală.

(ii) Aserţiunea "Nu voi ieşi." este adevărată în lumea reală.

(iii) Relaţia argumentativă ->>(e frumos, voi ieşi) este adevărată.

(iv) Relaţia argumentativă ->>(e frumos, voi ieşi) este falsă având în vedere (i) şi (ii).

Dacă valoarea presupoziţiei primului conjunct R este o disjuncţie exclusivă 'R w non-R', atunci relaţia de contradicţie nu mai este una directă, este transformată de fapt într-o relaţie alternativă opozitivă. *Concesia argumentativă indirectă* apare într-o frază ca aceea de la (22):

(22) E frumos, dar sunt obosit.

(exemplu preluat de la Moeschler, 1989)

a cărei structură interpretativă este următoarea, conform definiţiei (20):

(23) (i) Aserţiunea "E frumos." este adevărată în lumea reală.

(ii) Aserţiunea "Sunt obosit." este adevărată în lumea reală.

(iii) Relaţia argumentativă ->>(e frumos, voi ieşi) este adevărată.

(iii') Relaţia argumentativă ->>(sunt obosit, nu voi ieşi) este adevărată.

(iv) Relaţia argumentativă ->>(e frumos, voi ieşi) este falsă având în vedere (i), (ii), şi (iii').

(Moeschler, 1989, p. 48)

Parcursul interpretativ se reface urmărind etapele prevăzute de definiţie. Relaţia argumentativă este o relaţie complexă, deoarece se revendică de la un topos. Toposurile, sau locurile comune, sunt o formă tradiţională de gândire, o schemă conceptuală uzuală, lexicalizabilă adesea în proverbe, zicători. Ele sunt o formă superioară de organizare a cunoştinţelor în raport cu presupoziţiile, sunt depozitarele acelor adevăruri empirice verificate prin tradiţie, experienţă, timp, prin urmare jaloane de orientare în comunicare şi interpretare. Deoarece contradicţia nu are loc între două aserţiuni, ci între o aserţiune şi o inferenţă, ea are acest caracter implicit de care vorbeşte Moeschler (1989). J. Moeschler specifică care este toposul în cazul exemplului dat, şi anume pentru relaţia argumentativă de la (23iii) toposul este:

< Cu cât timpul e mai frumos, cu atât ai mai multe motive să ieşi la plimbare.>

Pentru relaţia argumentativă de la (23iii') toposul este:

< Cu cât eşti mai obosit, cu atât ai motive mai puţine să ieşi.>.

(Moeschler, 1989, p. 59)

Trebuie făcută specificarea că formulările toposurilor nu sunt fixe. S-ar putea folosi şi o exprimare sintetică a celor două toposuri de forma:

< Te plimbi atunci când e frumos şi nu eşti obosit. >

Acest lucru este permis deoarece toposul funcţionează la nivelul de cunoaştere comună a participanţilor la comunicare.

S-a arătat că semnificaţia concesiei conţine ideea de contradicţie, care se manifestă însă implicit. Mai exact, contradicţia ce apare între valorile variabilei R şi aserţiunea Q. Se ştie acum că variabila R reprezintă o inferenţă pragmatică contextuală afiliată unui loc comun de gândire.

S-a mai observat, de asemenea, că la nivelul unui enunţ care are valoare pragmatică de dezacord indirect, ca în:

(24) A: Petre a muncit mult.

B: Totuşi el a căzut la examen.

(exemplu preluat de la Moeschler, 1989)

aserţiunea locutorului B are semnificaţia implicită:

> Petre nu a muncit mult.

care vine în contradicţie cu aserţiunea locutorului A. Totodată enunţul (24) are două interpretări posibile, o interpretare *concesivă* şi una de *dezacord indirect*, unde ultima valoare este interacţională, angrenând şi relaţia dintre locutori.

Toate aceste observaţii referitoare la caracterul contradicţiei de la nivelul frazelor concesive şi al refuzurilor indirecte, precum şi necesitatea de a explica ambiguitatea sens concesiv - sens al dezacordului,

al respingerii sau sens rejectiv au făcut ca în analiza lui J. Moeschler să apară concepte noi, şi anume: adevărat pentru locutorul A, 'A-adevărat', adevărat pentru locutorul B, 'B-adevărat', adevărat pentru opinia publică, 'ON-adevărat', adevărat sau fals în situaţia enunţării, 'SIT-adevărat' sau 'SIT-fals'. În consecinţă, se va ajunge la o nouă definiţie a concesiei, relativizată la aceşti parametri.

Parcursul unei interpretări concesive a enunţului (24) va fi următorul:

(25) Interpretarea concesivă trebuie să satisfacă condiţiile în care:

1. Aserţiunea "Petre a muncit mult." este A-adevărată.

2. CAUZĂ (X a muncit mult, X a reuşit la examen) este ON-adevărată.

3. CAUZĂ (Petre a muncit mult, Petre a reuşit la examen) este A-adevărată.

4. Aserţiunea "Petre a muncit mult." este B-adevărată.

5. Aserţiunea "Petre a căzut la examen." este B-adevărată.

6. CAUZĂ (Petre a muncit mult, Petre a reuşit la examen) este SIT-falsă.

(Moeschler, 1989, p.84)

Altfel spus, interpretarea concesivă obnubilează cauza eşecului, dar îl constată.

Parcursul unei interpretări a enunţului (24) într-un format dialogal şi în calitate de concesie cauzală şi de dezacord indirect va fi conform condiţiilor de la (26).

(26) Interpretarea dezacordului indirect are condiţiile următoare:

1. Aserţiunea "Petre a muncit mult." este A-adevărată.

2. Aserţiunea "Petre a căzut la examen." este B-adevărată.

3. CAUZĂ (X a căzut la examen, NU (X a muncit mult) este ON-adevărată.

4. CAUZĂ (Petre a căzut la examen, NU (Petre a muncit mult) este B-adevărată.

5. Aserţiunea "Petre a muncit mult." este B-falsă.

(Moeschler, 1989, p. 85)

Se poate observa că în interpretarea rejectivă, aserţiunea lui A este considerată de B, de celălalt interlocutor, falsă, adică P nu e valid, în timp ce aceeaşi aserţiune în interpretarea concesivă este considerată de B ca adevărată. O altă caracteristică care deosebeşte interpretarea concesivă de cea a refuzului indirect este direcţia pe care o are asumpţiunea contextuală tacită a cauzei în ambele interpretări. În interpretarea concesivă, presupoziţia primei aserţiuni este luată în calcul, adică, dacă ar fi să se reia simbolurile cu care s-a operat până acum, atunci se poate spune că funcţionează relaţia P → R, unde R are valoarea non-Q. La interpretarea rejectivă, relaţia porneşte de la Q, deci de la cea de a doua aserţiune, care implică non-P (Q → non-P). Concluzia care s-ar desprinde ar fi că interpretarea rejectivă a unui enunţ concesiv este derivată din cea concesivă. De ce la lectura concesivă se alege ca centru inferenţial aserţiunea P, prima aserţiune, iar la o citire rejectivă centrul inferenţial este aserţiunea Q, a doua aserţiune din frază, nu se poate justifica pe baze logice. Singura motivaţie pentru alegerea unui parcurs în locul altuia este interacţională. Prin urmare, centrul la care se raportează indicaţiile procedurale este determinat de cunoştinţele locutorilor, precum şi de scopurile lor conversaţionale. Interpretarea de respingere este mai rară şi mai marcată situaţional. S-a constatat, de asemenea, că dubla interpretare - concesivă şi rejectivă - necesită ca cele două propoziţii conectate să fie permutabile, să fie reversibile. Avantajul acestor ultime indicaţii procedurale, căci aşa sunt ele înţelese în prezentarea de aici, este că rezolvă ceea ce s-a numit mai sus insuficienţa punctului (iii), adică indică faptul că ambele aserţiuni conectate concesiv conţin o asumpţiune falsă *în contextul enunţării*. Altfel spus, implicaţiile conversaţionale ale celor două aserţiuni nu sunt valabile în acelaşi context de enunţare.

În concluzie, indicaţiile procedurale pentru interpretarea concesivă şi pentru interpretarea cauzală distribuie altfel asumpţiunile şi chiar interpretarea cauzal-rejectivă antrenează o asumpţiune nouă (cea referitoare la faptul că X nu a muncit mult). Aceste asumpţiuni se polarizează diferit în funcţie de locutori şi de opinia publică, căpătând greutăţi argumentative diferite.

Conectorul *ci* repezintă o corecţie polemică care survine în contextul unei opinii anterioare care a fost afirmată sau care este presupusă. Apare întotdeauna după o negaţie totală sau parţială.

Conectorul *iar* este specializat pentru indicarea contrastului tematic (*Lumea e supărată, iar el râde.*). Zafiu (2005) arată că nu se poate folosi decât în situaţii de conservare a temei. Nu se poate spune **Dan doarme, iar citeşte Maria.* deoarece poziţia de contrast în condicţiile conservării temei este în imediata vecinătate a lui *iar,* dar se poate spune *Dan doarme, iar Maria* [tema] *citeşte* [rema].

Conectorul neologistic *or* anulează aşteptările, schimbă perspectiva (Zafiu, 2005), aduce corecţii în asumpţiunile locutorilor.

Valorile pe care conectorii sintactico-pragmatici *dar, însă, iar, or,* în calitate de marcatori discursivi, le capătă în cadrul schimburilor conversaţionale *face to face*, pot fi foarte diferite de cele pe care le au în calitate de conectori. De la caz la caz, putem vorbi de semnale de întrerupere, de mărci ale acordului parţial, de indicatori care arată revenirea la o tematică anterior abordată etc.

Ipoteza subictificării, lansată de E. Traugott (cf. Zafiu, 2005), care prevede trecerea, în timp, a conectorilor de la valorile semantice la valorile textuale, discursive, valori raportate la locutor, este pusă sub semnul întrebării de Zafiu (2005) în cazul conectorului *dar*. Ipoteza lansată de autoare ar fi că *dar*, în limba română, avansează invers, de la nivelul discursiv înspre nivelul semantic, dacă se urmăresc atestările lui mai vechi din limbă.

Consideraţii despre sensul conceptual şi sensul procedural al conectorilor

Despre natura intensională a conectorilor

Clasificarea termenilor în semne logice şi semne descriptive provine din logică. Semnele descriptive au un sens inventariabil în lexicoane. Semnele logice nu au sens, spune logica, sunt functori de adevăr şi operatori logici. Semnele descriptive sunt acele cuvinte "pline", care au atât capacitatea să denote un obiect din lumea reală, cât şi să trimită la un sens, la un concept, care au, altfel zicând, extensiune şi intensiune[52]. Semnele descriptive codifică un sens conceptual. Din punct de vedere referenţial, conectorii logici sunt cuvinte vide, fără denotaţie, sunt semne logice. Sensul lor nu se poate explica asemenea sensului unui cuvânt, cum este *cheie* sau *casă* unde se poate vorbi de existenţa unui referent şi de faptul că aceste lexeme trimit constant la câte un concept. Conectorii logici sunt *funcţii de adevăr*, adică cu ajutorul lor se stabilesc *condiţiile de adevăr* ale propoziţiei. Folosind distincţia introdusă de Carnap între *extensiune* şi *intensiune*, am putea afirma că, neavând extensiune (*recte* denotaţie), conectorii logici nu au nici intensiune.

Cu toate acestea, de exemplu, comportamentul lui *şi* din limba naturală nu este, după cum s-a mai arătat, limitat la a fi numai un semn logic, un functor de adevăr, ci conectorul achiziţionează valori de sens care se adaugă funcţionalităţii sale logice. Se poate spune, astfel, că statutul lui de semn logic se clatină. El capătă, prin uz, ceva din calităţile semnelor descriptive.

Lucrurile se complică când trebuie să se explice de ce jonctivii *şi, sau, dacă... atunci* nu sunt întotdeauna în limba naturală corespondenţii perfecţi ai lui '∧', '∨', '→'. O justificare a acestei situaţii este aceea că ei participă la stabilirea unui adevăr care este factual, ca în fraze de genul *Am mâncat conserva aia de peşte şi-am ajuns la terapie intensivă.* sau *El e englez, aşa că este viteaz.*[53], iar adevărul factual se află într-o interdependenţă subtilă cu vorbitorii. Semnificaţia acestei afirmaţii este una foarte banală, a cărei

[52] Definiţa pe care o dă Carnap celor două concepte este următoarea: "Prin *intensiunea* predicatului P noi înţelegem proprietatea P, prin *extensiunea* sa noi înţelegem clasa corespunzătoare." (cf. *op. cit.*, p. 60)
[53] Exemplu preluat de la Grice (1975) şi modificat de noi aici.

experienţă am avut-o cu toţii şi care este frecvent scoasă în evidenţă de pragmatică, şi anume este vorba de faptul că nu comunicăm ceva dacă nu este coerent şi nu are o importanţă oarecare în acel moment pentru cel puţin unul dintre participanţii la conversaţie. Aceasta înseamnă că, pe lângă adevărul unui enunţ, mai contează şi altceva, ca de exemplu coerenţa sau pertinenţa acelei comunicări.

În logica propoziţiilor, conectorii nu fac parte din sensul propoziţiilor şi nu participă la compoziţionalitatea sensului propoziţiilor în care apar, pentru că se consideră că ei leagă global aceste entităţi, fără să ţină cont de sensul lor. Valoarea unei expresii 'p $\wedge$ q' depinde de valoarea de adevăr a lui 'p' şi a lui 'q' luate separat; expresia complexă 'p $\wedge$ q' este o funcţie de adevăr a propoziţiilor ei atomare. Din punct de vedere logico-semantic sunt corecte frazele de tipul *Vasile a câştigat la bingo şi Luna e satelitul Pământului* sau *Ion doarme şi sâmbătă este a şasea zi a săptămânii*[54], dar din punctul de vedere al lingvistului sau al utilizatorului limbii ele sunt dubioase, în sensul că sunt greu de interpretat. Se consideră că enunţuri de felul acestora se abat de la regulile de uz ale limbii, sau de la regulile gramaticii discursului, altminteri ele fiind corecte din punct de vedere strict gramatical şi semantic.

Van Dijk construieşte o semantică a discursului în care arată că, pentru a evita formarea unor enunţuri incorecte de genul celor de mai sus, este nevoie, pe lângă condiţiile de adevăr, şi de nişte condiţii de conexiune, condiţii tematice. Condiţiile de conexiune se referă la faptul că propoziţiile conectate într-un enunţ complex trebuie să aparţină aceluiaşi subiect de conversaţie. Subiectul de conversaţie este un set de propoziţii sau un set de informaţii disponibile participanţilor la conversaţie, precum şi setul de propoziţii implicate de aceaste informaţii, deducţiile care se pot face de aici. Informaţia disponibilă este achiziţionată din comunicările anterioare. Uneori setul este vid. În acest caz, prima propoziţie a discursului stabileşte subiectul. Şi totul poate porni de aici. Fără a se intra în alte detalii, se prezintă mai jos condiţiile de adevăr şi conexiune stabilite de van Dijk:

a: adevărat şi conectat

b: adevărat, dar neconectat

c: fals şi conectat

d: fals şi neconectat

---

[54] Exemplul este preluat de la Vasiliu (1978).

unde notaţia valorilor se poate face şi cu 1 şi 0 în felul următor: a: 11; b: 10; c: 01; d: 00. Numai frazele a căror valoare de conexiune este 1 pot fi acceptate într-o conversaţie naturală (van Dijk, pp. 50-51). Prezentarea aceasta se apropie mult mai mult de intuiţiile noastre referitoare la înlănţuirile propoziţiilor[55].

Două propoziţii pot fi conectate în măsura în care se recunoaşte că există o legătură tematică între ele. Ca să fie afiliate la acelaşi subiect comun de conversaţie ele trebuie să posede unele dintre următoarele caractristici semantice: să aibă elemente lexicale identice, sinonime sau coreferenţiale, dar mai ales un set de cunoştinţe comune prin care să se justifice deducţiile interpretative pe care le fac locutorul şi interlocutorul său şi o anumită armonie în distribuţia informaţiei, un echilibru între informaţia cunoscută şi informaţia nouă sau, cu alţi termeni, între focus şi presupoziţie, între temă şi remă, între temă şi comentariu (Lakoff, 1971; van Dijk). Propoziţiile între care se stabileşte un raport tautologic, ca în **Petre mănâncă un măr şi el mănâncă un fruct*, sau propoziţiile care au mult prea multe elemente comune, ca în ?*Petre mănâncă un măr şi el mănâncă un măr pe prispă*, precum şi propoziţiile contradictorii nu se poate spune că se racordează la un subiect comun de conversaţie, deoarece nu declanşează decât implicaţii logice identice sau, mai grav, contradictorii, iar presupoziţiile lor (presupoziţii existenţiale) sunt prea puţin informative pentru a închega un topic discursiv, nu au relevanţă discursivă. Astfel, principiul informativităţii nu este satisfăcut, iar conectarea acestor propoziţii, în mod normal, nu se produce. Cu cât presupoziţiile sunt mai clare şi în număr mai mic, cu atât legătura dintre propoziţiile conectate este mai evidentă, mai izbitoare şi acceptarea enunţului mai necondiţionată. Totodată, un număr prea mare de elemente diferite nu asigură globalizarea într-un enunţ a propoziţiilor conectate, precum se poate constata din **Mi-a dat lupa şi trandafirului japonez îi place la soare.*

Tot la van Dijk apare afirmaţia că jonctivele naturale sunt intensionale, mai mult, el le şi denumeşte astfel. Felul în care van Dijk justifică natura intensională a conectorilor (coordonatori şi subordonatori) este următorul: conexiunea interpropoziţională în limba naturală este bazată pe sens şi pe interdependenţe referenţiale (van Dijk, p. 54). Astfel, de exemplu, *şi* leagă propoziţii, dar această "legătură" poate fi de fiecare dată alta, sugerând locaţia, simultaneitatea, cauza, consecinţa etc. dintre evenimentele descrise de propoziţiile conectate. Din păcate însă, autorul zăboveşte destul de puţin asupra conceptului de intensionalitate la nivel de conector.

Intensiunea propoziţiilor factuale este o imagine conceptuală sau o reprezentare conceptuală a unor stări de fapte din lumea reală. Conectorii contribuie la constituirea valorii de adevăr *logice*. Când vorbeşte despre intensionalitatea conectorilor, van Dijk are în vedere faptul că în limba naturală aceştia nu leagă nişte propoziţii care exprimă un adevăr logic, ci leagă ceea ce el numeşte valorile propoziţiilor în lumile posibile, adică, spune tot el, "faptele". Conectarea în limba naturală se bazează pe sens şi pe *interdependenţele referenţiale*. Cu alte cuvinte, valorile conectorului *şi* din limba naturală (acele *şi*-uri

[55] Astfel, exemplele date de noi mai înainte ar putea fi, conform modelului lui van Dijk, adevărate, dar neconectate (1 0) sau false şi neconectate (0 0), dacă considerăm propoziţiile factuale *Vasile a câştigat la bingo* şi *Ion doarme* ca neconforme cu realitatea, ca false.

cauzale, temporale, etc.) par a fi rezultatul unui efect de *extindere a intensionalităţii propoziţiei* asupra conectorului sau un efect de *reflectare* la nivel de conector a semnificaţiei constituenţilor lingvistici ai propoziţiilor.

Cele două poziţii la care am făcut referire aici, cea din logica simbolică - în care conectorii indică condiţiile de adevăr ale propoziţiei complexe fără a-şi pune problema existenţei unui sens intensional al conectorilor - şi cea din cadrul lingvisticii textuale par a fi incompatibile. Într-una se afirmă că aceaste cuvinte nu au sens (nici extensiune, nici, probabil, intensiune), în cealaltă se spune că jonctivii sunt intensionali, deci au capacitatea de a avea un sens al lor. Mai mult, în lingvistica textuală, se arată că la buna formare (discursivă) a unui enunţ participă atât adevărul propoziţiilor cât şi capacitatea lor de a fi *conectate discursiv.*

De aici apare întrebarea dacă se poate interpreta conectarea discursivă de care vorbeşte van Dijk ca intensiune în sensul carnapian al termenului[56]. Între conectorii logico-naturali *şi, sau, dacă... atunci* şi alţi conectori ai limbii, mai ales cei locuţionali ca *în concluzie, în timp ce, din cauză că* ş.a., se simte o diferenţă în ceea ce putem numi "sensul" lor, aşa cum îl receptăm spontan în cursul comunicărilor. Dacă despre primii este mai dificil să se precizeze înţelesul pe care-l au[57], despre conectorii naturali de tipul lui *când, cum, pentru că,* despre conectori locuţionali ca cei mai sus pomeniţi sau ca *din cauză că, cu toate că, cu excepţia faptului că, ca urmare a faptului că* etc. se poate vorbi de existenţa unui sens "lexical" inerent. Mai mult, dacă la această listă se adaugă prepoziţiile şi grupările prepoziţionale, adverbele de enunţ, considerate marcatori discursivi, de tipul lui *exact, chiar, totuşi, bineînţeles, poate, sincer, evident* etc., impresia de diferenţă semantică între cele două grupuri creşte. Pe de o parte avem conjuncţii coordonatoare, despre care nu putem face afirmaţia că ar avea un sens lexical, pe de altă parte ar fi ceilalţi conectori sintactico-pragmatici şi marcatori discursivi, la care frecvent observăm existenţa cel puţin a unui rudiment de sens lexical.

Totodată simţim nevoia să mai facem o precizare. Din logică avem o clasificare a sensului propoziţional în două mari categorii - sens analitic[58] - şi sens sintetic, factual sau empiric[59], adică acel sens care descrie stări de fapte concrete din lumea reală, al cărui adevăr se stabileşte prin confruntare cu situaţia reală pe care o reprezintă lingvistic (v. *supra* ***Adevăr analitic, adevăr logic, adevăr factual***). Discuţia de aici privitoare la natura sensului conectorilor naturali (coordonatori, subordonatori, adverbiali şi de alte tipuri morfologice) are în vedere enunţurile factuale. Astfel, pentru înţelegerea sensului propoziţional

[56] S-ar putea aduce de către cineva obiecţia că logica propoziţiilor este un limbaj artificial şi că nu ar trebui să ţinem atât de mult cont de ea. Să nu uităm însă că ea este destinată explicării cel puţin a unei porţiuni din limba naturală - a enunţurilor asertive -, dar mai ales că este destinată examinării judecăţilor şi raţionamentelor care se materialiează prin sau cu ajutorul unui limbaj. Limba naturală este unealta cu care raţionamentele şi judecăţile noastre se exprimă în mod spontan.

[57] Ce ne-am face dacă nu am fi moştenit denumirea semnificaţiei lor logice (i.e. *conjuncţie, disjuncţie, implicaţie logică*) din tradiţia cercetării gramaticale şi logice, care adesea ţine locul definiţiei lexicale a acestor cuvinte!

[58] Pentru simplificare, discutăm fără a mai deosebi sensul logic de cel analitic, deoarece pentru lingvist, distincţia aceasta are o importanţă mult mai mică (Vasiliu, 1984, p. 114).

[59] Deşi logic şi filosofic există deosebiri suplimentare între aceste două clase de sens, e vorba de sensul analitic şi cel factual, din punct de vedere lingvistic, dar mai ales pentru problema generală discutată aici ele se pot neglija.

factual contează pe lângă contribuţia la adevăr a propoziţiilor conectate şi interdependenţele referenţiale ale acestora.

Conectorii corespunzători *conjuncţiei, disjuncţiei* şi *implicaţiei logice* sunt, din perspectiva acestei clasificări, semne logice, fără intensiune, deşi chiar şi în cazul lor, utilizatorul limbii simte că există o "nuanţă de sens", o "valoare", o "idee", chiar un "sens" foarte abstract şi general, adesea identic cu denumirea lor. Conjuncţiile subordonatoare, adverbele de enunţ, prepoziţiile şi combinaţiile locuţionare de diverse tipuri par în schimb a avea un sens pronunţat, prin urmare o oarecare *intensiune*; în termeni carnapieni, par a codifica lingvistic o semnificaţie, dar a nu avea capacitatea de a denota un referent individual, deci de a nu avea extensiune.

Să ilustrăm observaţia făcută mai înainte. Dacă avem propoziţiile:

(1) a. Am plecat când s-a înserat.

b. S-a înserat şi am plecat.

(2) a. Hagi a prins avionul din cauză că a alergat.

b. Hagi a alergat şi a prins avionul.

observăm că raportul de sinonimie logico-semantică care se poate invoca la nivelul fiecărui grup de propoziţii poate contraria puţin spiritul lingvistic comun, deoarece propoziţiile (a) par mult mai "conturate" semantic faţă de sinonimele lor (b), precum şi mult mai "conectate"[60]. Raportul temporal este lexicalizat sau codificat lingvistic explicit la (1a) şi este implicit la (1b) sau *codificat implicit* la (1b), cum vor spune mai târziu Sperber şi Wilson într-un studiu din 1993, la care ne vom referi mai jos, vizând prin această sintagmă faptul că valoarea temporală a lui *şi* are o oarecare stabilitate, idee argumentată prin fenomenul ocurenţei acestui sens în interpretare ori de câte ori (1b) este enunţat. Acelaşi lucru se poate spune despre raportul cauzal de la (2). Ideile de temporalitate sau de cauzalitate de la nivelul conectorului *şi* nu au calitatea de a fi nişte sensuri stabile, şi nici lexicalizate, sau codificate lingvistic explicit, în timp ce la nivelul conectorilor *când* şi *din cauză că* ideile de temporalitate şi de cauzalitate sunt codificate lingvistic explicit, sunt convenţionalizate, cum ar spune H. P. Grice. Acest lucru ar indica faptul că joctivii *când, din cauză că,* au sens de sine stătător şi explicit, în timp ce conectorul *şi* conţine nişte nuanţe nelexicalizate, implicite, instabile într-o oarecare măsură pentru că se pot anula, ca în: *S-a înserat şi am plecat, dar am*

---

[60] Acest gen de observaţii nu sunt de dată recentă şi nu ne aparţin. Le-am întâlnit în discuţiile referitoare la conectorii sintactici din *Gramatica limbii române*, ediţiile din 1956, 1957, şi 2005, în articole referitoare la coordonare şi subordonare din volumele de *Studii de gramatică,* vol. 1-3, 1956, 1957, 1961, Editura Academiei Republicii Populare Române, în observaţiile despre conjuncţii din cartea lui Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ca să menţionăm doar câteva, apoi le-am regăsit în analize de pragmatică postgriceeană, de tipul celor efectuate deD. Wilson şi D. Sperber (1993) , Diane Balkemore (2002), în studiile lui Jacques Moeschler, ale lui R. Carston ş.a.

plecat mai târziu, aproape de ora zece. sau *Hagi a alergat şi a prins avionul, dar nu din cauză că a alergat a prins avionul, ci pentru că avionul a avut o mică întârziere*. Jonctivii subordonatori pot fi interpretaţi ca având un sens care tinde să semene cu intensiunea cuvintelor "pline", a semnelor descriptive, în timp ce *şi,* prin aceste valori implicite pe care le achiziţionează în context, într-un alt fel se depărtează de calitatea de semn logic, dar, într-un alt fel, prin faptul că valorile contextuale sunt anulabile şi nu pot fi sensuri propriu-zise, rămâne mai departe un functor (de adevăr).

Cum se poate armoniza ideea de conotaţii ale conectorilor functori de adevăr (*recte* constrângeri contextuale asupra sensului) - ca cele de temporalitate şi de cauzalitate pe care le-am constatat mai sus la *şi* - cu ideea de condiţii pe care aceste particule lingvistice le impun propoziţiilor pe care le leagă (*recte* condiţii de adevăr)? Ne punem această întrebare pentru că, dacă nuanţele respective se regăsesc în cadrul setului condiţiilor de adevăr ale enunţului, ar însemna că aceste valori (oricare ar fi ele - temporală, cauzală şi concesiv sau de alt tip) contribuie la vericondiţionalitatea enunţului. Contribuind la condiţiile de adevăr ale enunţului, ar însemna că aceste cuvinte sunt semne lingvistice descriptive, dotate cu intensionalitate.

Putem spune că propoziţia (1a) este adevărată atunci când valoarea de adevăr individuală a propoziţiilor componente este tot adevărul. Astfel, dacă simbolizăm cu P şi Q cele două propoziţii conectate, putem să spunem că valoarea de adevăr a lui (1a) este adevărul dacă:

(i) P (*Am plecat*) este adevărat.

(ii) Q (*S-a înserat*) este adevărat.

şi dacă introducem o condiţie suplimentară, care reflectă *interdependenţele referenţiale* nonanulabile dintre P şi Q, şi anume:

(iii) P are loc în acelaşi moment în care Q are loc.

Această ultimă condiţie nu se regăseşte la (1b). Dovada absenţei ei este indicată de posibilitatea anulării fără contradicţie a sensului temporal de la (1b) (cf. *S-a înserat şi am plecat, dar am plecat mai târziu, aproape de ora zece.*), spre deosebire de imposibilitatea anulării fără contradicţie a aceluiaşi sens temporal de la nivelul lui (1a) (cf. **Am plecat când s-a înserat, dar am plecat mai târziu, aproape de ora zece.*).

În cazul enunţului de la (2a), adevărul acestuia depinde de respectarea următoarele condiţii[61]:

(i) P (*Hagi a prins avionul*) este adevărat.

(ii) Q (*Hagi a alergat*) este adevărat.

şi, în plus,

(iii) Q este cauza lui P.

Aceste condiţii nu se regăsesc integral în cazul enunţului (2b), căruia îi lipseşte condiţia (iii). Am arătat că la (2b) condiţia cauzalităţii se poate anula fără contradicţie (cf. *Hagi a alergat şi a prins avionul, dar nu din cauză că a alergat a prins avionul, ci pentru că avionul a avut o mică întârziere.*), spre deosebire de (2a) unde anularea sensului cauzal duce la o contradicţie semantică (cf. **Hagi a prins avionul din cauză că a alergat, dar nu din cauză că a alergat a prins avionul, ci pentru că avionul a avut o mică întârziere.*)

În concluzie, pe de o parte, condiţia (iii) a propoziţiilor de la (1a şi 2a) nu este obligatorie pentru pentru varianta cu *şi* a aceloraşi enunţuri. Pe de altă parte, condiţia de interdependenţă referenţială este poate prea restrictivă pentru enunţurile în care conectarea cazuală şi cea temporală sunt explicite, în sensul că putem spune (1a) şi în situaţia în care am plecat aproximativ, dar nu exact, în momentul înserării, fără ca propoziţia să fie resimţită ca falsă, de asemenea, putem utiliza (2a) şi în cazul în care şi alţi factori au concurat la prinderea avionului. Astfel, condiţia de reflectare a interdependenţelor referenţiale nu este o condiţie logică, ci poate mai curând contextuală, cu alte cuvinte o condiţie pragmatică. Condiţiile logice sunt *necesare şi suficiente* pentru adevărul propoziţiei, cum este cazul celor impuse de functorii de adevăr şi simbolizate prin tabelele de adevăr sau prin alte notaţii formale corespunzătoare acestora. Condiţia care indică interdepenednţele referenţiale este numai o condiţie suficientă, nu şi necesară pentru adevărul enunţului. Ea este o condiţie de topic discursiv sau este poate ceva mai puţin decât o "condiţie".

O altă concluzie care se impune, este că nu toţi conectorii sunt la fel de "intensionali", ca să reluăm termenul cu care am început discuţia de aici. Jonctivii subordonatori sunt mai "intensionali" decât cei coordonatori, care nu codifică explicit valorile circumstanţiale de sens. Conectorii subordonatori circumstanţiali codifică un sens stabil şi explicit (de timp, de cauză, de concesie, de scop etc.), dar a cărui natură nu ştim încă dacă este conceptuală sau nu. Condiţiile de vericondiţionalitate ale propoziţiilor legate prin jonctivi subordonatori circumstanţiali sunt comune cu ale enunţurilor conectate cu *şi*, la care se mai

[61] Analizele semantice la temporală şi la cauzală au introdus aceaste condiţii suplimentare. Cf. studiile lui Corinne Itten despre concesivă sau ale lui Jacques Moeschler despre cauzală şi temporală, unde se face referire şi la acest tip de condiţie suplimentară.

adaugă o condiţie suplimentară şi specifică fiecărui circumstanţial în parte, condiţia de topic discursiv care reflectă interdependenţele referenţiale din întreg enunţul. Această condiţie de interdependenţă referenţială, de la caz la caz, poate reflecta şi raporturi pragmatice, chiar relaţii interpersonale între enunţiator şi receptorul mesajului (cum ar fi, de exemplu, în cazul concluzivelor *aşa că* şi *astfel încât*, asocierea primului cu ideea de concluzie şi de familiaritate între vorbitori, în timp ce al doilea este indiferent la ideea de familiaritate) (Ştefănescu, A., pp. 132-160).

Proprietatea conectorilor logici de a acumula contextual sensuri dincolo de valorile logice, sensuri care "reflectă" sau "interpretează" înţelesul compoziţional al constituenţilor propoziţiilor conectate, precum şi capacitatea conectorilor subordonatori de a codifica explicit sensuri care indică raporturile referenţiale şi discursive ale enunţului a fost motivul pentru care s-a afirmat că jonctivele din limba naturală sunt intensionale într-un grad mai mare sau mai mic, sau sensibile la intensiunea propoziţiilor vecine, altfel zicând, sensibile la informaţii din context.

Sens conceptual *versus* sens procedural

Două schimbări importante au loc în domeniul analizelor teoretice referitoare la sens. Prima se leagă de faptul că noţiunea de intensiune sau de concept (ori proprietate) nu a fost tot mereu înţeleasă în acelaşi fel şi că la un moment dat ea s-a modificat. A doua ar fi că această modificare a făcut loc unei alte noţiuni, şi anume aceleia de *procedură*[62]. În jurul anilor optzeci, odată cu studiile lui Sperber şi Wilson care au lansat în pragmatică teoria relevanţei, şi ale lui Oswald Ducrot şi Anscombre care au dezvoltat teoria pragmaticii argumentative - pragmatica integrată semanticii (Moeschler, Reboul, pp. 22-24; 71-93) - şi care merg, în esenţă, în aceeaşi mare direcţie de cercetare în ciuda diferenţelor terminologice şi a detaliilor, noţiunea de sens conceptual începe să fie secondată de noţiunea de *procedură* sau *instrucţiune*[63].

Dar mai întâi, câteva cuvinte despre noţiunea de concept. Semantica lexicală aplică distincţia carnapiană *intensiune vs. extensiune* la descrierea cuvintelor cu sens lexical "plin". Astfel, lexemul *scaun*

---

[62] Pentru a sugera puţin peisajul teoretic care stă la baza modificării înţelegerii noţiunii de concept ar trebui să menţionăm că un rol important în teoriile semantice şi pragmatice l-au avut datele din psihologie, din neurolingvistică şi din logica argumentării. Ne referim la studii precum: ale psihologului Eleanor Rosch (*Principles of Categorization*), al lui George Lakoff şi Mark Johnson despre metafora conceptuală (*Les métaphores dans la vie quotidienne*, în ediţia tradusă în limba franceză), la studiul lui Kleiber despre semantica prototipului (cf. şi Reboul & Moeschler, pp. 128-129). În aceste lucrări se arată că noţiunea de concept trebuie înţeleasă într-un mod mai flexibil decât până acum.
[63] Termenul de *sens procedural* aparţine şcolii anglo-saxone de pragmatică, fiind lansat în lingvistică mai cu seamă prin studiile scrise în colaborare de Sperber şi Wilson (cel din 1993 şi cel din 1986, *Relevance. Communication and Cognition*), prin studiile lui Balkemore şi ale lui Robyn Carston, ca să menţionăm numai câţiva din autorii proeminenţi ai acestei direcţii, iar cel de *instrucţiune* aparţine şcolii franceze şi elveţiene de pragmatică, fiind lansat de autori ca Ducrot, Anscombre, Moeschler ş.a. Termenul de *procedură* a făcut până la urmă "carieră", devenind un concept comun în cercetarea pragmatică din Europa şi de peste ocean.

are ca intensiune *conceptul* de 'scaun', şi ca extensiune - clasa obiectelor care sunt scaune. Semantica propoziţiilor utilizează perechea *intensiune - extensiune* în următorul fel: condiţiile de adevăr reprezintă extensiunea propoziţiei, iar compoziţionalitatea sensului, adică suma sensurilor cuvintelor care alcătuiesc propoziţia, reprezintă intensiunea acesteia. Putem observa că noţiunea de intensiune se află în strânsă legătură cu noţiunea de concept şi, dacă discuţia se extinde la nivel de propoziţie, cu noţiunea de compoziţionalitate a sensului propoziţiei.

"Imaginea" pe care o aveam în lingvistică despre concept - şi care venea din tradiţia aristoteliană - era dominată de ideea unui caracter precis al conceptelor, dat de faptul că se considera că un obiect intră în categoria unui concept dacă îndeplineşte condiţiile necesare şi suficiente ale conceptului (Reboul, Moeschler, p. 128.). Astfel, conceptul era înţeles ca o sumă de condiţii necesare şi suficiente. De exemplu, noţiunea de 'scaun' era analizată ca suma trăsăturilor lui de sens echivalate cu condiţiile necesare şi suficiente. Rigiditatea abordării ţinea de acestă grilă logică a condiţiilor necesare şi suficiente conform căreia era interpretată semantica cuvântului. Şi tot din pricina aceluiaşi model al condiţiilor necesare şi suficiente se considera că un obiect aparţine în mod *absolut* unui concept. Acest mod de a înţelege sensul este prea rigid şi uneori nesatisfăcător prin faptul că nu poate explica "nuanţele" de sens ale cuvântului, utilizările vagi (cf. *A scris* ***un fel de roman***.), încadrarea sub eticheta unui concept sau a altuia a unui sens interpretabil contextual sau interpretabil în funcţie de competenţele vorbitorilor, (cf. cazul lui *balenă*), precum şi alte probleme legate de raporturile dintre referenţialitate şi accepţiunile ei.

Eleanor Rosch contestă acest model. Ea face o serie de teste care arată că, adesea, apartenenţa unui obiect la un concept este relativă, nu absolută, în sensul că, adeseori nu putem să încadrăm total un obiect în clasa unui concept. De exemplu, vrabia aparţine în totalitate conceptului de 'pasăre', în timp ce pinguinul are o parţială apartenenţă la acest concept, deoarece are numai unele proprietăţi comune cu noţiunea de 'pasăre', iar altele, cum ar fi faptul că nu zboară, sunt divergente. Astfel, în locul modelului condiţiilor necesare şi suficiente de analiză a conceptului se impune modelul *prototipului.* Prototipul conţine proprietăţile tipice ale noţiunii, care pot fi necesare şi suficiente (logice), dar nu în exclusivitate aşa. Teoria prototipului admite şi o *apartenenţă relativă* a obiectelor la categoria conceptului pe baza unui *grad de asemănare* a obiectului cu noţiunea respectivă. Cu timpul, teoria a suferit diverse rafinări, care au dus la înlocuirea prototipului cu o noţiune şi mai flexibilă, şi anume aceea de *stereotip.* Stereotipul cuprinde proprietăţile necesare şi suficiente, precum şi diferite alte proprietăţi care se întâlnesc frecvent (Reboul, Moeschler, p. 134.).

Care ar fi, în concluzie, caracteristicile sensului conceptual în general, dar şi din perspectiva înţelegerii sale ca stereotip semantic? Cuvintele "pline" ("analizabile"), care au sens conceptual, se pot descompune în trăsături semantice, după cum am arătat, unde fiecare trăsătură semantică decelată din sensul global al cuvântului este un subconcept, în alţi termeni este o condiţie din seria celor necesare, suficiente sau frecvente pentru formarea conceptului desemnat de cuvântul respectiv. A înţelege conceptul în aceşti termeni mai flexibili explică utilizarea vagă şi chiar improprie a unor cuvinte, dar perfect acceptabilă în comunicare, a metaforelor şi a altor tropi la care perturbarea trăsăturilor semantice este mare

etc. De asemenea, se ştie că inventarul lexical se ordonează ierarhic în lexiconul mental al vorbitorului. Noţiunea de stereotip, prin faptul că admite trăsături nonnecesare şi nonsuficiente, dar specifice, poate cuprinde în cadrul câmpului său conceptual şi entităţi de sens care contrastează într-un oarecare grad cu entităţile care sunt situate cel mai aproape de stereotipul respectiv. Astfel, putem explica de ce *balenă* este asimilat în clasa conceptului 'peşte' de un tip de vorbitor sau de ce *pinguin* este situat la o oarecare depărtare de stereotipul 'pasăre', dar în acelaşi câmp conceptual cu el etc.(Kleibert, pp. 45-77).

Cuvintele care codifică un sens conceptual au capacitatea de a fi descriptive tocmai prin faptul că li se pot specifica condiţiile de realizare a sensului, dar şi prin faptul că au capacitatea de a desemna o entitate din lumea reală, un obiect, o acţiune sau o proprietate. Altfel spus, ele au capacitatea de a denota un referent. O altă proprietate care decurge din caracterul descriptiv al conceptelor este aceea că ele se pot asocia, formând reprezentări conceptuale complexe. De aceea se spune că lexemele care codifică un sens conceptual participă compoziţional la sensul propoziţiei din care fac parte. Propoziţia este o astfel de formă de asociere, prin care se codifică o stare de fapte. De asemenea, se mai poate spune că lexemele care au conţinut conceptual vin cu o contribuţie locală directă la vericondiţionalitatea enunţului în care apar, în sensul că, dacă fiecare cuvânt din enunţ este adevărat, adică dacă relaţia dintre stereotipul denumit şi obiectul denotat este adevărată, atunci întreg enunţul este adevărat. Nu aceleaşi lucruri se pot spune despre cuvintele care codifică un sens procedural, după cum se va vedea mai jos.

Pe de altă parte, s-a observat că există o serie întreagă de lexeme, construcţii şi categorii gramaticale care nu desemnează nicio entitate din lumea reală (nu trimit la niciun obiect, la nicio proprietate şi la nicio acţiune), care au un sens nedecompozabil, dar care în schimb vin cu un tip de informaţie mai puţin punctuală decât cuvintele cu sens noţional, mai complexă, de tipul unor indicaţii de interpretare a enunţului. Este cazul pronumelor personale, al pronumelor demonstrative, al conjuncţiilor coordonatoare şi subordonatoare, al adverbelor de enunţ cu rol de conectori pragmatici, al timpurilor verbale, precum şi al tuturor conectorilor şi marcatorilor pragmatici, indiferent de clasa gramaticală la care aparţin. Aceste cuvinte au un sens *procedural*, ele indică nişte *proceduri*, adică nişte *instrucţiuni* de procesare a sensului constituenţilor conceptuali ai enunţului. D. Blakemore descrie acţiunea pe care o îndeplinesc elementele lingvistice care codifică sensul procedural ca fiind aceea de a indica un "traseu" de interpretare a sensului conceptual, o "rută" care ne este arătată spre a o parcurge pentru a ajunge la semnificaţia enunţului conformă cu intenţia locutorului.

În diverse abordări pragmatice, sub aspectul denumirilor, iar nu al inventarului de elemente lingvistice purtătoare ale unui astfel de sens, semnificaţia procedurală este multiplu echivalată. La Anscombre şi la O. Ducrot se vorbeşte de *instrucţiune*, în teoria lui H. P. Grice - de *implicaturi convenţionale*, în teoria relevanţei, la autori ca D. Sperber, D. Wilson, D. Blakemore şi mai ales la Robyn Carston (care şi este autoarea denumirii termenului şi a descrierilor lui teoretice) sensul procedural este echivalent cu *explicatura*, iar mai nou, cu *explicatura de nivel înalt* (Wilson, Sperber). Toţi aceşti termeni circumscriu diferite niveluri de semnificaţie rezultate din operaţii procedurale asupra constituenţilor conceptuali ai mesajului.

Cazul pronumelui *eu* este frecvent dat ca ilustrare pentru ceea ce se înţelege prin *procedură*. Se vrobeşte de faptul că acesta nu are un sens imuabil, ci mai degrabă un sens contextual, pentru că de fiecare dată când este utilizat el indică locutorul enunţului. Am tinde să credem că sensul lui *eu* este "locutorul enunţului", ceea ce ne-ar duce cu gândul mai curând la un sens stabil, conceptual, decompozabil. Kaplan (*ap*. Reboul, Moeschler, p. 150.) arată însă că, dacă se merge pe această linie, atunci se poate ajunge la unele rezultate contraintuitive. Astfel, dacă, să zicem că, trecând pe stradă vedem scris pe un zid propoziţia *Eu exist.*, putem considera că sensul transmis de propoziţia respectivă este "Autorul acestui enunţ există.", conform glosării lui *eu*. Valoarea de adevăr a acestei propoziţii nu este însă întotdeauna adevărul. Se poate întâmpla ca persoana care a scris pe zid propoziţia să fi murit între timp. Asta înseamnă că sensul pronumelui din propoziţia de mai sus, parfrazabil aici prin "autorul acestui enunţ", nu contribuie stabil la vericondiţionalitatea enunţului şi prin urmare nu captează complet semnificaţia cunvântului *eu* din propoziţia de pe zid. Rezolvarea ar veni din altă direcţie. Pronumele personal nu are un conţinut conceptual sabil, ci unul procedural, sensul lui fiind o instrucţiune transmisă interlocutorului, şi anume "Căutaţi în context persoana care vorbeşte.", respectiv "Căutaţi în context persoana care e autorul enunţului.". Cum în context, persoana care a fost autorul enunţului nu este prezentă, propoziţia *Eu exist.* poate căpăta varii interpretări pragmatice sau poate fi chiar respinsă ca inadecvată.

Proprietăţile sensului procedural, prin raportare cu semn contrar la proprietăţile celui conceptual, sunt următoarele: sensul procedural nu denumeşte un concept sau un stereotip, ci o procedură de interpretare, nu se poate descompune în trăsături semantice şi, cel mai adesea, nu are o contribuţie la vericondiţionalitatea enunţului. Tehnica folosită pentru indicarea instrucţiunii este aceea a parafrazării sau a descrierii "rutei" de interpretare, aşa cum am văzut în cazul pronumelui personal de persoana întâi. Nu întotdeauna sensul procedural se lasă uşor parafrazat. Cercetătorii propun variante de parafrazare. Adesea, analiza unei proceduri pragmatice se face prin reveniri succesive asupra uzului lingvistic şi a teoriilor care îl descriu, prin găsirea unor parametri pragmatici şi semantici mai complecşi, prin propunerea de alternative tot mai rafinate.

D. Wilson şi D. Sperber arată că sensul conceptual poate fi imediat activat în conştiinţă, pe când procedurile nu (Wilson, Sperber). Noi nu avem acces direct la informaţia pe care procedura o codifică, deoarece aceasta nu este formată din entităţi de sens stabile, ca în cazul sensului conceptual, ci dintr-o serie de indicaţii de interpretare care angrenează prin nişte operaţii în nişte operaţii mulţi sau toţi constituenţii conceptuali ai propoziţiei sau ai enunţului.

Din punctul de vedere al formării lor în lexiconul mental al vorbitorilor, conceptele se alcătuiesc treptat în conştiinţa noastră, începând cu primii ani de viaţă şi cu primele momente de expunere la limbaj. Ele nu sunt înnăscute, ci se achiziţionează prin cunoştinţe dobândite, prin percepţie, dar şi prin mecanisme cognitive bazate pe deducţii.

La nivelul fiecărui enunţ, oricât de simplu ar fi, acţionează simultan pe lângă un sens conceptual, "semantic" sau "logic", şi un sens pragmatic, procedural[64]. În concluzie, putem spune că globalitatea sensului unui enunţ complex nu este dată numai de cumulul sensurilor conceptuale pe care le deţine, ci şi de interpretarea acestora după nişte "linii de interpretare" trasate de instrucţiunile lexemelor sau morfemelor cu informaţie pragmatică. Cu ajutorul sensului procedural putem să explicăm acum acea proprietate a conectorilor naturali de a "absorbi" de la "vecini" sensurile, de a le amalgama, de a se face "ecoul" "interdependenţelor referenţiale", cum le numea van Djik.

În mod ideal, forma logică a propoziţiei ar trebui să fie o reprezentare completă a stării de fapte descrise, adică a porţiunii respective din lumea la care se referă. S-a constatat însă că nu este aşa. Forma logică care simbolizează contituenţii lingvistici conceptuali ai propoziţiei şi relaţiile dintre ei este subdeterminată semantic în raport cu referenţialitatea sa. Sensul determinat lingvistic şi captat de forma logică a propoziţiei este mult "sărăcit" şi "schematic", spune Levinson (*ap.* Wilson, Sperber), mai mult el vorbeşte chiar de o "retragere semantică" a sensului din forma logică a propoziţiei comparativ cu starea de fapte din lumea reală la care face referire. Exemple de "sărăciri" ale formei logice sunt: indeterminarea referenţială, ambiguităţile, domeniul nespecificat al cuantificatorilor, construcţiile eliptice şi cele fragmentare, schematismul aparent al joncţiunilor sintactice care ascund de fapt reprezentări complexe. Această retragere semantică se rezolvă însă la nivel conceptual. Reprezentarea conceptuală a formei logice, numită şi *forma propoziţională*, este rezultată prin *îmbogăţirea* formei logice ca urmare a atribuirii referenţilor, a dezambiguizărilor, dacă este cazul, a specificării domeniului cuantificatorilor, a recuperării materialului eliptic etc., în funcţie de context şi de intenţia de comunicare. Toate aceste operaţii de recuperare a sensului conceptual pornind de la ceea ce se găseşte codificat în forma lingvistică a enunţului sunt ghidate de principiul obţinerii unor rezultate relevante şi sunt, în esenţă, operaţii pragmatice. Aceste operaţii sunt nişte inferenţe pragmatice pentru a obţine "reprezentări conceptuale propoziţionale complete" (Blakemore, 2003). Astfel, forma propoziţională, iar nu cea logică, este purtătoarea condiţiilor de adevăr. La nivelul ei, spun D. Sperber şi D. Wilson, nu se mai poate vorbi de o retragere şi o sărăcire semantică, ci dimpotrivă de o îmbogăţire. Robyn Carston numeşte *explicatură* reperzentarea conceptuală a formei logice a propoziţiei pe care o construieşte interlocutorul atunci când procesează enunţul. Neintrând în detalii tehnice, simţim însă nevoia să subliniem că explicatura este echivalabilă cu *forma propoziţională* (adică cu reprezentarea conceptuală a *formei logice*) a enunţului, fără însă ca termenii de *explicatură* şi de *formă propoziţională* să fie coextensivi. Explicatura conţine, în plus faţă de forma propoziţională, indicaţiile de forţă ilocuţionară ale enunţului - aşa-numitele *explicaturi de nivel înalt*[65] - şi mai poate conţine indicaţii de atitudine a vorbitorului faţă de enunţ, cât şi acele sensuri codificate pe care H. P. Grice le-a numit

[64] Mai mult, se poate întâmpla să avem într-un enunţ numai sens pragmatic. Ne gândim la replici interjecţionale de uimire, de tipul lui *Oh, nu mai spune!, vai de mine şi de mine!* sau la semnale de aprobare a intervenţiei anterioare ca *Îhî!,* la expresii care s-au delexicalizat ca *Ce mai faci?* şi la multe alte idiomatisme conversaţionale, idiolectul vorbitorilor nativi fiind plin de expresii pragmatice capabile a constitui singure un enunţ fără conţinut propoziţional, dar încărcat de semnificaţii contextuale.

[65] Explicaturile de nivel înalt se recunosc după glosarea lor, care se face printr-o regentă *dicendi* ce explicitează forţa ilocuţionară şi care are ca subordonată sintactică conţinutul propoziţional al enunţului. "Eu îţi ordon să faci temele." este explicatura de nivel înalt pentru enunţul directiv "Fă-ţi temele!".

implicaturi convenţionale. Drumul de la formă logică la explicatură se parcurge cu ajutorul unor indicaţii de tip procedural, mai precis, cu ajutorul unor inferenţe pragmatice făcute cu "paşi mai mici"[66]. În concluzie, intervenţia sensului procedural apare la nivel de explicatură a propoziţiei.

Există tendinţa de a echivala sensul vericondiţional cu sensul conceptual codificat lingvistic de enunţ, iar sensul procedural cu sensul non-vericondiţional codificat de enunţ. D. Wilson şi D. Sperber, în articolul citat, arată însă că cele două sensuri nu sunt paralele, ci se întretaie. Acest lucru duce la un număr mai mare de clasificări ale cuvintelor limbii în funcţie de natura sensului lor, dar mai cu seamă arată că vericondiţionalitatea nu este o proprietate asupra căreia sensul conceptual deţine monopolul. Asumpţiunea teoretică despre care vorbesc autorii citaţi şi care a fost corectată de cercetări ulterioare este aceea că nu toate construcţiile cu sens procedural sunt nonvericondiţionale, tot aşa cum nu toate construcţiile care codifică un concept contribuie la condiţiile de adevăr ale enunţului.

Cartea lui D. Blakemore despre conectorii pragmatici, anterioară articolului din 1993 al lui D. Wilson şi D. Sperber, intitulată *Semantic Constrains on Relevance*, precum şi alte cercetări mai recente din cadrul teoriei relevanţei pun un temei solid la baza ipotezei unei contribuţii mult mai sofisticate la vericondiţionalitate atât a elementelor lingvistice cu informaţie conceptuală, cât şi a celor cu informaţie procedurală.

Cele trei căi de acces la sensul enunţului

Sensul unei propoziţii factuale depinde de condiţiile în care acea propoziţie este adevărată sau falsă. Dacă ar fi să se reia sintagma kantiană, se poate spune că sensul factual reclamă o "mărturie a experienţei" pentru a decide valoarea de adevăr factual a unei propoziţii.

O propoziţie care descrie o realitate factuală, ca de exemplu, *Daniela aleargă.,* este adevărată dacă corespunde în lumea reală situaţiei în care Daniela aleargă şi este falsă dacă în realitate Daniela citeşte. Aceasta este interpretarea denotativă - ar spune lingviştii -, extensională, vericondiţională sau prin corespondenţă, ori prin comparaţie cu lumea - ar spune logicienii. Ea corespunde parţial intuiţiei comune referitoare la ce operaţii face mintea umană atunci când interpretează sensul unei propoziţii.

Calea denotativă de acces la sensul unui enunţ este completată de calea interpretării compoziţionale a sensului unei porpoziţii. Condiţiile de adevăr sunt la rândul lor dependente, într-o

[66] Procesarea sensului implicaturilor conversaţionale ale enunţului se face prin inferenţe realizate cu "paşi mai mari". Inferenţele mai apropiate sau mai depărtate de care se vorbeşte depind de caracterul lor mai constrâns logic sau mai puţin constrâns (*Stanford Encyclopedia of Phylosophy*, capitolul *Pragmatics*).

oarecare măsură, de sensul fiecărui constituent descriptiv al propoziţiei. Această idee vine în întâmpinarea intuiţiei comune că reuşim să deţinem un tip de înţelegere a sensului propoziţiei, de exemplu a propoziţiei *Daniela aleargă.,* şi în absenţa contextului (real). Cu alte cuvinte, interpretarea sensului propoziţional prin globalitatea condiţiilor de adevăr reprezintă numai una dintre căile de acces la sensul propoziţiei. În afară de sau poate simultan cu acest demers comparatist, parcurgem şi o etapă locală, compoziţională, de interpretare a sensului, în care luăm constituent lingvistic de constituent lingvistic şi îi accesăm mental sensul conceptual. Această interpretare compoziţională corespunde mecanicii fireşti de producere şi de receptare a sensului propoziţional, mecanică dependentă de succesiunea în timp sau în spaţiu - dacă enunţul este scris - a cuvintelor. Aceasta ar fi interpretarea compoziţională. Analiza compoziţională a sensului este o incursiune în intensiunea propoziţiei, adică reprezintă analiza elementelor cu sens conceptual ale propoziţiei. Din acest demers lipsesc referiri la problema timpului şi a spaţiului referenţial al propoziţiei, nu se rezolvă eventualele ambiguităţi şi se lasă în afară informaţia contextuală relevantă.

Uneori, cele două căi par a fi suficiente şi parcurgerea lor pare că furnizează semnificaţia definitivă a enunţului, ca în cazul propoziţiei de mai sus. Dar chiar şi în această situaţie există, deşi mai discretă, intervenţia mecanismului de interpretare procedurală a propoziţiei care asignează valoarea timpului prezent, valoarea ilocuţionară a modului indicativ pentru predicatul *aleargă*, mai precis informaţiile procedurale care indică faptul că momentul vorbirii coincide cu timpul evenimentului şi că modalitatea enunţiativă a enunţului este aceea a asertării unei informaţii. Aceste informaţii procedurale ar fi cea de-a treia cale de acces la semnificaţia propoziţiei, cu menţiunea că niciuna dintre ele nu este completă în sine, ci toate trei concură la formarea reprezentării conceptuale globale a sensului comunicat de enunţ.

În alte situaţii, sensul procedural poate fi mai evident pentru receptor. În enunţuri ca cele de la (2), pe care le reluăm aici,

(2) a. Hagi a prins avionul din cauză că a alergat.

b. Hagi a alergat şi a prins avionul.

una dintre informaţiile procedurale o reprezintă sensul cauzal (*recte* faptul că 'X a alergat este cauza faptului că X a prins avionul.'). Sensul cauzal captează interdependenţele referenţiale dintre cele două propoziţii, raţiunea pentru care ele au fost enunţate împreună. Sensul procedural cauzal este codificat explicit la (2a) şi implicit la (2b). În enunţurile de la (3):

(3) a. În ciuda faptului că a alergat, Hagi n-a prins avionul.

b. Hagi a alergat şi n-a prins avionul.

avem un sens procedural concesiv evident, care supradetermină enunţul şi care este greu a fi considerat un sens strict local, la nivelul numai al propoziţiei concesive. Sensul procedural concesiv de la exemplul (3) este ceea ce uneşte într-o secvenţă coerentă şi supradetermină propoziţiile individuale din care e compus enunţul. Sensul procedural al locuţiunii concesive *în ciuda faptului că* de la (3a) ar fi următoarea instrucţiune: "P este adevărat, Q este adevărat, şi dacă P este adevărat, atunci era de aşteptat ca ~Q."[67] sau "În mod normal (dacă P, atunci ~Q)."[68].

Cele trei straturi de semnificaţie - semnificaţia denotativă, strict referenţială sau extensiunea propoziţiei, semnificaţia conceptuală sau intensiunea, şi cea procedurală - colaborează pentru a forma reprezentarea mentală completă a unei propoziţii sau a unei fraze. În subsecţiunile următoare, nu ne vom axa discuţia pe noţiunea de denotaţie. Semnificaţia denotativă nu este, din punctul nostru de vedere, decât corespondentul materializat al semnificaţiei conceptuale. Este încapsularea conceptului într-o ipostază materială[69].

Teste de stabilire a naturii conceptuale sau procedurale a sensului

Testele de verificare a naturii conceptuale sau procedurale a sensului se inspiră din proprietăţile conceptelor[70]. Am arătat deja că testul anulării poate diferenţia nu numai un sens procedural codificat implicit (cazul lui *şi temporal* sau al lui *şi cauzal*, de pildă) de un sens conceptual "tare", ci şi de un sens procedural codificat explicit (cazul lui *când, din cauză că* ş.a.). Rezultatele aplicării acestui test arată că o unitate lingvistică care codifică explicit un sens conceptual sau procedural nu poate fi anulată fără contradicţie. Asupra acestui test nu vom mai reveni.

---

[67] Indicaţia procedurală pe care am dat-o aici se inspiră din analiza lui Vasiliu (1978) la concesivă. Nu este singura variantă de explicitare într-un limbaj formal a sensului procedural al concesivei. O altă variantă de formulare a interdependenţelor referenţiale la concesivă, preluată din tradiţia cercetării sensului concesiv ar fi următoarea: "Era de aşteptat ca non-Q, pentru că P.".

[68] Este formula de interpretare a concesivei dată de König *ap.* Itten, C., 1998, "*Because* and *although*: a case of duality", în Rouchota V., A. H. Juker (ed.) *Current Issues in Relevance Theory,* Amsterdam, John Benjamins, pp. 59-80.

[69] Semnificaţia denotativă este accidentală, dacă dăm ideii de *obiect* accepţiunea cea mai concretă, în sensul de obiect material, perceptibil prin simţuri. Astfel, dacă cuvântul este abstract sau denumeşte o noţiune imaginară, atunci el nu are denotat.

[70] Wilson, Sperber discută despre testul compoziţionalităţii, al negării, al abiguităţii, Fisher - despre testul paradoxului expresiv preluat din semantica lexicală a lui Cruse, iar testul anulării este foarte comun în metodele de analiză pragmatică.

În prezentarea testelor, demonstraţia se va face pe conjuncţiile *când* şi *din cauză că*, deoarece la *şi circumstanţial* natura procedurală necodificată a sensului este evidentă, după cum s-a văzut.

S-a arătat că sensul conceptual admite compoziţionalitatea, care trebuie înţeleasă în două moduri, fie ca descompunere în trăsături de sens la nivel de cuvânt, fie, la nivel de propoziţie, ca posibilitate de a forma reprezentări conceptuale mai complexe prin asocieri sintagmatice libere şi coerente care sunt rezultatul afinităţilor semantice dintre unităţile lexicale. Am constatat că jonctivii sintactici circumstanţiali care conţin un sens inerent, ca de pildă *când, din cauză că, cu condiţia să* etc., admit un oarecare grad de compoziţionalitate. Ei pot să genereze reprezentări mai complexe prin faptul că acceptă modificări ale sensului lor prin aproximare (cf. ***aproape/ aproximativ*** *când/ din cauză că;* ***cam (atunci/acum)*** *când/ din cauză că;* **probabil** sau **poate** *când/ din cauză că;* ***exact*** *când/ din cauză că;* ***oarecum*** *când/ din cauză că;* ***chiar (şi)*** *când/ din cauză că;* ***tocmai*** *când/ din cauză că;* ***într-o oarecare măsură*** *când/ din cauză că;* ***astfel*** *când/ din cauză că;* ***numai*** *când/ din cauză că;* ***doar*** *când/ din cauză că;* ***pe lângă alţi factori şi*** *din cauză că...;* ***în afară de alte momente*** *când...;* ***ca şi*** *când/* ***ca şi*** *din cauză că...;* ***atunci*** *când...; din* ***(exact) aceeaşi*** *cauză ca să...;* ***şi*** *când/ din cauză că,* lista aproximatorilor rămânând deschisă). Determinanţii de aproximare au în domeniul lor conectorul, de aceea determinantul trebuie să preceadă jonctivul (cf. *Am plecat* ***aproape când*** *s-a înserat.; Hagi a prins avioanul* ***aproape*** *din cauză că a alergat.*). În cazul enunţurilor sinonime cu *şi temporal* sau *cauzal*, nu mai putem vorbi de determinare prin aproximare a conectorului *şi.* Se observă că ordinea propoziţiilor se modifică - avem structura: P2 *şi circumstanţial* P1 - pentru ca sensul lui P2 să fie focalizat în scopul de a codifica implicit sensul temporal (cf. (1b) *S-a înserat şi am plecat.*), iar această particularitate face ca: a) dacă apare determinantul aproximării la nivelul lui P2, acesta are în domeniul lui verbul (cf. *Aproape s-a înserat şi am plecat.*); b) nu toţi aproximatorii admişi de conjuncţia circumstanţială sunt admişi de predicaţia P2 din construcţia cu *şi circumstanţial* (?*Oarecum s-a înserat şi am plecat./* ?*Oarecum Hagi a alergat şi a prins avionul.*). Aceasta ne-ar face să ne gândim că valorile circumstanţiale implicite ale lui *şi* rezultă dintr-o intreracţiune subtilă a conectorului cu focusul enunţului, aspect semnalat de cercetarea pragmatică, dar pentru care ar fi nevoie de o atenţie aparte. Conform testului de compoziţionalitate, conjuncţiile circumstanţiale *când* şi *din cauză că* ar părea că se apropie de o natură conceptuală a sensului, cu alte cuvinte că ar codifica explicit concepte, ceea ce ar duce la o contradicţie cu ce am afirmat anterior, şi anume că jonctivele circumstanţiale respective codifică explicit un sens procedural. Cu toate acestea, capacitatea jonctivilor circumstanţiali expliciţi sau impliciţi de a se combina selectiv cu anumite cuvinte este mult mai săracă decât a cuvintelor conceptuale standard. Deocamdată lăsăm această chestiune încă deschisă pentru a mai adăuga şi alte date care aparent ar face să se încline balanţa către o prezumtivă natură conceptuală a sensului acestor conectori.

Cuvintele care codifică concepte admit ambiguitatea şi negaţia descriptivă, au posibilitatea de a întreţine relaţii semantice, cum ar fi de sinonimie, de opozitivitate, de hiperonimie etc., cât şi au posibilitatea de a avea implicaţii logice şi de a tolera un anumit grad de redundanţă.

În privinţa ambiguităţii, se constată că jonctivii subordonatori ca şi conectorul *şi circumstanţial* au o ambiguitate, dar de tip pragmatic, cum o numim noi, sau poate mai corect, au o doză de imprecizie.

Imprecizia pragmatică este un subiect amplu, abordat printre alţii şi de D. Sperber şi D. Wilson în alte studii. Imprecizia ţine de tendinţa de a utiliza vag limbajul obişnuit, ceea ce se poate vedea, de exemplu, în conversaţie, la uzul numeralelor cu referenţialitate temporală (cf. *Ne vedem la patru, la Romană,* unde *patru* e interpretat în funcţie de cutuma "sfertului academic") sau în uzul tropilor. O propoziţie ca (1a) poate avea lecţiuni de tipul: (i) 'Am plecat chiar în momentul când s-a înserat.'; (ii) 'Am plecat cu puţin înainte de a se însera.'; (iii) 'Am plecat înainte de a se lăsa întunericul deplin.', marjele de timp între care poate pendula referenţialitatea temporală fiind dependente cultural de modul raţional comun de interpretare a timpului. Indeterminarea referenţială temporală care se constată la nivelul acestui enunţ este neglijabilă în limbajul comun, ţine de uzul firesc al limbii, nu stânjeneşte comunicarea.

De asemenea, conectorii circumstanţiali admit negaţia descriptivă:

(4) A: (a) Am plecat când s-a înserat.// (b) S-a înserat şi am plecat.

B: Nu-i adevărat, am plecat înainte de a se însera. // Am plecat nu când, ci înainte de a se însera.

(5) A: (a) Hagi a prins avionul din cauză că a alergat.// (b) Hagi a alergat şi a prins avionul.

B: Hagi a prins avionul nu din cauză că a alergat, ci ca să scape de interviurile ziariştilor.

Faptul că aceşti conectori pot să primească o negaţie descriptivă s-ar datora prezenţei unor componente de sens conceptual în semantismul lor. Constatăm deja că demersul globalist întreprins până acum în încercarea de a preciza care e natura sensului conectorilor începe să se modifice, deschizându-se către o perspectivă teoretică în care vorbim de "componenetele" de sens conceptual din semnificaţia generală a conectorilor.

O altă metodă de a stabili natura procedurală sau conceptuală a sensului unei particule discursive sau a unui conector este cea a creării de contexte diagnostice după modelul celor ale lui D. A. Cruse. În *Lexical Semantics*, Cruse urmăreşte prin contextele diagnostice decelarea trăsăturilor semantice ale cuvântului, cât şi tipul de trăsătură: necesară şi suficientă sau doar posibilă[71]. Raportul de implicaţie logică joacă un rol cheie în identificarea naturii mai tari sau mai slabe a trăsăturilor. Dacă trăsătura, raportată la

---

[71] Cruse nuanţează discuţia referitoare la natura trăsăturilor semantice ale cuvântului în funcţie de gradele lor de necesitate. El vorbeşte de *trăsături criteriale, trăsături aşteptate, trăsături posibile, trăsături neaşteptate, trăsături excluse* (cf. capitolul 1, *op. cit.*). Aici nu se intră în aceste detalii. Ce contează pentru noi este faptul că nu toate trăsăturile de sens ale cuvântului sunt "necesare şi suficiente", ci unele sunt trăsături "slabe". Aceasta înseamnă că sensul conceptual al unui cuvânt este format dintr-un nucleu conceptual "tare", reprezentat de trăsături semice necesare şi suficiente, *criteriale* în termenii lui Cruse - ca de exemplu genul proxim - şi o zonă conceptuală periferică reprezentată de trăsături semice *posibile, aşteptate* şi *neaşteptate.*

întreg sensul cuvântului, este o implicaţie logică a acestuia, atunci caracterul ei este de trăsătură necesară şi suficientă. Un context diagnostic este cel al unor îmbinări propoziţionale cu *dar*, unde în prima propoziţie se asertează cuvântul, iar în a doua se asertează trăsătura semantică investigată. Tipul de context diagnostic şi calitatea enunţului de a fi semantic normal *vs.* anormal (ciudat/straniu) indică statutul trăsăturii diagnosticate. Fără să intrăm în toate amănuntele, menţionăm că testul lui *dar* verifică calitatea trăsăturii respective de a fi într-o relaţie semantică mai slabă sau mai strânsă cu sensul general al lexemului[72]. Anormalitatea de la (6) se datorează faptului că prin conjuncţia adversativă se leagă o aserţiune de trăsătura sa tipică:

(6) ?Este un câine, dar poate lătra.

Anormalitatea semantică de mai sus este numită de Cruse paradoxul expresiv. Pardoxurile expresive sunt enunţuri ancorate contextual, cu o mare capacitate de a stârni o replică de remediere din partea interlocutorului tocmai pentru că se asertează contrastiv, deci ca şi cum ar fi ceva ieşit din comun, o trăsătură specifică a cuvântului. Rezultatul este că se produce o redundanţă supărătoare. Testul arată că 'poate lătra' este o trăsătură frecventă, posibilă şi tipică cuvântului *câine*. Se poate observa că, dacă trăsătura 'care poate lătra' este negată, paradoxul expresiv este evitat (cf. normalitatea semantică a enunţului *Este un câine, dar nu poate lătra*) şi că, de asemenea, dacă aceeaşi trăsătură este asertată prin conjuncţie logică, deci într-o manieră noncontrastivă (cf. *Este un câine şi poate lătra*.) redundanţa enunţului nu este paradoxală, ci se înscrie într-o normalitate semantică şi - am spune noi - pragmatică de emfatizare.

Krestin Fisher (1998) aplică contextul diagnostic cu *dar* la particulele discursive pentru a analiza semantismul lor inerent. Particula discursivă *a(h)!* (în engleză *oh!*), interjecţie la iniţiala unei replici, are sensul pragmatic glosat cu ajutorul metalimbajului semantic natural[73] astfel: "Eu acum ştiu ceva la care nu mă gândisem înainte.". Se constată că la (7) "trăsătura" pragmatică asertată în propoziţia adversativă nu produce efectul de paradox explicit, mai mult că se comportă invers decât o redundanţă supărătoare, fiind de fapt o emfatizare foarte normală:

(7) a. (ok) Ah!, dar acum ştiu ceva la care nu mă gândisem înainte.

[72] În termenii lui Cruse, aceasta înseamnă că este o trăsătură *aşteptată, posibilă* sau *exclusă.*

[73] Noţiunea de metalimbaj semantic natural a fost teoretizată, descrisă (şi utilizată) de Wierzbiycka. Descrierea sensului se face prin glosarea trăsăturilor semantice şi pragmatice în forma unor aserţiuni. Cu alte cuvinte, conotaţiile pragmatice sunt tratate ca şi trăsăturile semantice, cu aceleaşi metode descriptive. Noutatea acestei notaţii constă în faptul că trăsăturile semantice, care se lasă uşor indicate prin scheme ca '[+om]' sau '[+ patru picioare]', aici se redau sub formă asertivă, la fel şi cele pragmatice, care sunt mult mai greu de glosat, de unde calificarea drept *natural* a acestui metalimbaj.

În literatura pragmatică, nu o dată s-a constatat capacitatea sensului pragmatic de a fi asertat în continuarea particulei sau a marcatorului discursiv respectiv. Multe enunţuri sunt ecoul unei particule discursive, spune K. Fischer, ca în *Oh, **mi-am dat seama!**,* sau în *Păi, **realizez că** n-are legătură cu ce vorbim; Pe bune, **vorbesc serios** acuma!* ş.a.

Pe de altă parte, se poate observa că în acelaşi context diagnostic, dacă în propoziţia adversativă se neagă sensul pragmatic al particulei, se obţine un enunţ contradictoriu, ca în:

(7) b. *Ah, dar acum nu ştiu ceva la care nu mă gândisem înainte!

Experimentul de la (7b) nu reprezintă altceva decât imposibilitatea de a anula fără contradicţie un sens, aici pragmatic, codificat explicit de particula discursivă *a(h)!*.

În concluzie, sensul procedural al particulei *a(h)!* este codificat explicit şi se comportă altfel decât sensul de natură conceptuală al unei trăsături tipice, mai exact nu formează un paradox expresiv în condiţiile asertării sale contrastive. Fischer arată că sensul procedural - denumit de ea în articolul citat *informaţie simbolică* - este un "semnal subspecificat al proceselor mentale" pe care le facem când interpretăm enunţul, similar morfemelor de plural, de timp şi topicii.

În contextul diagnostic cu *dar*, constatăm că acelaşi comportament ca particula *a(h)!* îl au jonctivele subordonatore *când* şi *din cauză că*, pentru al căror sens pragmatic oferim ca perifraze într-un metalimbaj semantic natural glosările: "Ceva se întâmplă aproximativ în momentul în care altceva se întâmplă." şi "Ceva se întâmplă datorită împrejurării următoare:...".

(8) a. (ok şi cu "ecou" pentru precizare, rectificare sau accentuare) Am plecat când s-a înserat, dar am plecat aproximativ în momentul în care s-a înserat.

b. (contradictorie, indicând imposibilitatea anulării sensului temporal al lui *când*) *Am plecat când s-a înserat, dar nu am plecat aproximativ în momentul în care s-a înserat.

c. (ok şi emfatică, cu o intonaţie mai energică la nivelul propoziţiei adverstive) A prins avionul din cauză că a alergat, dar l-a prins datorită împrejurării că a alergat.

d. (contradictorie) *A prins avionul din cauză că a alergat, dar nu l-a prins datorită împrejurării că a alergat.

e. (ok şi cu "ecou" pentru precizare) A prins avionul din cauză că a alergat şi l-a prins datorită împrejurării că a alergat.

În urma aplicării întregii baterii de teste la conjuncţiile circumstanţiale *când* şi *din cauză că* observăm că: a) nu admit anularea sensului lor procedural din enunţ fără contradicţie; b) au o capacitate de compoziţionalitate care, deşi e restrânsă, e specifică cuvintelor cu sens conceptual; c) nu au o abiguitate semantică, ci au o indeterminare pragmatică tipică uzului natural al limbii; d) admit negaţia descriptivă ca şi cuvintele care codifică un sens conceptual; e) în contextul diagnostic cu *dar* nu formează un paradox expresiv cum este cazul cuvintelor cu un semantism de tip conceptual. Prin urmare, sensul circumstanţial al jonctivilor la care s-au aplicat testele este un sens codificat explicit care are caracteristici atât de sens conceptual, cât şi de sens procedural. Aceasta înseamnă că natura sensului lor este hibridă.

Relaţia dintre sensul procedural şi vericondiţionalitate

Revenind la exemplul (2), reluat aici:

(2) a. Hagi a prins avionul din cauză că a alergat.

b. Hagi a alergat şi a prins avionul.

constatam că sensul cauzal este lexicalizat (sau codificat explicit) la nivelul conectorului *din cauză că*, şi implicit la nivelul lui *şi*. Mai mult, susţineam că la (2a), sensul procedural cauzal participă la condiţiile de adevăr ale enunţului, deoarece informaţia cauzală nu se poate nega fără contradicţie. Spre deosebire de (2a), (2b) autorizează anularea sensului procedural fără contradicţie. Cu alte cuvinte, la (2b) sensul procedural nu poate fi o condiţie de adevăr pentru enunţ, în timp ce la (2a) sensul cauzal participă la interpretarea vericondiţională a frazei[74].

Un alt aspect al sensului procedural, este acela că uneori poate să participe la condiţiile de adevăr ale propoziţiei, dar de cele mai multe ori, şi anume atunci când este anulabil fără contradicţie, nu participă

---

[74] Sensurile concesive de la (3) (a. *În ciuda faptului că a alergat, Hagi n-a prins avionul.* şi b) *Hagi a alergat şi n-a prins avionul.*) pot fi anulabile fără contradicţie şi în varianta când sunt codificate explicit şi atunci când sunt implicite. Aceasta înseamnă că ideea de concesivitate nu intervine în stabilirea adevărului enunţului.Concesivitatea tinde a fi considerată în literatura pragmatică de specialitate ca un sens procedural pur.

la vericondiţionalitatea enunţului. De asemenea, informaţia procedurală poate să participe în mai multe moduri la valoarea de adevăr a enunţului, fie prin impunerea condiţiilor necesare şi suficiente (cazul conectorilor logici), fie numai prin impunerea unor condiţii mai slabe decât cele necesare şi suficiente. Sensul procedural codificat explicit la nivelul subordonatorului circumstanţial impune constângeri asupra vericondiţionalităţii: este vorba de condiţia a treia, condiţia de interdependenţă referenţială.

În cazul multor lexeme de legătură, ne gândim, de exemplu, la locuţiuni prepoziţionale precum *în afară de, în privinţa, referitor la* etc., la marcatori de comentariu ca *sincer (vorbind), în chip notabil, chipurile, cu alte cuvinte, pe de o parte, pe de altă parte, din păcate, sincer, chiar, evident, poate* ş.a., la multe conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale circumstanţiale ca *în ciuda faptului că, din pricină că, din cauză că, cu scopul să* etc. avem de a face cu unităţi lexicale care codifică explicit concepte, dar care nu au toate o contribuţie unitară faţă de vericondiţionalitatea enunţului, în sensul că unele contribuie la condiţile de adevăr prin impunerea unor condiţii de interdependenţă referenţială, iar altele nu. Marcatorii de comentariu din clasa adverbelor de enunţ, de exemplu, sunt dotate cu un sens conceptual, dar nu impun nici o condiţie de interdependenţă referenţială.

Tendinţa limbilor naturale este de a clişeiza sensurile procedurale "de succes" şi de a forma colocaţii (cvasi)stabile din sintagme iniţial libere (cf. *ce chestie!, bună treabă, 'ţi-nchipui!, e-n regulă!, mă rog, carevasăzică, în fine* etc.). Aceste clişee conversaţionale, pe măsură ce capătă uzuri pragamtice, îşi desemantizează constituenţii interni, conturându-şi în schimb o funcţie pragmatică tot mai evidentă de marcator discursiv (a se vedea, de exemplu, delexicalizările evidente de la nivelul marcatorilor discursivi *ce chestie!, 'ţi-nchipui!* care sunt epistemici, *mă rog!*[75], *bună treabă!, e-n regulă!* care sunt marcatori ai acordului sau ai dezacordului parţial etc.) Participă aceşti marcatori discursivi la conţinutul propoziţional al enunţului sau nu? Trimit ei la un concept sau trimit la o procedură de interpretare? Au vreo contribuţie la valoarea de adevăr a propoziţiei sau nu? Aceste întrebări nu mai sunt aşa de misterioase ca în urmă cu ceva vreme, dar îşi aşteaptă rezolvări particulare, de la caz la caz.

Discuţia de aici a pornit de la ideea de intensiune. Ne întrebam dacă pot fi consideraţi, în general, conectorii sintactici circumstanţiali cuvinte intensionale, după cum afirma van Djik. Acum putem să spunem că noţiunea de intensiune de la Carnap se supraordonează noţiunii de sens conceptual şi de sens procedural. Cât priveşte a) conectorii logici, b) conectorii sintactici circumstanţiali şi alţi conectori discursivi, cum ar fi conjuncţiile concluzive şi c) marcatorii pragmatici, putem spune că nu avem între ei omogenităţi. Conectorii au un sens în care se pot detecta componente conceptuale şi procedurale într-un grad mai mare sau mai mic. Intuim astfel că: a) functorii de adevăr au predominant un sens procedural care participă esenţialmente la vericondiţionalitate prin impunerea de condiţii de adevăr; b) jonctivii sintactici circumstanţiali şi concluzivi au componente de sens conceptual şi componente de sens procedural, iar sensul procedural impune condiţia de interdependenţă referenţială; c) marcatorii pragmatici pot avea, de la

[75] Ar fi interesant de văzut când aceste colocaţii capătă funcţionalitate pragmatică şi dacă ele sunt obţinute prin derivare delocutivă pe terenul limbii române sau dacă sunt calchiate după un model străin etc. Am întâlnit, de exemplu, marcatorul *mă rog!* utilizat înainte de mijlocul secolului 19, la Costache Caragiali (în piesa *O repetiţie moldovenească sau noi şi iar noi*).

caz la caz, un conţinut de sens hibrid sau numai procedural, care nu modifică vericondiţionalitatea enunţului sau nu o modifică atât de direct ca ceilalţi. Dacă ar fi să alcătuim o scală a conectorilor în funcţie de contribuţia lor la vericondiţionalitate, am constata că la un pol avem conectorii logici, cu o contribuţie majoră la vericondiţionalitate, la celălalt pol ar fi marcatorii discursivi, în general, neangajaţi în vericondiţionalitatea enunţului, iar undeva la mijloc conectorii pragmatici (cei circumstanţiali şi cei concluzivi) care contribuie parţial la valoarea de adevăr a propoziţiei complexe.

Clasificarea lui Wilson şi Sperber

În articolul lor din 1993, Wilson şi Sperber fac o clasificare a lexicului în funcţie de natura sensului unităţilor lexicale, având în vedere două criterii: a) constrângerile asupra vericondiţionalităţii şi b) constrângerile impuse de clasele de cuvinte asupra implicaturilor sau explicaturilor. Trebuie să atragem atenţia însă că în studiul lor din 1993, Wilson şi Sperber considerau că natura sensului cuvintelor este unitară, fie conceptuală, fie procedurală, pe când noi am afirmat anterior, conform rezultatului testelor, că sensul conectorilor poate avea o natură hibridă, atât conceptuală, cât şi procedurală.

Autorii citaţi au stabilit următoarele clase: I) cuvinte care au un conţinut conceptual, care sunt vericondiţionale şi care participă la condiţiile de adevăr ale propoziţiei în calitate de semne descriptive, adică în calitate de constituenţi ai conţinutului propziţional; II) cuvinte care codifică un conţinut conceptual, fără să fie vericondiţionale, ele fiind constituenţi ai unor explicaturi de nivel înalt (cazul adverbelor de propoziţie ca *sincer, serios, evident* etc.); III) cuvinte cu sens procedural şi nonvericondiţionale, care impun constrângeri procedurale asupra implicaturilor (cazul conectorilor discursivi de tipul lui *aşa că, după toate acestea, în fond* etc.); IV) cuvinte sau elemente lingvistice cu sens procedural dintre care: i) unele dintre ele sunt vericondiţionale impunând condiţii de adevăr asupra explicaturilor propoziţiei (*eu, tu*); ii) altele sunt morfeme gramaticale (de indicativ prezent şi de imperativ) care indică forţa ilocuţionară a enunţului, care sunt nonvericondiţionale şi impun constrângeri asupra explicaturilor de nivel înalt ale propoziţiei; iii) iar altele, sunt o parte din particulele discursive, care sunt tot nonvericondiţionale şi impun constrângeri asupra explicaturilor propoziţiei.

Unde se pot înscrie în cadrul acestei clasificări conjuncţiile circumstanţiale şi conectorii logici prorpiu-zişi despre care însă autorii citaţi nu pomenesc nimic? Având în vedere că jonctivii circumstanţiali, precum *când, din cauză că, cu scopul să* ş.a., şi conectorii logici au caracteristici şi de sens procedural, şi de sens conceptual în proporţii diferite[76], şi au contribuţii distincte la vericondiţionalitatea enunţului, fie

[76] Pentru o mai mare prudenţă, ar trebui ca bateria de teste să fie aplicată fiecărui jonctiv circumstanţial în parte, pe lângă alte observaţii referitoare la uzul lor în limbă, aceasta ca să nu se cadă în plasa unor generalizări pripite.

prin impunerea de condiţii necesare şi suficiente, fie prin impunerea de contrângeri asupra explicaturii enunţului, adică prin impunerea condiţiei de interdependenţă referenţială, ei nu îşi găsesc un loc în această clasificare.

Reinterpretarea noţiunii de *condiţie de interdependenţă referenţială*

În acelaşi articol din 1993, Wilson şi Sperber folosesc un termen tehnic care are pentru noi o importanţă deosebită. Şi anume, în studiul lor, cât şi în alte analize situate în acelaşi cadru al teoriei relevanţei se vorbeşte despre "constrângeri". În teoria logico-semantică a sensului se vorbeşte despre "condiţii". Termenul de constrângere are în teoria relevanţei o aplicabilitate mare şi în general este utilizat în legătură cu *constrângerile care vin din partea contextului* asupra interpretării sensului comunicat. Mai tehnic, constrângerile se exercită în mai multe etape de formare a sensului: a) asupra explicaturilor de bază - care sunt acel sens procedural care participă la vericondiţionalitatea enunţului, care are propriile lui condiţii de adevăr, se afirmă acolo, b) asupra explicaturilor de nivel înalt şi c) asupra implicaturilor enunţului, deci le întâlnim la toate tipurile de sens procedural ale unui mesaj. Noutatea rezidă în faptul că, în acest cadru teoretic, la nivel de sens vericondiţional se poate vorbi atât de *condiţii de vericondiţionalitate*, cât şi de *constrângeri asupra explicaturilor,* spun autorii citaţi, adică de *constrângeri asupra vericondiţionalităţii* spunem noi, prin extensie terminologică. Constrângerile asupra vericondiţionalităţii sunt mai slabe decât condiţiile de vericondiţionalitate. Aportul explicaturilor la adevărul enunţului, pe baza căruia am îndrăznit să facem modificarea termenului, constă în faptul că organizează informaţiile privitoare la momentul enunţării, la spaţiul denotat, la referenţi, cât şi, adăugăm noi, la interdependenţele referenţiale dintre propoziţiile conectate, interdependenţe de tipul cauzalităţii, succesiunii în timp a evenimentelor, scopului unor evenimente etc. De aici decurg două lucruri. În primul rând, este vorba de o reevaluare teoretică a condiţiei de interdependenţă referenţială despre care am vorbit la început şi, în al doilea rând, este vorba de modificarea denumirii ei tehnice din *condiţie de interdependenţă referenţială* în *constrângere*. *Constrângerea de interdependenţă referenţială*, cum o vom numi mai departe, acţionează în modelul teoretic al relevanţei la nivelul explicaturii de bază a enunţului, deci la nivelul formei propoziţionale, iar nu la nivelul formei logice a enunţului. În cadrul unei teorii semantice, ea acţiona la nivelul condiţiilor de adevăr şi am descris-o acolo ca pe o condiţie mai slabă decât condiţiile de adevăr propriu-zise, o condiţie care nu este necesară şi suficientă, ci doar necesară, în virtutea faptului că nu poate exista singură, în afara ccelorlaltor condiţii (cf. (i)-(iii) mai sus).

Mai mult, arătam acolo că ea are nişte "puncte sensibile" atunci când vorbeam despre caracterul ei uneori prea restrictiv în raport cu situaţiile de folosire mai "neglijentă" a limbajului (în care forma lingvistică *Am plecat când s-a înserat.* corespunde unei referenţialităţi de genul 'Am plecat aproximativ în

momentul înserării') sau când arătam incapacitatea ei de a se aplica regulat la toate enunţurile echivalente ca semnificaţie, cum era cazul enunţului construit cu *şi temporal*.

De ce preferăm, în sensul că este mai explicativ şi mai aproape de intuiţiile noastre, să plasăm această constrângere la nivelul explicaturii? În primul rând pentru că ea este o operaţie procedurală care organizează informaţia conceptuală îmbogăţită a enunţului, în urma atribuirii referenţialităţii. Enunţul (1a) (*Am plecat când s-a înserat.*) are ca explicatură de bază, într-un context normal de enunţare:

(9) X a plecat din locul y aproximativ în acelaşi moment în care în locul y s-a înserat.

adică o interpretare a formei lingvistice a enunţului în conformitate cu regula unităţii de timp şi spaţiu. Explicatura este cea care dă flexibilitate acestei reguli. Modalitatea de a indica această interdependenţă referenţială în cadrul semanticii logice a fost prin condiţia: 'P are loc în acelaşi moment în care Q are loc.'. În cadrul teoriei relevanţei, constrângerea de interdependenţă referenţială se identifică cu explicatura de bază a enunţului care poate cunoaşte unele variaţii în funcţie de contextul de enunţare. Într-o situaţie de counicare în care interlocutorul are unele date speciale, în care, să zicem, cunoaşte că locutorul aproximează prost timpul sau că evenimentul s-a petrecut în ziua solstiţiului de vară etc., enunţul *Am plecat când s-a înserat* echivalează cu a spune că a plecat aproape de ora zece noaptea. În acest context particular de enunţare explicatura va fi:

(10) X a plecat din locul y aproximativ pe la ora zece, oră în care în locul y se înserase.

Flexibilitatea pe care am arătat că o are constrângerea de interdependenţă referenţială ţine de faptul că ea se exercită în faza de explicatură a enunţului, iar nu la nivelul formei logice a propoziţiei. De aceea ea ar trebui reformulată corespunzător încât să poată acoperi şi controla un anumit grad admis de variaţie contextuală. Astfel, constrângerea de referenţialitate pentru enunţul (1a) (cf. *Am plecat* (P) *când s-a înserat* (Q)) nu ar mai fi (iii) (cf. *supra*), ci ar fi următoarea:

(11) P are loc *în momentul în care* sau *puţin înainte de*, sau *puţin după ce* Q are loc.[77]

O altă observaţie care vine în convergenţă cu discuţia despre flexibilitatea referenţială de la nivelul constrângerii de referenţialitate este sugerată de calitatea informaţiei propoziţiilor din enunţ. Se ştie că regimul pe care informaţia o are în enunţ este de informaţie veche, presupoziţională sau, altfel spus, informaţie împărtăşită de paricipanţii la actul de comunicare, şi de informaţie nouă, asertată. Observăm că propoziţia Q (*S-a înserat.*) este o informaţie noncontroversabilă, împărtăşită de locutori, iar P reprezintă ceea ce se asertează nou. În alţi termeni, Q este o informaţie care are asigurată adeziunea interlocutorului, iar P este acea informaţie nouă care vizează să obţină adeziunea acestuia. Folosind termenii tehnici din teoriile despre presupoziţie, putem spune că propoziţia Q este backgroundul pentru aserţiunea P. Raportând cele spuse mai sus la constrângerea de interdependenţă referenţială (11), constatăm că oscilaţiile de referenţialitate admise de ea vizează informaţia care se bucură de adeziune, iar nu ceea ce enunţul afirmă nou. Cu alte cuvinte, limbajul admite să folosim mai "neglijent" informaţia împărtăşită, care nu ridică probleme de acceptabilitate, nu informaţia asertată (dacă la nivelul aserţiunii P există un grad de indeterminare, atunci el trebuie lexicalizat sub o formă sau alta, ca de exemplu: *Cred că am plecat.* sau *S-ar putea să fi plecat*, ori alte forme similare).

Rolul conectorului este de a introduce această această constrângere de interdependenţă referenţială, de a asigura relaţionarea corectă a informaţiei conceptuale a enunţului.

Lucrând tot în cadrul teoriei cognitiviste a relevanţei, Jacques Moeschler vine cu o interpretare foarte nuanţată asupra conectorilor, dar şi asupra a aceea ce noi am numit aici constrângere de interdependenţă referenţială.

Mai întâi trebuie să subliniem că el duce mai departe analiza conectorilor, dincolo de zona la care ajunsese D. Blakemore în studiile din *Pragmatic Constraints on Relevance* şi din *Re-visiting procedural meaning:'but' & 'nevertheless'.* Blakemore demonstrează acolo că există conectori discursivi, cum îi numeşte ea, care codifică proceduri şi conectori discursivi care codifică concepte. Moeschler arată că toţi conectorii au o natură hibridă, în care procentul de informaţie procedurală şi cel de informaţie conceptuală conţinute este variabil de la jonctiv la jonctiv. Astfel, conectorul *şi* are o natură semantică prepondrent procedurală, în timp ce *pentru că* are un cuantum mai mare de informaţie conceptuală.

Fără a putea intra în toate detaliile studiului său, menţionăm numai că la Moeschler ceea ce noi am numit constrângere de interdependenţă referenţială este o *reprezentare mentală*. Rolul pe care îl are conectorul este de a opera o astfel de reprezentare mentală. Conectorii pragmatici, *recte* jonctivii sintactici circumstanţiali, care au un sens hibrid, susţine Moeschler, conţin nişte *trăsături direcţionale* care ajută la

[77] În cazul lui (2a) (*Hagi a prins avionul* (P) *pentru că a alergat* (Q).), constrângerea de interdependenţă referenţială s-ar rescrie conform necesităţii de felxibilizare astfel: 'Q este cauza lui P, conform a ceea ce crede locutorul despre contextul lui P'.

formarea reprezentărilor mentale sau, în termenii noştri, care indică ce tip de interdependenţă referenţială trebuie construită. Ceea ce constatăm noi este că reprezentările mentale realizate cu ajutorul conectorilor pot fi sensibile şi la calitatea nouă, neîmpărtăşită sau veche, presupoziţională, a informaţiei enunţului.

Teoria lui Grice şi componentele sensului natural

Maximele conversaţionale

Teoria lui Grice publicată, reluată şi rafinată în studiile "Meaning" (1957), "Utterer's Meaning, Sentence Meaning and Word Meaning" (1968), "Logic and Conversation" (1975), "Further Notes on Logic and Conversation" (1978) şi "Presupposition and Conversational Implicature" (1981) a oferit metode de investigaţie a unor zone care nu puteau fi explicate de teoriile semantice, deoarece reprezentau utilizări ale limbii care nu erau aserţiuni, fenomene semantice care ieşeau din domeniul vericondiţional al sensului. Semantica nu putea decât în mică măsură să explice aspectele nedescriptive ale sensului, or s-a constatat că, odată ce se ia ca unitate de bază enunţul, iar nu propoziţia, mare parte din informaţia acestuia este de natură socială şi expresivă, nu descriptivă (cf. Lyons, 1977, p. 593). Astfel teoria sensului elaborată de Grice a putut fi utilizată în două mari direcţii de studiu ale pragmaticii: în analiza actelor de vorbire şi, mai ales, în analiza implicaţiilor.

Iniţial, în "Logic and Conversation", Grice a vrut să arate că diferenţele de sens dintre conectorii logici **şi, sau, dacă...atunci** şi conectorii limbii naturale omonimi se pot rezolva prin explicarea inferenţelor, a deducţiilor, care apar în enunţurile limbii naturale formate cu aceştia. Tot Grice a făcut afirmaţia, preluată apoi de Gazdar (1975 şi 1979, *Pragmatics: Implicature, Presupposition and Logical Form*), Karttunen, Levinson (1983), Moeschler (1989), Blakemore (1987), ca să cităm numai câţiva dintre aderenţii şi continuatorii teoriei sale, că această clasă a conectorilor este purtătoarea unui tip de implicaţii pragmatice numite ***implicaturi convenţionale***. Grice este autorul termenului de ***implicatură*** (cf. engl. *implicature*), prin care vrea să departajeze implicaţiile logice (semantice), care reprezintă inferenţe ce derivă exclusiv din conţinutul logico-semantic al propoziţiilor, de implicaţiile pragmatice al căror sens este parţial dependent de contextul de comunicare.) Pe parcursul acestei întregi părţi o definiţie generală a conectorilor pragmatici ar putea fi următoarea: conectorii pragmatici sunt o clasă de lexeme, eterogenă din punct de vedere morfologic, lexeme ce fac legătura între un enunţ şi o implicatură a acelui enunţ. După cum se vede, teoria lui Grice stă la baza formării unei tradiţii de cercetare a conectorilor. Acesta este motivul pentru care ea este expusă aici.

Punctul de plecare îl constituie conceptul său mai vechi de **sens al vorbitorului** prin care se caută să se explice performarea actelor de vorbire , dar şi următorul fenomen: atunci când vorbim, dăm de înţeles mai multe lucruri decât literalmente spunem. Prin intermediul propoziţiei x este posibil să comunicăm mai mult decât exprimă lingvistic x prin sensul convenţional al lexemelor care o alcătuiesc. Grice distinge două tipuri de sensuri: *sensul natural*, ca de exemplu fumul care înseamnă foc, norii care înseamnă ploaie şi *sensul non-natural* sau *convenţional* despre care se vorbeşte aici. *Sensul vorbitorului* este un sens implicat, un sens *non-natural.* Aspectul inferenţial al comunicării este ceea ce în mod obişnuit se spune prin

'vorbeşte cu subînţelesuri', 'îmi dă de înţeles', 'una zice şi alta spune' sau, la noi, de-acum celebrul "e scris adânc" al lui Caragiale. Sensul pe care o propoziţie îl implică este sau poate fi diferit de sensul ei compoziţional. Într-o comunicare de tipul:

(1) A:Ce mai face colegul tău de la bancă?

B: Oh, destul de bine. Cred că se împacă cu colegii lui şi n-a ajuns încă la închisoare.

(exemplu adaptat după Grice)

cunoscând situaţia, adică persoana despre care se vorbeşte, cunoscând diferenţa dintre un adevăr plăcut şi un adevăr neplăcut, dintre un adevăr periculos şi un adevăr nepericulos de enunţat, cunoscând anumite reguli după care se desfăşoară conversaţia etc., sensurile transmise indirect ar fi:

>X este o persoană pentru care banii sunt o tentaţie.

>X este,virtual, o persoană neonestă.

Sensurile implicate de enunţul lui B nu fac parte din conţinutul vericondiţional al lui (1). Acest concept indică totodată una din deosebirile mari dintre pragmatică şi semantică, de fapt complementaritatea disciplinelor: semantica se ocupă de sensul propoziţiei, iar pragmatica de sensul vorbitorului, cu alte cuvinte de sensul pe care îl capătă propoziţia când este enunţată de un vorbitor într-o anumită situaţie de comunicare. Semantica caută să răspundă la întrebarea 'ce sens are x?', iar pragmatica la întrebarea ' ce vrea vorbitorul E să spună prin x?'. Se face astfel distincţia între sensul lingvistic al unei propoziţii, numit şi sens convenţional, şi sensul intenţionat de emitentul acelei propoziţii, numit şi ***sens implicatural***, mai pecis, ***sensul vorbitorului***. Sensul propoziţional este conţinutul semantic pe baza căruia se stabilesc condiţiile de adevăr ale propoziţiei, iar sensul intenţionat al vorbitorului este un sens non-vericondiţional.

Sensul intenţionat al vorbitorului este ***intenţia comunicativă*** a acestuia *recunoscută* de interlocutor. Faptul că vorbitorul comunică mai mult decât transmite prin codul lingvistic utilizat este justificat de intenţia emitentului de a face într-adevăr acest lucru, intenţie care la rândul ei trebuie recunoscută de către auditor. Intenţia, concept psihologic, este un tip de comportament teleologic (direcţionat către atingerea unei ţinte), iar comunicarea în limba naturală este dominată de intenţii, este ceea ce vorbitorul spune printr-un enunţ orientat către un anumit tip de auditor într-o ocazie particulară (cf. Strawson, *apud* Chiţoran, Cornilescu, 1985, p. 10). Prin urmare, abordarea griceeană vrea să explice sensul

propoziţiei în termenii sensului vorbitorului şi să explice sensul vorbitorului în termeni de intenţii, cu menţiunea că prin sensul propoziţiei nu se înţelege numai sensul compoziţional, ci şi sensul ei deictic-contextual şi cel inferenţial, subcalsificabil în cele şapte tipuri de inferenţe enumerate de Levinson (v. *supra* ***Falsul polisemantism al conectorilor naturali***). Definiţia pe care Grice o dă sensului non-natural este următoarea (în care E este enunţiatorul şi A este auditorul):

(2) E non-natural dă de înţeles ceva prin intermediul unui enunţ x ddacă E:

(i) intenţionează prin enunţarea lui x să producă o anumită reacţie-răspuns (= r) interlocutorului A şi

(ii) intenţionează ca A să recunoască intenţia (i) a lui E şi

(iii) intenţionează ca recunoaşterea lui A a intenţiei (i) a lui E să fie cauza reacţiei-răspuns r pe care o are A.

Problema care s-a discutat mult în legătură cu intenţia vorbitorului care stă la baza sensului implicat de o comunicare a fost de a determina natura ei. Intenţia comunicativă are o natură **reflexivă** , este o R-intenţie, care, în cadrul comunicării, stabileşte de la bun început un grad minimal de cunoaştere comună, împărtăşită de ambii participanţi. În analiza lui Blakemore (1987) a teoriei lui Grice, intenţia vorbitorului este interpretată ca făcând parte din cunoaşterea comună sau, cu un alt termen care se foloseşte cu predilecţie, cunoaşterea împărtăşită, iar natura reflexivă a acestei intenţii este interpretată ca o natură de un tip regresiv infinit. Glosarea acestei cunoaşteri mutuale este aceea de "knowledge known to be shared and known to be known to be shared a.s.o.". (cunoaştere cunoscută a fi împărtăşită şi cunoscută a fi cunoscută ca împărtăşită ş.a.m.d.) *ad infinitum* (Blakemore, 1987). Prin urmare intenţia vorbitorului este la baza unei cunoaşteri comune şi infinit regresive.

Intenţia reflexivă a vorbitorului este rădăcina cunoaşterii mutuale, rădăcină unică ale cărei ramificaţii leagă participanţii unul de altul în actul de comunicare, chiar în absenţa oricăror altor cunoştinţe, mai complexe, mai laborioase şi reciproc împărtăşite. Această intenţie a locutorului există şi în cazuri atipice de comunicare, ca de exemplu în cazul comunicării dintre cineva şi un interlocutor imaginar sau dintre un om şi câinele său. Este un dat al comunicării de a institui acesastă minimală şi mutuală recunoaştere a **intenţiei comunicative a vorbitorului**. Ea garantează că cei doi participanţi la comunicare pot la un moment dat să beneficieze de un cuantum de cunoştinţe mutuale care să asigure contextul de interpretare a unui enunţ. Interpretarea lui Blakemore (1987) şi a altor postgriceeni duce mai departe

conceptul griceean de intenţie a vorbitorului spre cel de *cunoaştere reciprocă*, de set de asumpţiuni şi de credinţe comune, ceea ce personalizează mai mult entităţile emitent şi interlocutor presupunând un grad similar de experienţă şi de cunoaştere factuală (cf. Blakemore, 1987, p.10).

Cuvintele limbii naturale au în genere o semantică stabilă şi unitară. Sensul unei propoziţii reprezintă suma înţelesurilor componentelor lexicale individuale. Ele sunt cele care dau conţinutul cognitiv logic necesar pentru a specifica condiţiile de adevăr ale propoziţiei. Pe lângă componenta compoziţională a sensului mai există o serie de sensuri instabile, dependente de context, adeseori numite sensuri pragmatice, care nu sunt codificate de enunţ. Inferenţele fac parte din această zonă pragmatică a sensului limbii naturale. Ele reprezintă un sens care însoţeşte sensul lingvistic, nefiind vizibil dependente de acesta. Sensurile transmise indirect, cum sunt cele din enunţul (1), sunt considerate de Grice ca fiind *implicata* acelui enunţ. Ele sunt inferenţe despre care se intenţionează a fi recunoscute ca intenţionate. El numeşte acest sens intenţionat şi indirect ***implicaturi***. Un enunţ poate produce un număr oarecare de inferenţe, dintre care nu toate sunt implicaturi, ci numai acelea recunoscute ca fiind sensuri intenţionate de vorbitor. Prin urmare implicaturile sunt inferenţe pragmatice intenţionate. Explicarea, calcularea sau derivarea lor se face prin raportarea la ***principiul cooperării conversaţionale*** şi la ***maximele conversaţionale***, unele universale, iar altele parţial universale.

Maximele au în comunicare un rol similar constrângerilor gramaticale. Ele îl orientează pe alocutor în interpretarea inferenţelor comunicării, iar pe emiţător îl influenţează în organizezarea comunicării, astfel încât aceasta să se împlinească cu succes, să-şi atingă scopul urmărit.

Principiul comunicării este, după toate probabilităţile, un principiu universal. Nu poate exista comunicare reuşită în absenţa lui, indiferent de limba şi cultura în care schimbul conversaţional are loc. Refuzul respectării acestui principiu - bineînţeles că este vorba de conversaţii duse între persoane raţionale, iar nu de comunicări (aparente) între persoane cu deficienţe mentale - duce la întreruperea conversaţiei, la dezacorduri, la conflicte. Principiul cooperării conversaţionale supradetermină maximele şi garantează coerenţa şi unitatea lor.

Maximele griceene sunt următoarele: ***Maxima Cantităţii,*** care se referă la cantitatea de informaţie necesară schimbului curent de replici, ***Maxima Calităţii***, care se referă la dezideratul de a comunica informaţii adevărate, ***Maxima Relaţiei*** sau a ***Relevanţei***, care stipulează necesitatea de a fi relevant în comunicare, şi ***Maxima Modului*** sau a ***Manierei***, ale cărei cerinţe sunt de a fi clar, neambiguu, concis şi ordonat.

Iniţial, Grice a stipulat universalitatea maximelor bazându-se pe faptul că ele rezultă dintr-o cooperare raţională între cei doi parteneri. Dacă nu ar exista principiul comunicării, aplicabilitatea maximelor nu ar mai fi limitată doar la comunicarea interpersonală, ci s-ar extinde şi la alte activităţi umane. Deoarece ele derivă din comportamentul raţional al fiinţei umane, în absenţa principiului cooperăii conversaţionale, ele ar fi aplicabile la toate schimburile interumane cooperante, cum ar fi reparatul în doi al unei maşini (în care succesiunea operaţiilor, cerutul pieselor, scopul avut în vedere de cei doi agenţi etc.

presupun o mare parte din maximele griceene) (cf. Levinson, *op. cit.*, p.111) sau în activitatea de organizare a muncii într-o instituţie. Mai apoi s-a văzut că universalitatea maximelor este parţială. Pot exista comunităţi lingvistice în care submaxima "Fii scurt." să nu funcţioneze, mai mult, să fie considerată ca un semn de impoliteţe sau pot fi evenimente comunicaţionale, cum este uneori discursul politic, în care maximele "Evită ambiguitatea.", ori "Nu spune ceva despre care crezi că este fals." să fie programatic încălcate. Există, de asemenea, unele tipuri de discuţii care se poartă "în silă" cum se spune, în care o atitudine noncooperantă este făţişă şi este împinsă atât de departe încât conversaţia abia dacă are loc. Se păstrează un minimum de cooperare, atât cât să nu se întrerupă succesiunea replicilor:

(3) A: De multe ori?

B: Nu de multe ori.

A: Atunci, de câteva ori?

B: Da, de puţine ori.

(exemplu preluat de la Levinson, 1983, p. 138)

În malgaşă, se pare că maxima cantităţii nu funcţionează. Vorbitorii malgaşei îşi construiesc sistematic schimburile conversaţionale neinformativ. Dacă sunt, de pildă, întrebaţi unde este cineva, replica obişnuită pe care o dau conţine o disjuncţie, chiar dacă vorbitorul ştie prea bine răspunsul şi totodată se cunoaşte despre el că îl ştie, astfel încât, după standardele noastre, să nu fi fost nevoie de o formulare-răspuns disjunctivă. De asemenea, se preferă construcţiile sintactice fără complementul de agent pentru a ascunde identitatea autorului acţiunii sau se folosesc pronumele nehotărâte şi articolul nehotărât chiar atunci când discursul se referă la rude apropiate. Studiile postgriceene fac unele precizări în această direcţie: principiile conversaţionale au o cvasiuniversalitate, universal este numai principiul cooperării, iar maximele sunt "rational and reasonable" ("raţionale şi rezonabile") (cf. Gazdar, 1975, p. 23).

Maximele sunt legi după care se desfăşoară comunicarea şi, ca orice legi, trebuie să fie respectate, dar se pot şi încălca. Maximele conversaţionale au în vedere în primul rând schimbul eficient de informaţie.

Grice a împrumutat termenul de maximă din opera lui Kant, *Critica raţiunii pure,* iar gruparea lor în cele patru categorii (cantitate, calitate, relaţie şi manieră) este o adaptare sau poate o "parodie", sugerează Martinich, la standardele raţiunii pure. Oricum, această organizare a lor se face şi din motive mnemotehnice (Martinich, 1984, p. 21). Ulterior, în alte studii, numărul lor a oscilat, fie a fost extins, fie a fost limitat.

Maximele care se grupează în jurul comunicării, alcătuiesc un "portret" teoretic ideal al acesteia. Nu întotdeauna comunicările sunt însă perfecte, în sensul că nu toate dezideratele griceene sunt respectate de fiecare dată. Grice însuşi atrage atenţia că importanţa maximelor e mai mare în procesul de receptare decât în cel de emitere a enunţurilor (cf. Ionescu Ruxăndoiu, 1991, p. 17). (Receptorul întotdeauna raportează enunţul la aceste idealuri comunicative în funcţie de care stabileşte gradul de conformitate al comunicării şi îşi explică eventualele distanţări de la aceste deziderate implicite.)

În concluzie, numărul maximelor şi al submaximelor variază, la fel şi formulările lor. Ele acceptă amendamente sau îmbogăţiri, reformulări sau nuanţări (cf. Martinich, 1984). Toate aceste variaţii sunt dovada caracterului lor empiric şi istoric, istoric în sensul de dependent de diferite mentalităţi şi mode culturale. Ele caută să facă faţă potenţialului comunicativ al limbii manifestat prin diverse forme lingvistice, prin diverse acte ilocuţionare, prin diverse tipuri de texte, genuri şi stiluri literare. *Ele sunt fundalul interpretativ al inferenţelor pragmatice,* al sensului nonconvenţional. Importanţa inferenţelor, adeseori numite "subînţelesuri", care se pot extrage din uzul limbii şi al tropilor este un fapt care a justificat eforturile de clasificare şi de descriere a sensurilor depuse de retoricieni, poeticieni, lingvişti, de la Aristotel încoace. Pragmatica are, prin mecanismul inferenţial pe care îl descrie, o putere explicativă mare în această direcţie, aşa cum clasificările clasice ale figurilor de stil au o putere descriptivă de necontestat. Cu toate acestea, pragmatica recunoaşte că o analiză completă a 'forţei comunicative' a unei limbi naturale nu poate fi limitată la un set de principii (prin aceasta înţeleg şi maximele) privitoare la uzul limbii. Levinson formulează intuiţia comună că însuşi potenţialul comunicativ al limbii standard nu este întotdeauna predictibil şi reductibil la cele patru maxime griceene. Se arată că oricând este posibil ca în utilizarea limbii să apară convenţii noi.

Maximele au un caracter empiric şi maleabil - am văzut că formularea lor se poate modifica, îmbunătăţi, îmbogăţi, iar numărul lor nu este fix. Nici una din maximele introduse sau din reformulările care s-au făcut nu contrazice în esenţă maximele stabilite de Grice. Singura excepţie este maxima politeţii, introdusă de Leech (1980), care poate contrazice toate cele patru maxime griceene. Utilizarea limbii în vederea satisfacerii acestei maxime poate să încalce convenţia informativităţii, adevărului, relevanţei, clarităţii, neambiguităţii, conciziei şi ordinii.

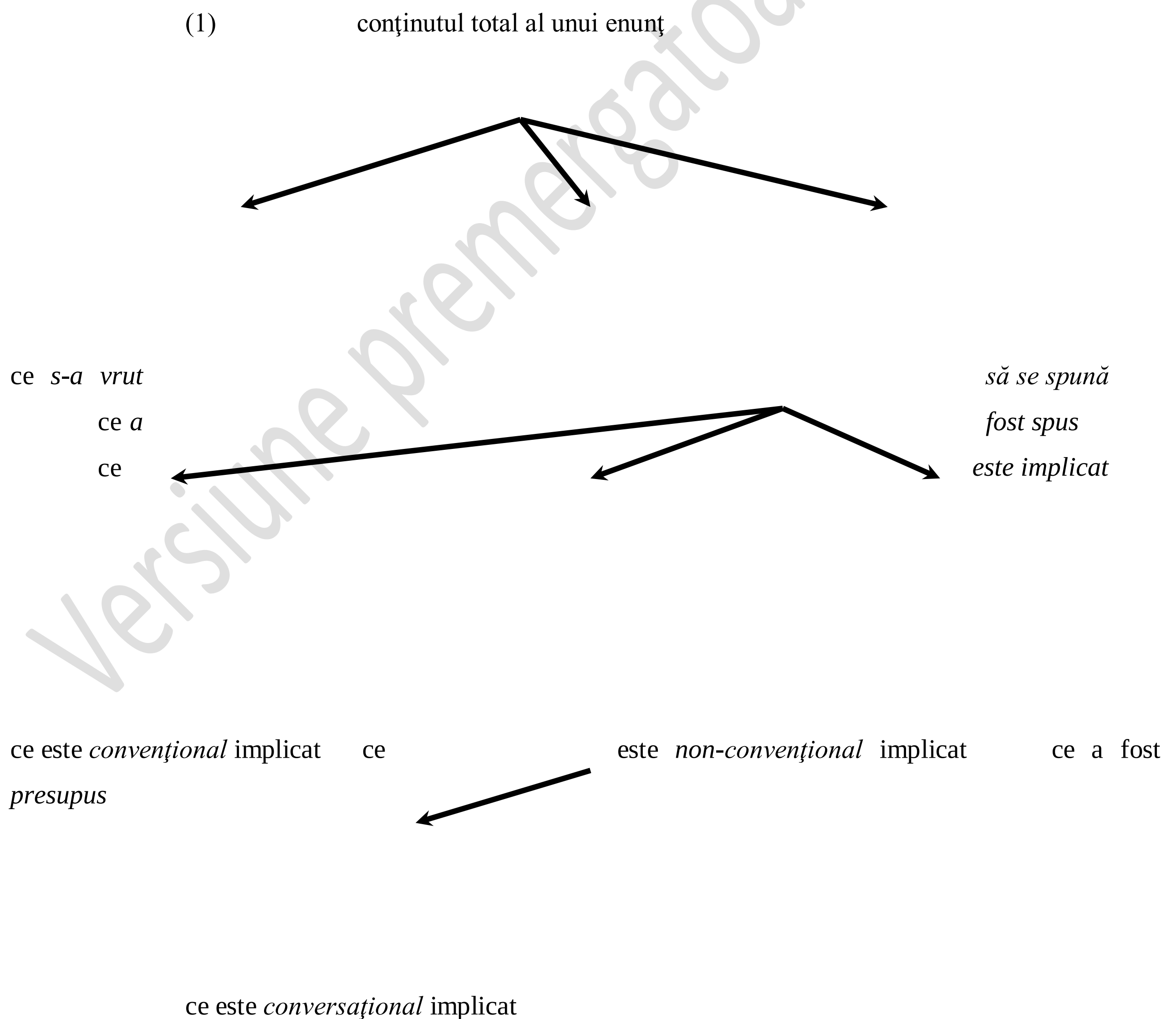
Descrierea implicaturilor

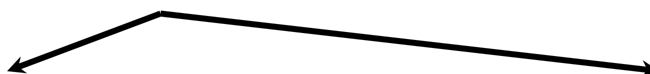
Implicaturile sunt sensuri care nu modifică valoarea de adevăr a propoziţiei care le activează în momentul în care este receptată şi interpretată. Aceste inferenţe nu fac parte din conţinutul propoziţional *explicit* al enunţului, deşi unele dintre ele se situează la nivelul explicaturilor enunţului, deci la nivelul formei propoziţionale îmbogăţite, şi nu modifică valoarea de adevăr a propoziţiei. Sensul enunţului raportat pe fundalul maximelor generează inferenţe care nu pot fi justificate exclusiv prin conţinutul semantic al

enunţului. Există inferenţe care rezultă din respectarea maximelor şi există inferenţe care rezultă din încălcarea unora şi supralicitarea altora dintre ele. Trei atitudini sunt posibile faţă de maxime: *încălcarea maximei*, ca de exemplu performarea unor aserţiuni neadevărate, caz în care emitentul e pasibil de a fi acuzat de înşelăciune, *respingerea maximelor şi a principiului de cooperare*, situaţie în care vorbitorul refuză să mai continue comunicarea (ex.: *Nu mai vorbesc cu tine, nu pot să-ţi spun mai mult, nu pot să-ţi spun că e secret* etc.) şi *supralicitarea* unei maxime în detrimentul alteia.

Sensul implicat este de mai multe tipuri, în funcţie de modul în care el se obţine, în funcţie de faptul că la origine poate avea o supralicitare a unei maxime sau respectarea unei maxime. S. Levinson vorbeşte de un principiu general pragmatic: pentru fiecare tip de constrângere impusă uzului limbii care este mutual acceptată de participanţi există un set de inferenţe potenţiale corespunzătoare, rezultate din respectarea sau încălcarea de către vorbitor a acelei constrângeri (1983, p. 131).

Grice face o schemă rezumativă a conţinutului total al unui enunţ, în care fiecare ramură face obiectul unei direcţii de cerecetare aparte din domeniul pragmaticii sau din domeniul vecin, al semanticii:

implicaturi conversaţionale *particularizate* implicaturi conversaţionale *generalizate*

Schema reprezintă natura hibridă a sensului. Schema face o distincţie şi conţine o clasificare. Face distincţia între ceea ce vorbitorul a spus, a asertat, într-o anumită ocazie, în genere sensul propoziţional, şi ceea ce a implicat, sensul nonnatural, şi conţine clasificarea implicaturilor. Sensul pragmatic implicat este de mai multe feluri: unul *convenţional*, tributar aspectului lingvistic convenţional al enunţului, unul *presupoziţional*, de asemenea dependent de structura de suprafaţă a enunţului, şi unul *conversaţional*, nedependent de forma lingvistică a enunţului şi nici în mod obligatoriu de forma lui logică. Sensul implicat convenţional este reprezentat de ***implicaturile convenţionale*** (în schemă de ramura lui "ceea ce este convenţional implicat"), iar sensul implicat conversaţional este conţinut de ***implicaturile conversaţionale standard*** sau ***generalizate*** şi de ***implicaturile conversaţionale particularizate***. Sensul implicat presupoziţional se realizează prin ***presupoziţiile*** propoziţiei. Prin urmare, sensul total al unei comunicări lingvistice este alcătuit din *componenta compoziţională a sensului, i.e. aserţiunea* (în schemă - ramura lui "ce a fost spus", unde folosirea timpului trecut nu este întâmplătoare, marcând faptul că sensul asertat este un sens compoziţional, global, rezultat din prelucrarea succesivă a sensului fiecărui component, sens care poate depozitat în memorie), *componenta presupoziţională* (în schemă - ramura lui "ceea ce a fost presupus"; din nou timpul trecut arată consistenţa analizei lui Grice, sensul presupoziţional fiind extras din sensul compoziţional, fiind un sens dat, inerent propoziţiei) şi *componenta pragmatică* sau *conversaţională a sensului*, reprezentată de cele trei clase mari de implicaturi. De remarcat, de asemenea, că ramurile care duc la implicaturi au verbul la timpul prezent. Ce se poate specula din această alternanţă a timpului verbal, în schemă, între prezent şi trecut, este faptul că sensul pragmatic este un sens dependent de contextul enunţării, variabil, adeseori greu traductibil şi irecuperabil (redat în schemă prin verbe la timpul prezent), în timp ce componenta semantică a sensului este depozitabilă□ în memorie, stabilă, traductibilă, recuperabilă o vreme din textul-obiect sau din memoria acestuia. Acesta nu este şi cazul implicaturilor ce însoţesc un enunţ, care reprezintă sensul neexprimat lingvistic şi care ar putea fi recuperabile numai din rememorarea (parţială) a textului împreună cu contextul în care a fost enunţat. Schema lui Grice este o repezentare ideală, ca orice schemă, a multiplelor faţete ale sensului din limba naturală. Spunem acest lucru deoarece, în realitate, hotarele dintre implicaturi se vor eroda, mai mult, distanţa dintre implicaturile convenţionale şi presupoziţii se va anula în urma evoluţiei cercetării celor două tipuri de inferenţe (cf. *supra* ***Sensuri înrudite după adevăr: implicaţiile logice şi presupoziţiile***).

Ce importanţă are acest lucru pentru studiul conectorilor pragmatici? Indicaţiile procedurale ale conectorilor fac legături între toate aceste aspecte de sens care coexistă, amalgamate în enunţul comunicat.

Implicaturile convenţionale

Implicaturile se deosebesc unele de altele prin modul în care se raportează la maxime, după cum se calculează şi prin proprietăţile pe care le au. Grice arată că derivarea implicaturilor convenţionale nu este dependentă de maximele conversaţionale. ***Implicaturile convenţionale*** sunt inferenţe determinate de anumite lexeme particulare, ca de exemplu *totuşi, de asemenea, prin urmare, doar* etc. sau de anumite construcţii sintactice. Ele se deosebesc de toate celelalte implicaturi prin faptul că nu sunt derivate prin raportare la principii pragmatice. Ele sunt ataşate prin convenţia limbii de anumite lexeme, expresii şi construcţii, care pot fi numite şi purtători de implicaturi. Unul dintre exemplele, de-acum clasice, de enunţ cu implicatură convenţională este cel al lui Grice de mai jos:

(1) a. El e englez, prin urmare este viteaz.

b. >Vitejia lui se datoreşte originii sale engleze.

c. El este englez şi este viteaz.

Inferenţa (1b) se datorează locuţiunii conjuncţionale *prin urmare* care introduce în interpretarea propoziţiei (1a) ideea că originea engleză este cauza vitejiei persoanei despre care se vorbeşte. Conectorul pragmatic *prin urmare* nu modifică condiţiile de adevăr ale propoziţiei. Enunţul (1a) are aceleaşi condiţii de adevăr ca şi enunţul (1c), dar (1c) nu are implicatura convenţională (1b).

Implicaturile convenţionale nu au rol în determinarea condiţiilor de adevăr, conectorul *prin urmare* este echivalent cu operatorul logico-semantic *şi* sau poate chiar fi omis din enunţ fără pierderi semantice. El declanşează un anumit sens implicit care nu este determinat prin raportare la maximele conversaţionale ale lui Grice. Singurul element răspunzător de sensul implicit (1b) este acest lexem sau, cu alte cuvinte, implicatura (1b) este "idiomatic determinată" (Chiţoran, Cornilescu, 1985, p.89). Într-un enunţ de tipul:

(2) A: Trebuie s-ao las să plece.

B: *Cu alte cuvinte,* o concediezi

(exemplu preluat de la Tanaka, p. 370)

expresia *cu alte cuvinte* introduce un sens implicatural care se formează cu ajutorul unor asumpţiuni comune interlocutorilor (se cunoaşte referentul, poziţia socială a lui A etc.). Implicatura convenţională declanşată de conectorul *cu alte cuvinte* este aceea că aserţiunea 'x o concediază pe y' are valoare de

concluzie implicată. Concluzia implicată este totodată şi o sursă de informaţie nouă. Implicatura convenţională este un sens care se clădeşte pe valoarea semantică inerentă a conectorului, aici de element semantic rezumativ. Ea impune o anumită structurare a informaţiei dialogului şi îngustează gama de interpretări posibile pe care le-ar avea enunţul lui A. De aceea se şi spune că implicaturile convenţionale nu au un sens vericondiţional, dar au un sens procedural (Tanaka, p. 372).

Mai târziu, Levinson (1983) va vorbi despre inferenţele independente de context, din rândul cărora fac parte şi implicaturile convenţionale. Inferenţele independente contextual atârnă de sensul cuvintelor enunţului. Ele sunt, din punctul de vedere al lui Levinson, nişte inferenţe inductive. Se va vedea mai apoi că prin felul cum este considerată natura acestor inferenţe - ca deductive sau inductive.

Tradiţia de cercetare pragmatică a conectorilor naturali pare să pornească din acest loc. După cum s-a văzut însă din capitolul anterior, conectorii naturali sunt declanşatori de presupoziţii. Ambele tipuri de inferenţe sunt aspecte ale sensului care nu contribuie la stabilirea valorii de adevăr a propoziţiilor, dar care fundamentează înţelesul propoziţiei, care indică asumpţiunile de bază luate ca adevărate şi pe care se clădeşte interpretarea particulară a propoziţiei.

Implicaturile convenţionale standard şi implicaturile conversaţionale particularizate

Implicaturile conversaţionale standard şi cele conversaţionale particularizate sunt aspecte non-vericondiţionale ale sensului ca şi implicaturile convenţionale, numai că derivarea lor este dependentă de principiile conversaţionale. Implicaturile conversaţionale standard rezultă din *respectarea* maximelor, în timp ce implicaturile conversaţionale particularizate apar tocmai ca urmare a *supralicitării* uneia sau mai multor maxime. Levinson precizează că implicaturile conversaţionale standard *amplifică* conţinutul comunicat într-un mod limitat şi controlabil, deoarece se pleacă de la asumpţiunea că vorbitorul *respectă* maximele conversaţionale, de fapt respectă în primul rând una dintre ele şi nu le încalcă evident pe celelalte, după cum se poate vedea din exemplele de mai jos.

Implicaturi conversaţionale standard derivate din Maxima Calităţii. Maxima Calităţii este convenţia pragmatică care se aplică în primul rând aserţiunilor. Un enunţ de tipul:

(1) Vasile are cinci băieţi.

are ca implicatură standard

(2) *Cred* că Vasile are cinci băieţi şi *am dovezile adecvate* pentru a demonstra acest lucru.

Maxima Calităţii impune constrângerea că, dacă cineva asertează p, trebuie să cunoască şi să creadă că p. Implicaţiile logico-filozofice ale acestei extensii a maximei calităţii sunt următoarele: adevărul unui enunţ (iar nu al unei propoziţii), este un caz special al sincerităţii cu care a fost performat acel enunţ. Glosarea implicaturii enunţului (1) s-a făcut cu performativele de aserţiune *cred şi ştiu (am dovezile necesare)*, care semnalizează condiţia (standard) a sincerităţii.

Implicaturi conversaţionale standard derivate din Maxima Cantităţii. În alt context de comunicare, de exemplu locutorii se contrazic asupra numărului copiilor lui Vasile, enunţul (1), conform Maximei Cantităţii care reprezintă filosofia lui "Spune atât cât este necesar.", are implicatura:

(3) >Vasile are *numai (doar, nu mai mult de, exact*) cinci băieţi.

sau enunţul (4a) are implicatura (4b)

(4) a. Steagul este alb.

b. > Steagul *nu* are *alte* culori, este *pe de-a-ntregul* alb, este *în întregime* alb, steagul *nu* este *altfel*.

Implicaturile standard ale cantităţii se glosează cu ajutorul adverbelor de aproximare *numai, doar, exact, nu mai mult/puţin de, nu (...) altfel, nu alţi* sau *alte, pe de-a-ntregul, tot* prin care se circumscrie cât mai precis referenţialitatea enunţului. Glosarea acestor implicaturi nu este extrem de fluctuantă şi nu se poate reda decât cu expresii din *clasa lexemelor de aproximare* cât mai exactă, care sunt, de fapt, cuvinte-cheie pentru explicitarea sensului. Adverbele de aproximare au un sens procedural şi funcţionează ca marcatori ai discursului care înscriu sensul lingvistic într-o formă explicitată. În concepţia postgriceeană asupra inferenţelorm (4b) este explicatura lui (4a). Prin urmare, aceste expresii cu valoare infernţială standard funcţionează ca nişte operatori care conectează enunţul la implicatura sa. Ele sunt *elemente discursive* care *leagă enunţul de implicatura lui*, constituind cuvintele-cheie de glosare a acesteia. Singura diferenţă

structurală între marcatorii dsicursivi de aproximare din exemplul (4b) şi conectorul pragmatic *prin urmare* din exemplul (1) (v. *supra* ***Implicaturile convenţionale***) este aceea că *prin urmare* se afla acolo în structura de suprafaţă a enunţului, în timp ce lexemele de aproximare funcţionează în structura inferenţială a uteranţei. La acestă deosebire se mai adaugă diferenţele de calculare a sensului implicat, prin intervenţia, respectiv nonintervenţia maximelor. Dacă enunţul aceşti apoximatori asertaţi la nivelul conţinutului propoziţional, ca în

(5) Vasile are *doar* cinci băieţi.

atunci comunicarea îşi conţine asertată propria sa implicatură standard a cantităţii. Necesităţi comunicative l-au determinat pe locutor să opteze pentru această variantă. Între (1) şi (5) raportul semantic este de echivalenţă, conţinuturile propoziţionale sunt aceleaşi. Singura deosebire este de natură stilistică, în sensul că (5) tinde să fie o aserţiune mai tare decât (1). Aserţiunea "mai tare" (5) poate să îşi dezvolte orientări argumentative diferite de (1) datorită marcatorului discursiv *doar* atunci când comunicarea este situată în context, făcând parte dintr-o anumită înlănţuire discursivă: 'Nu are mai mulţi băieţi aşa cum se zvonea.', 'Are puţin băieţi în comparaţie cu consătenii lui.', ironic 'Are foarte mulţi băieţi, vai de capul lui!' ş.a.

Acest gen de propoziţii cu *doar* sau sinonimele lui urmate de un numeral sunt frecvente în limbajul matematic, ca de pildă *număr care se împarte numai la trei, număr prim care se împarte numai cu 1 şi cu el însuşi*, sau în alte limbaje ştiinţifice (*atunci şi numai atunci când...*) în care tendinţa este să se reducă cât mai mult implicitul în favoarea explicitului, cu alte cuvinte, conform terminologiei griceene, să se elimine pe cât posibil latura neexprimată a propoziţiilor prin aducerea în structura de suprafaţă, *i. e.* prin asertarea unui conţinut, care altfel ar fi putut fi implicitat, şi prin înlăturarea unor eventuale ambiguităţi.

Implicaturi conversaţionale standard derivate din maxima relevanţei. Exemple:

(6) a. Dă-mi sarea!

b. > Dă-mi acum sarea!

(7) a. A: Poţi să-mi spui cât este ceasul?

B: Păi lăptarul tocmai a trecut.

b. >Venirea lăptarului indică aproximativ timpul.

(exemple preluate de la Levinson, 1983)

(Trebuie menţionat că uneori, pentru uşurarea lecturii, se preferă descrierea implicaturii (cf. (7b)) în locul glosării ei. O glosare a implicaturii în ultimul exemplu ar fi o propoziţie de genul 'E aproape opt.' sau 'E aproape ora zece.' etc., ceea ce ar fi mai puţin transparent pentru discuţia teoretică de aici.)

Implicaturi conversaţionale standard derivate din maxima manierei. Exemple:

(8) a. M-am dus la magazin şi am cumpărat o sticlă de vin.

b. >M-am dus la magazin ca să cumpăr o sticlă de vin.

c. >Intâi am intrat în magazin şi apoi am cumpărat vinul.

Cu ajutorul acestei maxime, dintre ale cărei submaxime una este aceea de a fi ordonat în expunere, se explică, susţine Grice, sensul pragmatic de 'şi apoi' sau de *şi* cu valoare cauzală care însoţeşte conţinutul semantic al conjuncţiei.

Din nou se pune aceeaşi problemă ca la exemplul (5). Ce se întâmplă dacă în loc de fraza (8) am avea un enunţ în care sensurile implicate standard de conjunţia *şi* sunt transmise explicit ca în:

(23') M-am dus la magazin ca să cumpăr o sticlă de vin. Intâi am intrat şi apoi am cumpărat vinul.

(9) este un enunţ care îşi asertează implicaturile standard. Care este urmarea acestui fapt? Implicaturile standard asertate mai rămân implicaturi sau devin o parte componentă din aserţiune? În concepţia postgriceeană, implicaturile standard fac parte din dezambiguizarea enunţului, mai exact ele aparţin explicaturilor de ordin înalt. Cu alte cuvinte, ele fac parte din conţinutul asertat fie explicit şi exhaustiv, ca la (9), fie asertat implicit, şi spunem aceasta în ciuda caracterului oarecum contradictoriu al sintagmei. Implicaturile asertate devin parte componentă din aserţiune, dar nu şi parte indispensabilă aserţiunii. Ele pot fi oricând omise, fără ca informaţia lor să se piardă, deoarece omisiunea reprezintă transferarea lor în structura inferenţială, mai nou, la nivel de explicaturi, de formă propoziţională a enunţlui, oricând

activabilă explicit dacă contextul conversaţional o reclamă. Enunţul (9) este un enunţ mult mai explicit decât (8). Pe de altă parte el este mai puţin economicos. Pare a fi o explicaţie, o descriere tehnică, dacă n-ar avea acest subiect domestic şi banal. El respectă subconvenţia conversaţională 'Fii ordonat.', dar nu o respectă pe aceea care cere să fii scurt sau cât mai scurt. De aceea, într-un context comunicaţional obişnuit, varianta (9), mai explicită dar mai lungă a lui (8), poate fi respinsă cu o intervenţie din partea locutorului de tipul 'Spune mai repede ce-ai de spus.'. Dacă situaţia de comunicare este alta, în care emitentul vrea să-şi dovedească statutul său de fiinţă raţională (într-un mod ironic şi mai sec), (9) este acceptat numai dacă interlocutorul găseşte motivul pentru care emitentul a preferat între două propoziţii sinonime propoziţia mai lungă (şi mai plictisitoare). În acest caz, inferenţa nu mai aparţine clasei implicaturilor standard, ci clasei implicaturilor particularizate, deoarce survine în urma încălcării maximei cantităţii cu scopul de a supralicita maxima relevanţei şi unele submaxime ale manierei într-o situaţie de comunicare specială (v. *infra* ***Implicaturile conversaţionale particularizate***). Astfel, enunţul (9) îşi pierde implicaturile standard ale manierei, dar capătă, am arătat în ce condiţii, nişte inferenţe pragmatice speciale, particulare (*i.e.* implicaturi conversaţionale particularizate).

O altă particularitate a lui (9), reflex al caracterului neinferenţial al acesteia în condiţii comunicaţionale obişnuite, este faptul că are mai multe mijloace lingvistice de realizare a coeziunii comparativ cu (8), şi anume corelativele adverbiale deictice *întâi - apoi*, alternanţa dintre articolul nehotărât şi articolul hotărât în determinarea aceleiaşi sintagme nominale parţial repetate *sticlă de vin*, şi *vin*. Prin urmare, primul exemplu este o comunicare închegată, de sine stătătoare, datorită conectorului pragmatic *şi* care declanşează implicaturile standard (8b-c). Implicaturile contribuie la unitatea acestui enunţ. Al doilea exemplu este unitar datorită mijloacelor de coeziune textuală pe care le foloseşte, între care s-ar putea include şi *asertarea* inferenţelor standard. Extrapolând, se poate spune că aceste diferenţe separă limbajul colocvial de limbajul tehnic şi de cel ştiinţific.

Conform teoriei implicaturilor lui Grice, o parte dintre sensurile, care mai înainte au fost numite cu termenul de *valori conversaţionale* ale conectorului ***şi*** *asimetric* (v. *supra* ***Aspecte ale analizei semantice a conectorilor naturali***) sunt *implicaturi conversaţionale standard*. Astfel, într-un enunţ ca cel dat anterior ca exemplu în capitolul la care s-a făcut puţin mai înainte trimitere, *M-am dus la bibliotecă şi am verificat citatele*, sensul standard de *şi acolo* apare la nivel de explicatură de ordin înalt. Enunţul arată că s-au respectat toate comandamentele conversaţionale stipulate de maxime - de 'a fi ordonat', de 'a fi concis', de 'a se alcătui contribuţia conversaţională atât de informativă pe cât o impun necesităţile comunicării' etc. În cazul în care ar emitentul fi vrut să transmită informaţia că nu la bibliotecă a verificat citatele, ci în altă parte, s-ar fi făcut vinovat de a fi suprimat din comunicare o informaţie relevantă sau şi-ar fi construit altfel intervenţia. În enunţul *Am luat un diazepam şi am adormit.*, sensul de *şi apoi* al conectorului, este conform teoriei griceene o implicatură standard a relaţiei sau a manierei. Sensurile conversaţionale de finalitate şi de cauzalitate de la nivelul acestor enunţuri sunt date de *constrângerea de interdependenţă referenţială* conform indicaţiilor căreia interlocutorul îşi formează o reprezentare mentală standard (v. *supra* ***Consideraţii despre sensul conceptual şi sensul procedural al conectorilor***). Am arătat că aceste sensuri

conversaţionale superioare semnificaţiilor elementare de timp, spaţiu şi (co)referenţialitate pot fi explicit asertate la nivelul conectorilor subordonatori specifici sau parte din profilul inferenţial standard al enunţului, în cazul în care sunt comunicate prin jonctivi atipici valorii respective. Implicaturile standard de cauzalitate sau de finalitate de la nivelul enunţurilor cu *şi* nu fac însă parte din conţinutul propoziţional sau din explicatura acestuia.

Aşa-numitul ***şi** insinuant* (este vorba de marcatorul discursiv *şi* cu valoare de adverb) din:

(10) a. *Şi* în Nicaragua se schimbă denumirea străzilor.

b. Primarul Iaşilor îşi trage *şi*-un post de televiziune.

c. "Tamerlan" are *şi* momente izbutite.

(exemple luate de la Zafiu, 1996)

declanşează implicatura conversaţională standard a manierei. Această implicatură are în cazul exemplelor de mai sus anumite sugestii conversaţionale de tipul lui 'Multe lucruri neplăcute se întâmplă în alte părţi ale lumii ca şi la noi.' sau 'Primarul Iaşului a exagerat într-o anumită direcţie.' etc. Enunţurile identice cu (10a-c) fără conectorul *şi* nu ar fi putut transmite aceste sugestii. ***Şi** insinunat* este folosit pentru a încărca inferenţial textul cu informaţii greu de demonstrat, neplăcute, care sunt prezentate ca şi cum ar fi deja cunoscute opiniei publice. Astfel, sensul implicatural al enunţului este gata de a fi folosit mai departe într-o strategie de discurs.

Permanenta schimbarea a configuraţiei inferenţiale este un alt argument pentru ceea ce s-a numit potenţialul infinit al limbii. S-a vorbit mult despre acest subiect, dar cred că din puncte de vedere diferite. În treacăt fie zis, structuralismul vorbeşte mai ales de un potenţial nelimitat de combinaţii sintagmatice, generativismul de un potenţial nelimitat de generări sintactice, iar pragmatica de un potenţial infinit de inferenţe. Am văzut că unul şi acelaşi enunţ poate, în situaţii de comunicare diferite, să respecte sau, dimpotrivă, să încalce şi să supraliciteze maxime şi submaxime diferite, să aibă deci semnificaţii pragmatice deosebite. Şi aici, ca şi în celelalte cazuri, nu este vorba de o infinitate nestructurată, o infinitate"proastă" cum o numea metaforic şi mai în glumă mai în serios C. Noica, în convorbirile cu Gabriel Liiceanu şi Andrei Pleşu, ci de o infinitate structurată, descriptibilă, coerentă. Lingvistica şi nu numai, căci este implicată şi poetica modernă europeană, redescoperă modelul mereologic al lui Aristotel[78], al cărui postulat al nonaditivităţii arată că întregul reprezintă mai mult decât suma părţilor. Mereologia modernă numeşte aceste proprietăţi noi ale întregului *proprietăţi emergente* (Doležel). Inferenţele pragmatice contribuie la proprietăţile emergente, cu menţiunea că au o existenţă temporară, atât numai că

[78] Alte denumiri mai vehiculate decât aceasta sunt de *holism* sau de *organicism* (cf. Flew, 1996). Aristotel vorbeşte de modelul piramidal stratificat, care stă la baza tragediei, a silabei, a fiinţei umane.

au o existenţă temporară, în sensul că semnificaţia conversaţională implicată poate fi alta de la circumstanţă la circumstanţă. Diferenţa majoră dintre implicaturile convenţionale şi cele conversaţionale standard este că primele au declanşatori, sunt în esenţă presupoziţii, în timp ce implicaturile standard nu sunt declanşate de o anumită particularitate lingvistică a enunţului.

Implicaturile conversaţionale particularizate sunt generate prin ciocnirea a două maxime sau prin încălcarea voită a unei maxime conversaţionale pentru a spori importanţa alteia în contextul unei situaţii de comunicare speciale şi cu condiţia respectării principiului cooperării conversaţionale. Grice le mai numeşte şi *flouting implicatures*[79], făcâd aluzie prin denumirea pe care o dă conceptului la faptul că aceste inferenţe survin ca urmare a unei nerespectări a convenţiilor de comunicare. Ele mai sunt numite şi *implicaturi nestandard* sau *implicaturi de supralicitare.*

Un exemplu de implicatură conversaţională particularizată este (25) (contextul de comunicare este acela în care B nu vrea să fie înţeles de copii că îi reproşează lui A...)

(11) A: Cel mare e de vină, dar l-am altoit şi pe cel mic.

B: Bine, bine, dar cu calul ce-ai avut?

Prin replica sa, locutorul B încalcă maxima cantităţii (nu este atât de informativ pe cât ar trebui pentru schimbul verbal) şi maxima calităţii (nu evită ambiguitatea şi neclaritatea). Prin aceste încălcări voite maxima relevanţei este supralicitată. Ea este cea pe care vorbitorul mizează că interlocutorul său o va exploata pentru restabilirea coerenţei întregului enunţ. Prin urmare, fenomenul apariţiei unei implicaturi particularizate se datorează încălcării flagrante a unei maxime în scopul supralicitării alteia. Interlocutorul este dirijat să înţeleagă ce maximă s-a supralicitat, pornind de la asumpţiunea că ambii participanţi vor să coopereze, la care se adaugă date din contextul comunicării. Implicaturile particularizate adaugă mai multă informaţie propoziţiei enunţate decât implicaturile standard şi au nevoie de o procesare a informaţiei mai laborioasă. Despre calcularea implicaturilor se va vorbi mai jos. Implicaturile conversaţionale, mai ales cele particularizate, se pot pierde irecuperabil, deoarece sunt dependente de contextul de comunicare într-un grad mult mai mare decât implicaturile standard sau decât cele convenţionale. Nu întâmplător implicaturile particularizate sunt şi la baza figurilor de vorbire, a jocurilor de cuvinte, a butadelor, metaforelor etc., deci la originea celor mai sugestive şi persuasive uzuri ale limbii, uzul artistic şi cel oratoric. Deoarece aceste implicaturi nu angrenează conectorii şi marcatorii discursivi în glosarea lor, nu le vom mai expune detaliat aici. Conectorii sintactico-pragmatici şi marcatorii discursivi pot oricând, prin

[79] În engleză, *flouting* înseamnă "batjocoritor", "zeflemitor", "care ia în derâdere ceva", cuvânt mai greu traductibil în limba română în aşa fel încât să se încadreze registrului tehnico-ştiinţific şi să se poată constitui într-un termen.

indicaţiile lor procedurale, să angreneze inferenţe conversaţionale particularizate. După cum am mai spus şi după cum vom mai arăta în cele ce urmează, ei au capacitatea de a interrelaţiona toate componentele de semnificaţie ale unei comunicări.

Calcularea implicaturilor conversaţionale şi natura argumentului griceean

Implicaturile conversaţionale şi implicaturile convenţioanle sunt fenomene pragmasemantice care se individualizează prin proprietăţi specifice. Fiecare proprietate devine un test de evaluare a caracterului convenţional sau conversaţional al implicaturii, cu alte cuvinte, al caracterului mai pronunţat pragmatic sau mai pronunţat semantic. Deoarece rezultatele acestor teste nu sunt fără greş, situaţia nu este atât de clară pe cât în mod ideal s-ar dori.

Una dintre proprietăţile implicaturilor conversaţionale este aceea de a fi calculabile de către interlocutor. Calcularea lor nu se bazează doar pe sensul convenţional al propoziţiei în conjuncţie cu regulile de adevăr. După cum poate intuitiv s-a văzut din exemplele de mai sus, inferenţele pragmatice au câteodată un sens pe care vorbitorul îl transmite direct, "fără ocolişuri" (este vorba de implicaturile conversaţionale standard sau de cele convenţionale, care nu necesită din partea interlocutorului un proces interpretativ de durată, uneori acesta nici nu conştientizează faptul că interpretând enunţul adaugă ceva, o informaţie, care nu are suport lingvistic în propoziţia enunţată). Alteori inferenţele pragmatice reprezintă niveluri adiţionale ale sensului vorbitorului, decodarea lor fiind atunci mai laborioasă (cazul implicaturilor conversaţionale particularizate). În cazul implicaturilor standard, dacă se analizează situaţia din punctul de vedere al emitentului, vorbitorul nu doreşte să atragă atenţia în mod special asupra diferenţei dintre ceea ce este literal spus şi ceea ce este conversaţional implicat. O implicatură conversaţională generalizată sau standard este ca un al doilea sens disponibil imediat (Chierchia, McConnell-Ginet). De aceea, de multe ori, ele sunt confundate cu un sens al enunţului codificat lingvistic.

Comunicarea nu este o acţiune care reuşeşte întotdeauna. Nereuşita se poate datora mai multor factori. Interlocutorul poate să aibă concepţii diferite şi să respingă opiniile emitentului. Alteori nereuşita se datorează inferenţelor. Enunţul dezvoltă anumite implicaturi cu care interlocutorul nu este de acord. În legislaţia ţărilor europene există, de exemplu, anumite legi care fac responsabile firmele şi producătorii de reclame nu numai pentru conţinutul, dar şi pentru implicaturile reclamei. Un exemplu legat de Campionatul mondial de fotbal din Franţa, din anul 1998, este cazul firmei de articole sportive Nike, care a răspândit cu această ocazie o reclamă în care poziţiile figurilor umane aduceau cu postúrile naziste. Reclama a fost considerată *pollitically incorrect*, iar firma a fost acuzată de nazism. Urmarea a fost că Nike şi-a retras toate reclamele şi a trebuit să-şi ceară public scuze pentru a preîntâmpina acţionarea în judecată. Alte situaţii sunt cele în care colocutorul nu înţelege corect mesajul locutorului şi extrage greşit implicaturile (cazul lui 'Am crezut că vrei să zici că...'). În mod obişnuit, o mare parte din schimbul conversaţional are

în vedere instituirea sau modificarea în acord tacit a bazei de date comune a participanţilor la o comunicare, a ceea ce se numeşte *cunoaşterea mutuală* sau, cu alt termen, *backgroundul comun (de cunoştinţe)*. Cunoştinţele împărtăşite de locutori se modifică permanent prin adăugarea de informaţii noi, relevante, sau prin eliminarea altora care nu mai sunt relevante sau corecte.

Există şi reversul acestei situaţii. Interlocutorul nu crede că merită să facă efortul de a extrage implicaturile unui mesaj, mulţumindu-se numai cu forma explicită a enunţului, iar cea mai interesantă şi cea mai frecventă este acea în care atât emitentul cât şi interlocutorul său nu evaluează factorii contextuali în acelaşi mod. Mitul comunicării perfecte a dispărut, dacă a existat vreodată, lăsând locul unei concepţii în care comunicarea *face to face* este înţeleasă ca negociabilă, contextuală şi în primul rând un eveniment social. Fiecare participant la conversaţie acordă mai multă sau mai puţină importanţă aceluiaşi element din context, fiecare dă o greutate mai mare sau mai mică aceluiaşi principiu conversaţional sau mai multora care pot fi adesea în conflict. Diferenţele dintre sensul pe care îl dă emitentul mesajului său şi interpretarea interlocutorului sunt adeseori cauza continuării conversaţiei, extinderii ei în direcţii inedite şi novatoare. Remarcabil şi uimitor rămâne mereu faptul că sensul implicat al vorbitorului este cel mai adesea transmis fără greş în ciuda faptului că nu are formă lingvistică (Chierchia, McConell-Ginet, p.191).

Grice are marele merit de a-şi fi dat seama că nu *intuitiv* devenim deţinătorii sensului implicat aşa cum profanii cred, ci ca urmare a unei gândiri argumentative pe care a încercat să o descrie. El înlocuieşte *intuiţia* cu un ***argument*** care înglobează principiile generale ale comunicării. În cadrul seriei de propoziţii:

(1) a. Iahmina are un soţ.

b. > Iahmina are *numai* un soţ.

c. > Iahmina are unul sau mai mulţi soţi.

(37) Da, Iahmina are un soţ, *dar de fapt* ea are doi.

(exemplu preluat de la Chierchia, McConnell-Ginet, 1990, p. 190)

fiecare are alt statut pragmatic. Propoziţia (1c) este implicaţia logică a lui (1a), iar (1b) este implicatura conversaţională a cantităţii pentru a cărei glosare, am arătat mai sus, tipice sunt adverbele, marcatorii pragmatici, *numai* şi *doar*. Această implicatură ia în calcul asumţiunea contextuală că Iahmina trăieşte într-o societate în care, pentru o femeie, a avea un soţ reprezintă limita de sus general admisă. În cazul în care Iahmina provine dintr-o societate în care bigamia este norma socială, propoziţia (2) este ca o corecţie la propoziţia (1a) şi introduce în universul de discurs o altă asumpţiune, anume aceea că pentru o femeie a avea doi soţi este o limită admisă în acea cultură. Enunţul (2) anulează implicatura (1b) şi păstrează

implicaţialogică (1c). Structura lingvistică de anulare este semnalizată depreferinţă prin jonctivii *(dar) de fapt, (dar) în realitate, (dar) la drept vorbind* ş.a. Interesant este faptul că argumentul pe baza căruia se calculează implicaturile conţine premise care pot fi anulabile, fără ca în final concluzia să fie o propoziţie falsă sau contradictorie (2).

Argumentul griceean are următoarea formă, în care E este emitentul, iar I este interlocutorul:

(3) Premise: 1. E a spus că p.

2. Nu există nici un motiv de a crede că E nu respectă principiul cooperării, maximele şi că p este irelevant.

3. E vrea să dea de înţeles că x.

4. E ştie că I poate să ajungă la sensul x (şi I ştie că E cunoaşte acest lucru; I va raţiona astfel: E n-a făcut nimic ca să mă împiedice pe mine (=I) de a gândi că x, prin urmare el intenţionează ca eu să gândesc că x).

5. Asumpţiuni contextuale relevante, propoziţii care descriu contextul enunţării etc. [Acestea ghidează spre x căutările lui I].

Concluzia: E implică x.

(*apud* Chiţoran, Cornilescu, p. 92)

Grice consideră acest argument *deductiv*. Prototipul inferenţelor deductive este silogismul. Rolul silogismului în procesul cunoaşterii a fost evidenţiat, descris cu toate formele sale corecte şi cu cele falacioase, şi teoretizat de Aristotel. Ulterior s-a descoperit că silogismul este folosit în raţionamente mai curând de către gândirea curentă şi de către gândirea teoretică neformalizată. Aristotel defineşte silogismul astfel:

(4) "Vorbirea în care, dacă ceva a fost dat, altceva decât datul urmează cu necesitate din ceea ce a fost dat. Inţeleg prin expresia: din ceea ce a fost dat, că de aici rezultă totdeauna o consecinţă, iar prin această expresie din urmă, că nu mai este nevoie de nici un alt termen din afară pentru a face consecinţa necesară."

(Aristotel, *Analitica primă*, trad. M. Florian, Editura Ştiinţifică, Bucureşti,1958, *ap.* Botezatu, p.196)

Conform acestei caracterizări date de Aristotel, silogismul în sens larg este o inferenţă mediată deductivă. Mulţi logicieni adoptă acest punct de vedere şi operează cu sensul larg al noţiunii. Prin inferenţă mediată deductivă se înţelege raţionamentul în care obţinerea concluziei nu se face direct din prima premisă, ci există o a doua premisă care mijloceşte trecerea spre concluzie. Natura deductivă a silogismului desemnează caracterul 'riguros, strict şi cert' în sensul că, o dată premisele cunoscute, concluzia derivă cu necesitate din ele. Cu alte cuvinte, premisele formează o condiţie suficientă pentru concluzie, iar concluzia este consecinţa necesară a premiselor iar, aşa cum spune definiţia (cf. (39)), pentru a trage concluzia *nu mai este nevoie de nici un alt termen din afară* .

Acesta este şi punctul de vedere al lui Grice despre argumentul care stă la baza derivării implicaturilor. Părerea sa a fost contrazisă de continuatori. Inferenţele deductive nu sunt anulabile prin introducerea unei premise noi care să invalideze o premisă iniţială.

Dascàl (*ap.* Chiţoran, Cornilescu) arată că implicatura nu are statut de concluzie necesară, ci unul de ipoteză. Implicatura conversaţională este o ipoteză despre intenţia interlocutorului de a elucida irelevanţa aparentă a enunţului emitentului. Trebuie menţionat că Dascàl are în vedere implicaturile conversaţionale particularizate, care reprezintă implicaturile cele mai "încărcate" pragmatic, cele mai dependente de factorii contextuali. Esenţial pentru găsirea lui x (3) este să se analizeze toate aspectele pe care le implică faptul că 'E a spus că p.', deci prima premisă din argumentul griceean, cu scopul de a descoperi "distanţele" între ceea ce este spus şi situaţia de enunţare, deci pentru a descoperi *natura* irelevanţei vorbitorului. Ea declanşează procesul de căutare a implicaturii, care este unul de *formare de ipoteză*. Adresantul mesajului analizează condiţiile de adecvare pragmatică a enunţului (dacă are o forţă ilocuţionară adecvată, dacă este relevant etc.) şi selectează din trăsăturile contextuale pe cele care trebuie luate în calcul. Concluzia la care ajunge Dascàl este că aflarea lui x nu e o problemă nici deductivă, nici inductivă, ci *abductivă*. Argumentul griceean este un silogism abductiv, care este acel silogism a cărui premisă minoră este probabilă (Chiţoran, Cornilescu, p.93).

Levinson consideră natura argumentului griceean *inductivă.* Silogismul inductiv, spre deosebire de silogismul deductiv, este un raţionament în care "intervine un moment de probabilitate", ceea ce face ca din concluzie să lipsească componenta necesităţii (cf. Botezatu, p. 197). De aceea, ea poate fi suprimată fără ca prin aceasta să se obţină o propoziţie contradictorie. Într-un silogism deductiv de tipul:

(5) (i) Dacă Socrate este om, atunci el este muritor.

(ii) Socrate este om.

(iii) Prin urmare, Socrate este muritor.

adăugarea oricăror premise noi, cum ar fi 'Socrate este filosof.', 'Socrate este răcit.' ş.a., nu pot anula concluzia (5iii), care este implicaţia logică a premisei (5ii). Inferenţa deductivă nu poate fi anulată prin adăugarea altor premise. Dacă avem un silogism de tipul:

(6) (i) Am scos din pământ 1001 morcovi.

(ii) Toţi morcovii erau portocalii.

(iii) Prin urmare toţi morcovii sunt portocalii.

concluzia (6iii) poate fi invalidată în cazul în care se introduce încă o premisă de tipul "Cel de-al 1002-lea morcov era verde." (cf. Levinson, 1983, p. 114) sau poate fi anulată cu o propoziţie de tipul:

(7) Toţi morcovii sunt portocalii, de fapt unii sunt verzi.

Aceasta demonstrează că (6) admite acea doză de probabilitate despre care s-a vorbit mai sus. (6iii) poate să fie o implicaţie de natură pragmatică iar nu o L-implicaţie semantică. Ea este o inferenţă inductivă, iar caracteristica inferenţleor inductive este aceea că pot fi întotdeauna invalidate prin adăugarea altor premise. Se vede astfel că implicaturile pragmatice sunt altceva decât implicaţiile logice, iar calcularea lor nu se face deceland exclusiv datele lingvistice ale enunţului, ci pe cele contextuale. S-a format astfel teza că pragmatica lucrează cu inferenţe inductive, afirmaţie adevărată, dar nu absolută. Ceea ce rămâne neexplicat de Grice este următoarea problemă: cum sunt selectate premisele în argumentul griceean.

Începând cu anii '80 încoace, teoriile dau o altă imagine asupra implicaturilor. Gazdar (1975) este de părere că, deşi implicaturile sunt calculabile, nu înseamnă că emitentul şi interlocutorul le calculează întotdeauna. Logicile *nondeductive implicite (nondeductive default logics)* sunt tot mai mult preluate ca model teoretic pentru explicarea a cel puţin o parte din implicaturile care survin în utilizarea limbii naturale. Este vorba mai ales de acele implicaturi care apar în absenţa unor premise. De asemenea, se arată că vorbitorii nu trebuie să enunţe toate premisele pentru ca implicatura să poată fi calculată. Locutorii aplică aşa-numitele reguli inferenţiale implicite care fac posibilă derivarea inferenţei 'X are *doar / numai* un soţ.' din propoziţia 'X are un soţ.'. În acest caz, premisa neenunţată, dar implicită, ar fi aceea că 'X trăieşete într-o cultură care nu admite poligamia.'. Logicile nondeductive implicite mai sunt numite şi logici *nonmonotonice* pe considerentul că premise adiţionale, ca aceea, de pildă, în care se spune că Iahmina vine dintr-o cultură în care bigamia este norma socială, pot anula inferenţa implicită. Această premisă suplimentară suprimă inferenţa implicită 'Societăţile în care femeile se căsătoresc consideră că limita de sus este de a avea un singur soţ odată, iar nu mai mulţi în acelaşi timp.' (Chierchia, McConnell-

Ginet, p.192). Inferenţele implicite sunt acele asumpţiuni nederivate de participanţi în momentul comunicării pentru simplul motiv că locutorii nu calculează toate implicaţiile posibile ale enunţului, ci numai pe cele considerate a avea o anumită importanţă. Astfel, Chierchia şi McConnell-Ginet, mergând pe linia lui Grice, consideră implicaturile ca nişte *deducţii din premise tacite.*

În logică, *entimemele* sunt argumente care au unele premise neexprimate, fie premisa majoră, fie cea minoră, fie chiar concluzia. Aristotel numea entimema silogismul probabilului şi verosimilului, iar entimemei căreia îi lipsea premisa majoră, aceasta fiind de obicei o lege cunoscută, a fost supranumită de el *entimema oratorilor*. Lucrurile se leagă. Implicaturile conversaţionale sunt calculate conform unui argument de tip entimemic, iar logica recunoaşte că "silogismul eliptic" este o consecinţă a *principiului parcimoniei gândirii* care are influenţe şi la nivelul limbajului (cf. Botezatu, p.209).

Grice susţine că argumentul de derivare, prin care alocutorul ajunge la sensul intenţionat de vorbitor, se aplică numai pentru acele sensuri inferenţiale care au fost numite de el *implicaturi conversaţionale*.Punctul de vedere adoptat aici este unul mai larg. În lucrarea de faţă se consideră că orice sens implicit cu valoare pragmatică, deci orice sens implicit care nu este o L-implicaţie, o presupoziţie ajunge a fi achiziţionat de alocutor prin aplicarea argumentului griceean (fie că acest argument are forma standard, cea dată de Grice, fie că are o altă formă modificată, dar care în esenţă urmează liniile raţionamentului de la (3)). Atunci când avem experienţa unui enunţ de tipul *Totuşi a venit.*, interpretarea pe care i-o dăm se clădeşte conform cu sau în spiritul structurii argumentului griceean. (Adverbul *totuşi* a fost ales pentru că este unul dintre lexemele considerate de griceeni ca fiind purtătorul unei implicaturi convenţionale). Raţionamentul va fi următorul:

(8) 1. E a spus 'Totuşi a venit.' (iar nu doar 'A venit.').

2. Nu există nici un motiv de a crede că E nu respectă Maxima Modului, care stipulează să fii în comunicare neambiguu, clar, concis.

3. E vrea să dea de înţeles că x, *i.e.* 'Era de aşteptat să nu vină.'.

4. E ştie că I poate să recupereze x.

5. [Deoarece există următoarele] asumpţiuni contextuale relevante: referentul enunţului are piciorul în ghips / nu-l interesează ce se petrece în locul unde a venit / are animozităţi faţă de ceilalţi / ... etc., în funcţie de contextul enunţării, *i.e.*de lumea reală.

Concluzia: Piciorul pe care îl are în ghips nu l-a împiedicat să vină.

Prin urmare, diferenţa dintre *Totuşi a venit.* şi *A venit.* rezidă în faptul că enunţul al doilea nu primeşte un argument de derivare ca celălalt, este pur referenţial, nu poartă implicatura convenţională 'x'.

Refacerea parcursului argumentului griceean de la (8) *urmăreşte să arate că orice tip de implicatură se calculează, nu numai implicaturile conversaţionale particularizate.* Aceasta înseamnă că atunci când se spune că jonctivii pragmatici 'poartă' sau 'declanşează' implicaturi, că 'glosează', ori 'leagă', ori 'fac trecerea' de la o uteranţă la implicatura ei se are în vedere construirea unui raţionament de genul celui descris de Grice.

Caracterul anulabil al implicaturilor conversaţionale

Caracterul anulabil al implicaturilor este un reflex al proprietăţii lor de a putea fi calculate. Faptul că implicaturile se calculează printr-un argument în care nu toate elementele sunt date, unele fiind implicite şi nonnecesare, face ca sensul implicatural să poată fi infirmat. Există structuri lingvistice speciale de anulare formate cu ajutorul unor conectori ai anulării (*de fapt, dacă nu cumva, probabil* ş.a.), care au rolul unor "unelte" de modelare inferenţială.

Alături de caracterul calculabil este proprietatea implicaturilor de a fi ***anulabile*** sau *suprimabile*. În esenţă, este vorba de proprietatea de a nega explicit implicatura unei propoziţii (cf. *Hagi a alergat şi a prins avionul, dar nu l-a prins pentru că a fost iute de picior, ci ca să scape de interviurile ziariştilor.*). Este un fenomen prin care se vede distincţia care există între implicaţia logică, neanulabilă (cf. (43a-c)), şi restul inferenţelor.

Nondetaşarea, accentuarea şi caracterul nonconvenţional al implicaturilor

O altă proprietate a implicaturilor conversaţionale este aceea a caracterului lor ***nondetaşabil***. Prin nondetaşare se înţelege faptul că expresii sinonime (expresii cu acelaşi sens lingvistic sau, în termenii de aici, cu acelaşi sens convenţional) generează acleaşi implicaturi dacă sunt folosite într-un context fix. Sau, invers spus, implicatura nu poate fi detaşată, despărţită de enunţ prin înlocuirea cuvintelor enunţului cu altele sinonime. Grice arată ca proprietatea de a fi nondetaşabile este un alt indicator al faptului că implicaturile conversaţionale nu depind de forma lingvistică a enunţului. Astfel, în mod curent, această proprietate se ilustrează prin propoziţii de tipul:

(1) a. Mulţi studenţi au venit.

b. O groază de studenţi au venit.

demonstrându-se că implicatura

c. > Nu toţi studenţii au venit.

se păstrează în condiţiile în care propoziţiile nu sunt identice lingvistic, dar sinonime.

Cele trei condiţii în care se poate vorbi de nondetaşarea implicaţiilor pragmatice - sinonimie, identitatea valorii de adevăr şi context de enunţare fix - nu sunt întotdeauna suficiente pentru a garanta nondetaşarea. *Forma* în care conţinutul este exprimat reprezintă un factor important. Cum sinonimia perfectă este un fenomen destul de rar în limba naturală, propoziţii parţial sinonime nu oferă interlocutorului acelaşi acces la inferenţa pragmatică pe care o împărtăşesc. Uneori interlocutorul accede la sensul implicaturii imediat, spontană, calcularea argumentului este foarte rapidă, scurtcircuitată datorită deselor lui ocurenţe în comunicare. Alteori declanşarea este mai anevoioasă, deoarece interlocutorul are nevoie de un timp de gândire, de un moment de deliberare, de calculare atentă. Astfel propoziţia (1a) are un acces mai direct la implicatura (1c) decât (1b), care este mai descriptiv.

Implicaturile pot fi ***asertate***. Există turnuri conversaţionale prin care se accentuează inferenţele conversaţionale care se caracterizează printr-o conectivitate mai pronunţată dată de adverbiale restrictive de aporximare, precum *doar, numai, nu altceva, nimic în plus* etc. (cf. *Mulţi studenţi au venit,* ***dar nu toţi****.; Vasile are* ***doar*** *cinci băieţi,* ***nu mai mulţi****.; Am luat un diazepam* ***şi apoi*** *am adormit.; A: Cât e ceasul? / B: Lăptarul tocmai a trecut,* ***aşa că e târziu****.* (exemplu adaptat din cele date de Grice)). Adverbul *chiar* are o topică liberă. El poate să determine un nominal *chiar regele*, un adjectiv, *(e) chiar prost*, un verb, *chiar a reuşit,* un adverb, *chiar aşa*, o propoziţie întreagă, *chiar dacă a venit...* Cu acest semiadverb se realizează cu pregădere singur tip de construcţie pragmatică, şi anume construcţia de *accentuare a aserţiunii*. Într-un enunţ de tipul *Chiar regele a venit.*, adverbul are context comun cu pronumele de întărire *însuşi* (cf. *Însuşi regele a venit.*). El are un dublu rol pragmatic. Pe de o parte accentuează aserţiunea, pe de altă parte declanşează o implicatură convenţională. El indică faptul că aserţiunea 'Regele a venit.' are un grad mare de asertivitate, că nu planează asupra adevărului ei nici o îndoială din partea vorbitorului şi declanşează implicatura 'Şi altcineva în afară de rege a venit.'. Orientarea întregului enunţ este spre o extindere a semnificaţiei sale. Construcţia de accentuare a aserţiunii se opune prin direcţia orientării sale semantice construcţiei de asertare a implicaturilor. Diferenţa dintre *Chiar regele a venit.* şi *Doar regele a venit, nu altcineva.* este cea dintre generalizare, respectiv restrângere semantică. Aceste orientări diferite sunt rezultatul a două fenomene pragmatice opuse: întărirea aserţiunii, în cazul primului exemplu, şi asertarea implicaturii conversaţionale în cazul celui de-al doilea exemplu. Valorile argumentative ale construcţiei cu

adverbul *chiar* - de *coincidenţă neaşteptată,* ca în *Chiar şi regele a râs.*, de negare a unor expectaţii negative, ca în *Chiar dacă ţipi la mine, eu tot te iubesc.* ş.a. - sunt rezultatul unei evoluţii care are la bază fenomenul pragmatic de accentuare a aserţiunii, fenomen al cărui indice pragmatic este adverbul. O altă proprietate a implicaţiilor pragmatice este caracterul lor ***nonconvenţional***, nondependent de forma lingvistică a propoziţiilor, de sensul convenţional al expresiilor lingvistice din care este alcătuită propoziţia. Implicaturile se pot calcula "în conetxt" cum se spune. O propoziţie ca:

(2) El e o maşină.

(exemplu preluat de la Levinson, p.118)

poate să aibă mai multe implicaturi în funcţie de situaţia particulară în care este rostită, de tipul 'El este eficient.', 'El e foarte muncitor.', 'El e muncitor, dar nu e inteligent.' etc., deşi propoziţia în sine are de fiecare dată acelaşi sens. Aceeaşi nondependenţă de forma lingvistică a propoziţiei este avută în vedere atunci când se vorbeşte de *indeterminarea* implicaturilor, de faptul că lista implicaţiilor conversaţionale ale unei propoziţii este deschisă. Cu condiţia ca principiul cooperării să fie respectat, o propoziţie p poate presupune x, y, z etc. în funcţie de context. S-a zis că implicaturile conversaţionale ale propoziţiei p se pot inventaria sub forma unei disjuncţii de explicaţii (cf. Chiţoran, Cornilescu, 1985, p. 97). Teoria implicaturilor justifică ceea ce intuitiv înţelegem prin "potenţialul comunicativ" al limbii, mai mult poate ajuta stilistica, poetica, interpretarea de texte şi orice tip de exegeză.

Caracterul *nonconvenţional*, cât şi proprietatea de a fi *anulabile* justifică denumirea de *conversaţionale* al unui mare număr de implicaturi. Prin acest termen, Grice vrea să arate că inferenţele pragmatice nu depind de latura *convenţională* a limbajului, pe cât depind de aspectul complex al actului de a comunica, deci de asumpţiunea cooperării în comunicare şi de asumpţiunea fie a respectării, fie a supralicitării maximelor. S-a arătat că multe dintre implicaţiile pragmatice conversaţionale nu au un caracter conversaţional pur, că sunt tributare într-un fel convenţionalităţii limbii, că există o serie de orientatori pragmatici care le semnalizează prezenţa sau de cuvinte-cheie care le glosează.

Caracterul sintactic şi pragmatic al conectorilor este *sine qua non*. Semnificaţiile logico-semantice ale jonctivilor pot fi explicite în unele cazuri, iar în altele pot fi coborâte la nivel inferenţial. Semnificaţia logico-semantică primară este cea mai vulnerabilă şi mereu "în pericol" de a fi trivilizată. Fără însă aceste treceri la nivel inferenţial şi trivializări ale conceptelor primare de conectare nu s-ar putea exprima o serie de sensuri circumstanţiale. Ţelul analizei pragmatice a conectorilor şi a marcatorilor discursivi este de a descrie cât mai exact indicaţiile procedurale pe care le dau aceste cuvinte pentru interpretarea mesajului comunicat şi de a pătrunde cât mai mult în gândirea locutorilor.

BIBLIOGRAFIE

Aijmer, Karin, "Discourse particles in the perspective of heteroglossia", în ...

Aitchinson, Jean, 1987, *Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon,* Basil Blackwell.

Andersen, Gisle, "Pragmatic Markers as Expressions of Contextual Alignment and Divergence", în ...

Anscombre, J.-C., Ducrot, O., 1983, *L'argumentation dans la langue*, Bruxelles, Mardaga.

Anscombre, Jean-Claude, 1995, "La théorie des topoï: sémantique ou rhétorique?", în *Argumentationa et Rhétorique (I),* Hermes 15, Cognition, Communication Politique, CNRS Éditions, pp. 185-197.

Avram, Mioara, 1997, *Gramatica pentru toţi* [ediţia a II-a revăzută şi adăugită], Humanitas, Bucureşti.

Baciu, Ioana, 1990, "Les subordoneés à deux régissantes non coordonnées dans les langues romanes: anomalie ou régularité?", în RRL, 35, nr. 4-5-6, pp.

Barbu, N. I., 1951, "Conjuncţii cu funcţii multiple", în *Cum vorbim,* 3, nr. 9-10, pp. 19-22.

Beaugrande, Robert, Dressler, Wolfgang, 1980, *Text, Discourse and Process. Toward a Multidisciplinary Science of Texts,* Longman.

Beaugrande, Robert, Dressler, Wolfgang, 1981, *Introduction to Text Linguistics,* Longman.

Beldescu, G., 1958, "Coordonarea simplă, complexă şi contextuală", în LR, VIII, nr. 3, pp. 19-39.

Bîtea, Ioan, N., 1987a, "Noi structuri adversative", în *Limba română*, 36, nr. 6, pp. 497-504.

Bîtea Ioan, N., 1987b, "Observaţii pe marginea unor argumente referitoare la *fie* corelativ", în *Limba română*, 36, nr. 6, pp. 533-537.

Blackburn, Simon, [1994], 1999, *Oxford. Dicţionar de filosofie*, [traducere din engleză de Cătălina Iricinschi, Laurian Sabin Kertesz, Liliana Torres, Mihaela Czobor], Bucureşti, Univers Enciclopedic.

Blakemore, Diane, 1987, *Semantic Constraints on Relevance*, Basil Blackwell, Oxford.

Blakemore, Diane, 1988, "The organisation of discourse", în *Linguistics: The Cambridge Survey*, vol.4: *Language. The Socio-cultural Context*, Frederick, J. Newmeyer, pp. 229-250.

Blakemore, Diane, 1992, *Understanding Utterances*, Oxford, Cambridge, Blackwell.

Blakemore, Diane, 2002, *Relevance and Linguistic Meaning. The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*, Cambridge, Cambridge University Press.

Blakemore, Diane, 2003, "Re-visiting Procedural Meaning: 'but' & 'nevertheless', lucrare susţinută la Georegetown University Round Table on Languages and Linguistics (GURT 2003),http://people.bu.edu/bfraser/Relevance%20Theory%20Oriented/Blakemore.

Botezatu, Petre, 1997, *Introducere în logică*, ediţia a II-a, Polirom, Iaşi.

Brockriede, W.E., Ehninger, D., 1976, "Toulmin on Argument: An Interpretation and Application" în *The Rhetoric of Western Thought*, Golden, J.L., Bergquist, G.F., Coleman, W.E. (ed.), Kendall/Hunt, pp. 357-367.

Brockway, D., 1982, "Connecteurs pragmatiques et principe de pertinence", în *Langage*, 16, nr. 67, pp.7-22.

Brown, Gillian, Yule, George, 1983, *Discourse Analysys*, Cambridge Univ.Press.

Brown, Penelope, Levinson, Stephen C., 1987, *Politeness. Some Universals in Language Usage*, Cambridge, Cambridge University Press.

Bulgăr, Gheorghe, 1956, "Izolarea subordonatelor în proza artistică contemporană", în *Studii de gramatică*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, pp. 165-180.

Carnap, Rudolf, 1972, *Semnificaţie şi necesitate*, Cluj, Editura Dacia.

Carston, Robyn, 1991, "Implicature, Explicature, and Truth-Theoretic Semantics" în *Pragmatics: A Reader*, Steven Davis (ed.), Oxford Univ. Press, pp. 33-51.

Carston, Robyn, 1993, "Conjunction, explanation and relevance", în *Lingua*, vol. 90, nr. 1-2, pp. 27-48.

Carston, Robyn, 1998, "Syntax and Pragmatics", în *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Jacob Mey, R. E. Asher (ed.), pp. 978-986.

Charolles, Michel, "Connecteurs et portee. L'exemple de 'se figurer que'", în Michel Charolles, Sophie Fisher, Jaques Jayez (ed.), *Le Discours. Représentations et interprétations*, Presses Univ. de Nancy, pp. 147-166.

Chierchia, Gennaro, McConell-Ginnet, Sally, 1990, *Meaninig and Grammmar. An Introduction to Semantics*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.

Chiţoran, Dumitru, Cornilesu, Alexandra, 1985, *Elements of English Sentence Pragmatics*, TUB, Bucureşti.

Cilianu-Lascu, Corina, 1985, "Le connecteur pragmatique *donc* en français et en roumain - inférence et argumentation", în Iorgu Iordan, Teodora Cristea, Marius Sala, Sanda Reinheimer Rîpeanu (ed.) *Sémantique lexicale et sémantique énonciative (Bulletin*

de la Société Roumaine de Linguistique Romane XV), Univ. Buc., Bucarest, pp. 209-226.

Ciobanu, Fulvia, 1957, "Observaţii asupra prepoziţiilor şi locuţiunilor prepoziţionale în limba română", în SG, II, 1957, pp. 91-104.

Ciompec, Georgeta, 1985, "Adverbul", în *Limba română contemporană*, pp. 236-262.

Ciompec, Georgeta, 1985, "Conjuncţia", în *Limba română contemporană*, pp. 279-293.

Cornilescu, Alexandra, xxx, *Concept of Modern Grammar*, .

Cruse, D. A., 1986, *Lexical Semantics*, Cambridge University Press.

Crystal, David, 1987, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge Univ. Press.

Cuniţă, Alexandra, 1985, "Une marque de l'opération énonciative de repérage: l'unité *alors*", în Iorgu Iordan, Teodora Cristea, Marius Sala, Sanda Reinheimer Rîpeanu (ed.) *Sémantique lexicale et sémantique énonciative (Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane XV)*, Univ. Buc., Bucarest, pp. 189- 207.

Danjou-Flaux, N. 1980, "A propos de *de fait, en fait, en effet* et *effectivement*", în *Le Français moderne*, 48, nr. 2, pp. 110-139.

Diaconescu, Ion, 1989, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale. Construcţie şi analiză*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Diaconescu, Ion, 1992, *Sintaxa limbii române, II, Relaţiile sintactice*, Bucureşti, [Universitatea Bucureşti, Facultatea de Litere], Tipografia Universităţii Bucureşti.

Doležel, Lubomír, 1990, *Occidental Poetics. Tradition and Progress*, University of Nebraska

Press.

Dominte, Constantin, 1985, "Interjecţia", în *Limba română contemporană*, pp. 293-302.

Draşoveanu, D. D., 1977, "Coordonarea / subordonarea - o diviziune dihotomică", în *CL*, 22, nr. 1, pp. 27-32.

Drăghicescu, Janeta, 1985, "*Acum* et ses équivalents en français", în Iorgu Iordan, Teodora Cristea, Marius Sala, Sanda Reinheimer Rîpeanu (ed.) *Sémantique lexicale et sémantique énonciative (Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane XV)*, Univ. Buc., Bucarest, pp. 227-239.

Ducrot, Oswald, 1984, *Le dire et le dit*, Les Éditions de Minut, Paris.

Ducrot, O., Schaeffer, Jean-Marie, 1996, *Noul dicţionar enciclopedic al ştiinţelor limbajului*, [traducere de Anca Măgureanu, Viorel Vişan, Marina Păunescu], Bucureşti, Editura Babel.

Eggs, Ekkehard, 1994, *Grammaire du Discours Argumentatif*, Éditions Kimé, Paris.

Fischer, Krestin, f.a., "Frames Constructions, and Morphemic Meanings: the Functional Polysemy of Discourse Particles" ...

Ficher, Krestin, 1998, "Validating semantic analyses of discourse particles", în *Journal of Pragmatics*, 29, 1998, pp. 111-127.

Flew, Antony, 1996, *Dicţionar de filozofie şi logică*, [traducere din engleză de D. Stoianovici], Bucureşti, Humanitas.

Fraser, Bruce, 1990, "An Approach to Discourse Markers", în *Journal of Pragmatics*, 14, 1990, pp. 383-395.

Fraser, B., 1998, "Discourse Markers", în J. Mey, R. E. Ascher (ed.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Amsterdam, Lausanne, NY, Oxford, Sgannon, Singapore, Tokyo, Elsevier, pp. 256-257.

Fraser, B., 2006, "Towards a Theory of Discourse Markers", în K. Fischer (ed.), *Approaches to Discourse Particles,* vol 1, *Studies in Pragmatics*, (2006), Amsterdam, Elsevier, pp. 189-204.

Gazdar, Gerald, 1975, *Implicature and Presupposition*, Departament of Linguistics, University of Reading.

Givón, T., 1995, "Coherence in Text vs. Coherence in Mind", în Morton Ann Gernsbacher, T. Givón (ed.), *Coherence in Spontaneous Text*, Amsterdam,John Benjamins, Philadelphia, pp. 59-115.

Graur, Alexandru, 1956, "Pentru o sintaxă a propoziţiilor principale", în *Studii de gramatică*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, pp. 121-139.

Grayling, A. C., 2001, *An Introduction to Philosophical Logic*, [ed. a 3-a], Blackwell Publishers.

Grice, H. P., 1957, "Meaning", în *Pragmatique et Théorie de l'énonciation. Choix de textes*, Vlad Alexandrescu (ed.), Bucureşti, 2001, Editura Universităţii din Bucureşti, pp.406- 413.

Grice , H. P., 1975, "Logic and Conversation", în Cole, P., Morgan, J. L. (ed.), *Syntax and Semantics*, vol. 3, *Speech Acts*, New York, Academic Press.

Grice, H. P., 1978, "Further Notes on Logic and Conversation", în *Pragmatique et Théorie de l'énonciation. Choix de textes*, Vlad Alexandrescu (ed.), Bucureşti, 2001, Editura Universităţii din Bucureşti, pp. 438-451.

Gruiţă, Gheorghe, 1980, "Conective gramaticale - conective semantice", în *Studii şi cercetări lingvistice*, 29, nr. 6, pp. 597-603.

Gruiţă, Mariana, 1983, "On Causal Connectives in English and Romanian", în *Revue*

Roumaine de Linguistique, 28, nr. 1, pp. 53-61.

Guthrie, Anna, 1997, "On The Systematic Deployment ff *Okay* and *Mmhmm* in Academic Advising Sessions", în *Pragmatics*, pp. 397-415.

Hajičová, E., 1992, "Focus on Focus - Towards a Dynamic Account of Discourse", în Tilmann Reuther (ed.), *Festschrift für Viktor Jul'evič Rozencvejg zum 80 Geburtstag, Wiener Slawistischer Almanach,* 33, Wien.

Halliday, M.A. K., 1994, *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language as Meaning*, Edward Arnold, London.

Halliday, M. A. K., 1996 *An Introduction to Functional Grammar*, London, New York, Sydney, Auchland, Arnold.

Halliday, M.A.K., Hasan, Ruqaiya, 1976, *Cohesion in English*, Longman.

Harnish, Robert, M., 1991, "Logical Form and Implicature", în Steven Davis (ed.), *Pragmatics. A Reader*, Oxford Univ. Press, pp. 316-364.

Heim, Irene, 1991, "On the Projectiona Problem for Presuppositions", în Steven Davis (ed.), *Pragmatics: A Reader*, Oxford University Press.

Heim, Irene, 1989, *Articles and Definiteness*, în Stechov & Wunderlich (ed.) *Handbook of Semantics* ["draft chapter" - "capitol în fază de proiect"], 117 p.

Hybertie, Charlotte, 1996, *La conséquence en français*, Ophrys.

Ionescu, Emil, 1997, *Adevăr şi limbă naturală. O introducere în programul lui Donald Davidson,* Editura All.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 1991, *Naraţiune şi dialog în proza românească. Elemente de pragmatică a textului literar,* Editura Academiei Române, Bucureşti.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 1995, *Conversaţia: structuri şi strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, Editura All, Bucureşti.

Ionescu Ruxăndoiu, Liliana, 1998, "Dialogue in Fiction: Functions and Strategies", în Světla Čmejrková Jana Hoffmannová, Olga Müllerová, Jindra Světlá (ed.) *Dialoganalyse VI. Referate der 6.Arbeitstagung Prag 1996. Dialogue Analysis VI. Proceedings of the 6th Conference Prague 1996,* Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, 2003, *Limbaj şi comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, Bucureşti, All.

Iordan, Iorgu, 1956, *Limba română contemporană*, Editura Ministerului Învăţământului, Bucureşti.

Itten, Corinne, "Although revisited" → aşa-zisul Iten3 , folder concesiva în De la vinatoare/ fş. 'iten_although_but.pdf')

Jackendoff, Ray S., 1980, *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, MIT Press.

Jayez, Jacques, Corinne Rossari, 1999, "Pragmatic Connectives as Predicates. The Case of Inferential Connectives", în *Predicative Forms in Natural Language and in Lexical Knowledge Bases*, P. Saint-Dizier (ed.), Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, p. 285- 319.

Jennings, R. E., 1994, *The Genealogy of Disjunction*, Oxford University Press, New York, Oxford.

Kadmon, Nirit, 1987, *On Unique and Non-unique Reference and Quantification*, teză de doctorat, Departamentul de lingvistică, University of Massachusettes.

Karttunen, Lauri, 1991, "Presupposition and Linguistic Context", în Steven Davis (ed.), *Pragmatics: A Reader*, Oxford University Press.

Keenan, Edward L., 1971, "Two Kinds of Presupposition in Natural Language", în Ch. J. Fillmore şi D.Terence Langendoen (ed.) *Studies in Linguistic and Semantics*, New York, 1971, pp. 45-54.

Kempson, Ruth M., 1977, *Semantic Theory*, Cambridge Univ. Press, Cambridge.

Kerbrat-Orrecchioni, Catherine, 1986, *L'implicite*, Paris, Armand Colin.

Kleibert, Georges, 1990, *La sémantique du prototype. Catégoires et sens lexical*, Paris, PUF.

Lakoff, Robin, 1971, "If's, and's and but's about conjunction" în Ch. J. Fillmore şi D. Terence Langendoen (ed.) *Studies in Linguistic and Semantics*, New York, 1971, pp. 114-149.

Lakoff, George, 1976, *Linguistique et logique naturelle*, [trad. de J. Milner, şi J. Sampy], Paris, Éditions Klincksieck.

Leech, Geoffrey, 1974, *Semantics. The Study of Meaning*, Penguin Books.

Leech, Geoffrey, 1980, *Explorations in Semantics and Pragmatics*, Amsterdam / John Benjamins B.V.

Lepore, Ernest, 2000, *Meaning and Argument. An Introduction to Logic through Language*, Blackwell Publishers.

Levinson, Stephen C., 1983, *Pragmatics*, Cambridge, Cambridge University Press.

Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia, 1985, ed. coordonată de acad. Ion Coteanu, ed. revizuită şi adăugită, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Lundquist, Lita, 1980, *La Cohérence Textuelle,* Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, Copenhaga.

Luscher, Jean-Marc, 1994, "Les marques de connexion: des guides pour l'interpretation", în Moeschler, Reboul, Luscher, Jayez (ed.), *Langage et pertinence. Référence temporelle, anaphore, connecteurs et métaphore,* Presses Universitaires de Nancy pp. 175-226.

Lyons, John, 1977, *Semantics,* Cambridge University Press.

Manoliu-Manea, Maria, 1993a, "Implicaţia convenţională şi psihomecanica guillaumiană în analiza 'cuvintelor insinuante' fr. *même* / rom. *chiar*" în *Gramatică, pragmatică şi discurs,* Bucureşti, Ed. Litera, pp. 126-136.

Manoliu-Manea, Maria, 1993b, "Conjuncţiile adversative romanice şi universul aşteptărilor infirmate", în *Gramatică, pragmatică şi discurs*, Bucureşti, Ed. Litera, pp. 148-157.

Măgureanu, Anca, 1983, "Pragmatică şi sensul lexical" în *Studii şi cercetări de lingvistică,* 34, nr. 5, pp. 437-441.

Merlan, Aurelia, 2001, *Sintaxa limbii române. Relaţii sintactice şi conectori*, Iaşi, Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza".

Mey, J., R. E. Ascher (ed.), 1998, *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Amsterdam, Lausanne, NY, Oxford, Sgannon, Singapore, Tokyo, Elsevier.

Moeschler, Jacques, 1989, *Modélisation du dialogue, représentations de l'inference argumentative,* Humès.

Moeschler Jacques, Anne Reboul, 1999, *Dicţionar enciclopedic de pragmatică*, Carmen Vlad, Liana Pop (coord. trad.), Cluj, Editura Echinox.

Moeschler, Jacques, 2002, "Connecteurs, encodage conceptuel et encodage procédural", în *Cahiers de Linguistique Française*, 24, pp. 265-292.

Nguyen, Thanh-Binh, 1988, "Toujours en position finale: emploi pragmatique particulier", în *Revue Romane*, 23, 1, pp. 36-46.

Nølke, Henning, 1989, *Le Regard du Locuteur. Pour une Linguistique des Traces Énonciatives*, Ed. Kimés, Paris.

Pană Dindelegan, Gabriela, 1992, *Sintaxă şi semantică. Clase de cuvinte şi forme gramaticale cu dublă natură (adjectivul, adverbul, prepoziţia, forme verbale nepersonale)*, Tipografia Universităţii, Bucureşti.

Pană Dindelegan, Gabriela, 1994, *Teorie şi analiză gramaticală* [ediţia a II-a], Bucureşti, Editura Coresi.

Pană Dindelegan, Gabriela, 2003, *Elemente de gramatică. Dificultăţi, controverse, noi interpretări*, Bucureşti, Editura Humanitas Educaţional.

Perelman, Ch., Olbrechts-Tyteca, 1958, *La nouvelle rhétorique. Traité de l'argumentation*, Presses Universitaires de France.

Pinker, Steven, 1994, *The Language Instinct. How the Mind Creates Language*, Marrow, New York.

Plantin, Christian, 1990, *Essais sur l'argumentation. Introduction à l'étude linguistique de la parole argumentative*, Éditions Kimé, Paris.

Plantin, Christian, 1996, *L'argumentation*, Éditions du Seuil [colecţia Mémo].

Pop, Liana, 1987, "Valenţe discursive", în *Revue Roumaine de Linguistique*, 32, nr. 4, pp. 377-394.

Pop, Liana, 1991, "‹Incidenţa› incidentelor. (Din nou despre nivelele discursului)", în *Studii de cercetări lingvistice*, 42, nr. 3-4, pp. 73-87.

Pop, Liana, 1994, "Prezumpţia de minciună", în *Studii şi cercetări lingvistice*, 45, nr. 5-6, pp. 255-266.

Pop, Liana, 1993, "Cuvintele coordonatoare între gramatică şi discurs", în *SCL*, XLIV, nr. 6, pp. 469-488.

Pop, Liana, 2005, *La grammaire graduelle, à une virgule près*, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, N. Y., Oxford, Wein, Peter Lang.

Pop, Liana, 1996, "'Les mots coordonateurs' entre la grammaire et le discours. Possibles prémisses d'une typologie", în Maria Iliescu, Sanda Șora (ed.), *Rumänisch: Typologie, Klassification, Sprachcharakteristik. Akten des Internationalen Kolloquiums der Südosteuropa-Gesellschaft und des Instituts für Romanische Philologie der Universität München, Tutzing, 30.3.-2.4.1993*, Wissenschaftlicher Verlag A. Lehmann, pp. 147-161.

Porhiel, Sylvie, 1995, "Les marqueurs de catégorisation", în *Cahiers de lexicologie*, 66, nr. 1, pp. 77-93.

Posner, Roland, 1980, "Semantics and Pragmatics of Sentence Connectives in Natural Language", în J. R. Searle, F. Kiefer, M. Bierwisch (ed.), *Speech Act Theory and Pragmatics*, pp. 169-203.

Quirk, Randolph, Greenbaum, Sidney, Leech, Geoffrey, Svartik, Jan, 1972, *A Grammar of Contemporary English*, Longman, London.

Read, Stephen, 1995, *Thinking About Logic. An Introduction to the Philosophy of Logic*, Oxford University Press.

Reboul Anne, Jacques Moeschler, 2001, *Pragmatica azi. O nouă ştiinţă a comunicării*, [trad. Liana Pop], Cluj, Editura Echinox.

Rizescu, I., 1961, "Propoziţii subordonate paratactice", în *Studii de gramatică*, vol. III, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, pp. 107-137.

Rohrer, Chrisitan, 1977, "On the Relation between Disjunction and Existential Quantification", în Maurice Gross, Moris Halle, Macel-Paul Schützenberger (ed.) *The Formal Analysis of Natural Languages. Proceedings of the First International Conference*, Mouton, pp. 224-232.

Rouchota, Villy, 1996, "Discourse Connectives: What Do They Link?", în *UCL Working Papers in Linguistics*, 8 (1996), pp. 1-15.

Rudolph, Elisabeth, 1989, "The Role of Conjunctions and Particles for Text Connexity", în Maria-Elisabeth Conte, János S. Petöfi, Emil Sözer (ed.), *Text and Discourse Connectedness*, John Benjamins Publishing Company Amsterdam/Philadelphia, pp. 175-190.

Saeed, John I., 1997, *Semantics*, Blackwell Publishers.

Schiffrin, Deborach, 1988, "Conversation Analysis", în *Linguistics: The Cambridge Survey*, vol. IV, *Language: The Socio-cultural Context*, Frederick J. Newmeyer, pp. 251-276.

Schiffrin, Deborah, 1990, *Discourse Markers*, Cambridge University Press.

Smith, Neil, Deidre Wilson, 1979, *Modern Linguistics. The Results of Chomsky's Revolution*, Penguin Books.

Sperber, Dan, Deidre Wilson, 1986, *Relevance. Communication and Cognition*, Oxford, Basil Blackwell.

Stan, Camelia, 1989a, "Relaţia de coordonare prin conjuncţia *ci* în română (tipuri sintactico-semantice)", în *Studii şi cercetări lingvistice,* 40, nr. 3, pp. 309-313.

Stan, Camelia, 1989b, "Un tip de structuri sintactice cu elemente corelative în limba română", în *Studii şi cercetări lingvistice*, 40, nr. 5, p. 445-450

Stanford Encyclopedia of Philosophy, http://plato.stanford.edu/entries/pragmatics/.

Stati, S., 1990, *Le Transphrastique* ,Paris, Presses Universitaires de France.

Stoianovici, Dragan, 2005, *Argumentare şi gândire critică,* Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Stubbs, Michael, 1983, *Discourse Analysis. The Sociolinguistic Analysis of Natural Language*, Basil Blackwell.

Şerbănescu, Andra, 1991, "Despre statutul lui *uite* vs. *uită-te*", în *Studii şi cercetări lingvistice,* 42, nr. 3-4, pp. 151-165.

Ştefănescu, Ariadna, 2007, *Aspecte pragmatice. Incursiuni în limba română actuală*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Ştefănescu, Ioana, 1984, *English Morphology,* [vol.] *2, The Nominal and the Verbal Category*, Bucureşti, [Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine], Tipografia Universităţii Bucureşti.

Tanaka, Hiroaki, 1997, "*In other words* and conversational implicature", în *Pragmatics*, vol. 7, nr. 3, pp. 367-387.

Tuţescu, Mariana, 1978, *La présupposition en français contemporain*, TUB, Bucureşti.

Tuţescu, Mariana, 1997, "Du modalisateur épistémique au connecteur discursif", în Georges Kleiber, Martin Riegel (ed.) *Les formes du sens. Études de linguistique française médiévale et générale offertes à Robert Martin à l'occasion de ses 60 ans*, Duclot, pp. 387-395.

Tuţescu, Mariana, 1998, *L'Argumentaion. Introduction à l'étude du discours*, Editura Universităţii din Bucureşti.

van Dijk, Teun A., 1977, *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*, London, New York, Longman.

Vasiliu, Emanuel, Golopenţia-Eretescu, Sanda, 1969, *Sintaxa transformaţională a limbii române*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti.

Vasiliu, Emanuel, 1978, *Preliminarii logice la semantica frazei*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Vasiliu, Emanuel, 1984, *Sens, adevăr analitic, cunoaştere*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Vasiliu, Emanuel, 1990, *Introducere în teroia textului*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti.

Vlad, Carmen, 1982, *Semiotica criticii literare*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

Vlad, Carmen, 1994, *Sensul, dimensiune esenţială a textului,* Editura "Dacia", Cluj-Napoca

Wikipedia, http://en.wikipedia.org

Wierzbicka, Anna, 1991, *Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York [în colecţia *Trends in Linguistics. Studies and Monographs* 53].

Wilson, Deidre, Dan Sperber, 1993, "Linguistic Form and Relevance", în *Lingua*, 90 (1993), pp. 1-25.

Yule, George, 1996, *Pragmatics*, Oxford University Press.

Zafiu, Rodica, 1989a, "Les connecteurs pragmatiques en Roumain", în *Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane,* 16, T.U.B., Bucureşti, p. 325-334

Zafiu, Rodica, 1989b, "Câteva observaţii asupra conectorilor pragmatici din limba română", în *Studii şi cercetări de lingvistică,* 40, nr.3, pp. 315-319.

Zafiu, Rodica, 1996, "Presupoziţii şi implicaţii", în *România literară,* 29, nr. 39, p. 9.

Zafiu, Rodica, 2000, *Naraţiune şi poezie*, Bucureşti, All.

Zafiu, Rodica, 2002, "*Evidenţialitatea* în limba română actuală", în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Gabriela Pană Dindelegan (coord.), Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, pp. 127-146.

Zafiu, Rodica, 2005, "Conjuncţiile adversative din limba română: tipologie şi niveluri de incidenţă", în *Limba română. Structură şi funcţionare. Actele celui de al 4-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română (25 - 26 noiembrie 2004)*, Gabriela Pană Dindelegan (coord.), Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, pp. 243-258.

SIGLE, IZVOARE

Argetoianu = Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri,* vol. I, II, III, Humanitas, Bucureşti, 1991.

Baştovoi = Ştefan Baştovoi, *Iepurii nu mor,* [ed. a II-a], Bucureşti, 2007, Polirom.

B. Ţ. = Viorica Huber, *Basme ţigăneşti*, 1997, Bucureşti, Editura Universal Dalsi.

Călinescu = George Călinescu, *Scrinul negru*, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1963.

Creangă, P. = Ion Creangă, *Povestiri, poveşti, amintiri*, Editura Junimea, Iaşi, 1990.

Creţia = Petru Creţia, *Norii*, ediţie definitivă, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996.

DA = *Dicţionarul limbii române,* întocmit şi publicat după îndemnul Regelui Carol I, literele A-Lojniţă, Academia Română, Bucureşti, 1913-1949.

DEX = *DEX. Dicţionarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a, Academia Română, Institutul de Lingvistică "Iorgu Iordan", Ed. Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996.

DLR = *Dicţionarul limbii române, (DLR)*, Serie nouă, literele M-Ţ, Academia Română, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1968-1994.

DSL = Bidu-Vrănceanu, Angela, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan (2001), *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Nemira.

Eminescu, O. = Mihai Eminescu, *Opere alese*, vol. I, II, ediţie îngrijită şi prefaţată de Perpessicius, ed. a II-a, Editura Minerva, Bucureşti, 1973

GLR = *Gramatica limbii române*, vol. I, II, ediţia a doua revizuită şi adăugită, Al. Graur, Mioara Avram, Laura Vasiliu (coord.), Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966.

GALR = *Gramatica limbii române*, 2005, [2 vol.], Valeria Guţu Romalo (coord.), Bucureşti, Editura Academiei Române.

IVLRA = Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (ed.), 2002, *Interacţiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiţă de tipologie (I. V.).* Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

M. V. = Magdalena Vulpe, 1980, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi enciclopedică.

S. T. = Sabina Teiuş, 1980, *Coordonarea în vorbirea populară românească,* Bucureşti,Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.